LOZAN

AZİZ OKUYUCU!..

LOZAN; MUAZZAM BİR İMPARATORLUK MİRASININ HÂN-I YAĞMASIDIR...

TÜRKÜN ŞAHSINDA İSLÂMDAN İNTİKAM ALINARAK, BÜTÜN BİR İSLÂM DÜNYASININ BAŞSIZ BIRAKILMASIDIR!..

LOZANIN GETİRDİĞİ; ADALARLA YUNAN STRATEJİK ÇEMBERİNE ALINMIŞ İKTİSADİ KAYNAKLARDAN MAHRUM, HER TÜRLÜ ÜNVAN VE SIFATI YOLUNMUŞ, GAYRİ TABİÎ HUDUTLARIN ÇİZDİĞİ KÜÇÜK BİR TÜRKİYEDİR.

SEBİL YAYINEVİ, TAKRİR-İ SÜKÛN KANUNU İLE LOZAN'IN ÜZERİNE ÇEKİLMİŞ OLAN ŞALI KALDIRAN VE ONU MİLLÎ MİSAK ÖNÜNDE İLK OLARAK MUHASEBE EDEN BÖYLE BİR ESERİ YAYINLAMAKTAN ŞEREF DUYAR.

Kadir Mısıroğlu

LOZAN LOZAN LOZAN LOZAN LOZAN LOZAN

Zafer mi hezimet mi?

Bu Bir Sebil Yayınıdır

- LOZAN -

III

SEVGİLİ

OKUYUCU!..

İŞBU ESER, 1979 YILINDA BASILMIŞTI. O, TARİHTE İLÂN OLUNAN ÖRFÎ İDARE ŞARTLARI MUVACEHESİNDE UMÛMÎ EFKÂRA ARZININ DOĞRU GÖRÜLMEMESİ SEBEBİYLE KATLANIP KİTAP HALİNE GETİRİLMEDEN DEPOYA KALDIRILMIŞTI..

BİLÂHARE 12 EYLÜL SONRASI ŞARTLARININ DAHA DA VAHAMET KESBETMESİ ÜZERİNE BEKLETİLMEKTE İKEN SIRF BU ESERİ YOK ETMEK İÇİN 1984 YILINDA DEPOMUZ YAKILMIŞ, YİRMİ BİN ADET "LOZAN III" DE KÜL OLMUŞTU! BU FÂİLİ MECHUL (!..) YANGINDAN ELİMİZDE KALAN TEK NÜSHADAN CANLANDIRILAN "LOZAN III" HAKİKATİN TOPRAĞA GÖMÜLEMİYECEĞİNE FİİLÎ BİR DELİLDİR!..

HÜRMETLERİMİZLE....

"Çok şâir-i ehî-i tab'u mâye
Taklid ile düştü bu hataye"

ZİYA PAŞA

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ

Lozan Muâhedenâmesi'nin en hassas mes'eleleri "mânevî kayıplarımız"a tahsis edilmiş olan bu üçüncü ve son cildde toplanmış bulunmaktadır. Bu hassasiyetin iki vechesi vardır. Bunlardan biri, muazzez dâvâmıza diğeri de çarpık mevzuâtımıza müteallıktir.

Dâvâmıza taallûk eden vechesi, bu cildde bize en pahalıya mâl olmuş bulunan ve bizce asıl ehemmiyetli olan mânevi kayıpların zatî ve tabiî vasıflarından doğmaktadır. Zira bu kayıplardır ki; bizi bugün içinde çırpındığımız mânevî ve ahlâkî sukût noktasına getirmiştir.

Sapık mevzuâtımıza müteallik vechesine gelince, onun da bu cildde incelenen mes'elelerin müzâkeresine lâik rejim taraftarlarınca halâ tahammül edilememesinden doğduğu âşikârdır. Bu tahammülsüzlüğün gerek Türk (!) Ceza Kanunûnaa ve gerekse de, bâzı husûsî kanunlara ne şedîd bir sûrette aksetmiş olduğu hukuka az çok âşinâ olan ve İslâm dâvâsı ile alâkadar bulunan herkesin malûmudur.

Yaptıklarından emin olmayanların, eserlerini hür tenkide açık tutamıyacakları muhakkaktır. Ancak - geçici bir müddetle de olsa - ağızlara kilit vurarak hür tenkidin önlenmesi kabilse de, dinamik olan zamanın aşındırıp yıpratmasından korunulamıyacağı inkâr edilemez bir gerçektir.

Lozan Muâhedenâmesi için de böyle olmuştur. Bugün sâdece Türk- Yunan münâsebetlerindeki gerginliğin su yüzüne çıkabilen sebeplerine şöyle bir nazar atfetmenin bile Lozan'dan şüphe edilmesine kâfi geldiği kanaatindeyiz. Bir taraftan karşılaştığımız siyâsî ve iktisâdî müşkiller, diğer taraftan da Lozan hakkındaki yarım asırlık efsânenin balonunu delen bir iki vasıflı neşriyat, birbirini tamamlıyarak efkâr-ı umûmiyede bir çok acı gerçeğin vuzuha kavuşması istikâmetinde bir gelişmeye âmil olmuştur. Ancak çarpık mevzuâtımız ve bunun hâşişkâr tatbikatçıları olduğu yerde dururlarken, bu neticenin ne büyük bir müşkilât ile gerçekleşebildiğini takdir etmek gerekir. Bizzat bu eserin sahibi bile"hakkı söylemek cürmü" (!) sebebiyle iki altın yılını hapishânelerde geçirmiştir. Hatta o kadar ki, bu eserin birinci cildinin 1970 yılında tekrarlanan ikinci ve genişletilmiş yeni tab'ından dolayı da İstanbul Toplu Basın Mahkemesi'nde M.Kemâl Paşa Hakkındaki 5816 sayılı kanuna istinâden muhâkeme altına alınmışken bundan 1974 yılında çıkarılan umûmî af kanunu ile kurtulabilmiştir .Bununla berebar mezkûr eser üzerine konulmuş bulunan yasak kararının halâ devam ettirilmek istenmesi ve çeşitli vilâyetlerde polisce toplatttırılması yoluna gidilmesi şayân-ı teessüftür. Şu anda Anadolu'nun birkaç yerinde evinde bu eseri bulundurmaktan dolayı haklarında takibat yapılmış ve dâvâ açılmış olanlar vardır.

Bu tutum, Lozan'a müteallik olup da resmî görüşe uymayan kanaatlerin rejime karşı işlenmiş bir suç telâkki edilerek bertaraf edilmek istenilmesindeki şiddeti göstermektedir. Bununla beraber, artık 24 Temmuzlarla Lozan'ın imzalanışının "yıl dönümü" vesile ittihaz edilerek yapılan âlâyişli neşriyat ve toplantılar tarihe karışmış gibidir. Hal böyleyken Lozan'a müteallik tenkidleri rejim suçu saymaktaki garâbet bir yana, devrimbazların hâlâ hayatın acı gerçekleri ve dinamizmine karşı çıkarak "yel değirmenleriyle savaş" ırcasına gülünç bir mevkie düştüklerini anlıyamamış bulunmaları hazindir.

Bu anlayışsızlık, yakın tarihimize müteallik gerçekleri söz ve yazı ile aydınlığa kavuşturmak isteyenlere pek pahalıya mâl olmaktadır. Bu dünyada her şey insanın saâdet ve selâmeti için olduğuna göre, hak adına kıyam mecâli olan herkesin- muhakkak ki sırf dünyevî - saâdetine verilen zarar korkunçtur. İleride cumhuriyet tarihi hakkında verilecek kıymet hükmünün teşekkülünde mutlaka bir ağırlığı bulunacak olan bu sakîm tutum, mevzuâtın islâmî temâyüllere karşı tahammül edilmez şiddetli hükümleriyle iktifa etmek istemiyerek, onu bir takım "indî tefsirler" ve "bilirkişi" adlı - birçok şey bilse de - hakkı bilmez eşhasın yardımıyla daha da şidetlendirmek hususundaki marazî devrimbazlığın eseridir.

Gerçekten bir kitap hakkındaki yasaklama kararı hükme kadar sırf bir tedbir olduğu, üstelik iddiâ edilen suç karara iktiran etse bile, böyle bir kitabı bulundurmanın mevzuatımızca müeyidelendirilmiş bir suç teşkil etmediği, etse bile suçları bütün neticeleriyle birlikte ve sanki hiç işlenmemiş gibi ortadan kaldıran bir af kanunundan sonra bunun mevzuubahs edilemiyeceği gerçeğine rağmen eserimizin birinci cildi üezerindeki tedhişin hâlâ yer yer devam ettirilmekte bulunması, mevzuatın devrimbazları, bunca şiddetine rağmen tatmin edemediğine en iyi bir misaldir.

Burada kısaca temas ettiğimiz gâile ve güçlükler yüzündendir ki; Lozan Muâhedenâmesi hakkında onu ilk defa "Misak-ı Millî" mi'yârıyla muhakeme eden bir eser olarak, tarafımızdan efkâr-ı umûmiyeye takdim edilen çalışmamızın birinci cildinin üzerinden tam onbir yıl geçtikten sonra, onu bu üçüncü cildi de sunmak sûretiyle tamamlıyabildiğimizi esefle ve özürler dileyerek ifâde etmek isteriz. Bu sahada kalem ve kelâmla hizmet etmenin güçlüklerini tesbit için, hayatımızın son on yılını tahkik kâfidir. Böyle bir dikkatin, yeni Türkiye fikir hayatının içinde bulunduğu "asrî taassub"u kavramaya ve tescil eylemeye kâfi geleceği zannındayız.

Başlangıçta üç cild olarak tanzim ve ifâde edilmiş bulunan bu

esere âid "umûmî bibliyoğrafa" ve "şahıs adları indeksi"nin bu üçüncü cilde konulacağı vaad edilmiş bulunmasına rağmen mes'elelerin tahminlerimizden daha geniş bir hacme ulaşması ve okuyucularımızın ekseriyetle dar gelirli talebeler bulunması dikkate alınarak, bundan sarf-ı nazar edildiğini üzülerek ifade etmek isteriz. diğer yandan, bu eser on yıldanberi beklenildiği ve umûmiyetle zannedildiği gibi bir "çıplak gerçkler paronoması" değildir. Buna imkân olmadığı yukarıda mâruz sebeplerle bellidir. Birinci cildi, ele aldığı meselelerin daha az cereyanlı bir sahaya taallûk etmesine rağmen toplayan bir zihniyetin, bu cildin ihtiva ettiği "Hilâfet" gibi mes'elelerde "çıplak gerçek"e tahammül etmeyeceği bedihidir. Bu yüzden onların bir kısmını islâmî ferâset ve lisanî dirayetle tülledüğimiz, diğer bir kısmını ise, bu kamuflaja dahi müsâid olmadıkları için istikbâle tâlik eylediğimiz kavranılarak yazdıklarımızdan yazamadıklarımıza intikâl edilmeye çalışılmalıdır. Bunu, yeni bir imam asabiyeti ile şahlanmak ve zırhlanmakta olan islâmcı gençliğin dirâyet ve liyakatinden bekliyor ve istiyoruz.

Diğer taraftan birinci cildin "Umûmî bir değerlendirme" olması hasebiyle ikinci ve üçüncü cildlere âid mes'elelere de temas ettiği ve binnetice onunla müteakip cildler arasında bazı tekrarlar bulunmasının da tabiî olduğu dikkate alınmalı ve hoş görülmelidir.

Bu eserin - her şeye rağmen - ileride daha büyük bir vukuf ve cesâretle ve daha az tehlikeye mâruz kalarak bu mes'elelein ele alınabilmesine fiilî, fikrî ve hukûkî imkân hazırlayabilmekte bir rol ve hizmet ifâ edebilmesi ümid ve temennisiyle...

Kadir MISIROĞLU
28 Ocak (kânûnisânî) 1975
Beylerbeyi/İSTANBUL

BİRİNCİ BÖLÜM

HİLÂFET

I - HILÂFETİN ŞER'Î MÂHİYETİ VE TARİHÇESİ
A - HILÂFETİN ŞER'Î MÂHİYETİ

a) İslâm'ın Dünya Görüşü

İslâm, ekmel bir dünya görüşüdür. Ekmel, yani kusursuz!.. Dünya görüşü, bütün insanları şümûlüne alan harcıâlem yani herkes tarafından paylaşılan bir görüş demek değildir. Zira Dünya'nın her tarafında inananı bulunmak keyfiyeti, bâzı hurâfeler için dahi vâriddir. Bir görüş, eğer muayyen vasıfları hâizse, bir tek inanan ve tatbik edeni olmadan da dünya görüşü sayılabilir. Bu "m u a y y e n v a s ı f l a r " fizik ve metafizik âleme müteallik olup insan müfekkiresi için vârid-i hâtır olan bütün sualleri cevaplandırabilmek ve bu iki âlemin vâkıalarını tezadsız bir izah tarzı ile değerlendirebilmek imkânını bahşeden bir takım temel umdelere sahip olmaktır. Ancak bu temel umdelerin kullanılması sûretiyledir ki; mükevvenâtın tezadsız bir izahına ulaşabilir.

Bu esastan bakıldığında İslâm'ın, bir dünya görüşü olmak iddiasıyla ortaya konulmuş bulunan beşerî telâkkilerin hepsinden daha mükemmel olduğu kolayca anlaşılır. Bu kemâl, onun temel prensiplerinin

hâiz bulunduğu bütün âleme şâmil hududsuz derinlik ve genişliğin tabiî bir neticesidir. Gerçekten, İslâm dünya görüşü, nâmütenâhi derin ve geniştir. Zira, beşerî görüşlerin gerçeğe vukuf ve vusûl için yegâne vâsıtaları olan aklın müntehasında inkıtaa uğramaz!. Tezadsız bir sûrette ve sonsuz bir teselsül hâlinde devam edip gider. En hâlis ve müsmir ibâdetlerle arınmış kalblerin, menşei ilâhî olan sünûhatıyla verâyı aşıp mâverâya uzanır.

İslâm dünya görüşü, nâmütenâhî derin ve geniştir. Zira müstakbelin gerçeklerini bile kucaklıyabilmek için "i c t i h a d k a p ı s ı" nı kıyâmete kadar açık bırakmıştır.

İslâm dünya görüşü, nâmütenahî derin ve geniştir. Zira " i n s a n " da dâhil olmak üzere varlıkların zâhir ve bâtın bütün husûsiyyetlerine mütedâir Allah indindeki vukûfa istinâden va'z edilmiş bir kaideler mecmuasıdır. Mahluku, Hâlik derecesinde bilmeye imkân varmıdır ki; İslâm'la kabil-i kıyas beşerî bir görüş mevcud olabilsin!..

Burada İslâm'ı bir dünya görüşü haline getiren nazarî ve amelî temel umdelerin tadâd ve tahliline girişmek istemiyoruz. Müstakil bir kitap teşkil edecek derecede geniş olan bu mevzua bir başka eserimizde oldukça yer vermiş bulunmaktayız.[1] Bizi burada alâkadar eden

---

1- Gerçekten "Amerika'da Zenci Müslümanlık Hareketi" isimli eserimizde (İstanbul 1967) zencilerin islâmlaşmalarının bir nevi esbâb-ı mûcibesi olarak ele alınmış bulunan bu mes'ele, uzunca bir medhal halinde tafsil edilmiştir. Ancak orada bilmünâsebe temas edilmiş olan "İ s l â m d ü n y a g ö r ü ş ü " nün ileride böyle bir tecrübe-i kalemiye suretinde değil de daha geniş ve müestakil bir kitap hâlinde te'lifini düşünmekteyiz. Zira İslâm'ın amelî esaslarını, en ince teferruatına kadar muhtelif fıkıh kitaplarında bulmak mümkünse de, nazarî kaideler bir kısım "kelâm" kitaplarına dağınık bir sûrette serpiştirilmiştir.

husus, daha ziyâde İslâm'ın "H ı l â f e t " Müessesesi'nin ortaya çıkışına âmil olan âlemşümûl karakteridir. Bunu da - beşerî plânda- sağlayan iki temel husus vardır:

1 - İslâm'ın insanlık câmiasına bakışı

2 - İslâm'ın devlete bakışı

İslâm'ın âlemşümmul karakterinin anlaşılabilmesi için bu iki husus üzerinde bir nebze durmak istiyoruz:

1 - İslâm'ın İnsanlık Câmiasına Bakışı

İslâm, bütün insanlığı bir tek babanın çocukları tarafından teşkil edilmiş geniş bir âile gibi telâkki eder.[2] Onlar arasındaki farkı sadece "i m a n " ve " t a k v a " ya inhisar ettirir. Dâveti ise, bütün beşeriyete şâmildir. Allah "R a b b ü l â l e m î n " dir.

Fahri Kâinat efendimiz ise " â l e m l e r e r a h m e t " olarak gönderilmiştir.[3] Bu sebeple hitab ve dâveti bütün insanlığı ihâta eder. Beşeriyet, tekmil âzâsı ile O'nun - tâbir câizse - sulta-yı nübüvvveti altındadır. Bi'setinden itibâren kıyâmete kadar devam edecek olan bu husus, bütün insanları O'nun ümmeti kılmıştır. Mesud dâvetine icabet edip imân dâiresine girenlere " ü m m e t - i i c â b e " denilir ki, " Ü m m e t - i M u h a m m e d " sözünden evveliyetle bu kısım anlaşılır. Fakat

2 - "Ey insanlar, hakıykat biz sizi bir erkekle bir dişiden yarattık. Sizi (sırf) birbirinizle tanışmanız için büyük büyük cemiyetlere, küçük küçük kabilelelere ayırdık. Şüphesiz ki; sizin allah mezdinde en şerefliniz takvaca en ileride olanınızdır. Rakıykat allah her şeyi bilen, her şeyden haberdar olandır." El-hucurat Sûresi, âyet 13

3 - "Biz, seni (habibim) âlemlere (başka bir şey için değil) ancak rahmet için gönderdik." El-enbiyâ Sûresi, âyet 107

O'na inanmak şerefinden mahrum kalanlar da dâvetine muhatab olmak yönünden " ü m m e t - i g a y r - i i c â b e " adını alırlar. Zira zaman, nübüvvet selâhiyet ve iktidarı bakımından, kıyâmete kadar O'na tahsis edilmiştir. Bu durum, İslâm'a âlemşümûl bir karakter kazandıran âmillerin başında gelir.

2 - İslâm'ın Devlete Bakışı

İslâm'da hâkimiyet kayıtsız ve şartsız Allaha mahsustur. Kur'an-ı Kerim'de bu rakib kabûl etmez hükümranlığı ilân eden pek çok âyet-i celile mevcuttur.[4] İslâm'da gâye, Hakkın emir ve irâdesini kuvveden fiile çıkarmak yâni gerçekleştirmek ve yürütmektir. Bunu temin için de kendini kabûl ettirmiş bir sulta (otorite) lâzımdır. İşte bu ihtiyaç devleti zarûri kılar.

Cemiyeti, alâmeratibihim (hiyerarşik bir sûrette) taazzuv etmiş bir emir ve nehiy makanizmasının mevcudiyeti nizâm ve intizama sokar. Bundan mahrûmiyet yani anarşi, " F i t n e k a t i l d e n b e t e r -

---

4 - Bir kaç misâl vermek gerekirse:
"Göklerin ve yerlerin hükümranlığı Allah'ındır. Allah her şeye hakkıyla kaadirdir." Âl-i İmran Sûresi, âyet 100 "Göklerde de, yerde de büyüklük ancak O'na mahsustur. O mutlak kaadirdir, yegâne hüküm ve hikmet sâhibidir." Elcâsiye Sûresi, âyet 37 "(Habibim) de ki; "Ey mülkün sahibi olan allah, sen mülkü kime dilersen ona verirsin, mülki kimden dilersen ondan alırsın. Kimi dilersen, onun kadrini yükseltir kimi dilersen onu alçaltırsın. Hayır, yalnız senin elindedir. Şüphesiz ki; sen her şeye hakkıyla kaadirsin." Âl-i İmran Sûresi, âyet 26

d i r "[5] meâlindeki âyet-i kerime ile reddolunmuştur. Çünkü İslâm'da aslolan sulh, sükûn, nizam intizâm ve adâlettir. bunlar, ancak gerçek bir devletin varlığıyla kaimdir. Bu sebepledir ki; insanlara Allah ve Resûlüne itaatin hemen arkasından " u l u l e m r " e itaat emredilmiştir.[6]

İslâm, devlete hikmet-i vücûdu mefkûre olan bir siyasî vâkıa nazarı ile bakar. Bu sebeple, insanlar, inananlar (mü'minler) ve inanmayanlar (kâfirler) olmak üzere ikiye taksim olunur. İnanmayanlar, aralarındaki çeşitli farklılıklar nazar-ı itibâre alınmaksızın bir ve beraber telâkki edilir.[7] Buna mukabil inananlar da tek bir ümmet (millet) teşkil ederler.[8] Hattâ aynı siyasî câmia içinde bulunmasalar bile, İslâm nazarında tek bir ümmet (millet) sayılırlar.[9]

İslâm'da devleti sevk ve idâre edenlerin kullandıkları sulta (otorite) nin menşei ilâhîdir. Kadim İslâm müellifleri bu otoritenin ilâhî vahye mazhar olan peygamberler vasıtasıyla teselsül edip gelen bir vekâlet olduğu hususunda müttefiktirler. Şu hâle nazaran Dünya ve Âhiret'in

---

5 - El-bakara Sûresi, âyet 217

6 - "Ey İman edenler, Allah'a itaat edin. Peygambere ve sizden olan emir sahiplerine de itaat edin.." En-nisâ Sûresi, âyet 59

7 - "Küfür bir tek ümmet (millet) tir." Hadis-i Şerif

8 - "Onlar, diğer insanlar karşısında tek bir ümmet teşkil ederler" Hadis,i Şerif

9 - İslâm- nazarında "ümmet" ile "millet" arasında bir dinî ve siyâsî ıstılah olmak itibariyle hiç bir fark mevcud değildir. Ancak bu kelimelerin yüklendikleri mânâ, bugünkü sosyolojik telâkkilerin onlara atfettiği mânâdan tabiatıyla farklı bulunmaktadır.

yegâne hükümrânı (sultanı) olduğu kabul edilen Allah, sultasını (otoritesini) insanlara emânet etmiştir. Devleti idâre edenler, bu iktidârı O'nun emrettiği şekilde kullanmaya mecburdurlar. Yani İslâm'da devlet, tam manâsıyla bir " h u k u k   d e v l e t i " dir. Çünkü hukukun üstünlüğü mutlak bir sûrette ve herşeyden evvel kabul edilmiştir. ayrıca, idâre edenlerin tatbik edecekleri hukuk kaideleri, kendi irâdelerinin bir mahsûlü de değildir. Tatbikatta onların irâdeleri ilâhî kaidelere uygun bir sûrette izhar edilmedikçe hiç bir hüküm ifâde etmez. Bunun devirlere göre çeşitli kontrol mekanizmaları da kurulmuş ve işletilmiştir.

Siyâsî " s u l t a " nın başı, devlet reisidir. amme iktidarını kullanan diğer kimselerin hareketleri onun adınadır. Bu bakımdan ilâhî irâdenin insanlar arasında kuvveden fiile çıkması keyfiyeti, evveliyetle devlet reisine havâle edilmiş demektir.

İslâm'da " d i n î " ve " s i y a s î " gerçekler bir bütündür. Garpta olduğu gibi, " r û h â n î " ve "c i s m â n î " veya " d ü n y e v î " ve " u h r e v î " tefrikine yer verilmemiştir. Zira, İslâm insanla alâkalı bütün vâkıaları bir ve beraber mütâlea eder. Dünya ve Ukba'yı bir kopukluk olmadan birbirinin devamı hâlinde benimseyip tanzim etmek ister. Beşerin saâdetini " s a a d e t - i   d â r e y n " yani iki âlemin saâdeti olarak tekeffül ve gâye ittihaz etmiştir. İşte bu sebepledir ki; islâmî devlette siyâsî iktidârın başı olan zat, aynı zamanda dinî iktidârın da başı addolunur.

İslâmî devletin ilk örneğini teşkil eden peygamber (aleyhisalâtü vesselâm) Efendimizin tatbikatından çıkan bu neticeler, devlet reisinin aynı zamanda bir din reisi yani "halife" olmasını gerektirmiştir.

b) Hılâfetin Şer'î Mâhiyeti

Hılâfet kelimesi lügat mânâsı itibâriyle her hangi bir kimsenin yerine geçmek ve ona halef olmak demektir.[10] Istılâhî - daha emin bir tâbirle söylemek gerekirse - şer'î bakımdan çok daha dar bir mânâ taşıyan bu kelime, sırf âmme- i müslimînin riyâsetinde bulunmayı ifâde eder. Aynen Hz. peygamber gibi dinî ve siyâsî riyâseti birlikte hâiz .

---

10 - Hılâfet kelimesi lügavî mânâda hâiz olduğu bu şümüle rağmen yine de tahsisen muayyen mahallerde kullanılagelmiştir:

a) - Tarikatlarda, şeyhlik makamını ifade etmek üzere istimal olunur: Fakat hiç bir zaman " ş e y h " " p î r " " d e d e " " b a b a " " e f e n d i b a b a " v.s. gibi çeşitli lâkablarla anılan şeyhlere yani tarikatta en üst makamları işgal edenlere " h a l i f e " denilmez ve denilmemiştir. Bu gibi kimselerin, kendi yerlerine zikirleri idâre etmek ve buna mümâsil işleri görmek üzere tevkil ettikleri şahıslara, niyâbet ettikleri şeyhe nispetle " f a l a n ı n h a l î f e s i " denilir. Yoksa kendilerinden " h a l î f e " diye bahsedilmez. Halifeler müteaddid olabilirler. Aralarında mânevî bir derecelenme de bulunabilir. Kendilerine verilen icâzetnâmelere de " h ı lâ f e t n â m e " denilir. Her tarikatte birbirinden az çok farklı, ayrı bir hılâfet anlayışı vardır. Bununla beraber bütün tarikatlarda umûmiyetle " m â n â " ve " m a k a m " hılâfetleri olmak üzere iki nevi hılâfet kabul olunur.

b) - Halîfe kelimesi, " ve elbette âdemoğulları mükerrem olarak halk olunmuştur." meâlindeki âyet-i kerimede yer alan tekrimden dolayı ve kinâye olarak " i n s a n - ı k â m i l " hakkında da kullanılagelmiştir. Bu istimâl mahalli için daha ziyâde " Biz onu (insanı) yeryüzünde halîfe kıldık." meâlindeki âyet-i kerime mesned alınmıştır.

olmak şartıyla islâmî idârenin başında bulunarak O'na halef olan zat, müstahlef olduğu yüce Peygamberin siyret-i celiline yani, güzel davranışlarına ne ölçüde uyabilirse kendisinde hılâfet sıfatı da o nisbette tecellî ve tahakkuk etmiş olur. Ancak şurası ehemmiyetlidir ki; **İmam İbn. Hazm** gibi bazı meşhur İslâm âlimleri, " h a l î f e " denilecek zatın mutlaka müstahlef olmasına lüzum göstererek bu sıfatı sâdece **Hz. Ebû Bekir**'e hasr ve tahsis etmişlerdir. Gerçekten kelimenin lügat mânâsına sâdık kalındığı takdirde Hz. peygamber tarafından istihlâf olunmak şerefinin sâdece O'na âid bulunduğuna hükmetmek mecbûriyeti vardır.[11] **Hz. Ömer**'e ise, ancak " P e y -

---

c) - Halîfe kelimesi Osmanlı tarihinde bir kısım " k â t i p " veya " m u h â s e b e c i " ler hakkında da kullanılmıştır. Gerçekten Bâb-ı âlî'nin kalemlerinden birinde çalışan kâtiplere de uzun müddet halîfe denilmiştir. Bunlar üç derece idiler. Halîfe-yi evvel, Halîfe-i sâni gibi adlarla anılırlardı. Hepsine birden " B a b - ı â l î h u l e f â s ı " denirdi. Tanzimattan sonra " b a ş k â t i p " ve " m ü m e y y i z " tâbirleri çıkmış, halîfe-i evvel yerine mümeyyiz-i evvel, halîfe-i sânî yerine de mümeyyiz-i sânî denilerek halife kelimesinin bu tarzda kullanılması tarihe karışmıştır.

11 - İstihlâf kelimesi, yerine bir başkasını bıramakktan ibâret olan mânâsıyla sâbık olana âid bir sıfattır. Böyle olduğu halde Türkçemizde - bilhassa son zamanlarda - lâhik olan yani başkasının yerini alan hakkında kullanılmaktadır. Hz. Peygamber kendilerinden sonra riyâset-i âmmeyi deruhte etmek üzere hiç kimseyi sarâhaten istihlâf etmiş değillerdir. Hilâfetin ilgası hengâmında bu islâmî müesseseyi şer'î bir mesnedden mahrum göstermek gayreti ile üzerinde pek çok durulmuş bulunan bu mes'ele, ileride tafsilâtıy-

gamber'in halîfesinin halîfesi." denilmiş, bu tâbir, daha sonra pek uzun olmasından dolayı terkedilerek " emîrilmü'minîn" revaç bulmuştur.[12] Ancak " h ı l â f e t " kelimesinin lügat mânâsının

---

la izah edilecektir. ancak burada şu kadarını söyliyelim ki; Hz. Peygamber bu hususta sarih bir beyanda bulunmamışlarsa da kendilerinden sonra riyâset-i âmme makamını Hz. Ebûbekir'in işgal etmesini arzu buyurduklarını gerek işâret ve gerekse delâlet tarikiyle belli etmekten de geri kalmamışlardır. Bu sebepledir ki; ashab-ı kiram hazerâtı, Hz. Ebûbekir'e ittifakla " H a l i f e - i R e s û l ü l l a h " ünvânını vermişlerdir. Bu ittifakla sabit olan "icma" hem " H ı l â f e t " yani imam nasbının vücûbuna ve hem de Hz. Ebûbekir'in hılâfetinin meşruiyyetine kâfi bir delil ve mesneddir.

12 - Rivâyete nazaran Hz. Ömer'i " e m î r i l m ü mi n ' n " tâbiri ile ilk defa yad eden Abdullah İbni Cahş , yahud Ömer İbnu'l As ile Mugiyret' ibni Şâ'be'dir. Diğer bir rivâyete göre de bir taraftan bir fütûhat haberi getiren bir zât Medine'ye ulaştığında:

" - Emîrilmü'minîn nerede?" diye sormuş. Bu hitap tarzını beğenen ashab-ı kiram hazerâtı da bu güzel tâbiri benimseyerek onu Hz. Ömer hakkında bilittifak kullanmaya başlamışlardır.

İlk zamanlarda Hz. Ebûbekir'e " h a l î f e t u l l a h " yani Allah'ın halifesi diye hitap edilmiştir. Bunlar Cenab-ı Hakk'ın "Ben âdemi yeryüzünde kendime halîfe yapacağım." (Âl-i İmrân Sûresi, âyet 28) ve "Allah sizi yeryüzünün halîfeleri kıldı." (Sûre 6, âyet 165 - Sûre 10, âyet 15, 74) gibi âyetlere istinad ediyorlardı. Ulemanın cumhuru halîfeye bu tarzda hitab edilmesini men etmişlerdir. Çünkü mesned ittihaz edilen âyet-i kerîmelerden buna dâir sarih bir cevaz istidlâl

tahakkukunda da istihlâf olunmak yani yeri alınacak şahıs tarafından kendisine halef gösterilmiş bulunmak şartı aranmaz. Bir makama istihlâf olunmadan geçen bir kimseye o makamı evvelce işgâl eden zata izâfeten " h a l î f e " denilmesi lügaten doğrudur. Bu itibarla riyâset-i âmme makamına **Hz. Ebû Bekir**'den sonra geçenlere de " h a l î f e " denilmesi için hiç bir mâni mevcud değildir. Elverir ki; Hz. Peygamber'in emir ve davranışlarına mümkün olduğu kadar uymaya çalışsın! Esâsen O yüce varlığa hakkıyla niyâbet pek güç ve nâdiren gerçekleşebilecek bir durum olduğundan [13] fıkıh kitapların-

---

etmek imkânsızdır. Esâsen **Hz. Ebûbekir** de kendisene " h a l î f e t u l l a h " denilmesini men etmiş ve: "- Ben Allah'ın değil, ancak O'nun resûlünün halifesiyim!.." demiştir.

13 - Hz. Peygamber'den, kendilerinin hakkıyle temsil edilebilmelerindeki güçlükten dolayı "Benden sonra Hılâfet otuz senedir. Ondan sonrası melikiyet (saltanat) tır." meâlindeki hadis-i şerif vârid olmuştur. Ancak bu hadis-i şerifin mânâsı, Hz. Peygamber'in vefatından itibâren otuz sene geçtikten sonra gelen halîfelerin halîfe sayılamıyacakları tarzında telâkkî edilmemelidir. Gerçekten hılâfetin ilgâsı hengâmında böyle bir iddia ile karşılaşılmıştır. Bu iddiânın sahiplerinden bazıları, her devirde mevcud olup geçimlerini, hakkı, gâlibin irâde ve efkârına inhisar ettirmekte bulan kalemşörlerdir. Bu cumhuriyet tüfekçilerinin sağdan soldan edindikleri mesmuat ile ağızdan dolma atışları elbetteki cevaba değmez. Ancak ne yazık ki; böylelerine kılavuzluk edenler bazı sözde din âlimleri olmuştur. Meselâ bir " f ı k ı h u s û l ü " hocalığından gelme **Seyyid Bey**!.. (Bkz. **Seyyid Bey**' in hılâfetin ilgâsı sırasında

da " h ı l â f e t " tâbiri yerine daha ziyâde " i m â m e t " kelimesi tercih ve isti'mâl olunmuştur. Maamafih bunu namazdaki imâmetten tefrik için de " i m â m e t - i k ü b r â " denilmiştir.

"adliye vekili"* sıfatıyla yaptığı ve 1341 (1924) yılında İstanbul'da "Hılâfetin Mâhiyet-i Şer'iyyesi Hakında Bir Nutuk" ünvânıyla basılmış bulunan konuşması.) Halbuki bu hadis-i şerifin mânâsı, hılâfetin kâmil, yani tam bir hılâfet olarak ancak otuz sene devam edebileceğini beyandan ibârettir. Esâsen târihî gerçekler de bu hadis-i şerifin yüklendiği mânânın bundan ibâret bulunduğunu teyid eden bir seyir tâkip etmiştir.

Filhakika hılâfeti deruhte eden bir şahsın, kendisine niyâbet eylediği Hz. Peygamber'in dört temel vazifesi vardır.

Bunlar:

1. Cenâb-ı Hakk'tan ahkâm telâkki etmek, yani vahye muhatap olmak.

2. Bu ahkâmı şerh ve izah etmek, yani hadis-şeriflerde vârid olduğu üzere ictihadda bulunmak.

3. Cenâb-ı Hakk'tan telâkki olunan ve hadis-i şeriflerle şerh ve izah edilen ahkâm-ı şer'iyyeyi tatbik ve icra etmek.

4. Ruhlarda tasarruf etmek, yani mânevî bir selâhiyetle mücehhez olarak islâmî gâyeleri ferd ve cemiyet plânında gerçekleştirmek.

Bu maddelerin birincisi nübüvvet sıfatı ile kaim olduğu cihetle Peygamber'e niyâbetle riyâset-i âmme mevkiinde bulunan halîfede mevcud olamaz. Müteâkip üç maddede yer alan içtihadda bulunmak, ahkâm-ı şer'iyyeyi tenfiz etmek ve ruhlarda tasarrufla

Halîfe nasbı, Ümmet-i Muhammed üzerine şer'an "vâcib" olan bir keyfiyettir. Bu da ashab-ı kiram hazeratının icmaı ile sâbit olmuştur. Gerçi ashab arasında "Resûlüllah'ın halîfesi" sıfatı ile ilk olarak anılan **Hz. Ebûbekir**'e muhâlif kalan bâzı zevat görülmüştür. Fakat bunlar, imam yani halîfe nasbının zarûretine değil, nasb edilen imamın nasbediliş şekline ve şahsına muhâlif kalmışlardır. Bu husus şununla da sâbittir ki; **Hz. Ebûbekir**'e muhâlif olanların başında bulunan **Hz. Ali**'nin kendisi de bilâhare bu vazifeyi kabûl ve ifâ eylemiştir. Kaldı ki, imam nasının ümmet üzerine vâcib olduğunu bâzı âyet-i kerime ve hadis-i şeriflerden de istihraç etmek mümkündür. Esâsen eshab-ı kiram hazerâtını icmaa sevkeden de bu şer'î delillerdi. Meselâ:

---

islâmî gâyeleri gerçekleştirmek ise, bir halîfenin temel vazifelerini teşkil eder. Ancak hılâfet tarihi incelendiğinde ibretle görülür ki; hılâfeti, "Peygamber aleyhisselâ-ü vesselâm hazretlerinin vefatlarından itibaren ilk otuz sene" içinde deruhte edenler, bu üç vazifeyi de bihakkın ifâ edebilecek mümeyyiz vasıflar taşıdıkları halde daha sonra gelenler, sohbet-i peygamber bereketi ile mümkün olan bu kemâli ihraz edememişlerdir. Bu yüzden hılâfet " hılâfet- i kâmile" ve "hılâfet-i sûriye" yani tam hılâfet ve şeklî hilâfet olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. "Hulefâ-yi râşidîn" denilen ilk dört veya beş (**Hasan** 'la) halîfeden sonra gelenlerde hılâfetlerinin kâmil bir hilâfet olabilmesi için bulunması gereken yukardaki üç selâhiyet ve iktidardan bir veya ikisi dâima eksik kalmıştır. Bu hüküm, bunlar arasında bulunan **Ömer İbni Abdülâziz** ve birçok değerli Osmanlı halîfesi için dahî doğrudur. Bu târihî gerçek bile tek başına yukarıdaki hadis-i şerifin mânâsını nasıl telâkkî eylemek gerektiği hususunda doğru yolu göstermeye kâfidir, sanırız.

"Ey iman edenler.. Allah'a Resûlü'ne ve sizden olan ulûlemre itâat ediniz..."[14] meâlindeki âyet-i kerimeyi alınız, ulûlemr mevcud olacak ki; ona itaata mahâl olsun!..

Peygamber aleyhissalât-u vesselâm bir hadis-i şeriflerinde "Bir kimse imama bî'at etmeden önce ölürse, onun ölümü câhiliyyet (devri) ölümü gibidir."[15] buyurmuşlardır. İleride mevzuubahs edileceği üzere imamların Kureyş'ten olması[16] lüzumuna dâir de bir hadis-i şerif vârid olmuştur. Resûllüllah diğer bir hadis-i şeriflerinde de: "Elini ve kalbini vererek bir imama bîat eden bir kimse (artık) bütün gücüyle ona itaat etmelidir. Bir başkası bîat edilen imamdan imâmeti almak isterse (bu maksadla ortaya çıkarsa) onun boynunu vururuz!..."[17] buyurmuşlardır.

Hz. Câbir (r.a.)den rivâyet olduğuna nazaran Resûlüllah yanında duran Hz. Ebûbekir ile Hz. Ömer'i işaretle "...Benden sonra gelenlere bîat ediniz!.." [18] diye buyurmuşlardır. Huzeyfe (r.a.) den mervidir ki; Resûlüllah "..Müslümanların topluluğundan ve onların " i m a m l a r "ından ayrılmayınız!.."[19] buyurmuşlardır. Nihâyet Kur'an-ı Kerim'de yukarda bahsi geçen âyet-i kerimenin [20] sonunda ".. bir şey hakkında çekişirseniz onu Allah'a ve Resûlü'ne döndürün" yani o hususta Kur'an-ı Kerim'e ve sünnet-i seniyyeye müracaat edin, buyrulmuyor mu?..

14 - En - nisâ Sûresi, âyet 59
15 - Sahih-i Müslim
16 - El - eimmetü min Kureyş, (Hadis-i şerif)
17 - İbn-i mâce ve Ahmed b.Hambel
18 - İbn-i Mâce
19 - Buharî ve Müslim
20 - En-nisâ, âyet 59

Gerçekten ahkâm-ı şer'iyyenin tenfizi için gerekli bütün işleri yapmak üzere bir imam nasbının zarûreti hakkında ittifak [21] mevcudtur. Ancak **"Havariç"** [22] ten bazıları ile

---

21 - Burada " i t t i f a k " kelimesinin dinî bir ıstılah olan " i c m a " nın manâsını bütün şümûlü ile yüklendiğini hatırlatmaya bilmem lüzum var mıdır?

22 - "Havâriç" ileride tafsilâtiyle anlatılacağı üzere Hılâfet târihinin başlangıcında ortaya çıkmış bulunan siyâsî bir hizbin adıdır. Bunlar, önceleri sırf siyâsî olan düşüncelerine daha sonra tamamen dinî bir renk ve mâhiyet kazandırmışlardır. Bu hizbi, **Hz. Ali** ile **Hz. Muâviye** arasındaki " **S ı f f î n** " karşılaşmasında ihtilâfın hakeme havâlesini kabûl etmeyenler teşkil etmişlerdir. Bunlar, hakemi kabul etmenin küfür olacağını, zira hakeme ancak şüpheli işler karşısında kalındığında baş vurulabileceğini söylemişler, hakemi kabûl ettiği için **Hz. Ali**'nin bile hâşâ küfrüne kâil olarak tecdid-i iman etmesini istemişlerdir. Hattâ **Hz. Ali** kûfe'de hutbe okurken "Lâ hakeme illâllah.." yani Allah'dan başka hakem yoktur, diye karar vererek kûfe'nin yakın köylerinden biri olan " H a r u r a " ya çekilmişlerdir. "Bir kimse Allah ve O'nun resûlü'nün rızasını kazanmak için evinden muhâcir olarak çıkar ve bundan sonra ölürse o kimseyi ecir ve sevapla mükâfatlandırmak Allah'a âiddir." meâlindeki âyet-i kerime ile amel ettiklerine kani bulunduklarından bu âyette çıkmak mânâsında geçen " h u r u ç " kelimesinden isdidlâl ile kendilerine " h a v â r i ç " adını vermişlerdir.

Emeviler ve hatta **Hz. Ali** ile bir çok kereler savaşmışlar ve gittikçe çoğalmışlardır. Bunlar, Halîfenin seçimle iş başına gelmesini ve kureyş'ten olmak şartının aranmaması'nı iddiâ ederler. Havâriç'e göre seçimle riyâset-i âmmeye geçen

"Mûtezile" [23] den **Isam**, "Ümmet dinî hükümlere kendiliğinden ve hakkıyle uyduğu takdirde imam nasbına lüzum yoktur!" demişlerdir. [24] Fakat bu düşünüş tarzı istisnâî olarak kalmıştır.

---

halifeye itaat müslümanlar üzerine farzdır. Seçilen Habeşli bir köle olsa bile ona itaatin farz olduğunu ve hılâfetinin sahih bulunduğunu söylerler.

Havâriç'in dâvâları arasında **Abdülmelik bin Mervan** zamanında bir de "amel imandan bir çüzdür" iddiasının yer aldığı görülmüştür. Bu iddiâya göre, amelden her hangi birini terk eden kâfir olur.

Havâriç tâifesi hiç bir zaman bir bayrak altında toplanamamışsa da, İslâm Âlemi'nin her tarafına yayılmış ve kendilerine bir çok taraftarlar bulmuşlardır.

23 - "Mûtezile" kulun fiilerini kendisine isnad edip kaderi inkâr eden mezheptir. Kendilerine itizalleri yani doğru yoldan sapıtmaları sebebiyle bu ad verilmiştir. Günah ehli hakkında "Ne kâfirdir ve ne de müslim, belki fâsıktır. İman ile küfür arasında bir fısk vardır." derler. Sonradan inkâr-ı sıfat gibi bir bid'at daha ortaya atmışlardır. (Tafsilât için Bkz. **İsmail Hakkı İzmirli** - Yeni İlm-i Kelâm, c 1 sh. 129 vd.)

24 - Bunların düşüncelerini ele alıp uzun uzun tahlil ve tenkid eden **İbni Haldun:**

"..... Bazı kimseler cumhurun yukarıda andığımız fikrinden ayrılarak imam nasbetmenin aklen de şer'an da vücûbunu inkâr etmiştir. mûtezile'den **Isam** ile Havâriçten bazıları ve başkaları imâmetin vücûbunu büstünü inkâr edenlerdendir. Bunlara göre, ancak şeriat hükümlerini amelde tatbik etmek vâciptir. Ümmet adâleti hâkim kılmağa ve yüce Allah'ın hükümlerini amelde tatbik etmeğe karar verir ve bu hususta ittifak ederler, ise imam nasbına lüzum kalmaz ve

Nasbı şer'an vâcip olan imam veya halîfede bulunması şart olan temel vasıflar şunlardır:

1. İlim

2. Adâlet

3. Kifâyet

4. Âzâ ve havassa âid selâmet

Bunlardan başka bir de "Kureyş'ten olmak" gibi diğer bir şart daha mevcuttur. Fakat halîfelerin mutlaka nesebcn Kureyş'ten olması şartı üzerinde ittifak mevcud değildir. Bu kabul edildiği takdirde Kureyş' ten olmayan hiç bir kimsenin hılâfeti sahih olmaz. Bu yüzden bir çok değerli İslâm âlimi "H ı l â f e t i ç i n n e s e b e n K u r e y ş ' d e n

---

imam nasbi vâcip olmaz derler. bunların bu fikirleri ümmetin icmaı ile reddedilmiştir..."

"... Üstelik imam nasbetmenin vâcip olmadığına dayanarak, hükümdar tâyin etmenin lüzumündan kaçınmaları, onların lehinde bir hüküm teşkil etmez. Çünkü onlar da şeriat hükümlerini tatbik etmenin vâcip olduğuna kaanidirler. Şeriat hükümleri ise, ancak asabiyet, şevket, kuvvet ve kudret ile amelde tatbik edilebilir. Asabiyet ise, tabiatı ile devlet kurmağa sevk eder.İmam nasbedilmediği takdirde dahi devlet kurulabilir. Bunu onlar da kabûl ediyorlar. İmam nasbının ümmetin icmaı ile vücûbu kararlaşır ise, imam nasbı, farz-ı kifâyeden olup, imam seçmek akd ve hal ehline yani imam seçmek hak ve selâhiyetini hâiz olan kimselere âid olur. bunlar imamı seçerler, bütün halka, bu imama itaat etmek vâcib olur..."

(İbni Haldun - Mukaddime C. 1, İstanbul 1954 Sh. 513 - 15 - Kadirî Ugan Tercümesi)

o l m a k ş a r t d e ğ i l d i r " demişlerdir. Bunlar arasında Kureyş'in eski safvet ve satvetini muhafaza edemiyerek hılâfet yükünü taşıyabilecek bir durumda olmadıkları devri bizzat idrak etmiş olan **Kadı Ebûbekir Bâkilânî**'yi zikredebiliriz. Yukarıda bahsi geçen " H a v â r i ç " ile " M û t e z i l e " de hılâfet için neseben Kureyş'ten olmanın şart olmadığını iddia ederler. Bu düşüncede olanlar "Başınıza geçen habeşli bir köle bile olsa ona itaat ediniz" meâlindeki hâdîs-i şerifi sened ittihaz ederler. Bütün dünya'da " T â r i h F e l s e f e s i " ilminin kurucusu sayılan büyük İslâm âlimi **İbni Haldun**[25] İmam, yani halîfenin Kureyş'ten olması şartının hikmeti üzerinde durarak:

"... Kureyş üstün kuvvetiyle halka dilediğini yapturmaya muktedir olduğu için başkalarının onlara aykırı hareket edeceğinden, cemiyetin dağılacağından korkulmaz. Çünkü bu gibi kımıldama vukua geldiği takdirde Kureyş bunu bastırmak ve halkı bundan alıkoymak kudretin-

---

25 - 1332 yılında Tunus'ta doğmuş, 1406 yılında Kahire'de vefat etmiş olan **İbni Haldun** Endülüs, Tunus ve Mısır'da birçok yüksek me'muriyetlerde bulunarak oldukça mâcerâlı bir hayat sürmüştür. Tarihî hâdiselerin derûnî sebepleri üzerinde durarak " T a r i h F e l s e f e s i " çığırını açmış olan büyük bir âlim ve mütefekkirdir. Görüşlerini aksettiren asıl eseri, tarihine yazdığı bir mukaddimeden ibâret olduğundan "Mukaddime-i İbni Haldun" diye meşhur olmuştur. Devlet telâkkisinde uzviyetçi (biyolojik) görüşü benimsiyen **İbni Haldun** tarihî vâkıaların çeşitli içtimâî âmilleri üzerinde durarak bir çok batı metefekkirine tekaddüm etmiş ve onların mübeşşiri olmuştur. Başta **Nâima** olmak üzere yerli ve yabancı tarihçilerin pek çoğu O'nun derin tesirlerini taşımaktadırlar. (Fazla bilgi için bkz: **Ziyâeddin Fahri Fındıkoğlu - H. Ziya Ülken** - İbni Haldun, İstanbul 1940)

dedir. İşte bundan dolayı halîfenin onlardan olması şart edilmiştir. Bunlar, kudretli bir asabiyet sahibi oldukları için onların devletin başında bulunmaları ile milletin düzeni son derecede mükemmel ve birlik kuvvetli olacaktı..."[26]

Ve,

"... Biz şâriin hüküm ve kaideleri yalnız bir kâvim ve bir yüzyıl ve herhangi bir ümmet için koymamış olduğunu biliyoruz. Bu incelemelerden bu şartların her birinden maksad, iktidar ve idâre kuvveti olduğunu anlıyor, bütün bu şartları iktidara hamlederek halîfelik için Kureyş'ten olmanın şart edilmesinin illet ve sebebini Kureyş'te asabiyet yani devleti korumak için gereken kudretin bulunmasından ileri gelmiş olduğunu anlıyor, müslümanların idâresi başında bulunmak için o kavmin asabiyet sâhibi ve kendi çağlarında diğer kavimlerden üstün olmasını şart koşuyoruz. Bu takdirde müslümanların idâresi başında bulunan bir kavim diğerlerini kendisine boyun eğdirecek ve devleti güzel bir sûrette korumak için birleşecektir. O çağda kureyş'de bulunan bu kudretin yeryüzünün diğer taraflarında yaşayan başka kavimlerde bulunduğunu bilmiyoruz. Çünkü bunların üzerlerine aldıkları İslâmiyeti kabûle dâvet işi, umûmî olup Arap asabiyeti bu çağrıyı yerine getirmeye yeter derecede idi. Araplar bu asabiyet kudreti ile diğer kavimlere üstün geldiler.Bu açıklamamızdan halîfeliğin her asırda kureyş'e mahsus olmayıp her ülkenin de o çağda kudretli ve üstün asabiyet sâhibi olan kavmin elinde olacağı anlaşılır. O kavim devletin başına geçer. Halifeliğin sır ve hikmetini düşünür isek, hakikat burada anlattıklarımızın öbür tarafına geçmez. Çünkü yüce Tanrı kullarını

---

26 - İbni Haldun - a.g.e. sh. 522- 23

kendi menfaat ve maslahatlarına uygun olarak iş görmeye ve kendilerine zararlı olan işlerden korumak maksadıyla Halîfeyi yeryüzünde kendinin nâibi olarak seçmiştir. Halîfe buna me'murdur, bu hususlarda ona hitab edilmektedir. Yani bu vazife ona yüklenilmiştir. O bundan mes'uldür. Bir vazifeye ancak o vazifeyi görebilmek kudretinde olan çağrılır..."[27]

İşte İslâm âlimleri arasında müftüyüssakaleyn [28] nâmıyla şöhret bulmuş olan İmam **Necmeddin Ömer Nesefî** gibi halîfenin mutlaka kureyş'ten olması gerektiği; bu şartı hâiz bulunmayan bir kimsenin imâmetinin câiz olmayacağı reyinde bulunan kimseler mevcud olmakla berâber, ekseriyet **İbni Haldun**'un yukarıya dercedilen rey ve mütâleası üzerinde ittifak etmişlerdir. Filhakika hilâfetin tarihi de bu görüşün umûmen kabûl ve tatbik edildiğini göstermektedir.

Sâdece " Ş i a " ya [29] dâhil olanlar, bu şartı daha da daraltarak, imâmeti Hz. Ali ve O'nun evlâdlarına âid bir hak olarak kabûl etmişlerdir. Hılâfeti irsî bir mes'ele olarak mütâlea eden ve

---

27 - **İbni Haldun**, a.g.e. sh. 524-25

28 - Müftüyüssakaleyn, insanlara ve cinlere fetva veren müftü demek olup tarihte mahdud bir kaç fakih için kullanılmış bir tâbirdir.

29 - "Ş i a ", lügat mânası itibariyle " a r k a d a ş " ve " e t b a " demek ise de ıstılâh olarak kısaca Hz. Ali ve O'nun evlâdlarına taraftarlık ifâde eden bir tâbirdir. Birçok kollara ayrılan ve dinî olmaktan ziyâde siyâsî bir mâhiyeti bulunan " Ş i a " nın hemen bütün kollarında, imam nasbı gibi ehemmiyetli bir mes'elenin Hz. Peygamber tarafından halledilmeyip ümmetin rey ve mütaleasına ve binnetice maslahatın iktizasına terkedilmiş olmayacağı iddia edilir.Bunlar, imamın " m â s u m " yani küçük ve

onu münhasıran Âl-i Resû'e âid bir hak olarak gören Şia'nın görüşleri, başlangıçta olmasa bile sonradan dinî olmaktan ziyâde siyâsî

büyük günahlardan berî' olmasını da zarûrî addederler. Hz. Ali'nin Peygamber aleyhissalât-ü vesselâm tarafından bizzat ve sarahaten imam tâyin edilmiş bulunduğunu iddiâ ederler. Bu maksadla bir takım âyet ve hadisleri tefsir ve te'vil ederek görüşlerini isbat etmeye çalışırlar. İstinad ettikleri delilleri, O'nun oğullarına da teşmil edenler, " Ş i a " nın " İ m â m i y y e " kolunu teşkil ederler. Kendilerine tercih ederek Hz. Ali'ye biât etmedikleri için iki ihtiyar mânâsında " Ş e y h e y n " diye anılan Hz. Ebûbekir ve Hz. Ömer'i sevmez ve onların hılâfetini kabûl etmezler.

Halbuki Hz. Ali hılâfeti hiç bir zaman irsî bir mes'ele olarak telâkki etmemiş ve şeyheynin hılâfetini de kabûl eylemiştir. Ancak kendisinin imâmetin şartları bakımından bu makama diğerlerinden daha fazla müstahak olduğu görüşünde bulunarak Hz. Muâviye ile harb etmeyi dinî bir vazife saymıştır.

Hal böyleyken, bunlar arasında " G u l a t - ı Ş i a " denilen son derecede müfrid zümreler görülmüştür. Meselâ Abdullah İbni Sebe nâmındaki yahudi kasden Hz. Ali'nin ulûhiyeti fikrini yayarak müslümanlar arasına fitne ve fesat sokmaya çalışmıştır. bu sûretle çığırından çıkan " Ş i a " da Peygamber ve O'nun "Ehl-i Beyt"i ne taraftarlık sahte bir perde olarak kullanılmak sûretiyle Şiilik görüşleri içine pek çok " İ s r â i l i y a t " sokulmuştur. Bu dâvâyı bilâhare benimseyen İran, İslâm tarihinde çok meş'um bir rol oynamıştır. (Tafsilât için bakınız: Tâhir Harimî Balcıoğlu .- Türk Tarihinde Mezheb Cereyanları, İstanbul - 1940).

" Ş i a " Hz. Ali'den sonra kimin halife olacağı mevzuun-

bir mâhiyet iktisab ettiğinden biz onu bir tarafa bırakarak daha ziyâde ehli sünnetin anlayışını aksettirmeye çalışacağız. Buna göre, Hilâfet Makamı'nı işgâl edecek şahısda bulunması gerekli şartları bir de şöyle sıralamak mümkündür:

1. Müslim olmak[30]

2. Takvâ sâhibi ve âdil olmak [31]

---

da hâlâ sürüp giden derin tefrikalara düşmüştür. İmâmeti, Hz. Ali evlâdından ehil olup, halkı kendine bîate çağırana hasreden görüşte olanlara bu mezhebin kurucusu **Hz. Hüseyin**'in oğlu **Zeyd**'e nisbetle " Z e y d i y y e " denilmiştir. Zeyd'in şeyheynin imâmetini sahih addetmesine kızarak ayrılanlara " R â f i z a " adı verilmiştir. Bu şekilde saymakla bitmez fırkalara ayrılmışlardır. imâmiyenin bir kolu da " İ s n â a ş e r i y e " dir. Bunlar **Hz. Ali** soyundan oniki zatın imâmetine kâildirler. Kabûl ettikleri imamların onikincisi **Muhammed bin Askerî**'nin ki; bunun lâkabı " m e h d î " dir, esrârengiz bir sûrette kaybolduğunu, kıyâmete yakın tekrar ortaya çıkarak adâletle hükmedeceğini iddiâ ederler. Bunlara mehdiyi beklemelerinden dolayı " Muntazar" adı verilir. Mehdi zuhur edinceye kadar İmâmet Makâmı'nın herhangi bir kimse tarafından işgal edilmesini meşrû, addetmezler.

Bu sakat görüşler yüzyıllaraca İran'ın propagandaları sebebiyle Anadolu içlerine girmiş ve bilhassa kuruluşunda sünnî olan bazı tarîkatlara oldukça te'sir icra etmiştir. Anadolu "Türk Birliği"ni parçalamak maksadına mâtuf siyâsî entrikaların eseri olan bu şiî hareketinin en tipik misâli " B e k t a ş i l i k " Tarikatının sonradan aldığı vahim şekildir.

30 - Âl-i İmran Sûresi, âyet 19- 85

31 - 31 - El-bakara Sûresi âyet 124-204-205

3. Müctehid olmak [32].

4. selâmet-i havâssa sâhib olmak [33].

5. erkek olmak [34]

Bunlardan başka bir de "tehdidini îkâa kaadir olmak" yani istediği şeyi zorla yaptırabilecek güce sâhip olmak gibi bir şart daha vardır. Bu da halîfenin, siyâsî iktidârın başı olarak ona sahib ve mutasarrıf bulunması ile kaimdir.

Bütün bu şartları hâiz olan bir şahsın, Hılâfet Makamı'na geçebilmesi için de şer'î ve fiilî dört yol vardır:

1. Seçim

Bu "Ehl-i hal vel akd" denilen seçme ehliyetini hâiz olanlar tarafından gerçekleştirilir. Bunlar müslim, istikamet sâhibi, rey ve içtihadlarına itibar edilen mütehayyizandan kimselerdir.

2. Tâyin

Bir halîfenin kendisinden sonra gelecek halîfeyi bizzat tâyin edip, halka ona bîat etmelerini emretmesidir. Meselâ **Hz. Ebûbekir** kendisinden sonra gelecek halîfeyi bizzat ve ismen tâyin etmiştir . Bu bir nevî "vasiyet" tir. İleride anlatılacağı üzere son Abbasî Halîfesi **Mütevekkil Alellah** da Hılâfeti **Yavuz Sultan Selim**'e vasiyet etmiştir.

Verâset usûlü de bir nevî tâyin olmakla beraber biraz aşağıda anla-

---

32 - El-zümer Sûresi âyet 9.

33 - El-bakara sûresi âyet 247

34 - En-nisa Sûresi âyet 34

olacağı üzere ondan bir hayli farklıdır. (Bugün daha çok Osmanlı'ya hücüm için bu usûlün islâmî olmadığı iddia edilmektedir. Bu sebeple ileride müstakıllen ele alınıp tafsilâtiyle yazılacaktır.)

3. Tavsiye veya şûra

Bir halîfenin kendisinden sonra yerini alacak şahsı ümmete tavsiye etmesi usûlüdür. Bu, bir şahıs olabileceği gibi birkaç şahıs da olabilir. Meselâ **Hz. Ömer** bir takım müntehibler tâyin ederek, bunları aralarından birini halîfe seçmek hususunda vazifelendirmiştir. Bunlara "Ashab-ı Şûra" denilmiştir. **Hz Ömer** bu arada Ashab-ı Şûra'ya oğlu **Abdullah**'ı bilhassa seçmemelerni de tavsiye etmiştir. Hılâfet'in ağır mes'ûliyetini müdrik bulunan bu büyük insanın böyle hareket etmesine sebep olarak da " Bir evden bir kurban yeter!..." dediği rivâyet edilmektedir.

Hz. Ali de aldığı yaradan ağır bir sûrette hasta olduğu ve hayatından ümid kesilecek bir durumda bulunduğu sırada taraftarlarının:

" - **Hz. Hasan**'a biat edelim mi?" suâline karşılık olarak:

" - Size bunu ne tavsiye ederim ve ne de yapmayınız derim!..." buyurmuşlardır.

Medeniyet-i İslâmiye Tarihi müellifi, Ashabın halîfe seçiminde tâkip ettikleri usûlü fevkalâde takdire şayan görerek:

"... Halîfe intihabında Hulefa-yı Raşidîn'in tuttukları yol, millel-i mütemeddinenin (medenî milletlerin) şimdiye kadar bulabildikleri turuk-ı intibâbiyyenin (seçim yollarının) en iyisidir. Çünkü bu sûret-i intihab cumhuriyeti, saltanat-ı mutlakayı ve meşrûtiyeti, üçünü birden câmidir, cumhurdur, çünkü halîfe cumhur-i islâm tarafından bilâ kayd-ü şart intihab olunur. Meşrûtîdir, çünkü intihâbı meşveretle olur.

Saltanat-ı mutlakadır, çünkü halife makam-ı hâkimiyete geçince istediği gibi hareket eder. Buna bâlâda (yukarıda) zikrolunan dört şart da ilâve olunursa Cihan'ın alelıtlak (umûmî olarak) en güzîde hükümeti bu olur. Çünkü bir hükümdar ilim ve adâleti, kifâyet ve ehliyeti selâmet-i havâssı kendi nefsinde cem ederse memleketin terakki ve tevzi-i adâlete, reâyâsı arasında ittifak ve muhabbetin hükümran olmasına hizmet edecek en muktedir adam olur. Hulefâ-yi Raşidîn terâcim-i ahvâlinde görüldüğü üzere öyle bir hükümdara o salâh-ı hâli o zühd-ü takvâyı da veriniz, Cihan'da bundan daha mükemmel, daha âdil, daha lâyık bir hükümet tasavvur olunur mu?" [35] demektedir.

4. Kılıç zoru veya irsiyet (Hakk-ı Seyf)

Bu usûl, Hilâfet Makamı'nın kılıç zoruyla elde edilmesi ve intikâlinin irsen sağlanması yoludur. İslâm tarihinde bu yolu ilk olarak ihdas eden Hz. **Muaviye**'dir. O, bu hususta, evvelemirde yakınları ile istişâre etmiştir. **Muğiret'ibni Şa'be** de kendisni bu yolda harekete teşvik edenler arasındadır. Hılâfeti kendisinden sonra muallakta bırakmaktan doğacak mahzurları göz önüne getiren **Hz. Muâviye** verâset usûlünü şer'î bulduğundan değil, maslahatın iktizâsından dolayı ihdas ve tercih etmiştir.

Zira zuhur edebilecek ihtilâflar ve dökülmeye âmâde müslüman kanı hesapsızdı. Gerçekten o devirde mevcud içtimâî şartlar göz önüne getirilir ve az bir müddet evvel bu mes'ele etrafında kopan fırtınalar hatırlanırsa **Hz. Muâviye**'nin niçin bu yola gittiği daha iyi anlaşılır.

Hz. Muâviye - hiç şüphesiz - bu mülâhazalarla oğlu **Yezid**'i kendisine " V e l i a h d " tâyin etti. Ondan sonra da maslahat iktizâsından doğan bu usûl hep devam edip gitti. Bu tarz hılâfete "hılâfet-i sûriye" yâni şeklî hılâfet denildiğinden evvelce bahsetmiştik.

---

35 - **Corci Zeydan** - Medeniyet-i İslâmiye Tarihi C. 1, sh. 106

Bu usûle baş vurmanın bir sebebi de anarşi ve efkârın bir noktaya cem'indeki fevkalâde güçlüktür. Kuvve-i kaahireye (susturucu kuvvete) baş vurmadıkça netice almanın imkânsız görüldüğü ahvalde müracaat edilen bu usûl fiilî bir zarûretîn icabı ve eseridir.

Halîfe ne sûretle seçilmiş ve iş başına gelmiş olursa olsun, hılâfetinin meşrû' addedilebilmesi için şu üç şartın gerçekleşmesi lâzımdır:

1. Ahkâm-ı şer'iyenin tenfizi.

Bir halîfenin idâresinin meşrû' addedilebilmesi için, onun, şeriat hükümlerinin kuvveden fiile çıkmasını temin etmiş olması lâzımdır. Bu yapılmadıkça ne onun idâresinin islâmî olduğunu ve ne de hılâfetinin meşrûiyetini iddiaya imkân vardır. [36]

---

36 - Halîfenin en birinci vazifesi, - hiç şüphesiz- ahkâm-ı şer'iyenin tenfizi yani ilâhî emirlerin kuvveden fiile çıkması, yürütülmesidir. Fakat onun emirler ve nehiylerle mer'iyyetini sağlamya memur olduğu hükümler, sâdece bu ahkâm-ı ilâhiye değil, aynı zamanda örfî ve ictihâdî hükümlerdir. Ancak ahkâm-ı ilâhiye karşısında bir tercih hakkı bulunmayan halîfe, tabiaten çeşitlilik arzeden örfî ve ictihâdî mes'elelerde dilediği rey ve usûlü emretmek veya nehyetmek selâhiyetini hâizdir. Bu sebepledir ki; ilâhî hükümlere uymayanlar, halîfe, bunlara riâyeti emretmemiş olsa bile Cenâb-ı Hakk'a karşı âsi ve günâhkâr oldukları halde bu durum, örfiî ve ictihadî kaidelerden herhangi biri için ancak halîfenin onları tasdik etmesine ve riâyet olunmasını emretmesine bağlıdır.

Halîfenin ibâdet ve itikadâta müteallik mes'elelerde müctehidlerden herhangi birinin kavlini tercih ve onu emretmek selâhiyeti

2. Emânetin ehline tevdii.

Bir halîfenin ve başında bulunduğu idârenin şer'an meşrû' ve mûteber addedilebilmesinin şartlarından bir diğeri de, mevki' ve mansıbların ehliyet ve liyâkat derecelerine göre lâyık olanlara tevzi edilmesidir.

3. Bîat

Bîat [37] müslümanların bir halifeye itaati kabûl ettiklerini gösteren

---

yoktur. Bu, ferdin kendisine terkedilmiş bir haktır. Yani her mü'min dilediği itikadî veya amelî içtihadı benimseyebilir ki; bu, mezhep seçmek hakkıdır. Fakat füruâta müteallik olan veya teâmülî esaslardan doğan rey ve içtihadların mer'iyyeti için bunların halîfe tarafından kabûl ve ilân edilmeleri şarttır. Ancak bu takdirdedir ki; bu gibi kaideler de ahkam-ı şer'iyyeye dâhil ve onlara riâyet etmiyenler Cenâb-ı Hakk ve devletin nizam ve kanunları karşısında mes'ul ve âsi olurlar.

37 - Araplar, bir emire bîat ettiklerinde, bunu bir akid sayar ve bunda taraf ve hissedar olduklarını tebârüz ettirmek üzere ellerini o emîrin elleri üzerine koyarak kendisine bağlılıklarını ifâde ederlerdi. Bununla alış verişteki benzer bir hareket yaptıkları düşüncesinde bulunduklarından bu fiili bey' (alım satım) kelimesinden türeterek " b e y ' a " olarak yâdederlerdi.

Kamus-u Osmanî'de bu kelime "asıl manâsı lüzûm-i âdî alâkasıyla akdolunan safhadır. Muahharan hükümdarın, itaat ve inkıyad ile hükümetini kabûl ve tasdik etmek ve elele tutup muâhede eylemek mânâsında istimâl olunmuştur." sûretinde tarif edilmektedir.

C.Huard, İslâm ansiklopedisi'ne yazdığı " b e y ' a " maddesinde şu izahatı vermektedir:

herhangi bir beyan ve harekettir.[38] Bunun için de ehl-i hal ve'l-akd'in biatı kâfi olup her ferdin bîatı gerekmez.

"Aslında herhangi bir satış akdinin, el sıkma ile tamamlanmasını ifâde eder. Bir halîfenin cülûsunda eli üzerinde edilen sadâkat yemini mânasına gelişi bundan dolayı olup, Türkçede bu merâsime biat denilir. Bu merasim, hükümdârın açık eline el konması ile yapılır. Bunun şekli Sakîfe gününde **Halife Ömer** tarafından tesbit edilmiştir. **Ömer:**

"- Ey **Ebûbekir,** elini aç, dedim. O elini açtı ve ben O'na bîat ettim" demiştir. Bu hareket selâhiyetin bir diğerine devrinin remzidir."

38 - Bîat merâsimi târih boyunca birçok şekillerde ifâ olunmuştur. İslâmiyet'te ilk vukû bulan bîat, Hz. Peygamber zamanında olup " A k a b e B i a t ı " nâmıyla meşhurdur. Akabe'deki bu bîatların bir kaç kere tekrarlandığı da malûmdur.

C.Huard, adı geçen makalesinde bu hususta şu bilgiyi vermektedir:

"İslâmiyet'te ilk vukû' bulan biat " A k a b e B î a t ı " dır Bu bîat yemininden, sonra hulefanın ahd-ü misakta devam için ettirdikleri bîat yemini neş'et eylemiştir. Bu yemin ne kadar yeminler varsa cümlesini hâvidir.

Hulefaya biat yemini devletlerin ve ahvalin ihtilâfına göre muhtelif şekillerdeydi. Ensar, Cenab-ı Nebiye Akabe'de bîat ettikleri zaman şöyle demişlerdi:

"Ey Resûlüllah! Diyarımıza gelinceye kadar senin hak ve hürmetinden mes'ul değiliz. Bize gelirsen hak ve hürmetin üzerimize vâcib olur. Kendimizi, çocuklarımızı, kadınlarımızı her neden siyânet edersek seni de ondan sıyânet ederiz." Akabe'de vuku bulup " B i a t - ün - n i s a . " nâmı ile mâruf olan diğer bir b'atın nassı da şöyleydi:

Osmanlılar, bu lâzımeyi yerine getirmek için imparatorluğun geniş ülkelerinden ileri gelen âilelerin çocuklarını

"Allah'a şerik ittihaz etmemeğe, sirkat, zina irtikâb eylememeğe, çocuklarımızı öldürmemeğe, iiftira ve bühtanda bulunmamağa, Cenab-ı Hakk'a karşı iyilikte âsî olmamağa bîat ettik."

Bîat merâsiminin Emeviler ve Abbasiler devirlerinde muhtelif şekil ve sûretlerde ifâ edildiği ve biatde verilen sözün metminin de az çok değiştiği görülmektedir. Abbasiler'de herkes, ismiyle dâvet olunarak ayrı ayrı yemin ettirilirdi. En evvel askerler ve Bağdat kadıları yemin ederlerdi. Yeminden sonra yeni halîfeye bir takım elkab arzolunur o da kendisi için bunlardan birini seçerdi. Başlangıçta Abbasi halîfelerine emîn, me'mûn ve reis gibi basit lâkablar verilirken sonradan ism-i celâl ilâvesiyle "Mu'tesim Billâh" gibi lâkablarla anılmak bir âdet hükmüne konulmuştur. Bîatde "Hilâfet alayı" tertib edilir, süslenmiş atlardan ve müzeyyen elbise giyinmiş seyislerden mürekkeb bir alay ile yeni halîfe hılâfet sarayına getirilirdi.

Yukarda da söylediğimiz gibi bîat merâsimi, hılâfet alayı ve yemin şekli târih boyunca pek çok değişiklikler göstermiştir. Meselâ hicrî sekizinci asırda hilâfet makamına geçen Abbasi halîfesi **Hakîm Billâh**'a yapılan bîat yemini sûreti dört sahife teşkiledecek kadar uzundu.

Son Osmanlı vak'anüvisi **Abdurrahman Şeref Efendi** Sabah Gazetesi'nde çıkan bir târih müsahabesini (17 Zilka'de 1336 târih ve 10344 numaralı Sabah'da yer alan 28. târih müsâhabesi) biat ve kılıç kuşanma bahsine tahsis ederek burada çok geniş ve faydalı bilgiler vermiştir. Osmanlılar'da bu an'anenin tatbik şekli hakkında muhtasar bir fikir verebilmek için oradan alınmış bir iki parağrafı dikkatlerinize arzediyoruz:

merkeze getirerek saraydaki şehzâdelere mahsus olup " E n d e - r u n " denilen mektebde yetiştirirler ve yeni bir halîfenin

"... Resm-i bîat Topkapı Saray-ı Hümayunun'da bab-üs-saâde önünde icra olunmak minelkadim mutâddır. Taht-ı saltanat Bab-üs-saâde önüne çıkarılır ve vüzera ve vükelâ ve ulema ve ümerâ-yı askeriyye ve mütehayyizan-ı ricâl-i devlet ve millet pâdişah-ı nevcaha arz-ı bîat eyler. Esnâ-yı bîatta el ele tutuşmak âdeti, mürür-u zaman ile lağva ve yerine asitin (yen) ve damen-pus (etek öpme) olmak usûlü kaim olmuştur. Fransızcada bizim muâyede merâsimine "dest-pus resmi" (= cérémonie de baise - main) tâbiri hâlâ müstameldir. Eski kisvelerin yenleri müsâid olduğundan pâdişah-ı izam tahtın iki tarafına uzun yenlerini salıverir ve bendegân onları bus eylerdi. Kisveler tebeddül edip de cüppe ve ferâce yerine setre kaim olunca asitin makamına kaim olmak üzere saçak öpmek usûlü ihtiyar olunmuştur ki, ilâ yevminâ bilcümle merâsimde bu usûl-i teşrifâtıyye bâki ve câridir.

"Gâile ve iğtişaş hengâmelerinde cülûs vukû, bulduğu takdirde resm-i bîatın bervech-i meşruh ifasına hal ve imkân musâid olmadığından zamanımızda **Sultan Murad Han-ı Hâmis'e** ve **Sultan Mehmed Reşad Hâmis'e** Bâb-ı Seraskerîde bîat edilmiştir. Hatta cennetmekân **Sultan Mehmed Han-ı Hâmis'e** Harbiye Nezâreti'nde bîat olunduğu sırada mebusanın tarîk-i ilmiyyeye mensup olanlarından birçoğu Zat-ı Şâhânenin elini öpmek veya tutmak sûretiyle deb-î kadîmi yerine getirmişlerdi.

"Ulemâ-yı selef mütâlea-i malûmeye mebni bîat ve muâyede merâsiminde ibtida nakib-ül eşraf'ın huzur-i şahâneye varmasını tensib etmişlerdir. Çünkü nakib-ül-eşraf seyyid-i sahih-ün-nesep zevattan müntehap olmakla sâdata ve şürefanın vekili

Makam-ı Hılâfete geçmesi halinde, mensup olduğu memleket adına ondan bîat alırlardı.

---

addolunurdu. Şeyhülislâm-ı esbak **Saadeddin Molla** merhumdan naklen mesmû-u âcizanem olmuştur ki; Sultan **Abdülâziz Hân**'ın cülûsunda nakib-ül-eşraf **Tahsin Bey** müsâreatle ibtida bîat etmiş. **Saadeddin Efendi** dermiş ki "Ben de sâdatattanım, en evvel bîat etmek istedim, fakat **Tahsin Bey** koştu. Bana takaddüm eyledi. Kendisi alil olduğundan (bir gözü sakat idi) **Hazret-i Ali**'nin bîatı hatırıma geldi, bu işin sonu hayır olmaya deyû teşeüm ettim" Vakıa **Hazret-i Ali'**ye iptida bîat edenin kolu çolak olduğundan huzzardan teşeüm eden olmuştu. **Hazret-i Ali'**nin cam-ı şehâdetinin cür'asını **Sultan Abdülâziz Hân** nûş eylemiştir."

Osmanlılar'da bîat merâsimine büyük bir ehemmiyet verilirdi. Merâsim ileri gelen devlet memurlarına resmî tezkere ile bildirilir, bu sûretle çağırılmaları usûlden olmıyan daha küçük rutbeli memurların gelmeleri ise Divan-ı Hümâyun çavuşları vâsıtasıyla sağlanırdı. Devlet erkânının bu merâsime "divanî" denilen elbiseleri ile iştirak etmeleri âdetti. Yeni padişah "yusûfî" tâbir olunan serpuşu ve "kapanice" tâbir olunan mücevher şemseli ve kebir yakalı kürt ile gelerek tahta oturur ve çavuşlar tarafından alkışlanırdı. Bundan sonra ilk önce "nakib-ul-eşraf" olan zat eğilerek etek öper ve müteâkıben de duâya başlardı. Duâ bittikten sonra en evvel Şeyhülislâm efendi yaklaşıp bîat eyler müteâkiben de diğer vüzerâ ve erkân bîait resmini icrâ ederlerdi."

Sultan Reşad'ın bîat merasimi şimdiki Üniversite Merkez Binası olan Harbiye Nezareti'nde yapılmıştır. Halbiki âdet bu merâsimin Topkapı Sarayı'nda icrası sûretinde yerleşmişti. Hatta **Sultan Vahideddin'**in bîat merâsimi dahi Topkapı Sarayı'nda yapılmıştır.

Osmanlılar'da bu merâsim "kılıç kuşanma" [39] merâsimi ile nihayet bulurdu. Bîat alan gibi verenin de "müslim" ve "hür" olması şarttır. Mutlaka erkek olması gerekmezse de teâmülen çok defa erkeklerin bîatı ile iktifa edilmiştir.

Bu şartlar, bir hılâfettin meşrûiyyetini sağlıyan üç temel esası göstermektedir. Hılâfet ve idârenin meşrûiyeti için emredilmiş

---

39 - Osmanlı pâdişahları hükümdarlık alâmeti olarak tac giymez bunun yerine kılıç kuşanırlardı. Bîatden sonra icra edilen bu merâsime zamanın tâbiriyle taklid-i seyf yani kılıç kuşanma veya " k ı l ı ç a l a y ı " denilirdi.
Her yeni pâdişahın tahta geçişinde tekrarlanan bu " k ı l ı ç a l a y ı " merâsimi an'anesinin hangi pâdişah ile başladığı bilinmiyorsa da bunun en son pâdişaha kadar tatbik edildiği bir gerçektir.
Kılıç kuşanma merâsimi yeni pâdişahın tahta geçişinden hemen sonra yapılırsa da bunun için belli bir gün ve müddet yoktur. Pâdişah'ın arzusuna ve hâlin muktezasına göre tahta geçişten bir müddet sonra icra edilirdi. Meselâ **Sultan Reşad**'ın kılıç alayı cülûsundan ondört gün sonra **Sultan Vahideddin**'in ise yirmibir gün sonra icra edilmiştir.
Kılıç kuşanma merâsimi **Eyüp Sultan**'da yapılır ve burada yeni pâdişaha merâsimle **Hz. Ömer**'in kılıcı takılırdı. Umûmiyetle devrin en mûteber din adamları tarafından pâdişaha bu kılıç takma işinden sonra duâ edilir ve pâdişah tebrikleri kabûl ederdi.
Mukaddes addedilen eyüp Sultan'a gayrı müslimlerin ayaklarının basmasına mâni olmak için ecnebi sefirlerin tebrikleri pâdişah tarafından Edirnekapı surları dışına kurulan Otağ-ı Hümâyun'da kabûl edilirdi.
Yeniçeriliğin ilgâsına kadar pâdişah kılıç alayından sonra perşembe pazarındaki yeniçeri ortalarına gelirdi. Burada

bulunan şartlar bunlardan ibârettir. Gerisi zaman ve zeminin icabına yani maslahata terkedilmiştir.

Halîfe her hususta etrafı ile istişâre ederse de aldığı reylerle bağlı veya ekseriyete tâbi değildir. Kararını re'sen verir. Mes'ûliyeti sâdece Cenâb-ı Hakk'a karşıdır. Ancak bazan beşerî ve dünyevî mes'uliyeti de mevzuubahs olabilir. Bu da hal' yani mevkiinden uzaklaştırılmak sûretiyle ortaya çıkar. Gerçekten bir halîfenin iktidârı, kayd-ı hayat şartiyledir. Yani belli bir müddetle tahdid edilmez. Ancak muayyen sebeplerin ortaya çıkması hâlindedir ki, ölmeden mevkiinden uzaklaştırılması yani hal'i mümkün olabilir. Fıkıh kitapları bu neticeye götüren sebepleri ve bunların kifâyet derecelerini uzun uzun tafsîl etmiştir. Bu sebeplerin aranılan evsafta tahakkuku hâlinde ümmet için "huruç alessultan"[40] denilen tabiî bir karşı koyma hakkı doğar. Zira

---

kendisini yeniçeriler adına tebrik eden yeniçeri ağası elinden bir tas şerbet içerdi. Şerbetin içi altınla doldurulmuş kupasını alarak geri geri çekilen yeniçeri ağası pâdişaha ilk seferin Garbî Roma üzerine olması temenniyatını izhar eder pâdişah da "inşallah" diye mukabelede bulunurdu. Bu an'ane her iki Roma'nın da yani Bizans ve Garbî Roma'nın mutlaka fetholunacağına dâir vâki' olan bir hadis-i şerîf'e istinad ederdi.

40 - Huruç alessultan ulûlemr olan halifeye itaatden vazgeçmek demektir. Bunu dînen kendisine itaat vâcip olan bir halîfeye karşı meşrû" kılan iki şart vardır:

a) Halîfenin adâletden ayrılması

Adâletin zıddı, zulümdür. Zulmün hangi ölçülere varması halinde halîfeye itaatden vazgeçilebileceği hususu fıkıh kitaplarında

halîfelerin sahip oldukları salâhiyet ve iktidarlar hududsuz değildir. Bir halîfenin başı, dâima şerîata yani ilâhî emirlere bağlıdır. İrâdesini

---

tafsil edilmiştir. Kısaca söylemek gerekirse zulmün azı, isyan yani huruç alessultan için kâfi bir sebep addedilmemektedir. Halîfeye itaatle mükellef olup olmama mes'elesinin kendisinin hilâfete geçmesi için aranan şartlar bakımından da incelenmeğe değer. Aslî şartlar, (hür olmak, müslim olmak, erkek olmak, vs. gibi husûsiyetler) zâil olduğunda ona itaatin de vâvip olmaktan çıkacağı âşikârdır.

b) Halîfenin bedenî bir sakatlığa mâruz kalması.

Bu husûs da çok çeşitlilik arzeder. Meselâ: Havass-ı hamse (beş duygu) deki noksânlıklar:

Bunlar üç kısımdır. Bir kısmının hılâfete engel olduğu bir kısmının ise engel olmadığı hususunda ittifak mevcuddur.

Diğer bir kısmı ise ihtilâflıdır.

Hılâfetin devamına engel olan sıhhî ârızalar arasında görme noksanlığı ile bir kısım akıl hastalıklarını zikredebiliriz. Ârızî akıl hastalıkları, tedâvi ile geçebileceğinden halîfe olmaya mâni' bulunmakla beraber hılâfetten çıkarılmaya sâlih bir sebep addedilmemişlerdir. İyileşmesi mümkün olmıyacak derecede bir akıl hastalığına müptelâ olanın hılâfeti bu hastalık eğer seçilmezden önce de mevcud ise, bâtıldır. Ancak sonradan ortaya çıkmışsa iyileşme ümidinin mevcud olup olmadığına bakılır. Eğer iyilik zamanları hasta zamanlarından fazla ise, halîfe seçilmek için tam bir aklî olgunluk aranıyorsa bu makamdan azil için de bu dirâyetin kâmil bir sûrette zâyi' edilmesinin gerektiği kabûl edilmektedir. Görme zaafı da hılâfete belli ölçülerde mânidir. Esâsen başlangıçta görme iktidarı mevcud olmıyanların hâkimlik ve şâhidliği gibi hılâfeti de mûteber değildir. Ancak görme zayıflığında gördüğü şahısları tanıyabilip tanıyama-

şer'î hükümlere muvâzî bir sûrette izhar etmedikçe, bu irâdenin hiç bir meşrûiyeti yoktur. Bunun, devir devir çeşitli kontrol müesseseleri de kurulmuştur. Meselâ Osmanlı tarihinde görülen ve devleti bugünkü şekilden daha üstün sûrette bir hukuk devleti hâline getiren " Ş e y - h u l i s l â m l ı k " bu hukuka bağlılığın kontrolünü temin ihtiyacından doğmuş olan bir müessesedir.

Gerçi halîfeler târih boyunca " H ı l â f e t p e n â h "[41] veya " z ı l l û l l a h i f i l - a r z " yani Allah'ın yeryüzündeki gölgesi[42] gibi bir çok haşmetli ünvanlar taşımışlardır. Fakat bu "zıl" yani gölge

sına bakılır. Tanıyorsa hılâfetin devamına mâni bir sebep teşkil etmez.

Halîfenin sâir uzuvlarında husûle gelen sakatlıklar da dört kısma ayrılır.

1. Hılâfetin devamına mâni olmıyan noksanlıklar, Normâl tefekküre ve makûl harekete mâni olmayan aksaklıklardır.

Meselâ husyelerin kesilmesi gibi.

2. Halîfe olmaya da bu vasfı devam ettirmeye de mâni olan uzvî aksaklıklar da vardır. İki elin veya ayağın kesilmesi gibi.

3. Halîfe olmaya kat'î sûrette engel olan fakat bu sıfatın devamına engel olup olmadığı ihtilâflı bulunan noksanlıklar: İki el veya iki ayaktan birinin olmaması gibi.

4. Halîfeliğin devamına engel olmayan noksanlıklar: Bu türlü noksanlıklar onun vazîfesini ifâya hiç bir tesiri olmayan cinstendir. Yüzünün çirkin olması gibi.

41 - **Hılâfetpenâh**; hılâfetin dayanağı olan veya hılâfeti koruyan demektir. Halifenin oturduğu şehre de " d a r - ü l h ı l â f e " veya " m e r k e z - i h ı l â f e " denilmiştir.

42 - Bkz. Bu esirin birinci cildinin 70. ve müteâkip sahifelerinde yer alan 47 numaralı not.

tâbîrinin zâhirine bakarak onların Allah'ın yeryüzündeki maddî bir gölgesi olmak iddiasında bulunduklarını sunmak aslâ doğru değildir. Zira bu " gölge" kelimesi "himâye" mânâsını mutazammın olmak üzere hadîs-i şeriflerde vârid olduğu içindir ki, fütursuzca kullanılmıştır. Yoksa bir gurur ve azamet taslamak için değil!..[43]

B - HILÂFETİN TÂRİHÇESİ

a) Râşidîn Halîfeler Devri

Devlet reisliği makamını Hz. Peygamber'den sonra kimin ve ne sûretle işgâl edeceğine dâir âyet ve hadislerde herhangi bir sarahat

43 - Bilhassa Osmanlı halîfeleri taşıdıkları bu şatafatlı ünvanlara rağmen mütevâzi bir hayat sürer ve bu tevâzuu korumaya son derecede dikkat ederlerdi. Her cuma selâmlığında, kendi emir ve irâdeleri ile bir tabur askere:

"Mağrur olma pâdişahım, senden büyük Allah var!..." diye bağırttıkları malûmdur. **Yavuz Sultan Selim**'in adının hutbede ilk defa anılışında hatibin O'nu " H â k i m - ü l H a r e m e y n - ü ş - Ş e r i f e y n " yani iki şerefli haremin (Mekke ve Medine) hâkimi olarak tavsif etmesine yerinden ve heyecanla müdâhale ederek bunu " H â d ı m - ü l H a r e m e y n - ü ş Ş e r i f e y n " yani şerefli iki haremin hizmetkârı olarak düzelttirdiği meşhur bir tarihî hâdisedir. Osmanlı halîfelerinden bir çoğunun, bu hizmetkârlığı ifâde etmek üzere sarıklarının üzerine süpürge şeklinde bir sorguç taktıkları hatırlanırsa onların tevâzuları ve şerîat karşısındaki mevkilerini nasıl telâkki eylediklerí daha kolay anlaşılır.

yoktu. Bu sebeple, böylesine nâzik bir mes'elenin halli için içtihadda bulunmak gerekiyordu. Ashâb-ı Kiram Hazerâtı'nın herbiri - hiç şüphesiz - içtihad selâhiyet ve iktidarı ile mücehhezdiler. Fakat onlar da - nihâyet insan olmaları hasebiyle - içtihada tâbi bir mes'elede - çeşitli bakış açıları yüzünden - ittifak kadar ihtilâf etmeye de müsâid bulunuyorlardı. Nitekim daha Hz. Peygamber'in vefatı günü ortaya çıkan " H ı l â f e t M e s ' e l e s i " nde anlaşamadılar. Bu sırada ileri sürülen reyleri üç grup altında toplamak mümkündür:

1. Emâret, yani reislik, ümmetin siyâsî ve dinî işlerini sevk ve idâreye ehil ve lâyık olanın hakkıdır. Bu umûmiyetle Ensar'dan olanların ileri sürdüğü bir fikirdi.
Bunlar diyorlardı ki:

" - Muhtelif Arap kabileleri İslâm'a bizim kılıçlarımızın zoru ile boyun eğmiştir. Bu yüzden emâret bizim hakkımızdır.."

Bu düşüncede olan Ensâr'ın namzedi Sa'd bin Ubâde idi. Bilâhare " M û t e z i l e " ile " H a v â r i ç " in ekseriyeti de bu reyi kabûl etmiştir. Bu rey, "Başınıza bir habeşî köle bile geçse ona itaat ediniz!." meâlindeki hadisî-i şerife muvâfık idi.

2. Hılâfet için, ümmetin işlerini sevk ve idâreye liyâkat ve kifâyetin yanı sıra " K u r e y ş " ten olmak vasfı da aranmalıdır. muhâcirîn'den olanların ekserisi bu reyde bulunuyordu. Bunların namzedi de **Hz. Ebûbekir**'di. Bunlar da " E l e i m m e t ü m i n K u r e y ş " yani "imamlar Kureyşten'dir" hadîs-i şerifine istinad ediyorlardı.

3. Gayret-i akrabiyye ile düşünenler ise emâretin, Hz. Peygamber'e - kan bağı itibariyle- en yakın olanın hakkı bulunduğunu iddia ediyor-

lardı. benî Hâşim'in ileri sürdüğü ve halîfenin hâşimî olmasını müdâfaa eden bu görüşün taraftarlarının namzedi de **Hz. Ali** idi. Gerçi bu sırada Hz. Peygambere kan itibariyle en yakın kimse amcası **Hz. Abbas**'tı Fakat o, muhâcirîn'in en sonuncularındandı. Bu yüzden "Aşere- i Mübeşşere"[44] den olmak ve Hz. Peygamber'in biricik kızı Fatımetüzzehra'nın kocası bulunmak gibi çeşitli meziyetleri nefsinde cemeden **Hz. Ali** varken **Hz. Abbas**'ı ileri süremiyorlardı.

Bu babda en isâbetli görüş, - hiç şüphesiz- sahâbeyi kiram hazerâtının ekseriyetinin katıldığı ikinci görüştü. Zira ensar'ın islâmiyet'e yaptıkları büyük yardım veya Haşimîler'in Hz. Peygamber'e neseben yakınlıkları fevkal'âde hürmet ve riâyete lâyık idiyse de hılâfet ne geçmiş hizmetlere bir mükâfat ve ne de akrabaya kalan bir miras gibi telâkki olunabilirdi. [45] Bu görüşte yer alan "Kureyş'ten

44 - Müjdelenmiş on kişi demektir ki, bunlar henüz hayatta iken Hz.Peygamber tarafından cennetlik olarak tavsif ve ifâde buyurulmuş olan şu şahıslardır:
Ebûbekir - Es sıddık
Ömer - ül fâruk
Osman b. Affan
Ali b. Ebî Tâlib
Talha ibni Ubeydullah
Zübeyr- ibnül Avvam
Sa'd ibni Ebî Vakkas
Said İbni Zeyd
Abdurrahman İbni Avf
Abû Ubeyde - i ibni Cerrah

45 - **Cevdet Paşa** - Kısas-ı Enbiye ve Tevârih-i Hulefâ C. 4 istanbul 1331 sh. 413.

olmak" vasfı dahi neseb ve sıhrıyyetten ziyâde o sırada Kureyş'in Arap kabileleri içinde en kuvvetli ve itibarlı olmasından ve sultasını (otoritesini) kabûl ettirmesi ihtimalinin daha ziyâde bulunmasındandı. Hakikaten Halifenen Kureyş'ten olması şartı üzerinde fikir yürüten müellifler - evvelce bir nebze bahsetmiş olduğumuz üzere- Kureyş'in muhtelif Arap kabileleri üzerindeki rakip kabûl etmez otoriteleri üzerinde durmuşlardır.[46] Hılâfet makamını işgâlden murad ise müslüman-

46 - "...Bununla beraber fikri şu merkezde idi ki, vâkıa Medine ahalisi din yolundaki azîm mücâdeleleri, takdirin fevkinde sabır ve tahammülleri, dinin telkin ettiği ahkâm ve hakâyika karşı gâyet metîn ihlâsları sâyesinde Kureyş üzerinde bir rüçhan mevkii kazanmış oldukları inkâr kabûl etmez. Şu kadar var ki; Mekke fetholunup da Ceziret-ül arab'ın her tarafındaki kabileler fevç fevç İslâm dâiresine dâhil olduktan sonra Arap kavmi arasında onların kuvvet, azamet, nüfuz itibariyle kaale alınmaya değer bir mevkileri kalmamış idi. Kudret ve kemiyet itibariyle kureyş ile aralarında bir nisbet olmadığı halde onlarla rekabet ve münâfese (gizli düşmanlık) edebilmeleri imkân hâricine çıkmıştı. Bâhususus ki, Kureyş câhiliyette Kâbe-i Muazzama'nın muhâfızları, Mekke ve Arap kabilelerinin pişvâ ve rehberi olmak, sonra da şüphesiz İsmail Aleyhis-selâm'ın evlâdı bulunmak gibi bir takım meziyetlerin kendilerine kazandırmış olduğu rûhanî mevki dolayısiyle bütün Arab kavimlerinin hürmet ve inkiyadına mazhar oldukları gibi İslâm Âlem'nin de ayrı sûretle itaat ve merbûtiyetlerini kazanmışlardı. Mekke'nin fethi senesi Kureyş İslâm dâiresine dâhil olur olmaz, bütün Arab kabileleini İslâm'ın feyz ve kudsiyet harîmine dehâlet hususunda yekdiğerine müsabaka edercesine gösterdikleri tehâlük Kureyş'in nüfuzunun tesiriyle vukua gelmiş bir hal ve

lar arasında sulh, sükûn ve ittihadı sağlamaktır. Bunun ise kuvvet ve otorite sâyesinde gerçekleşebileceğini söylemeye hâcet yoktur. O sıra-

bir şey değildi. Hâl böyle iken Arap câmiasının Kureyş'ten başkasına imtisal etmesi, onlardan maadasının hüküm ve nüfuzuna râm olması imkânı yoktu. Bu tesir avam sınıfına münhasır değildi. Arabın mülûk ve ümerâsı bile Kureyş Müslümanlığı kabul ettikten sonra Risâletpenâh'ın huzuruna hey'etler göndermek sûretiyle, yahud mükâtebe yoluyla peyderpey müslüman olmağa başladılar."

"Aleyhis-selâtü vesselâm Efendimiz senelerce Medine ahalisi arasında bulunarak halkı İslâm'a dâvet, dinin neşri yolunda onlarla birlikte bunca mücâhede ettiği halde Mekke'nin fethi ile Kureyş' Müslümanlığı kabul ettikleri zaman olduğu kadar halk, dâvete icâbet husûsunda bir hırs ve tehâlük göstermediler. Çünkü Arabın gerek avam sınıfı, gerek mülûk ve ümerası Medine ahalisinden ne bir korku hissediyor, ne de onların tesirine iktifa, emirlerine imtisal kaydında bulunuyordu. İşte Risâletmeab Efendimiz bütün bu sebepleri gözözünde bulundurduğu için ölümü sırasında hilâfet'in Kureyş'e(Ensar'a değil) âid olmasını vasiyet etmiş, bir taraftan da Kureyş'e İslâm'ın kökleşmesi yolunda pek güzi'de hizmetleri sebketmiş ve üzerlerine harb açan müşriklerin şiddetli savletlerine sırf dinin teyidi maksadıyla göğüs germek sûretiyle emsâlsiz fedekârlık göstermiş olan Ensar'a karşı son derece iyi muamele etmelerini tavsiye ve ihtardan da hâli kalmamıştır. Nitekim şu hadis-i şerif irtihal-i Nebevî'den bir ay mukaddem şerefvârid olmuştur: "Ey muhâcirîn cemaatı, siz günden güne çoğalıyorsunuz. Ensar ise çoğalmıyorlar. Ensar benim, daraldıkça muâvenetlerine sığındığım bir melce ve penâhımdır. Onların uslu, akıllılarına hürmet ve ikram ediniz. Fenalığı görünenlerin de kusuruna bakmayınız!.."

da Ensar'ın nüfuzu Medine hâricine çıkmıyordu. Halbuki Kureyş, eskiden beri bilâd-ı arab'ın her tarafında müthiş bir ihtiram görmekteydi.

"Risâletmeâb Efendimizin ölümünü müteakip muhâcirin ile Medineliler arasında zuhurundan endişe ettiği hal kısmen vukua gelmiş ise de vasiyyet-i seniyye-i Nebeviyye işin had bir şekil almasına iki fırkanın da mahvını intac edebilecek azim bir fitnenin hüküm sürmesine meydan bırakmamıştır.

Yukarıdaki sözlerden anlıyoruz ki, Aleyhisselât-ü vesselâm Efendimiz'in ölüm döşeğinde bu şekilde vasiyyette bulunmasının hikmeti bütün Arap kabilelerinin Kureyş'e karşı müfrid bir taassub hissi beslemesi, havas ve avam bütün Araplar'ın Mekke ehline mûtî' ve münkad bulunması idi. Bu bize gösteriyor ki, arapda unsûrî taassup rûhu bilâhare zaafa uğrayınca bizzat halîfeler bahis mevzuu olan vasiyyet-i seniyyeye imtisal etmeye bir mecbûriyet görmemeye başladılar. Bu kabilden olarak **Ömer İbn-i Hattab** ölürken demişti ki: "**Muaz İbni Cebel** sağ olaydı hılâfeti ona tefviz ederdim. **Huzeyfe**'nin kölesi berhayat bulunaydı Onu halîfe yapardım." Bunlardan birincisi Medine ahâlisinden, ikincisi bilmükâtebe âzad edilmiş bir köle olup hiç birinin neseben Kureyş ile bir alâkası yoktu.

Yalnız şurasını nazar-ı dikkatten uzak tutmamalıdır ki; Risâletmeab Efendimiz Hılâfet'in Kureyş'e tefvizini vasiyet ettiği esnada onlarında adl ve istikamet dâiresinde vazife görmelerini şart koşmuş ve bunu söyledikten sonra "müstakimâne hareket etmezlerse kılıçlarınızı boynunuza takıp ocaklarınızı söndürünüz. Yapamazsanız hakikaten sersem ve bedbahd kimselersiniz.!.." buyurmuştur. Bunu Trablusî ile **Taberânî** ruvat-ı sika olan hadisden ihraç etmişlerdir." (Bkz. **Abdülaziz Çâviş**- Müslümanlıkta Hilafet- Sebilürreşad

C. 14. Sh. 215 ve müteâkib)

Bu itibarla Hz. Peygamber'den sonra ümmetin riyâseti mevkiini ancak Kureyş'den olan, fakat liyâkat ve kifâyeti ile de ekseriyetin tasvibine mazhar olabilecek birinin geçmesi en tabiî bir netice idi. Ancak o sırada Kureyş'in en kalabalık ve kuvetli kolu " B e n î Ü m e y y e " idi. Benî Ümeyye'nin reisi de Hz. Peygamberin kayınpederi **Ebû Süfyan**'dı. Fakat **Ebû Süfyan,** Uhud Harbin'de müslümanların pek çok zâyiat vermesine sebep olmuş ve Mekke'nin fethi sırasında " M ü e l - l e f e - t ü l K u l û b " [47] meyanına dâhil olmuş bir kimse idi. Sonradan çok kuvetli bir müslüman haline gelmişse de henüz mâzisinin tesirleri tamamen zâil olmamış bulunuyordu.

Bu sebeple en evvel İslâm'la müşerref olan ve Hz. Peygamberin vefatından önce onun emriyle cemaate imamlık eden **Hz. Ebûbekir** dururken başka birinin seçilmesi imkânsızdı. Gerçekten, Hz. Peygamberin vefatı hengâmında **Hz. Ömer** bile telâş ve şaşkınlık içinde kalıp **"Ebû Ubeyde bin Cerrah'a:**

" - Elini uzat, sana biat edeyim!. Zira, Resulullah'ın buyurduğu üzere sen bu ümmetin emînisin.!.." demesi üzerine muhatabının:

" - **Ya Ömer!..** Senin İslâm'a geldiğin gündenberi böyle zayıf bir reyini görmedim. İçimizde " S ı d d ı y k " ve mağarada iki kişinin

---

47 - Müellefet-ül Kulüb, kalbleri kazanılacak olan bir zümreyi ifade eder ki, bunlar nüfuzlu aşîret reisleri veya henüz ihtida etmemiş kimselerdir. Hz. Peygamber tarafından İslâm'daki kardeşlik ve içtimâî muâvenetin tezâhürüne vesile olmak üzere kendilerine hazineden bir miktar yardım yapılması ve bu sûretle İslâm'a meyillerinin takviye edilmesi düşüncesinden hareket edilmiştir.

ikincisi olan bir zat varken, bana nasıl biat edersin?!.." dediği meşhurdur.

Hakikaten Ashab-ı Kiram hazeratı bir yere toplanıp da reye müracaat olunsaydı, kaahir bir ekseriyetle **Hz. Ebûbekir** üzerinde birleşileceği muhakkaktı. Fakat ne yazık ki; buna imkân bulunamadı. Şöyle ki:

Hz. Ebûbekir, diğer ileri gelen Ashab-ı kiram hazeratı ile Hz. Peygamberin teçhiz ve tekfini ile meşgul bulunmakta iken, oraya gelen **Mugıre-t ibni Şâbe, Hz. Ömer**'in kulağına eğilip:

"- Ensar, "B e n î S a î d e S a k a f ı " nda toplandılar. Re'sen bir şeye (yani halîfenin kim olacağına) karar verirler ise, aramızda muharebe zuhur eder!.." demesi üzerine **Hz. Ömer** yanına **Hz. Ebûbekir** ve **Ebû Ubeyde**'yi alarak Benî Saîde Sakafı'na vardı. Meclise dahil olduklarında Ensarın **Saîd bin Ubâde**'ye biat etmek üzere olduklarını gördüler. Müzâkerenin kendileri yokken bir hayli gelişmiş ve tehlikeli bir mecraa sürüklenmiş olduğunu anlamakta gecikmediler. Bunun üzerine söz alan **Hz. Ebûbekir**, Ensarın faziletlerni ve İslâm'a hizmetlerini bir bir güzelce sayıp döktükten sonra Arab kabilelerinin kureyş'ten başkasına bîat ve itaat etmelerini mümkün ve muhtemel görmediğini söyledi. **Hz. Ömer** de O'nu teyid edince Ensar:

"- Öyleyse bir bizden, bir de sizden Emir (yani Halife) seçilsin!.." mütalâasını dermeyan ettiler. Bu ise, üzerine titrenilen vahdet-i islâmiyeyi kökünden sarsacak çok tehlikeli bir yoldu. Bu tarz-ı hareketin vahâmetini **Ebû Ubeyde** pek müessir bir sûrette izah etti. Bu müzâkere bir hayli uzamış ve kılıçların sıyrılmasına ramak kalmıştı. **Hz. Ebûbekir** bir eliyle **Hz. Ömer**'i diğer eliyle de **Ebû Ubeyde**'yi tutarak:

"- Size bu iki zattan birine biat etmenizi tavsiye ediyorum" dedi.

Her ikisini de öne doğru çekerek aralarında durdu. Bu jest, son derecede gergin olan havayı biraz yumuşattı. Fakat, **Hz. ömer:**

"- İçinde **Hz. Ebubekir** gibi bir yüce zatın bulunduğu bir cemaate asla riyâset edemem!.." diye bağırarak elini uzatıp O'na biat etmekle kopmak üzere olan fitnenin yatışmasına imkân hasıl oldu. Gerçekten herkesin **Hz. Ömer'in** kendisi halîfe olmak istediğini ve bunun için münakaşa ettiğini sandığı bir anda O'nun **Hz. Ebûbekir'e** biat etmesi ortalığı yatıştırmış, O'nu gören diğer ashabın da biatleriyle mes'ele kökünden halledilmiş oldu. Sadece, **Sa'd bin Ubâde** reyinde mûsır davranmışsa da bu durum O'nun tek kalması sebebiyle gergin âsabların yatışmasına mâni teşkil etmemiştir.

Ertesi gün herkes mescidde toplandı. **Hz. Ebûbekir** minbere çıkarak ilk hutbesini irad etti:

"- Ey nas! Sizin en iyiniz olmadığım halde sizin başınıza geçmiş bulunuyorum. Vazifemi yollu yolunda ifâ edersem bana yardım ediniz, yanılırsam bana doğru yolu gösteriniz. Doğruluk, emânet, yalancılık hiyânettir. İçinizde zaif, hakkını alıncaya kadar benim nazarımda kuvvetlidir. İçinizde kuvvetli ondan başkasının hakkını alıncaya kadar zayıftır. Bir millet Allah yolunda cihaddan fâriğ olursa o millet zillete dûçar olur. Bir millette fenalık revaç bulursa bütün o millet belâya uğrar. Ben Allah ve Peygamber'e itaat ettikçe siz de bana itaat ediniz. Ben Allah'a ve Peygamber'e isyan edersem, sizin bana itaatiniz lâzım gelmez. Haydi namazınıza! Cenâb-ı Hakk cümlenizi rahtemine lâyık eylesin!"

Bu sûretle **Hz. Ebûbekir** Hılâfet Makamı'na ümmetin icmaı ile geçmiş olmasına rağmen yine de bazı muhalefetlerle karşılaştı. Benî Saîde Sakafı'ndaki toplantıya **Hz. Ali** ile Haşimîler'den gayrısı iştirak

etmiş ve **Hz. Ebûbekir** bir tek muhâlife (**Sa'd bin Ubâde**) karşı ittifakla halîfe seçilmişti. **Hz. Ali** ise bu sırada **Hz. Fâtıma**'nın hânesine çekilmiş ve müstenkif kalmayı tercih etmişti. Orada Benî Hâşim'in ileri gelenleri ile aşere-i mübeşşere'den **Zübeyr** ve ashabın ileri gelenlerinden **Mikdad Bin-ül esved, Selman-ı Fârisî, Ebû Zer, Ammar bin Yâsir** ve **Kâ'b** gibi zatlar içtima etmişlerdi. Bunların hepsi de **Hz. Ali**'ye biat etmek istiyor ve mes'elenin Benî Saîde Sakafındaki içtimada böyle âniden kararlaştırılarak kendilerin istişâre haricî bırakılmalarına gücenmiş bulunuyorlardı. Gerçekten bu zatların hepsinin de böyle mühim bir mes'elede reyleri alınmak gerekirdi. Fakat ne yazık ki; hadiselerin gelişmesi karşısında fitneyi önlemek korkusuyla buna imkân bulunamamıştır.

Bunlar arasında bulunan **Hz. Abbsa, Hz. Ali**'ye:

"- Gel ben sana biat edeyim. Nas da biat eder!.." demesi üzerine **Hz. Ali** böyle bir hareketin fitne ve fesad doğurmaktan başka bir fayda sağlamıyacağı yolundaki bir itirazla O'na mâni olmuştur. Yeni müslümanlardan olduğu için cahiliyyet devri alışkanlıklarından kurtulamayan **Ebû Süfyan** ise **Hz. Ali**'ye:

"- Peygamberin hilâfetinin Kureyş'in en küçük şûbesine bırakılması ne demektir?.. (çünkü **Hz. Ebûbekir**'in kabîlesi Benî Ümeyye'ye nazaran azlıktı.) Elini uzat sana biat edeyim!... Vallahi istersen etrafı atlı ve piyâde ile doldururum" deyince **Hz. Ali**:

"- Yâ **Ebû Süfyan** sen müslüman arasına nifak mı sokmak istiyorsun"[48] karşılığını vermiştir.

---

48 - "...İçlerinde Benî Hâşim'den ve Ehl-i Beyt-i Nebevî'den Amm-i Nebi (yani Hz. Peygamberin amcası) Abbas ve amcazâdesi

Bununla beraber, **Hz. Ali, Hz. Ebûbekir**'e, biat işinde bir hayli gecikmiştir. Fakat bunun asıl sebebi **Hz. Fâtıma**'nın, **Hz. Ebûbekir**'e son derecede kırgın olmasıydı. Bu da Hz. Peygamber'in mirası meselesinden doğmuş bulunuyordu.[49]

Ali bin Ebûtalib vs. gibi zevat bulunduğu halde sâir muhâcirine bîat edilmeyip de **Ebubekir**'e tevcih-i hilâfet olunması şayan-ı nazarı dikkat görülür. Bu hususta gerek **Hz. Ömer** ve gerek sâire tarafından muhtelif mevâkide vâki olan beyanata nazaran Benî Haşim, nûr-i nübüvvet kendilerinden zuhur etmiş bulunmakla zaten büyük bir makam ihraz etmişlerdi. Bu büyük ve mümtaz mevkie bir de Makam-ı Hılâfeti ilâve etmek büsbütün fazla olacaktı. İhtimâl ki; İslâmlar bu hususta Hz. Nebevînin eserine iktidâ etmişlerdi. Çünkü Âmm-i Nebî (**Hz. Abbas**) bir defa Hz. Nebî'den kendisini bir işe memur yapmasını istemiş iken Hz. Nebî O'nun mes'ulünü is'af etmemişti. Ezcümle İmam **Hasan bin Ali Muaviye**'ye terk-i hılâfet ettiği zaman "Cenâb-ı Hakk, nübüvvet ve hılâfetin her ikisini birden bizde cem etmeyi arzu etmemiştir." demişti." (Bkz. **Corci Zeydan** - Medeniyet-i İslâmiye Tarihi- C. 1.İstanbul 1328 sh. 51)

49 - Sahih-i Buharî'de deniliyor ki: "... **Ali, Fâtıma** yüzünden herkesten hürmet görüyordu. **Fâtıma** irtihâl ettikten sonra herkesin kendisine karşı yüzünü astığını gördü. Bunun üzerine **Hz. Ebûbekir**'le barışmak ve O'na bîat etmek için çâre aradı. **Ebûbekir**'e haber göndererek O'nu dâvet etti ve yalnız başına gelmesini istedi. Çok samimi görüştüler. **Hazreti Ali, Ebûbekir**'in faziletinden bahsetti, yanlış bir zehaba kapıldığını söyledi, itizar etti. **Hazreti Ebûbekir**'in gözleri yaşardı ve Resûl-i Ekrem'in akrabasına karşı olan büyük hürmetinden bahsetti. Öğle namazından sonra minbere çıktı. Şehâdet getirdi. **Ali**'nin bîat husûsunda gecikmesini mevzûbahs ederek O'nun mâzeretini kabûl ettiğini söyledi, sonra istiğfar etti.

Bilâhare bu kırgınlığın da giderilmesi üzerine hilâfet mes'elesindeki bu ilk ihtilâf ortadan kaldırılmış oldu.

Hz. Ebûbekir pek kısa süren hılâfeti esnasında (632-634) çok büyük işler başarmış ve ümmeti dirâyetle idâre etmiştir. Ancak bizim gâyemiz İslâm tarihini bütün teferruatıyle anlatmak olmayıp sâdece "Hılâfet Müessesesi" nin mâhiyet ve ona şekil veren tatbikatı üzerinde durmak olduğundan kendimizi bu husustaki tafsilâta girişmek külfetinden berî addediyoruz.

Hz. Ali'nin **Hz. Ebûbekir**'in hılâfeti karşısındaki tavrına bir nevi adem-i tasvip mânâsı verenlerin tezvirleri devam etmekte olduğundan **Hz. Ebûbekir** kâmilâne bir hareketle bu durumu düzeltmek yoluna gitmiştir. Hakikaten **Ebû Ubeyde**'yi **Hz. Ali**'ye göndererek, biat etmekte gecikmesinin müslümanlar arasında fitne çıkmasına ve dedikoduların yayılmasına sebep olduğunu, bu işe bir son vermek gerektiğini söyletti. **Hz. Ali** de biat işinde gecikmesinin ve evine kapanmasının **Hz. Ebûbekir**'in hilâfetini tasvip etmediğnden değil Hz. Peygamberin vefatından duyduğu büyük teessürden olduğunu bildirdi. Ancak bu hareket tarzının yanlış anlaşıldığına bu sûretle muttali olunca ertesi gün mescide giderek **Hz. Ebûbekir**'e biat etti. Bu sûretle **Hz. Ebûbekir**'in hilâfeti hakkında ittifak vâkî oldu.

Ebûbekir'i müteakip, **Ali** şehâdet getirerek Hz .**Ebûbekir**'in tazime şâyân olduğunu söyledi. Bîatta gecikmesinin **Ebû Bekir**'e rekabetinden ileri gelmediğni anlattı, Ancak garâbet (akrabalık) dolayısıyle bir hisse sahibi olduklarını, **Ebûbekir** mani olunca müteessir olduklarını beyan etti. Bu sûretle **Ali**'nin de **Ebûbekir**'e biatı Müslümanları sevindirdi. (Sahih-î Buharî : Cüz, 5, sh: 83, İstanbul tab'ı)

Hz. Ali, pederinin vefatından ziyâdesiyle müteessir olan **Hz. Fâtıma** ile birlikte ve O'nu teselli maksadıyla bir müddet daha kûşe-i inzivada kaldı. Fakat çok az bir müddet sonra **Hz. Fâtıma**'nın da vefat etmesi üzerine inzivâdan çıkarak **Hz. Ebûbekir**'in etrafındaki arkadaşlarına katıldı ve O'nun en samimi bir yardımcısı oldu.

Hz. Ebûbekir'in hilâfetinden sonra bu makama **Hz. Ömer**'in seçildiği malûmdur. O'nun seçilişinin **Hz. Ebûbekir**'in tâyin ettiği bir hey'etçe gerçekleştirildiği evvelce nakledilmişti.

Hz. Ömer'in tam on yıl birbirinden parlak zaferlerle sürüp gitmiş olan hilâfeti nihâyete erdiğinde "beytülmal" denilen devlet hazinesi tıklım tıklımdı. Halk da o nisbette zenginleşmişti. İslâm tarihindeki ilk büyük fitnenin tohumlarını herşeyden önce bu ölçüsüz zenginlikte aramak lâzımdır. Bu duruma dikkati çeken **Ahmed Cevded Paşa** şöyle demektedir:

".. Bir milletin içinde birden bire bu mertebe servet ve gınâ husûlünden dolayı beynennâs (insanlar arasında) a'raz-ı dünyeviye (dünyevî emeller) hâdis ve bu da ihtilâl ve fitne hudûsuna bâis (ortaya çıkmasına sebep) olmak bu âlem-i kevn-u fesadın mukteza-yı ahvalinden (gerektirdiği durumdan) olmakla burası **Hazreti Ömer'in** zihnini tahdiş (rahatsız) ediyordu.

Bir de Resûl-i ekrem (s.a.v.) ümmetinin a'dâlarına (düşmanlarına) galebe Mekke ve Yemen ve Kudüs ve Şam'ı feth ve Kisra ve Kayser'in hazinelerini taksim edeceklerini ve aralarında fitne ve ihtilâl ve nefsâniyetler hâdis olarak mülûk-i sâlife (geçmiş melikler) meslekine gideceklerini beyan buyurmuştu. Ve **Ömer** berhayat (hayatta) oldukça fitne zâhir olmayacağnı dahi haber vermişti.

Resûl-i ekrem (s.a.v.) Hazretleri böyle mugayyibata (gâib olan şeylere) dâir olan esrarın ba'zısını bazı havass-ı ashabına (seçkin sahâbelerine) ve cümlesini mahrem-i esrarı olan "**Huzeyfe-t ibni Yeman** (r.a.) Hazretlerine bildirmişti. Bir gün **Hz. Ömer,** huzurunda bulunan bazı ashab-ı kirama "Resûlüllah (s.a.v.) in fitne hakkında olan sözü hanginizin hatırındadır?" deyû sormuş, İçlerinden **Huzeyfe:** "Ya emirilmü'minin!.. Resûl-i ekrem'in fitne hakkında olan sözü ayniyle benim hatırımdadır ki, kişinin ı'yâl (çocuklar) ve mal ve evlâdından ve komşusundan dolayı fitneye dûçar olmasıdır. Bu misullû günahlara savm ve salâvat ve emr-i bilma'ruf ve mehy-i an-il münker kefâret olur" deyû cevap vermiş.

Hz. Ömer; "Muradım o değil, deniz gibi temevvüç edecek fitneyi soruyorum." dedikde **Huzeyfe:** "Yâ Emîr ülmü'minîn!.. Senin için ondan bir beis yok. Senin zamanınla onun arasında kapalı kapı var!" demiş.

Hz. Ömer; "Bu kapı kırılacak mı, yoksa açılacak mı?" dedikte **Huzeyfe**: "Kırılacak!." demekle **Hz. Ömer** "Öyleyse artık kapanmaz!.." deyip izhar-ı teessüf etmiş."[50]

Her ne kadar ülkenin genişlemesi, işlerin çoğalması, adâlet ve asâyişin te'minini güçleştirmiş ise de, **Hz. Ömer**'in muhatapları üzerinde derin bir haşyet uyandıran mehâbeti ve devlet işlerini takipteki dirâyet ve çalışkanlığı sayesinde içtimâî istikrar az çok sağlanabilmişti.

Fakat kendisini istihlâf eden **Hz. Osman** (r.a.) son derecede halim bir insandı. Üstelik bu sırada Resûl-i Ekrem devrini görmüş ve ondan

---

50 - **Ahmed Cevded Paşa** - a.g.e. sh. 591

feyz almış ashabın ileri gelenlerinden pek çoğu ihtiyarlamış ve gitgide çoğalan servet ve ihtişamın dağdağasına karışmamak için bir kenara çekilmiş bulunuyorlardı. Halbuki İslâm Ülkesinin hududları alabildiğine genişlemiş, henüz tam manâsıyla temessül edilmemiş pek çok anâsırı ihtiva eder bir hâle gelmişti. Bunların bir kısmı İslâm hakimiyetinden çıkmaya can atıyor ve bu vâdide her türlü fitne ve fesada teşne bulunuyorlardı.

Buna rağmen **Hz. Osman**'ın 12 yıllık hılâfetinin ilk altı yıllık devresi, yine de oldukça huzur ve sükûnet içinde geçmiştir. Fakat müteâkip altı yıl, **Hz. Osman**'ın şehâdetine müncer olan ihtilâf ve şikâyetlere sahne olmuştur. Bunların sebepleri şöyle hulâsa edilebilir.

1- **Hz. Osman** kureyş'in "Benî Ümeyye" kolundandı. Bu kol, Kureyş'in en kalabalık ve itibarlı kısmıydı. Fakat bunların ekseriyeti İslâm'ı Mekke'nin fethinden ve reisleri **Ebû Süfyan**'ın ihtidasından sonra kabul etmişlerdi. Bu yüzden ilk muharebelerde hiçbir hizmetleri geçmemişti. İhtimâl bu sebepten dolayı **Hz. Osman**'ın hilâfetinden önce kendilerine pek fazla memuriyet verilmemişti. Fakat **Hz. Osman** oldukça mülâyim ve halûk tabiatlı idi. Bu yüzden onların memuriyet isteklerini reddetmeyip bol bol is'af eylemişti. Bu durum zamanla diğer kabilelerin bâhusus Hâşimîlerin rekâbet hissini uyandırmakta gecikmemiştir.

2- Genişleyen fetihler sonunda Mekke ve Medine'ye korkunç bir servet akmış, bu da bir kısım insanları takvâdan uzaklaştırmıştı. Bu hâl, daha önce yani **Hz. Ömer** zamanında başlamış ve onu endişeye garketmişti.

Gerçekten servetin mutlaka sefâhati getireceğini hesâb eden bu büyük insanın bilhassa İran'ın fethinden sonra Medine'ye binlerce de-

venin sırtında taşınan ganimet yığınlarını görünce:

"- Ah ne olurdu, İran ile bizim aramızda ateşten bir dağ olsa idi de biz oralara varmasaydık!.." dediği rivâyet olunmuştur. İşte çeşitli ihtiras ve husûmetlere gebe olan bu müthiş servetin olanca mahzurları **Hz. Osman** devrinde ortaya çıkıp bu devri dahilî ihtilâflara garkeylemiştir.

3 - İlerleyen zamanla nûr-i nübüvvetten feyz almış insanlar gitgide ihtilâflara karışarak kirlenmemek için bir kenara çekilmeyi tercih etmiş bulunuyorlardı.

4 - Sür'atle ilerleyen fetihler esnâsında İslâm topluluğuna lâyık-ı veçhile temessül edilmeden karışanlar oluyordu. bunlar beliren zaaf alâmetleri karşısında baş kaldırmak için fırsat kollamaktaydılar. Hiç şüphesiz, bu gibilerin hissiyatını istismar ile müslümanlar arasına nifak tohumları ekmeye çalışan bir takım kötü ruhluların zuhuru da gecikmemiştir. Bunların en meşhuru malûm olduğu üzere, Yahudi asıllı **Abdullah İbni Sebe**[51] dir.

Bu fitne kumkuması yahudinin çıkardığı karışıklıklar, hicretin 35. yılında halûk mizaçlı **Hz. Osman**'ın bir gece evinde Kur'ân-ı Kerîm

---

51 - Çeşitli fırkalara ayrılmış bulunan şia içinde **"Sebeiyye"** nin kurucusu olan **Abdullah İbn-i Sebe'** aslen San'alı bir yahudidir. **Hz. Osman** zamanında güyâ müslüman olmuş fakat dâima perde arkasında kalmayı başararak müslümanlar arasında bir takım sapık fikirlerin yayılmasına ön ayak olmuştur.

Bir takım gizli mektuplarla çeşitli islâm beldelerinin halkını

okurken şehid edilmesine müncer olmuştur.

Bu feci cinâyet üzerine boş kalan Hılâfet Makamı'na **Hz. Ali** geçirilmiş, fakat işlenen cinâyetin uyandırdığı ruhî ve ictiâî sarsıntının önü bir türlü alınamamıştır. Zira, fitne alabildiğine derinleşmiş, alev bacayı sarmış bulunuyordu. Bu sebepledir ki, **Hz. Ali** (k.v.) Hazretleri'nin devri de baştan başa aynı fitnenin devamı mâhiyetindeki ihtilâflara sahne olmakta devam etmiştir. O, Hılâfeti, **Hz. Osman**'ı şehîd eden âsiler güruhunun kendisine biat husûsundaki tehâlüklerine rağmen önceleri kabul etmek istememişti. Lâkin az sonra Ashab'ın ileri gelenlerinin ısrar ve ittifakları karşısında daha fazla mukâvemet edemeyerek bu makama geçti. Zaman fevkalâde nâzikti. Anarşi, Medine'de kol geziyordu. Böyle buhranlı bir zamanda hizmetten kaçılamazdı. Üstelik, Ashab kendisi üzerinde ittifak eylemişti. O kabul etmese, ihtilâfsız halife seçilebilecek bir başkası yoktu. Lâkin biri çıkıp da O'na da mûhâlefet edince, ihtilâf kıvılcımları yeniden parlamış ve **Hz. Ali** (k.v.) Hazretleri'nin şehâdetine kadar gelişerek "Hûlefâ-yı Râşidîn" [52] devrinin son bulmasına müncer olmuştur. Bu biri de, kureyş'ten Benî Ümeyye'nin reisi **Ebû Süfyan**'ın oğlu Şam Vâlisi **Hz.**

---

birbirleri ve idârecileri aleyhine tahrik etti. Binbir çeşit yalan uydurup yaydı. Nihâyet bu tahrikler sonunda milâdî 656 yılında Mısır'dan altıyüz kadar atlı "u m r e z â h i r î s e b e b i" ile yola çıkıp Medine'ye gelmişlerdir ki, bilâhare aynı yıl içinde **Hz. Osman**'ın şehâdetine müncer olan karışıklıklar, bunlar ve daha sonra aynı şekilde gelenlerin eseri olmuştur. (Tafsilât için Bkz. **Doç. Dr. Yaşar Kutluay** İslâm ve Yahudi Mezhepleri, Ankara 1965 Sh. 34 vd.

52 - Hulefâ-yı Raşidîn, doğru yolda olan halifeler demek olup, bununla ilk dört halife kastedilir.

Muâviye'den başkası değildi.

b) Hazreti Ali ve Hazreti Muâviye arasındaki ihtilâfa kısa bir bakış

Bu eserin ikinci cildinde Musul havâlisinin târihçesinden bahsederken bir hayli tafsilât verilmiş [53] olan bu mes'eleye burada kısaca temas edilecek, sadece kıymet hükümlerinin tasrihi ile iktifa olunacaktır.

Hz. Ali ve "E h l - i B e y t - i R e s û l ü l l a h "[54] a karşı çeşitli hürmetsizliklerin yapılması sûretile sürüp giden ihtilâfların zuhurunda **Hz. Muâviye**'nin hiç bir rolü olmamıştır. O, bu ihtilâflara bilâhare ve alev bacayı sardıktan sonra dâhil olmuştur. Hatta meşhur " H a k e m H â d i s e s i "[55] ne kadar da hılâfet ahususunda herhangi bir iddiâsı olduğuna dâir kendisinden hiç bir söz veya davranış sâdır olmamıştır. Bu ihtilâflar, - evvelce temas edildiği üzer- **Hz. Osman** zamanında **Abdullah İbni Sebe'** adındaki yahudinin tahrikiyle başlamıştır. Ga-

53 - Bkz. Lozan, C. II, Sh. 132 v.d.

54 - Resûlüllah'ın hâne halkı demek olan bu dinî tâbir **Hz. Ali, Hz. Fâtıma** ve onların çocuklarını ifâde eder.

55 - Hicretin otuzyedinci yılında **Hz. Ali**'ye bağlı kalanlarla **Hz.** Muâviye taraftarları arasında çıkan " S ı f f î n H a r b i "nde mağlûb olacağını anlayan Şam ordusu bir hile olarak Kur'an-ı Kerim'lerini mızraklarının ucuna takarak yukarı kaldırdılar. Bununla Kur'an-ı Kerim'e mürâcaat edilmesini istediklerini bildirmiş oluyorlardı. **Hz. Ali** bunun hile olduğunu anlamıştı. Fakat taraftarlarına söz geçiremedi. İki Taraf da, ihtilâfı,

riptir ki, **Hz. Ali** bu ihtilâflarda öncelcri kendisine hududsuz bir sûrette bağlı bulunan "Harîciler"den biri tarafından şehid edilmiştir.

Hz. Muâviye'nin babası **Ebû Süfyan**, Bedir Gazası'ndan sonra kureyş'in reisi olmuştu. Mekke'nin fethinden sonra İslâm'ı kabûl etmiş ve oğullarıyle birlikte gelip Medine'ye yerleşmişti. Büyük oğlu **Yezid**, Şam vâlisi iken vefat edince yerine küçük birâderi **Hz. Muâviye** tâyin olunmuştu. Bu esnada halife, **Hz.** Ömer'di, Bilâhare **Hz. Osman** zamanında civardaki yeni fethedilen birçok yerler de Şam vâlisinin idâresine verilince **Hz. Muâviye**'nin sâhib olduğu kuvvet ve servet bir hayli çoğalmıştı. Bizans üzerine re'sen sefer eder ve ülkeler fetheder olmuştu. Bu haliyle O, Mısır hududundan Fırat Nehri'ne kadar hükmü geçen bir " y a r ı h ü k ü m d a r " durumuna gelmişti.

Kur'an-ı Kerim'e göre halledecek birer hakeme havâle eylemeyi kabûl ettiler. **Hz. Muâviye, Amr İbn'l-As'ı** hakem seçmişti. **Hz. Ali** de yine taraftarlarının zoruyla kendisini **Ebû Muse'l-Eş'arî**'nin temsil etmesini kabûl zorunda kalmıştı. Bir tahkimnâme yazılarak ihtilâf bu hakemlere havâle edildi.

Hakemler aralarında anlaşarak hem **Hz. Ali**'yi ve hem de **Hz. Muâviye**'yi azledip halka dilediğini yeniden Halife seçme imkânının verilmesini kararlaştırdılar. Bu hususta **Hz. Ali**'nin hakemi oyuna gelmişti. Zira o âna kadar **Hz. Muâviye**'nin halifeliğinden asla bahsedilmemişti. Ortada böyle bir iddâ yoktu. Gerçi O, **Hz. Ali**'ye bîat etmemişti. Fakat bunun kendisinin Halife olduğu iddiâsına istinad ettirmiyor, evveliyetle **Hz. Osman**'ın kaatillerinin yakalanıp tecziye edilmesi gereğini ileri sürüyordu. Üstelik Tahkimnâme'de hakemlere herhangi bir

Hz. Osman'ın vefatından sonra, kureyş'in bir kolu olan Benî Ümeyye'nin reisliği de kendisine geçmiş bulunduğundan bahisle esâsen amcâzadesi olan bu büyük şehidin kanını dâvâ etmeye başlamıştır. İşte **Hz. Muâviye**'nin mevcud ihtilâflara karışması böyle başlamıştır.

Gerçekten bigayrı hakkın şehid edilen **Hz. Osman**'ın kaatilleri yakalanıp kendilerine şer'an kısas tatbik edilmek lâzım gelirdi. Fakat tevâlî eden karışıklıklar yüzünden buna imkân bulunamadı. Bu hâle, kızan ve ekseriyeti Benî Ümeyye'den olan pek çok kimse Şam'a gidip **Hz. Muâviye**'nin etrafında toplanmıştı. Böylece Şam muhiti muhâliflerin karargâhı hâline geldi. Muhâlefetin tebellür eden başı da **Hz. Muâviye** idi. Zira vâliler içinde yalnız O **Hz. Ali**'ye bîat eylememişti. Bîat için **Hz. Osman**'ın kaatillerinin yakalanıp tecziye edilmesini şart koşuyordu. **Hz. Ali** ise "şartlı bîat olamıyacağını" söylüyor, önce bîat etmelerini ve sonra taleblerini ileri sürmelerini şart koşuyordu. Gerçi, kaatilleri tecziye hususunda kararlı idi. Fakat hılâfeti herkes

---

kimseyi makamından azil selâhiyeti de verilmemişti. Böyle olduğu halde önce **Ebu Musel - Eş'arî** kararı açıkladı. Bundan sonra söz alan **Amr İbni'l - As** hileye baş vurarak:

"- Muhterem sahâbî'nin ne söylediğini hepiniz iyice duydunuz. O kendi adamını (**Hz. Ali**'yi) azletti. Ben de şimdi aynı şekilde Hz. Ali'yi Hılâfet makamından azlettim. Fakat kendi adamımı (**Hz. Muâviye**'yi) O'nun yerine Halife tâyin eyledim. Zira **Hz. Muâviye, Hz. Osman**'ın velisi, O'nun kanını dâvâ eden ve O'nun yerine geçmeye lâyık olan kimsedir." dedi.

Hz. Ali bu kararı kabûl etmemiştir. İşte buna " H a k e m V a k ' a s ı " denilir.

tarafından kabûl edilmedikçe, bu işe teşebbüs cür'etini nefsinde göremiyordu. Elinde buna imkân verecek bir kuvvet olmadığı kanaatini taşıyordu. Gerçekten Medine'de halâ ikibin kişilik bir âsiler gürubu mevcuttu.

İki taraf arasındaki bu anlaşmazlığın " C e m e l V a k ' a s ı "[56]

---

56 - İslâm Tarihi'nde "Cemel Vak'ası" denilen hâdise hulâsaten şudur:

Hz. Osman'ın icraatına en ziyâde muhâlif olanlardan biri de Hz. Peygamber'in pâk zevcelerinden Hz. Âişe idi. Fakat muhâlefetin Hz. Osman'ı şehid etmeye kadar varması üzerine, O'nun kanını dâvâ edenlerden olmuştu. Bu hususta Hz. Ali'nin gerekeni yapmadığı, yani kaatillere kısas tatbik eylemediği mülâhazası ile muhâlefet safına geçmiş ve Mekke'de âdetâ bir muhâlefet fırkası teşkil eylemişti. Başta Hz. Ali'ye daha önce bîat etmiş bulunan Aşere-i Mübeşşere'den **Talha ve Zübeyir** Hazretleri olmak üzere bir kısım sahâbî de O'nunla fikir birliği ederek Mekke'de kendisinin etrafında toplanmıştı. Bunlar önce Şam'da aynı tavır içinde bulunan Hz. Muâviye'nin yanına gitmeyi düşündülerse de, sonra civarda müteredded davranan bazı mûhitleri kendilerine ram etmeyi daha doğru bulduklarından, Basra üzerine hareket ettiler.

Bu sefere Hz. Âişe de deve (cemel) sırtına binmiş olarak katıldığı için buna " C e m e l V a k ' a s ı ", O'nunla birlikte hareket edenlere de, "Ashâb-ı Cemel" adı verilmiştir.

Yolda " H a v ' e b S u y u " na vardıklarında köpekler havlamaya başlamıştı.

Hz. Âişe:

"- Bu ne suyudur!.." diye sorup da,

ve "S ı f f ' n. M u h â r e b e s i "[57] gibi gâyet kanlı iki çarpışmaya müncer olduğu malûmdur. Bu çarpışmalarda mecmuan seksen bin İslâm mücâhidinin hayatını kaybetmiş bulunması, anlaşmazlığın müslümanlara ne ölçüde pahalıya malolduğunu gösterir sanırız. Hatta İslâm vahdetini parçalayıp bozan bu fikrî ve fiilî ayrılık, zaman zaman yenilenerek, zamanımıza kadar sürüp gelmiştir.

Ancak bunu şahsî veya zümrevî çıkarlarına âlet edenlerin, sebep oldukları zarar, İran'ın mes'eleye dahil olarak Şia'yı benimsemesine

---

"Hav'ep suyudur!..." cevabını alınca, feryada başladı. zira Resûlüllah (s.a.v.) diğer zevceleri de yanında olduğu bir sırada:

"- Nola, nola bilsem ki; hanginize Hav'ep köpekleri ürüyecek?" buyurmuşlardı. bunu hatırlayan **Hz. Âişe**

"- Meğer Hav'ep Suyu sâhibesi benmişim, beni geri çevirin, geri çevirin!.." diyerek devesini çökertmişti. Ancak, O'nun avdeti hâlinde, teşekkül eden ordu dağılacağından etrafındakiler buna imkân vermediler.

Hz. Ali ise bu sırada Şam üzerine sefer ederek **Hz. Muâviye**'yi itaat altına almayı düşünüyordu. Fakat Aşere-i Mübeşşere'den **Talha** ve **Zebeyir** hazretleri gibi iki büyük sahâbinin de iltihakıyla bir hayli kuvvetlenen ve **Hz. Âişe** etrafında toplanan " A s - h a b - ı C e m e l " üzerine gitmeyi daha uygun buldu. Kendisinden önce Basra'ya varmış ve bir çok mücâdele ve mukatele ile burasını ele geçirmiş olan " A s h a b - ı C e m e l " ile **Hz. Ali** arasında burada vâki' olan çarpışmada iki taraf birden mecmuan onüç bin zâyiat vermiştir. Hicri 36 yılında ortaya çıkan bu muhârebeyi **Hz. Ali** kazanmıştır.

57 - **Hz.Ali** tarafftarlarıyla **Hz. Mûâviye** etrafında toplananlar arasında hicrî 36 yılı sonralarında hafif tertip mübârezeler sûretinde başlayıp, müteâkip yılın başında gittikçe hızlanmış olan bir

kadar yine mahdud kalmıştır. Fakat iki sünnî Türk topluluğu (Anadolu Türklüğü ve Türkistan Türklüğü) arasında sıkışıp kalan İran, kendisine İslâm Dünyası içinde ayrı bir varlık sebebi ve dava olarak Şia'yı benimseyince, ihtilâf çok daha fazla bir şumûl ve ehemmiyet kazanmıştır ki bu husus saded hârici olduğundan tafsilâta girişmiyoruz.

Şu kadarını söyliyelim ki; **Hz. Ali** ile **Hz. Muâviye** arasındaki bu ihtilâf ve onun doğurduğu fiilî çatışmalar, **Hz. Ali**'nin hicrî 40 yılında, evvelce şiddetle taraftarı olup sonra baş muhâlifleri kesilen Havâriç'ten **İbni Mülcem** tarafından kûfe'de şehid edilmesine kadar sürüp gitmiştir.

Bu bahse son verirken umûmî bir kanaat olarak şunu ifâde etmek isteriz ki, **Hz. Ali** ile **Hz. Muâviye** arasındaki ihtilâfı tazelemek ve bu mes'eleyi bir nevi şahsiyetler mukayesesi sûretinde ele almak yanlıştır. Gerçekten bu ihtilâfı tazelemekte bugün için hiç bir fayda yoktur. Zira, iki taraf da ashabtan olmak ve mürevvicleri arasında ashabın ileri gelenlerinden pek çok kimse bulunmak dolayısıyla mes'eleyi bir "içtihadlar farkının eseri" sayıp geçmek lâzımdır. Yoksa

---

çarpışmadır ki, buna vâki' olduğu yere izâfeten "Sıffîn Muhârebesi" denilir. İki tarafın birden mecmuan kırk beş bin zâyiat verdiği bu muhârebe, **Hz. Ali** ve **Hz. Muâviye** arasındaki en dehşet verici ve neticeye müessir bir çarpışmadır. Evvelce temas edildiği üzere bu muhârebede **Hz. Muâviye** taraftarları mağlûb olacaklarını anlayınca bir hile olarak mızraklarının ucuna Kur'an-ı Kerimleri takarak onu hakem yapmak istediklerini bildirmişler ve netice olarak ihtilâfın hakeme havâlesini sağlamışlardır ki, buna yukarıda izah edildiği üzere "Hakem Hâdisesi" denilir.

şahsiyyet itibariyle Hz. Ali'nin üstünlüğü söz götürmez bir gerçektir. Böyle yapmayıp da mes'eleyi falan haklıydı, filân haksızdı sûretinde ifâde etmek, mecbur olmadığımız bir hakemliğe teşebbüsle muhtemelen günâha girmekten başka hiç bir netice doğurmaz. Bu mevzuda zannederiz en doğru sözü **İmam-ı Gazalî** söyliyerek münâkaşaların yersizliğini ifâde etmiştir. Bu büyük zat demiştir ki;

"- Onlar kılıçlarını kana boyadılar, biz lisanımızı boyamayalım!..."

Ne yazık ki; bizim memleketimizde öteden beri bu mes'eleyi tazelemekte şahsî veya zümrevî çıkar umanlar görülmüştür. Eskiden İran, Avrupa içlerine doğru uzanan Osmanlı-İslâm futûhâtını arkadan vurmak üzere Anadolu içlerine sokulan bir takım ajanları vâsıtasıyla Şia taassubunu bir hayli tahrik etmiş ve bu da millî tarihimiz içinde pek çok yersiz kan dökülmesine ve asırlar süren huzursuzluklar çıkmasına sebep olmuştur. Şimdi ise komünistler benzer bir gâye ile kendilerine alevî denilen ve Ehl-i Beyt'e muhabbeti paravan olarak kullanan bir kısım saf vatandaşlarımızı, tarih boyunca "ikinci sınıf vatandaş" muâmelesi gördükleri ve ezildikleri yolundaki propagandalarla dâvâlarına çekmeye çalışmaktadırlar .Hakikatte islâmî şuur ve amel bakımından pek çok eksiklikleri bulunan bu zümreyi kendi bâtıllarına teşne gören komünistler, bu sûretle vatanımızda kendilerine gerekli bir taban sağlamak gayesi peşinde koşmaktadırlar. Eğer alevîler bu hareketin tarihinin ilk yıllarından beri iddiâ edildiği üzere, Ehl-i Beyt-i Resûlüllah'a fart-ı muhabbetin ortaya çıkardığı bir zümre iseler, komünizm gibi dini töpyekün reddederek onu beşeriyet için " a f y o n " sayan bir ideolojiye ram olmayacaklardır. Bunu zaman gösterecektir.

c) Hılâfet Tarihi'nde Emevîler Devri

Hz. Ali'nin vefatı üzerine O'nun hılâfetine inanıp bağlananlar, bu sefer de O'nun oğlu **Hz. Hasan**'a bîat ettiler. Bu sırada **Hz. Muâviye** ise Şam'da tam mânâsıyla hâkim bir duruma gelmişti. Civarını ve bilhassa Mısır'ı kendine tabi' kılmıştı. Bu bölgenin ahâlisi de **Hz. Hasan**'a yapılan bîatı öğrenince **Hz. Muâviye**'ye bîatlerini tekid ve tekrar eylediler. Bu tarihten itibarendir ki; **Hz. Muâviye**'ye " E m i r i ' l M ü ' m i n î n " denilir oldu.

Bu sûretle ortada meşrûiyyet iddiâ eden iki halife mevcud olduğundan çatışma mukadderdi. Kûfe'de bulunan **Hz. Hasan**'ın etrafında kırk bin kadar silâhşör toplanmıştı. Bunlar **Hz. Muâviye**'nin ordusu ile ilk karşılaştıkları anda dağılıp; bîat ettikleri o halûk mizaclı insanı yalnız bırakmış ve hatta O'nun şahsî mallarını yağlamaktan bile hazer etmemişlerdi. Kûfeli askerlerin bu vefasızlık ve sebatsızlığını gören ve esâsen mizacı harb ve darbe müsâid olmayan **Hz. Hasan** borçlarını ödemek üzere kûfe hazinesindeki beş milyon dirhemin kendisine terk olunması ve geçimini sağlayacak bir tahsisat bağlanması gibi şartlarla Hılâfeti **Hz. Muâviye**'ye bıraktı. Âile efradı ile birlikte Medine'ye gelip yerleşmişti. Böylece O'nun hılâfeti ancak altı ay kadar sürmüş oluyordu.[58] Bu suretle **Hz. Muâviye**'nin durumu başlangıçtan itibaren

---

58 - **Cevded Paşa:**

"**Hz. Hasan**, zaten kan dökmeyi sevmez iken askerin böyle yolsuz hareketini görünce muhârebeden bütün bütün nefret eyledi ve böyle râbıtasız askerle harbe girişmekten bir netice-i hasene hâsıl olamıyacağını gereği gibi anladı. Çünkü Arabın eski sâdedilliği (saflığı, ihlâsı) kalmayıp beyinlerinde ağrâz-ı dünyeviyye (dünya menfaatları) çoğalmış ve türlü ihtilâflar peydâ olmuş ve evvelki gibi yalnız Halife'nin emriyle nâsın zabt-u

meşrû bir halifeye (Hz. Ali'ye) isyankârlık ifâde etmekteyse de bu hâdise üzerine meşrûîyet kazandığını kabul etmek gerekir.

Kısa zamanda Hz. Muâviye'ye bîat etmeyen hemen hemen hiç bir kimse kalmadı. En son bîat eden Sa'd İbni Ebî Vakkas'ın kendisene selâmdan sonra " E y m e l i k ! " diye hitab etmiş olmasına temas eden Cevded Paşa O'nun hılâfetinin aşağı yukarı bütün Emevî halifeleri için müşterek olan husûsiyetlerini ifâde eder bir tarzda:

---

rabtı kaabil olmayıp Muâviye gibi bir hükümdar-ı kaahir'in (zora koşan ve cebreden hükümdarın) vücûduna lüzum görülmüş idi.

Bir de Resûlüllah (s.a.v.) hazretleri: "Benden sonra Hılâfet otuz senedir. Sonra mülk ve saltanat olur" diye buyurmuş olduğunu Resûl-i Ekrem'in azadlılarından Sefine (r.a.) rivâyet eylemiştir.

Reviş-i hal-ü zaman (hal ve zamanın gidişatı) bu hadis-i şerifin müfâdına (mânâsına) muvâfık görünmüştür ki; Hulefâ-yı erbaanın müddet-i hılâfetleri yirmi dokuz buçuk sene olup Hz. Hasan'ın altı ay kadar hılâfetiyle otuz seneye bâliğ olmuş idi" (Bkz. Cevded Paşa - a.g.e.sh. 600 vd) demektedir ki, bu hadis-i şerifin gerçek mânâsı etrafında eserimizin ikinci cildinde geniş bir sûrette izahat verilmiş ve bununla otuz senelik devirden sonra gelen halifelerin hılâfetlerinin gayrı meşrûluğuna hükmedilmesine imkân olmadığını, belki ve ancak ,otuz seneden sonra gelen halifelerin hılâfetinin " H ı l â f e t - i k â m i l e " derecesine yükselemeyip " H ı l â f e t - i s û r i y e " vasfında kaldığının söylenebileceğini delilleriyle izah etmiş idik.

(Bkz. Lozan, C. II. Sh. 135 de yer alan 88 numaralı dipnot.)

"Filvâki sâbıkîn-i evvelîn'den (ilk müslümanlardan) olan Sahâbe-i güzîn (seçkin sahâbe) alelhusus Aşere-i Mübeşşere mülk ve saltanat dâiyesinden ırak idiler. Muâviye ise ashab-ı kiramdan olduğu halde bu mertebeye kuvve-i kaahiresiyle gelmişti. Lâkin zaman bunu icab ettiriyordu. Nâs evvelki gibi yalnız Halifenin sözüyle kullanılmayıp icabına göre kuvve-i cebriye icrâsına hâcet mess etmiş (ihtiyaç duyulmuş) idi.

El hâsıl mülk ve saltanat devri gelip o zaman ise bu işe **Muâviye** (r.a.) ehâk ve evlâ idi" [59] demektedir.

Hz. Hasan'ın, bazı taraftarlarının itirazlarına aldırış etmeyerek Hılâfet'i **Hz. Muâviye**'ye terkedip Medine'ye yerleşmesi ortalığın ancak bir yıl kadar sukûnet bulmasını sağlamış ve bu yıla " C e m a a t Y ı l ı " adı verilmiştir. Fakat Hâricîler'in Hılâfet'i Ehl-i beyt'e mahsus bir hak telâkki ederek önce **Hz. Hüseyin**'e müracaatları sonra da **Hz. Ali'nin** küçük oğlu **M. Hanefi**'ye gizlice bîat eylemeleri bu sulhu bozmuştur. En nihayet **Hz. Muâviye**'nin hicri elli altı yılında verâset usûlünü ihdas ederek oğlu **Yezid**'i kendisine veliahd yapması, muhâliflerinin yeniden harekete geçmelerini ve **Hz. Hüseyin** etrafında toplanmalarını intac eylemiştir. **Hz. Muâviye** bunu efkâr-ı umûmiyeye kabûl ettirmek için Mekke'ye giderek ashabın berhayat olanlarına daha önceki ihtilâfları ve dökülen kanları hatırlatarak böyle bir hareketi şu ihtilâf ve istikrarsızlığın zarûrî kıldığı yolunda telkinlerde bulundu. Aynı şekilde Medine'ye de gitti. Minber-i Saadet'te hutbe irad ederek kendisinin vefatından sonra yeniden Hılâfet için kan dökülmesini istemediğini bu işi bir esasa bağlamak lüzumunu izah ile kimini tehdid ederek, kimini siyâset ve kiyasetle yola getirerek ve ki-

59 - **Ahmed Cevded Paşa**, a.g.e. Sh. 603

minin de sukûtundan istifade ederek hemen hemen herkese, **Yezid**'in veliahdlığını tasdik ettirdi.

Hz. Muâviye'nin devri, bir çok hatırın kırılmasına, oluk gibi kan akıtılmasına ve bazı aslî islâmî usullerin çiğnenmesine rağmen, " H u l e f a - y ı R â ş i d î n ' i n b i r b e n z e r i" idi [60]. Bu hükme varan **Ahmed Cevded Paşa:**

"Zira, asrında nice ashab-ı güzin ve kibar-ı tâbiîn berhayattı. Kendisi dahi ashab-ı kiramdan ve iltifat-ı nebeviyeye nâil olan ekâbir-i Kureyş'ten bir zat idi." [61] demektedir.

Nisbî sükûnet sağlayan **Hz. Muâviye**'nin hicri 60 yılında vefatı üzerine, fitne ateşinin üzerindeki küller savrulmaya ve muhalefet kıpırdanmaya başladı. Ölürken [62] oğlu ve veliahdı **Yezid**'e yaptığı hakîmâne vasiyette "..**Hüseyin ibni Ali**, hafif bir zattır!.. Ehl-i Kûfe O'nu, senin üzerine huruç ettirebilirler. O'na zaferyab olduğundan afv ve safh (af ve bağışlama) ile muâmele et. O'un bize karabetî ve büyük hakkı vardır ve sıbt-ı nebî (Peygamberin torunu) dir." [63] demiş olan bu uzak görüşlü insanın yanılmadığı kısa bir müddet sonra ortaya çıkmıştır.

Yerine geçen **Yezid**'e bîat etmeyenlerin başında **Hz. Hüseyin** geliyordu. Başta kûfe ahâlisi olmak üzere Emevîlere ötedenberi muhâlefet edenlerin gözü O'nun üzerindeydi. Kendisine kûfe'den yüzlerce dâvet

---

60 - **Ahmed Cevded Paşa** - a.g.e. sh. 607

61 - **Ahmed Cevded Paşa** - a.g.e. a.y.

62 - Hayatı binbir mücâdele içinde geçmiş olan **Hz. Muâviye**'nin ölürken "Zituvâ nam mahalde sâkin bir Kureyşî olup da emâret ile meşgul bulunmayaydım." dediği, bütün kaynaklarımızda kayıtlıdır.

63 - **Ahmed Cevded Paşa** - a.g.e. sh. 634

mektubu gönderilmişti. Otuzbinden ziyade, Kûfe'li **Hz. Hüseyin** namına, amcazâdesi **Akîl İbnî Ebî Tâlip**'e bîat etti.

Bu durum **Hz. Hüseyin**'in etrafında toplananlarla birlikte Kûfe'ye doğru harekete geçmesine sebep oldu. Fakat, milâdî 680 tarihinde yolda kendisini kuşatan **Yezid**'in askerleri tarafından âile efrâdı ile birlikte, fecî bir sûrette katledildi. Resûlüllah'ın bu sevgili torununun susuzluktan kıvranmasına aldırış etmiyerek şehid edildiği 10 Muharrem günü Alevîlerce mâtem günü ilân edilmiştir.

Bu fâcia Emevî Hılâfeti'ne taraftar olmayanların ve onlarla birlikte taraftarlık taassubundan berî' bulunan bütün müslümanların ruhlarında derin bir ızdırap husûle getirdi. Emevî saltanatına karşı gizli gizli çalışılmasına yol açtı ki; bu, onların yıkılışına kadar devam etmiştir.

Esasen Emevî halifeleri içlerinde sadece **Ömer İbni Abdülâziz** hâriç olmak üzere muhâliflerine karşı pek sert bir tutum içinde bulunmuşlardır. Hatta kürsülerde **Hz. Ali**'ye küfredilmesini an'aneleştirecek kadar bu işi ileriye götürmekten hazer etmemişlerdir. Ancak, bunu bir dereceye kadar üstü kapalı bir sûrette icra ediyorlardı. Şöyle ki, **Hz. Ali**'nin künyesi " **E b û T u r â b** " (toprak babası) idi. Peygamber aleyhisalât ü vesselâm O'nu bir defasında bu ad ile çağırdığından, kendisine çok defa Ebû Turâb deniliyordu. Emevîler de O'na minberlerden hatiplerini küfrettirirlerken bu ismi kullanarak husûmetlerini - bir dereceye kadar - setrediyorlardı.

Bu gibi çirkin hareketleri olmakla beraber, milâdî 661 yılından 750 yılına kadar doksan sene kadar devam etmiş bulunan Emevî Hilâfeti zamanında, İslâm fütuhâtı yeniden canlanmış ve birçok beldeler fethedilmiştir.

Şimâlî Afrika'da ilerleyen fetihler İspanya'ya sıçramış, kuzeyde Kafkas Dağları'na, Doğuda ise Orta Asya'ya kadar genişlemişti. Bu bakımdan dahilî ihtilâfları bastıran otoriter davranışlarını - bir dereceye kadar- hoş görmek belki de kabildir.

Emevî sülâlesinden ondört halife gelmiştir [64]. Bunların müşterek vasıfları depdebe ve ihtişam içinde yaşamak, en küçük bir muhâlefete göz açtırmamaktır. İçlerinden **Velid** gibi ayyaş ve ümmetin başına zulmü dillere destan **Haccac**'ı musallat eden bu da yetmiyormuş gibi içkili bir halde iken Kur'an-ı Kerimle fal açan, falı istediği gibi çıkmayınca da O'nu havuza fırlatış atacak kadar alçak şahsiyyetler bulunduğu gibi, **Ömer İbni Abdülaziz** ölçüsünde kimseler de vardır. Gerçekten **Ömer İbni Abdülâziz**, Emevî Halifelerinin irtikâb ettikleri zulümlere nihâyet veren, kendisine intikal eden serveti Beytülmal'e devreden, son derecede müttakî bir zattı. O'nun devri âdetâ Hulefâ-yı Râşidîn devrini andırır. Hılâfet Makamı'na geçtiği zaman hanımlarını toplıyarak kendilerine:

"- Bana ağır bir yük teveccüh etti. Belki sizlerle gereği gibi meşgûl olmak imkânını bulamam. Serbestsiniz. dileyen nafakası verilmek şartıyle benden tatlikini isteyebilir." dediği meşhurdur.

Emevî Hılâfeti'nin diğer bir husûsiyeti de fethettikleri ülkelerdeki insanlara karşı dehşetli bir sûrette temsil temessül gayreti güdülmesidir. bu durum, yeni fethedilen ülkelerin ahâlisinin büyük ölçüde islâmlaşmasını hatta bir çoğu itibariyle arablaşmasını, sağlamakla beraber, yer yer bazı aksülâmeller ve muhâlefetlere de sebep olmuştur.

---

64 - Bu ondört halife, Emevî Sülâlesi'nin " Ş a m Ş û b e s i " ne âittir. İleride görüleceği üzere bu sülâlenin bir de " E n d ü l ü s Ş û b e s i " vardır ki, ondan da onbir halife gelmiştir.

Bu muhâlefet ve aksülâmeller, tâ Hz. Ali zamanından beri sürüp gelen ve Emevî idâresinin şedid otoritesi sebebiyle zâhiren bastırılarak kül altındaki ateş gibi mevcûdiyetini devam ettiren ihtilâflara eklenince Emevî Hılâfeti'nin uzun müddet devam etmiyerek yıkılmasını intac etmiştir. Gerçekten Hılâfet'i deruhte eden devletler içinde en kısa ömürlüsü Emevîler olmuştur.

ç) Hılâfet Tarihinde Abbasiler Devri

Emevî halifelerinin ekserisi ümmetin gönlünü kazananamış ve zuhurları hengâmında başlayan ihtilâfların ortadan kalkmasını sağlayamamışlardı. Bu sülâlenin en son hükümdarı **II. Mervan** (682 - 750) zamanında halkın artık had safhaya varan hoşnutsuzluğundan istifade ederek Emevî Devleti'ni yıkan Abbasoğulları (Abbasîler) Hılâfet Makamı'nı ellerine geçirmişlerdir. Bunlar Hz. Peygamberin amcası Hz. **Abbas**'ın ahfadıydılar.

Emevîler'in çeşitli zulum ve tedhişleri yanında bir de aşırı ırkçı tutumları vardı ki, bu, artık hududları bir hayli genişlemiş ve çeşitli kavimleri içine almış olan İslâm Devleti'nin gerçekleriyle bağdaşmıyordu. Bu yüzden " a c e m " veya " m e v â l i " denilen arabın gayri unsurlar ve bunlar arasında bilhassa Türkler'in aksülâmellerinin ortaya çıkması gecikmemiş, " H o r a s a n B ö l g e s i" bir nevî muhalefet merkezi hâline gelmişti. Tarihlerde **Ebu Müslim Horasânî** denilen zat, hareketin başına geçmiş ve Emevîler'e isyan bayrağını çekmişti. Bu, **Hz. Hüseyin**'in mâtemini ifâde etmek üzere siyah bir bezden ibaretti ki, sonradan abbasîler'in de resmî bayrağı olmuştur.

Ebu Müslim, 750 yılında önce Horasan'ı daha sonra da Irak'ı Emevîler'in elinden alarak bu devlete son verdi. kûfe'de **Ebu'l Abbas Abdullah**'ı halife ilân etti. Emevîler'in zulmünden bıkıp usanmış olan

halk, fevc fevc gelip bu yeni halifeye bîat ettiler. Ancak ne yazık ki, öteki İslâm beldelerini de idaresi altına almak için harekete geçen **Ebu'l Abbas Abdullah**, Emevîler ve onların idaresine iştirak etmiş olanlardan şedid bir sûrette intikam almaya kalkıştı. O derecede ki, Emevî halifelerinin Şam'daki kabirlerini açtırarak kemiklerini çıkarıp yaktıracak kadar ileri gitti. Emevîleri -bütün taraftarlariyle birlikte- toptan kılıçtan geçirtti. Bu yüzden kendisine " s e f f a h " lâkabı verilmiştir ki, bu, çok kan dökücü demektir. Tarihler, sâdece **Ebu Müslim**'in altıyüzbinden ziyâde insan öldürdüğünü saydetmektedir. Bu katliamdan ancak bir tek emevî hânedanı mensubu canını - o da bin bir güçlükle - kurtarabilmiştir. Son Emevî halifelerinden **Hişam**'ın torunu olan **Abdullah** adındaki bu genç, mâceralı bir yolculuktan sona İspanya'ya geçerek orada Emevî hânedanı'nın " E n d ü l ü s Ş û b e s i " ni kurmaya muvaffak olmuştur.

Hılâfeti Emevîler'den Abbasîler'e intikal ettiren hareketin başı, Arabın gayrı unsunlardan büyük bir **Ordu teşkil eden Ebu Müslim Horasâni** idi. **Fakat** kaide odur ki; "İhtilâller çocuklarını yer!.." Bu defa da öyle olmuş, **Ebu'l Abbas Abdullah**'ın yerine geçen kardeşi **Ebû Câfer Mansur, Ebû Müslim'i** sarayına dâvetle bir hile ile sofra başında katlettirmiştir.

Abbasîler zamanında Hılâfet merkezi Bağdad Şehri olmuştur. Bu devlette bütün hizmetler, hangi ırktan olursa olsun, her müslümana açıktı. Yani Emevî'ler zamanındaki gibi arab olmak şartı aranmıyordu. Yalnız, İran Sâsâni usûl ve âdetleri benimsendiğinden halife ile artık, ancak bir mâbeyinci vasıtası ile görüşülebiliyordu. Depdebe ve ihtişam içinde yüzen bir saray kurulmuştu. Halifeler, devlet idâresini ekseriyetle arab'ın gayri ırktan olan vezirlere bırakarak bu sarayda

umûmiyetle sefâhat içinde yaşamışlardır.

Abbasî İmparatorluğu, kısa bir müddet zarfında Endülüs dışındaki bütün İslâm beldelerini hududları içine almış ve buna muvâzi olarak maddî zenginlik de had safhaya ulaşmıştı. Bir misal vermek gerekirse bu devletin en meşhur hükümdarı **Harunurreşîd** (786 - 809) zamanındaki geliri dört yüz onbir milyon altın liraya yükselmişti. Karısı **Zebeyde Hanım** Mekke-i Mükerreme'de hâlâ hizmet görmekte olan su te'sisleri için yirmiüç milyon altın lira teberruda bulunabiliyordu.

Abbasî Halifeleri zamanında bu maddî zenginliğe muvâzi olarak büyük bir ilmi gelişme de müşâhede olunmaktadır. Kadîm yunan eserleri Arapça'ya tercüme edilerek korunmuş, fizik, kimya ve astronomi gibi müspet ilimlerin temel kanunları keşf ve tespit edilmiştir. Bağdat büyük bir ilim ve fen merkezi haline gelmiştir.

Abbasî İmparatorluğu bu maddî ve mânevî seviyesi ve kudretine rağmen sultasını uzun zaman sürdürememiştir. Zira geniş hududlarına rağmen bir kara imparatorluğu olmaktan kurtulamamıştır. Zira büyük denizlere açılan belli başlı stratejik kapılara sahip ve hâkim olamamıştı. Bu yüzden kısa bir müddet sonra, kıyı eyâletleri ile olan irtibatı gevşemeye başladı. İlk olarak Mağrib denilen Fas, bilâhare de Cezayir ve Tunus Bağdat'la alâkasını keserek müstakil hale geldi. Mağrib'de "İdrisoğulları" Tunus'da ise "Ağleboğulları" kendi hânedanlarını kurarak ayrı birer devlet haline geldiler.

Harunurreşîd'in oğlu **Mutasım**' (776 - 842) dan sonra bu ayrılmalar diğer vilâyetlere de sirâyet etmiş, vâliler artık Bağdat'taki halifeleri dinlemez olmuşlardır. Hatta Bağdat'ın içinde dahi bütün kuvvet, "Emir-ül ümera" denilen ileri gelen Türk kumandanlarının

eline geçmiştir. Bunlar diledikIerini, Hılâfet Makamı'ndan indirir, - Abbasoğulları'ndan olmak şartiyle- dilediğini bu makama geçirir olmuşlardı. Bunun neticesi, geniş Abbasî ülkesinin " T e v â i f - i M ü l ü k " [65] denilen bir takım müstakil beyliklere ayrılması olmuştur. Halife'nin nüfüz ve kudreti sarayının dışında geçmiyor, sadece hutbelerde adı hürmetle (!...) anılıyordu.

Nihâyet, İran ve Irak'da hâkim olan " B ü v e y h o ğ u l l a r ı " Bağdad'ı da kendi hâkimiyetleri altına alarak abbasî nüfuz ve iktidarını en asgarî seviyeye indirdiler. O derecede ki, Abbasi halifelerinin elinde artık kuru bir " h a l i f e l i k s ı f a t ı "ndan başka bir şey kal-

---

65 - Bunlar:

a- Afganistan ve Hindistan'da kurulan, **Gazneliler**

b- İran'da kurulan, **Saffarî'ler**

c -Kuzey Afrika'da kurulan, **İhşidoğulları**

ç- Horasan'da kurulan, **Sâmanoğulları**

d- Irak'da kurulan, **Büveyhoğulları**

e- Tunus ve Mısır'da kurulan, **Fâtımîler** ve;

f -Kuzey Afrika ve Mısır'da kurulan, **Tulunoğulları**'dır.

Bunlardan **Fâtımiler** ile **Büveyhoğulları** Şiî, diğerleri ise, sünnî görüşü benimsemişlerdi. Şiî olanlar Hılâfet hakkındaki - kendilerine mahsus görüşleri sebebi ile - Halife'ye karşı mânevî bir bağlılık hissî bile taşımıyorlardı.

Ayrıca zaman zaman kurulup sonra yok olan başka devletler de görülmüştür. **Eyyubiler, Karahanlılar** ve bunlar gibi daha başkaları da vardı.

madı. Büveyhoğulları resmen şiî olduklarından bu sıfatın icablarından herhangi birisinin yerine getirilmesine de müsaade etmiyorlardı.

Bu durum, " S e l ç u k l u D e v l e t i"nin kuruluşuna kadar ayni minval üzere devam etti. Bu devletin kurucusu **Tuğrul Bey** (993 - 1063) İran ve Horasan'ı da eline geçirip buraya yerleşince o sırada Abbasi halifesi bulunan **Kaaim bîemrîllah** kendisini gizlice Bağdad'a dâvet etti. Bu dâvet üzerine ordusuyla Bağdad'a gelen **Tuğrul Bey** Halife'yi Büveyhoğulları'nın sultası altında yaşamaktan kurtardı. (1055)

Abbasî İmparatorluğu'nun eski topraklarının kısmı âzamı az bir müddet sonra Selçukluların eline geçti. Fakat Selçuklu Sultanları Abbasî soyundan gelen halifelere fevkalâde hürmet ve itibar göstermişlerdir. İçlerinde **Tuğrul Bey** gibi Halife'nin bindiği atın yularını tutarak onun yanında piyade yürüyecek kadar tevâzu gösterenleri az değildir.

Abbasî Halifelerinin bu itibarlı durumu, Selçuklu Devleti'nin 1157 yılında yıkılışına kadar devam etmiş, bu tarihten sonra gitgide fenalaşarak nihâyet, önce **Cengiz Han** [66] daha sonra da torunu **Hulâgû**'nun

66 - **Cengiz Han,** Cumhuriyetin ilk yıllarında iddia edilmiş olduğu üzere asla Türk Irkı'ndan değildir. " S a r ı ı r k " 'a mensup bir moğol'dur. Tâbiatiyle İslâm Medeniyeteni târûmar eden **Hulâgû** da O'nun torunu olmak itibariyle aynıdır. Ancak bunların sürükleyip getirdikleri kitle içinde elbette ki pek çok türk vardı. Bazı eski kaynakların bunları türk telâkki etmeleri bu hustan doğmuş bir yanlıştır.

Fakat Cumhuriyetin ilk yıllarında Moğolların millî mefâhir

hücûm talan ve mezâlimi Abbasî Hılâfeti'nin nihayete ermesine sebep olmuştur. 1258 yılında Bağdad'ı elli günlük bir muhasaradan sonra ele geçiren **Hulâgû** burada taş üstünde taş bırakmadı. Yüzyılların mahsûlü olan binlerce kitap yırtılıp yakılarak Dicle'ye atıldı. Tarihler kitap küllerinden Dicle'nin günlerce simsiyah aktığını kaydetmektedirler. Binlerce san'at eserini yıkan ilim müesseselerini yerle bir eden, âlimleri asıp kesen ve müzeyyen câmileri atlarına ahır olarak kullanan **Hulâgû** bir zulüm senbolü haline gelmiş ve İslâm Medeniyetinin zaafa uğrayıp gerilemesinde büyük ölçüde menfi bir rol oynamıştır.

Bu sûretle 508 yıl sürmüş bulunan Abbasîler devrinde otuzyedi şahsiyet " h a l i f e " sıfatını iktisab eylemiştir. ancak **Hülâgû**'nun mezâliminden kurtulabilen Abbasiler Mısır'a kaçarak orada hânedanlarının " M ı s ı r Ş u b e s i " ni kurmuşlardır.

Bu sırada Mısır'da Türk " M e m l û k D e v l e t i " hüküm sürmekteydi. Memlûkler, Abbasoğulları'nın hılâfetlerini tanımış ve onlara ihtiramda bulunmuş olmakla beraber kendilerini devlet idaresine asla karıştırmamışlardır. [67]

(!...) meyanına ithali bilerek irtikâb edilmiş bir ilmî hatadır.

Moğolların, bu devirde baş tacı edilmesi, onların İslâm düşmanlığı istikametinde işledikleri cinayetlere karşı duyulan hayranlık hissinin tabiî bir neticesi olmuştur. Bu hususta mütead-did tab'ı yapılmış olan " M o s k o f M e z â l i m i " isimli eserimizde kâfi tafsilât verilmiştir.

67 - İleride görüleceği üzere gerek bu durum ve gerekse Selçuklular'ın tatbikatı Türkiye'de Hılâfet ve Saltanat'ın birbirinden ayrılması hengâmında bir nevî meşrûiyet sebebi gibi gösterilmiştir .Halbuki, bu, fiilî bir durumdu, şer'î değil!...

Selim akıl ve muhakemey göre, " S û i m i s a l , m i s a l

Abbasoğulları'nın Mısır Şûbesi de burasının **Yavuz Sultan Selim Han** tarafından alınışına kadar sürmüş ve Abbasiler'in bu şûbelerinden de onyedi halife gelmiştir.

d) Hılâfet Tarihinde Fetret Devri

Hılâfet tarihinde "fetret devri" diye halifenin kim olduğunun bilinemediği veyahud da birden fazla kişinin halifelik iddia ettiği zamanları kastediyoruz. Bu ölçüyle bakıldığında fetret devrinin tâ Hz. Ali ve Hz. Muâviye zamanlarında başlamış olup zaman zaman tekrar ortaya çıktığı görülür. Fakat tarihteki en uzun ve gerçek fetret devri, Endülüs'deki Emevî hükûmdarlarının kendilerini "halife" ilân ederek bu durumu bazı müslüman beldelere kabul ettirmeleriyle başlar.

Abbasiler'in katliamından kaçan son Emevî halifelerinden **Hişam**'ın torunu **Abdurrahman**'ın Endülüs'e geçerek burada emevî Hânedanı'nın yeni bir şûbesini kurduğundan bahsetmiştik. O ve haleflleri önceleri " m e l i k " veya " e m i r " sıfatını taşıyor ve halifelik iddia etmiyorlardı.

Fakat **III. Abdurrahman** (892-961) bu tâbirleri beğenmiyerek kendisini halîfe ilân edince, İslâm Âlemi'nde ayni zamanda iki halife mevcud olmuş oldu. O ve selefleri Hılâfet'in asıl kendi hakları olduğunu iddia ediyorlardı. Üstelik bu sırada Mısır'da hâkim olan Fâtımî hükümdarları da Hılâfetin kendi uhdelerinde bulunduğu inancını taşıyor ve halife adıyle anılıyorlardı.

---

o l m a z " ken M. Kemal Paşa ve arkadaşları bu mantığı ters çevirmişlerdir.

Bu durum Endülüs Emevî Devleti'nin ortadan kalkışına kadar sürmüş ve burada onbir şahsiyyet " h a l i f e " sıfatıyla anılmıştır.

Hılâfet tarihinde en mümtaz bir mevkii hâiz olan " O s m a n l ı D e v r i " nde bu devletin rakip kabûl etmez otoritesi her tarafta tesirini göstermiş ve Osmanlı Halifelerinin adı, Fas hâriç olmak, üzere hemen hemen bütün " S ü n n î İ s l â m Â l e m i "nde cuma hutbelerinde okunur olmuştur. Ancak bu devletin bir nevi "a l t ı n ç a ğ "ı kabûl edebilecek olan 16. ve 17 asırlarda Hindistan'da hâkim bulunan Moğol imparatorları da kendi kendilerine " h a l î f e " adını vermiş bulunuyorlardı.

Bunlardan, dinî mes'elelerde mübâlâtsız ve arayış içinde olan ve hatta bir ara işi, Hindu - Müslüman münâsebetlerinde bir yakınlaşmayı sağlamak üzere " D i n - i H a k " veyahud da " D i n - i İ l â h î " adını verdiği bir din icad etmeye kadar vardırmış bulunan **Ekber Şah** (1542 - 1605) zamanında O'nun emriyle devletin başşehrine " D â r û l H ı - l â f e " denilmeye başlandığı gibi bu hükümdarın altın parasına " B ü- y ü k S u l t a n , Y ü c e H a l i f e " ibâresi de nakşedilmişti. [68] Ancak bu gibi davranışlar, Âlem-i İslâm'a şâmil bir Hılâfet iddiasından ziyâde, bazı hükümdarların sırf kendilerini yüceltmek veya birbirlerine iltifat etmek maksadının eseri olarak gerçekleşmiştir. Bunlar halife sıfatının kendi nefislerine hasrını dâvâ etmeksizin birbirlerine karşı " Y ü c e H a l i f e " lâkabıyla hitap etmekte hiç bir beis görmemişlerdir.

Hılâfet tarihinde " f e t r e t d e v r i " diye birden fazla halifenin

---

68 - S. Lane- - Poole Catalogue of India Coins in the British Museum. Th Mogul Emperors, ph. IXXIII

veya bu iddiada bulunan kimsenin- mevcud olduğu veyahud da halîfenin kim olduğunun bilinmediği yani halîfesiz geçen zamanlar kestedildiğine nazaran 18 Kasım 1922 tarihinden günümüze kadar geçen zamanı da fetret devri kabûl etmek lâzımdır. Zira, bu tarihten bir gün evvel, **Sultan Vahideddin** merhumun - ileride tafsil edilecek olan şerâit altında- aziz vatanından müfârekatı (ayrılışı) vâki' olmuş [69] bunun üzerine bir gizli celse akteden Türkiye Büyük Millet Meclisi uzun münâkaşalar sonunda O'nun Hılâfet Makamı'ndan azlederek (!.) yerine Veliahd **Abdülmecid Efendi**'yi seçmiştir. Bilhassa " İ k i n c i G r u p "a mensup hoca meb'usların bu tasarrufun her türlü şer'î mesnedden mahrum bulunduğu yolundaki itirazları mesmû' addedilmiyerek **Abdülmecid Efendi**'nin hılâfeti ilân edilince ortaya " m e ş r û h a l i f e k e n d i s i o l d u ğ u n u i d d i a e d e n i k i ş a h ı s " çıkmış oluyordu ki, bu hâl de, o devrin fetret sayılmasını gerektirmektedir.

Esâsen **M. Kemâl Paşa**'nın " T B M M R e i s i " sıfatıyla yeni Halîfe **Abdülmecid Efendi**'ye 19 Kasım 1922 tarihinde gönderdiği " h a l î f e s e ç i l d i ğ i n e d â i r " mektup [70] " h ü r m e t-i m a h s u s a i l e t a k d i m " edilmiş olmasına rağmen, O'nun tam bir istiklâl sahibi olmadığı ve binâenaleyh halife sıfatının meşkûk bulunduğu muhakkaktı.

Halîfenin - İslâmî doktrin icabı - siyâsî iktidarın başı olmak lâzım geldiği, aksi halde hılâfetinin meşrû sayılamıyacağı mes'elesi, "s a l t a n a t ı n i l g a s ı" sırasında ortaya çıkmış ve devrinin en iyi fakih-

69 - Gotthard Jaeschke - a. g. e. C II. 12

70 - Gotthard Jaeschke - a.g.e.C 13

leri arasında bulunan **Sultan Vahideddin** TBMM adına İstanbul'a gelen **Refet Paşa**'ya karşı alenen "Saltanatsız hılâfeti değil kendisinin ,hânedânından hiçbir ferdin de kabûl etmeyiceceğini" bildirmiştir. ancak bunu -O'nun tahmini hılâfına- nihâyet bir kabûl eden çıkmıştı: **Abdülmecid Efendi.** Fakat **Sultan Vahideddin** ne O'nun hılâfetini ve ne de kendisinin azlini meşrû addetmiyerek:

"- Beni ancak müvekkil-i zîşânım (yani Peygamber aleyhissalâtü vesselâm) hall edebilir." [71] demiştir.

16 Mayıs 1926 tarihinde İtalya'nın Sanremo Şehri'nde vuk'û bulan vefatına kadar da her gittiği yerde " h a l î f e" muâmelesi görmüş ve öyle kabûl edilmiştir. Bunlar arasında bir ara kendisi de " H ı l â f e t M a k a m ı ' n a t â l i b " olmuş bulunan **Şerif Hüseyin**'in [72] memleketi Hicaz da vardır. Halbuki bu sırada **Abdülmecid Efendi** de

---

71 - **Târık Mümtaz Göztepe** - Sultan Vahideddin Gurbet Cehenneminde, İstanbul 1969, sh. 25

72 - **Şerif HÜseyin** Türkiye'de Hilâfet'in ilglasından çok önce Halife olmak hevesine kapılmış bulunuyordu. (Bkz. **Târık Mümtaz Göztepe**.. a.g.e. sh. 89 ve müt.) Esâsen o, daha Birinci Cihan Harbı başladığında büyük bir İslâm İmparatorluğu hayal etmiş ve bu uğurda metbuu olan Osmanlı Devleti'ne karşı silâh çekmekten çekinmemişti.

(Tafsilât için bkz: **Nâci Kâşif Kıcıman** - Medine Müdâfaası - İstanbul, 1971) Bu hususta dayanağı da -maâlesef- İngilizlerdi.

O'nun bu niyette olduğunu çok iyi bilen **Sultan Abdülhamid**, saltanatı boyunca kendisini İstanbul'da tutmuş ve Hicaz'a göndermemişti. Fakat bu siyasetten bîhaber olan İttihatçılar Şerif Hüseyin'i Hicaz'a göndererek O'na, devlete isyan etmek imkânını sağlamışlardır.

Şerif Hüseyin Hilâfet Makâmı'nı elde etmek için dehşetli bir propagandaya girişmişti. Esâsen bu sırada Mekke ve Medîne gibi

meşrû halîfenin kendisi olduğunu kabûl ve iddiâ ediyor ve bâzılarınca - muvakkat bir müddetle de olsa- öyle telâkki olunuyordu. Ama bu hususta ittifak yoktu. Devrin büyük din âlimi Şeyhülislâm **Mustafa**

"M e s n e d - i H i l â f e t" olan iki mukaddes beldeyi de eline geçirmiş bulunuyordu. Fakat çok geçmeden Suûdîler O'nu mağlup ederek buradan çekilmeye ve hayatını, Kıbrıs'ta menkûb olarak tamamlamaya mecbur edeceklerdir.

Ancak **Şerif Hüseyin** sonuna kadar, Hilâfet'i elde etmek sevdasından vazgeçmemişti. Fakat tuhaftır ki; O'nun bu arzusunun karşısına ilk defa yine kendi ırkdaşları çıkmışlardır. Gerçekten başlarında eski Kudüs Müftüsü **Emin El Hüseyni**'nin bulunduğu "**E l M e c l i s - ü l İ s l â m i y e - t ü l Û l â**" nın idâre hey'etî Kudüs'te bir toplantı yaparak bir takım kararlar almış ve **Şerif Hüseyin**'in Hılâfet mevzuundaki arzularının karşısına dikilmiştir. Bu kararlar şunlardır:

1 - **Şerif Hüseyin** Hılâfet şartlarını hâiz değildir.

2 - Yalnız Kureyş kabîlesine mensup bulunmak şerefi, Halife olmak için kâfi bir meziyet teşkil etmez.

3 - **Şerif Hüseyin**, eğer asrın icaplarını ve İslâm Âlemi'nin yüksek menfaatlerini, terakki ve tefeyyüzünü lâyıkıyla kavrayabilecek bir "H ı l â f e t Ş û r a s ı" teşkil eder ve bu şûranın kararlarına tamâmiyle riâyet etmeyi taahhüd eylerse, ancak o zaman kendisine biat edilebilir."

Bu karşı koyuş, **Şerif Hüseyin**'in Hılâfet dâvâsını suya düşürmeye kâfi gelmiştir. O'nun **Sultan Vahideddin**'i mukaddes beldelerin ziyâretine dâvet etmesi de takip ettiği bu maksad için girişilmiş faaliyetler cümlesindendi. Fakat bu dâvet vâki olur olmaz. Arap çöllerinin namlı liderlerinden **Seyyid Tâlib**'ün Nakib çektiği bir telgrafla **Sultan Vahideddin**'i O'nun niyetinden haberdar etmiştir. (Osmanlılığa son demine kadar bağlı kalan bu câlib-i dikkat Arap Lideri hakkında tafsilât için bkz: **Târık Mümtaz Göztepe** - a.g.e. sh. 54 ve müt.) Esâsen, **Sultan Vahideddin**'in O'nun Birinci Cihan Harbi başlarından beri takip ettiği bu Hilâfet dâvâsından habersiz olmasına imkân yoktu.

Sabri Efendi de **Abdülmecid Efendi**'nin hılâfetini meşrû kabul etmiyenler arasında idi. [73]

Belki **Abdülmecid Efendi**'nin hılâfetini **Sultan Vahideddin** merhumun vefatından sona meşrû' addetmek mümkündür denilebilir. Nitekim böyle düşünenler de vardı. Zira, **Abdülmecid Efendi Sultan Vahideddin**'in veliahdi bulunuyordu. O'ndan sonra Hılâfet Makamı'na geçmesi icâb eden bir şahsiyetti. Bununla beraber bu görüş doğru değildir. Zira, **Sultan Vahideddin** merhumun vefatı ânında Hılâfet lâğvedilmiş bulunduğu gibi, **Abdülmecid Efendi**'yi o tarihten itibaren meşrû' bir sûrette halîfe olmuş kabûl edebilmek için bir hılâfetin meşrûiyetine dâir -evvelce zikrettiğimiz- şerâitin mevcud olması gerekmektedir. Bunların hiç biri mevcud olmadığından, bu hılâfet de sırf sözde kalmaya mahkûmdu.

Bu itibarladır ki, Hılâfet tarihinde 18 Kasım 1922 tarihinden günümüze kadar geçen zamanı da tamamiyle bir fetret devri kabul etmek mecburiyeti âşikârdır.

e) Hılâfet Tarihinde Osmanlı Devri

Hılâfet tarihinde en uzun süren (1517'den 1924'e kadar 407 yıl) "O s m a n l ı D e v r i" dir. Üstelik bu devir, Hılâfetin Cihan siyâsetine müessir bir sûrette kullanılması ile de Hılâfet tarihinin en alâka çekici kısmını teşkil eder. Gerçi Hılâfetin ilgası hengâmında Os-

73 - "Hakikaten ne idi o, hükûmetsiz Hilâfet!... Ahkâm-ı şer'iyyenin icrâsına me'mur ve cismanî bir hükûmet reisi olan Hazreti Peygamber'in halîfesi ve vekili olacak zâtın elinden hükûmeti alınınca, o zat, Cenab-ı Peygamber'in nesine vekâlet edecekti? Dolmabahçe Sarayı'nda ikâmete me'mur olmaktan başka **Abdülmecid Efendi**'ye bir vazife ayrılmamış olduğundan müşârünileyhin nasbolunduğu ve bir buçuk sene işgal ettiği

manlı ulemâsının hükümdarlarını hiç bir zaman " h a l i f e " sıfatıyla yâd etmedikleri iddiâ edilmiştir.[74] Fakat ilim adına ileri sürülmüş olan bu iddiâ, doğru değildir. Bilâkis Osmanlı pâdişahlarına daha Sultan **Birinci Murad** zamanından itibaren " h a l î f e " denilmekte bulunduğu bazı " f e t i h n â m e l e r " in sarih kayıtları ile sabittir. [75]

Osmanlı Devleti'nin üçüncü hükümdarı olan **Murad Hüdâvendigâr**'a kadar geri giden bu tâbir, gerektiğinde O'ndan sonra fakat Hilâfet'in resmen alınışından önceki Padişahlar için de kullanılmıştır.[76]

---

makam, kat'iyyen "Makam-ı Hilâfet" değildi. Dinî irşâdat tarzında uydurulan ve bir gün aslı çıkmadıktan başka şekli bile gösterilmeyen vezâif-i mev'ûde (va'd olunmuş vazife) ise, ulemâya âid vezâiften ibâret olacaktı. Çünkü ulemâ da verese-i enbiya olmak cihetiyle bir nevî hilâfet ve vekâleti hâizdirler. Ulemânın hilâfeti ile hulefânın hilâfeti arasındaki fark, birinin elinde hükûmet ve maddî kuvvet bulunarak diğerlerinde bulunmamasıyla hasıldır" (Bkz: **Şeyhülislâm Mustafa Sabri**- İslâm'da İmâmet-i Kübra, Yarın Gazetesi, Nu. 34. Gümülcine 1928)

74 - **Seyyid Bey** - Hılâfet'in Mahiyet-i Şer'iyyesi, Ankara 1341 Sh. 24 (Bu eser **Seyyid Bey**'in Hılâfet'in ilgâsı esnasında Meclis kürsüsünden yaptığı konuşmayı ihtiva etmektedir. Zabıttan ayrı basım yapılmıştır. Bu itibarla mühim bir kısmını ileride diğer konuşmalarla birlikte takdim edeceğiz. **Seyyid Bey**, hızını alamamış olacak ki, bilâhere bu konuşmasını ayrıca kitap halinde bastırmıştır. Esâsen bu tarihten bir yıl önce de "Hilâfet ve Hâkimiyet-i Milliye" ismiyle imzasız ve tarihsiz yetmişsekiz sahfelik bir kitap daha yazmıştı. **Seyyid Bey** İslâm harafleriyle yayınlanmış olan bu kitabında da aynı görüşleri tekrarlamıştı.)

75 - Bkz: İslâm Ansiklopedisi "Hılâfet" maddesi.

76 - Meselâ; **Fâtih**'in vakfiyelerinde kendisinden " E m i r ' i l M ü ' m i n î n , İ m a m - u l M ü t t e k î n " tâbirleriyle bahsedilmiş

Topkapı Sarayı Arşivi'nde bulunan bir vesikada **Fâtih**'in oğlu **II. Bâyezid** için "a'nî Emir-il mü'minîn, Halîfe-i bi-l-bâhire" [77] denildiği gibi Selâtinnâmenin 926. varakında yine O'ndan "a d ı n h a l î f e o - l a l ı d ü n y a s a r a y ı n a" [78] diye bahsedilmekte ve bunun kenarına da "S e l â t î n - i O s m a n i y e y e b u z a m a n d a d a h i h a l î f e ı t l â k o l u n d u ğ u n a s a r a h a t v a r d ı r." diye bir kayıt düşülmüş bulunmaktadır. [79]

Şâir **Ahmed Paşa** da Divanında Hılâfet resmen ancak oğlu

---

olduğu gibi (Bkz: Fatih Mehmed II Vakfiyeleri. Tıpkı Basım Sh. 25) Oğlu **Şenzâde Mustafa** hakkındaki Mersiye de de:

"Ol saltanatta fahr-i hilâfetpenah olan,

Al-i mülûk mefhari Şeh Mustafa kani."

(Bkz: Ahmed Paşa Divanı, **Ali Nihad Bey**'in neşri, İstanbul 1966 Sh. 89) denilmektedir.

Fâtih Câmii Şerifi Vakfiyesinde daha sarih bir süretle "H ı - l â f e t" kelimesi zikredilmektedir:

".. Şems-ü semâis' saltanati ve'l-hılâfeti ved- devleti ved- dünya veddîn. Ebû'l feth vennasü Es-Sultan Muhammed Hân halledellâhu sübhânehû mülkehû ve sultanehû ebedil âbidîn. (Bkz: Fâtih Câmii Vakıfnâmesi sh. 8 İstanbul 1935 Zwei stiftugsurkunden Des Sultans Mehmed II. Fâtih, Von, Tahsin Öz)

Ayni Vakfiyede tekrar yine:

"... İnnehû halledellahû zılle adlihî ve ra'fetihî vedâafa kadre celâletihî ve hılâfetihi. Feteha'l Medinet-il hasine-til mevsûme bi Kostantınıyye elletî kânet memlüvveten mine'l küfri ve küfrân vezzulmi vel udvan. 5Bkz: Ayni Vakıfnâme Sh. 9) denilmektedir.

77 - Topkapı Sarayı Arşivi 884 (**Dr. Selâhaddin Tansel** - Yavuz Sultan Selim, Ankara 1969, Sh. 2137

78 - a.y.

79 - a.y.

شمس سماء السلطنة والخلافة والدولة والدنيا والدين

ابو الفتح والنصر السلطان محمد خان خلد الله سبحانه

ملكه وسلطانه ابد الابدين واعز بفضله انصاره واعوانه

الى ان يرث الله الارض ومن عليها وهو خير الوارثين وغمد

بالعدوان في الدين

لآبائه العظام واجداده الذين جاهدوا وخصص من بينهم

مزيد الرحمة والمغفرة روح ابيه السلطان الاعظم

والافخم سيد العرب والعجم كاسر اعناق بني الاصفر بالسيف

الاخضر تائيدا للدين النبي المبعوث الى الاسود والاحمر

المؤيد بنصر الله القائم بالعدل والاحسان السلطان مراد خان

بن السلطان الاعظم السعيد الشهيد المغفور المبرور

المؤيد المجيد السلطان محمد روح الله روحهما ولا زالت

الحضرة العلية السلطانية المجاهدية لا سلبت عن العالمين

ظلالها العلية ۞ ولاحظت له مهما جهاد ولا فات له

Osmanlı padişahlarına Hılâfet'in resmen alınışından çok önce "halife" sıfatının verildiğini gösteren târihi bir vesika.

Fatih Vakfiyelerinin (Tahsin Öz neşrî) yandaki sekizinci sahifesinde "hilâfet" kelimesinin sarahaten zikredildiğini görüyorsunuz.

Yavuz Selim tarafında alınacak olan bu büyük hükümdardan bir ara,

"Başında tac-ı saâdet zihî celâl-ü şeref

Elinde mihr-i Hilâfet zihi atâ vü neval" [80]
diye bahsetmektedir.

Osmanoğulları, Mekke ve Medine halkına " s u r r e " adıyla, para, çeşitli hediyeler ve Kâbe-i Muazzama'nın meşhur örtüsünü göndermeye, hılâfetin resmen alınışından çok evvel başlamışlardı. Bu istikamette bilinen ilk hareket mâhud " T i m u r G â i l e s i "nden sonra Padişah olan ve bu sebeple " B â n i - i S â n i " diye anılmakta bulunan **Çelebi Sultan Mehmed** zamanındadır. Bu hareket hep devam, etmiş ve meselâ **II. Bâyezid** devrinde Mekke ve Medine'ye gönderilen para ondört bin duka altınına [81] yükselmişti.

İhtimal bütün bu sebeblerden dolayıdır ki kaynaklarımızda **Yavuz Sultan Selim Han**'ın Mısır'ı fethettikten sonra, orada Memlük sultanlarının elinde -âdeta- yarı esir bir durumda olan Halife **Mütevekkil Alellah**'dan hılâfeti devr alışına büyük bir ehemmiyet atfetmedilmediği görülmektedir. Gerçi **Mütevekkil Alellah**'ın Câmi-ul Ezher uleması ile birlikte İstanbul'a gönderildiği, sefer dönüşü Ayasofya veyahud da Eyûb câmii şerifinde yapılan mutantan bir merasimle Hilâfeti Yavuz **Sultan Selim**'e terk ve devrettiği hakkında pek yaygın bir rivâyet vardır. [82] Fakat câlib-i dikkat değil midir ki o devirde veya o devre yakın

---

80 - Ahmed Paşa Divanı (**Ali Nihad Bey** neşri) İstanbul 1966, sh. 66

81 - **Hammer** - a.g.e. C. IV sh. 236

82 - Bkz: **İ.H. Uzunçarşılı** - Osmanlı Tarihi C. II. sh. 280 - **İ.H. Dânişmend** - Osmanlı Tarihi Kronolojisi, C. II. sh. 37 de: "Hılâfet Makamının işte bu son halîfe tarafından İstanbul'da **Yavuz Sultan Selim**'e resmen devredildiği hakkında bir rivâyet vardır. Bu

zamanlarda yazılmış olan tarihî eserler de bu kadar ehemmiyetli bir hadiseden ancak bir iki basit cümle ile bahsedildiği görülmektedir. [83]

Bazı tarihlerin nakline nazaran **Yavuz Sultan Selim**, Merc-i Dabık Harbi'nde esir düşüp, Osmanlılar'ın eline geçmiş bulunan Halîfe **Mütevekkil Alellah** ile ilk olarak Halep civarındaki Gökmeydan Mevkii'nde görüşmüştü. Ona karşı îzaz ve ikramda bulunmuş ve kendisine hil'atlar giydirmiştir. [84]

Mısır Memlûkları, **Mütevekkil Alellah**'ın esir düşmesi üzerine babası **Yakub**'u halife ilân eylemişlerse de, bu da -az zaman sonra- Mısır'ın fethiyle hiç bir hüküm ifâde etmez olmuştur. **Yavuz**'un namı Mısır'ın fethinden bile önce daha Halep'te iken, burada kılınan ilk

---

rivâyete göre **Yavuz**'un Kahire'den İstanbul'a sevk ettiği câmi-ül Ezher Arab ulemasıı ile İstanbul'daki Türk uleması bir toplantı yapmış, bu toplantıda İslâm Hılâfeti'nin **Sultan Selim'e** devredilmesi lehinde dinî esaslar tespit edildikten sonra Halîfe **Mütevekkil**, Ayasofya Câmii'nde minbere çıkıp, Hılâfeti **Sultan Selim'e** devr ettiğini ilân ederek arkasındaki hil'ati çıkarıp kendi eliyle Osmanlı Sultanına giydirmiş ve bir rivâyete göre de Eyûb Câmii'nde Hılâfet kılıcını kuşatmıştır." demekte ve bu husustaki riyâyetleri hulâsa etmektedir.

83 - Meselâ, **Hoca Sa'düddin Efendi**, eserinin ikinci cildinin 398, sahifesinde, **"Libas-ı Hilâfeti istihkak ile telebbüs eylemişken, dervişâne kisvet ve libâsı ihtiyar etmişti."** demekte ve 388. sahifesinde de Edirne'den "M a k a r r - ı H i l â f e t" tavsifi ile bahsetmektedir.

84 - İstanbul'a gönderilen son Abbâsi halîfesi **Mütevekkil Alellah**'ın burada geçen hayatı hakkında kaynaklarda çeşitli rivâyetler vardır. **"Kendisine emânet edilen malları gasp"** ettiği ve **"kadınlarla düşük bir hayat geçirdiği"** için **Yavuz** tarafından Yedikule zindanlarına hapsedildiği ve Onun tâ, **Kanunî**'nin tahta geçişine kadar hapiste kaldığı, bilâhare afvedilerek Mısır'a gitmesine müsaâde edildiği, bu rivâyetler arasındadır. (Bkz. **İ.H. Uzunçarşılı** - a.g.e. C. 2, Sh: 280)

Cuma namazında hutbede "Hâdim'ul Haremeynis Şerîfeyn" olarak yâd olunmuştur.[85]

Mısır'ın fethini müteâkiben, kendisine bir tebrik mektubu gönderen Nablus şeylerinden **Emir Karabay** da mektubunda Yavuz'u "Sultan-ü l Arab vel Acem ve Hâdim-ül Medine vel Harem" ve "Padişah-ul İslâm" diye tavsif ediyordu. Bütün bunlar, Yavuz'un resmen halîfe sıfatını iktisab etmeden öcen de "Hâdim-ul Harameyn-iş Şerifeyn" yani, mesned-i hılâfet olan iki mübâret makâmın hâdimi olarak göstermek temâyülünün belirdiğini ispat eder.

Esâsen, bu sırada Mekke Şerifleri Mısır Memlûklarına tâbi idiler. Mısır'ın fethi ile artık bu tebâiyet **Yavuz**'a râci olmak lâzım geliyordu. Hakikaten, daha Mısır'dan ayrılmadan önce Mekke Şerif'i **Ebu'l Berekât**, oğlu **Ebû Nümeyy'i** Mısır'a göndererek Mekke ve Medine halkı adına **Yavuz**'a biat ettirmişti. Kaynaklar, bundan son derecede memnun kalan **Yavuz'un Ebû Nümeyy'e** pek büyük bir alâka gösterdikten maada, O'nun babası **Ebu-l Berekât'a** emirlik beratı ve pek çok

85 - Gerçi bu hâdisenin Halep'de değil de, Mısır alındıktan sonra Kahire'deki Melik Müeyyed Câmii Şerifi'nde kılınan iilk Cuma namazı esnasında vâki olduğunu kaydeden tarihler de vardır. Hatta, rivâyete nazaran Hatib, **Yavuz Sultan Selim Han**'dan, önce "Hâdim-ul Harameyn-iş Şerifeyn" yani, iki şerefli harem'in (Mekke ve Medine'deki) hizmetçisi olarak değil de, "Hâkim-ül Harameyn-iş Şerifeyn" yani, şerefli iki haremin hâkimi, sahibi sûretinde bahsetmiş, buna oturduğu yerden itiraz edip ifâdeyi düzelttiren **Yavuz**, halıyı kaldırıp başından da kavuğunu çıkararak gözyaşları içinde toprağa secde etmiş ve hatibi ihsanlara garkeylemiştir ki bu hususa evvelce temas etmiştik.

hediyeler gönderdiğini kaydetmektedir. Ayrıca, Mekke ve Medine'deki ileri gelen kimselerle fakirlere dağıtılmak üzere ikiyüzbin dinar ve nice nice hediyeler gönderilmiştir ki; bunlar daha önce Osmanlı Padişahları ve başka hükümdarlar tarafından buraya gönderilen hediyelerle ölçülemiyecek kadar muhteşemdi. [86]

---

86 - Bu para, yiyecek vesâir hediyeleri Mekke ve Medine'ye Mısırlı iki kadı götürmüş ve Şeriflere beşeryüz, Şeyhlere altışar, Mekke ve Medine mûteberânına üçer, fakirlere de birer dûka altını tevzî olunmuştur.

Yavuz'dan evvel başlamış olan bu, Mekke ve Medine'nin muteberanı ile fukarasına para gönderme an'anesi, Osmanlı Devleti'nin yıkılışına kadar devam etmiştir. Her sene, Hac mevsiminden önce yetişecek bir sûrette yola çıkarılan ve adına "S ü r r e A l a y ı" denilen bir alayla, yol boyu hacıların da iştirakiyle Mekke'ye Kâbe'nin meşhur örtüsü ve bununla birlikte çeşitli hediyeler gönderilirdi. Buna dâir, en son gönderilen hediyelerin tevzî merâsiminde bulunmuş bir görgü şâhidinin anlattıklarını dikkatinize arzederek, devletin en zayıf zamanında bile teb'asına karşı vekar ve itibarının nasıl korunduğunu gösterelim:

"... Bu ihsanlar, şeyhlere verilirken, Basri Paşa, beni yanına çağırırdı. Her şeyhin kabiledeki silâh kuvvetine ve nüfus çokluğuna göre derecesini bilir ve atiyeleri ona göre verirdi. Bu Osmanlı Paşasının önündeki büyük kristal masanın altında biner liralık iki torba altın dururdu. Paşa kasden, bir ayağını bu binlik altın torbasının birine, diğer ayağını da öteki torbanın üstüne basar ve her kımıldanışında altınlardan ses çıkartırdı. Bu durum, karşısında oturan şeyhler tarfından görülürdü.

Şeyhlerle sohbet tamam olunca Paşa altın tormasının birini kucağına çeker ve şeyhlerin kendisince malûm olan derecelerine göre, içinden bir avuç, orta avuç, yarım avuç alarak şeyhlere dağıtırdı. Bu zatlar, birer birer ayağa kalkıp keselerini alırlar ve

Bu sûretle, Yavuz "hılâfet tarihi"nde "Osmanlı Devri"nin ilk halîfesi olmuştur. Ondan sonra, Osmanlı Padişahları aynı zamanda "halîfe" sıfatını hâiz olarak Cihan siyâsetinde çok nâfiz bir rol oynamaya başlamışlardır. Fakat, uzun müddet bu sıfata istinad etmek ve bunu siyasî hadiseler üzerinde müessir olacak bir sûrette kullanmak ihtiyacı ve -daha emin bir tâbirle söylemek gerekirse- mecbûriyeti karşısında kalmamışlardır. Bu keyfiyet, tâ onsekizinci yüz yılın son çeyreğine kadar böylece devam etmiş ve durum bu tarihten sonra değişmiştir.

İslâm hukuk sisteminde, müslümanın "Dâr-ül Harb" yani, İslâm'dan gayri bir nizamın cârî olduğu bir ülkede ihtiyarî olarak oturması tecviz edilmemiştir. Bu sebepledir ki, Osmanlı tarihinde ecnebi ülkelerle konsolosluk teâtisi de bir hayli gecikmiş olarak ortaya çıkmıştır. Müslümanın, gayri İslâmî bir idâre altında cebrî bir sûrette ya-

---

el öperek Paşa'nın huzurundan ayrılırlardı. Ben de şeyhlere yol gösterir ve onları uğurlardım. Amma, Paşa yerinden kımıldamazdı.

Şeyhler dağıldıktan sonra Paşa,

"- Naci, yaz!" derdi.

"- Ne yazayım, Paşa Hazretleri?"

Paşa düşünür:

"- Filân Şeyh-ül-meşâyih idi. Ona dolu bir avuç altın verdim. Bu, seksen lira tutar. Ona seksen yaz. Filân şeyh idi. Ona yarım avuç verdim. bu da elli lira tutar."

Parmaklarının arasından altınlar taşarsa, bunu bir avuç sayar ve seksen yazdırırdı. Bu esaslara göre, üç parmağının ucuyla verdiği hediyenin tutarı, yirmi beş altın idi. Bu hesapla, onun söy lediği ve benim yazdığım pusulaları altın torbasının içine atar ve hesabı kapardı." (**Nâci Kâşif Kıcıman** - Medine Müdafaası, İst. 1976, Sh, 77-78)

şayışına da muvakkat nazarıyla bakıldığı içindir ki; İslâm Hukuku'nda " D â r - ü l H a r b " kaideleri teferruatlı bir sûrette vaz' olunmayıp, birkaç ana kaideye inhisar ettirilmiştir. Halbuki, sanâyi İnkılâbı sebebiyle dünya şartları dağişirken, Osmanlı Devleti'nde bir geri kalma başlayınca, bunun neticesi olarak gayr-i müslim devletlerin idâresi altına düşen müslüman topluluklara âid idarî kaidelerin ehemmiyet kazandığı görülmüştür.

Bu ihtiyaç ile, ilk olarak 1774 tarihli " K ü ç ü k K a y n a r c a " Muâhedesi'nin imzalanması sırasında karşılaşılmıştır. Gerçekten, bu muâhedede Kırım, Bucak ve Kuban Tatarları'nın Osmanlı Devleti'nden ayrılarak müstakil (!) hâle geldikleri kabul olunuyordu. Bu takdirde, bunların hıristiyan bir idâre altında, dinî hayatları nasıl dolacaktı? İşte, bu noktadan hareketle, Rusya'nın Osmanlı Devleti dâhilinde yaşayan Ortodoks Hıristiyanların hâmisi olmak iddiasına mukabil, aynı zamanda "halîfe" yani dinî (islâmî) lider sıfatını hâiz bulunan Osmanlı Padişahı'nın da Rusya'da yaşayan Müslümanlar için, aynı hakka sâhip bulunması lâzım geldiği ortaya atılmıştır. Filhakika, Rusya'nın Ortodoksları himâye talebine karşı, Osmanlı murahhaslarının bu talebi daha da makûldü. Zira, ortodoksların dinî lideri Rus Çarı değil, Fener'deki Patrik'di. Böyle olduğu halde O, Ortodoks Cemaati üzerinde onların dinî hak ve hukuklarına müteallik bir selâhiyet sahibi olunca, müslümanların en yüksek dinî mercii bulunan halîfe neden aynı hakkı hâiz olmasın; diye düşünülmüştü.

İşte bu haklı mülâzahalar sebebiyledir ki; 1774 tarihli " K ü ç ü k K a y n a r c a " Muâhedesi'yle Osmanlı Devleti'nden ayrılarak müstakil (!) hâle getirilen, hakikatte ise, Rusya'ya müstakbel bir yem olarak hazırlanan Kırım, Bucak ve Kuban gibi yerlerin müslüman olan

halkının dinî işlerinde halîfeye bağlı kalacakları kabul edilmişti. Andlaşma Türkçe, İtalyanca ve Fransızca olmak üzere üç ayrı lisanda tanzim ve imza edilmiştir ki; bunların her birinde de, halîfenin sıfatı aşağı-yukarı aynı şekilde zikrolunmuştur. Türkçe metinde " m ü '- m i n l e r i n i m a m ı " ve " A l l a h ' ı n v a h d a n i y e t i n e i t i k a d e d e n l e r i n h a l î f e s i " İtalyanca metinde ise " Y ü c e M u h a m m e d a n h a l î f e ", Fransızca metinde "Muhammedizm'in büyük halîfesi" ve "Muhammedan dininin hükümdar halîfesi" [87] tâbirleri geçmektedir.

Bu tarihten itibaren milletlerarası hukuk sahasında halîfenin fiilen kendi idâresi altından çıkmış bulunan müslümanların da dinî işlerini tanzim ve tedvire selâhiyettar olduğu kabul edilmiş bulunuyordu ki bilâhare bunun başka misallerine de şâhid olunmuştur.

Gerçekten 15 Ekim 1912'de Ouçhy (Uşi) de imzalanarak bizim " T r a b l u s g a r b H a r b i " dediğimiz gâileye son veren Osmanlı - İtalya Muâhedenâmesi'nde " K ü ç ü k K a y n a r c a " dakine benzer bir hükme yer verilmiştir. Buna göre Osmanlı pâdişahının aynı zamanda halîfe sıfatını hâiz olması sebebiyle, artık İtalya'ya bırakılan Trablusgarb ve Binzazi'deki müslümanlar üzerinde sırf dinî bakımdan eski hak ve selâhiyetlerinin devam edeceği kabûl edilmişti. Orada bir " N â i b - u s - S u l t a n " yani pâdişah vekili bulunacak ve hutbelerde halîfenin adı eskisi gibi okunmaya devam edecekti.

---

87 - Avrupalılar İslâm'ın vaz-ı ilâhî eseri olduğu gerçeğini bazan kasden inkâr, bazan da böyle cehâletle kavrayamayıp onu " M u - h a m m e d a n " (Muhammedîlik) sûretinde Hz. Peygamber'e nisbet ederler ki, bu tavsif bâtıldır.

29 Eylül 1913 de İstanbul'da imzalanan Türk - Bulgar Anlaşması da, Bulgaristan'da kalan müslümanlarla alâkalı olarak benzer hükümler ihtiva etmekteydi.

Bütün bu misaller, Hilâfet'in milletlerarası siyâset sahasında bir müessir olarak kullanılışını göstermektedir. Fakat bu dinî makamın, Cihan siyâsetinde ağırlık kazanması, asıl Sultan İkinci **Abdülhamid Han** devrinde ve O'nun dâhiyâne siyâseti sâyesinde gerçekleşmiştir.

Ondokuzuncu asır, Avrupa'da ortaya çıkan sınâî gelişmenin birçok mes'ele ve bâdirelere müncer olduğu ve milletlerarası siyâsete -âdetâ- bunların yön verdiği bir devirdir. Kısaca " h a m m a d d e " ve " p a z a r i h t i y a c ı " olarak hulâsa edebileceğimiz bu gâileler, dehşetli bir milletlerarası rekabete vücud vermişti. Bu rekabette başlıca hedeflerden biri de, geniş ve zengin Osmanlı topraklarıydı. Bu gerçeği bir an bile gözden uzak tutmayan **Sultan İkinci Abdülhamid Han** bir taraftan sınâî rekabet hâlindeki bu ülkeleri birbirlerinin gâyelerini baltalamağa imâle ederken, diğer taraftan da onları teb'aları arasında birçok müslümanın bulunması sebebiyle- Hilâfet müessesesinin nüfuzuyla korkutup frenlemekten geri kalmıyordu. Bu sâyededir ki, otuzüç yıl, ülkeyi düşmanlarına bir karış toprak vermeden [88] idare edebilmiştir.

---

88 - **Sultan Abdülhamid** merhumun düşmana bir karış toprak dahi vermeden devleti otuzüç yıl dirâyetle idâre ettiği husundaki görüşümüzde bir mübâlâğa payı olduğu sanılmamalıdır. Zira O'nun arzusu hılâfına ortaya çıkan "D o k s a n ü ç H a r b i " istisna edilirse, çoktanberi Osmanlı Devleti'ne pamuk ipliği ile bağlı bulunan Tunus'un Fransızlar tarafından ânî işgâli ve Mısır'ın İngilizler'ce zabtı hâricinde düşmana hiç bir toprak verilmemiştir. Mısır'da da **Mehmed Ali Paşa**'yı

Hakikaten bu dâhiyâne siyâset ile yıllardanberi Osmanlı topraklarını taksim için aralarında anlaşmalar yapan Avrupa devletleri ile Rusya'ya hemen hemen hiçbir şey kaptırmadan onları "muvâzene-yi düzel", yani devletlerarası muvâzenenin nâzik icaplarını hassasiyetle korumaya sevketmiştir.

Diğer taraftan gayri türk ve müslüman olan teb'asını ise, takib ettiği "H i l â f e t S i y â s e t i" ile devletine sıkı bir sûrette bağlamaya muvaffak olmuştur. Hatta denilebilir ki, "H ı l â f e t" i İslâm Dünyası üzerinde hâlâ da devam ettiği müşâhede [89] olunacak sûrette ve ilk defa ciddi ve müessir bir sulta (otorite) haline getirmiştir. Bu maksadla 1882'de Kuzey Afrika, 1897'de ise Ortadoğu ve Hind liderleriyle anlaşmış bu siyâsetini takviye için de " H i c a z D e m i r y o l u "nu

---

bağlayan fermanların ana hukuku -yine Hılâfet siyâsetinin tabiî bir semeresi olarak- iptâl edilmemiş bulunduğu gözönüne alınırsa, **Sultan Abdülhamid**'in binbir muhâtaraya rağmen Osmanlı ülkesini nasıl dirâyet ve liyâkatle koruduğu kolayca anlaşılır.

89 - Türkiye'de Türk Dili ve Edebiyatı üzerine doktora yapmış bulunan genç Pakistan âlimlerinden **Muhammed Sâbir**, Pakistan'da bir cuma günü hutbede **Sultan Abdülhamid Han**'ın adının okunması ve Ona **"zâdellahû ömrehû"** yâni Allah onun ömrünü artırsın diye duâ edilmesi üzerine câmiden çıktıktan sonra bu duânın manâsızlığını zira **Sultan Abdülhamid Han**'ın çoktan ölmüş bulunduğunu söyleyince, halkın **"Seni gidi, İngiliz casusu!..."** diyerek hışımla üzerine yürüdüğünü İstanbul'da kalabalık bir gençlik topluluğu huzurunda bizzat hikâye etmişti. Aynı şekilde, Şam'ın merkezinde bâzı câmilerde de **Sultan Abdülhamid Han**'ın hutbelerde adının okunduğu bizim de dâhil bulunduğumuz kalabalık bir hacı grupunun defaatle mesmuu olmuştur. İhtimal bunun başka misalleri de vardır.

inşa ettirerek bu vadide çok ehemmiyetli bir muvaffakiyet elde etmiştir. Bu hattın inşa masraflarının üçte bir nisbetinde Hind müslümanlarından temin edilmiş bulunduğunu hatırlamak bile, Hilâfet siyâsetinin kudretini anlamaya yeter bir husustur. Hatta İngilizler Hindistan'da çıkmak üzere olan bir isyanı ondan aldıkları bir "sükûnet fermanı" ile ancak önleyebilmişlerdir. O derecede ki, sâdece Hindistan'da değil Çin'de çıkan isyanlarda bile kendisinden yardım istenilir olmuştur.[90]

---

90 - 1900 yılında Çin'de başgösteren ve tarihe " Bo x e r A y a k l a n m a s ı " adıyla geçmiş olan hâdise esnasında, Avrupalılar **Sultan Abdülhamid**'den yardım taleb etmişlerdi. Bu ayaklanma, o sıralarda çeşitli Avrupa devletlerinin nüfuz bölgeleri hâline gelmiş bulunan Çin'deki ecnebî istismarına karşı başlamıştı. Kurulan gizli bir teşkilâtın mensubu olan Çinliler " A v r u p a l ı l a r a ö l ü m ! . . " parolası ile sokağa dökülerek önce Alman elçisi **Baron Ketteler**'i sokak ortasında linç etmişler ve sonra da tecâvüzlerini diğer ecnebîlere doğru şümûllendirmişlerdi. Harekâtın büyümesi üzerine Çi'nde menfaati bulunan Avrupa devletleri, müşterek bir cephe teşkil ederek harekete karşı koymak teşebbüsünde bulunmuşlardır .Bu, karşı hareketin baş organizatörü Almanlardı.

Bu sırada, Alman İmparatoru bulunan **II. Wilhelm ile Sultan Abdülhamid Han**'ın son dercede iyi münâsebetler içinde bulunduğu malûmdur. İngiltere'nin Osmanlı toprakları üzerindeki emellerini frenleyebilmek maksadıyla, onların karşısına Almanya'yı çıkaran **Abdülhamid**, bu sebeple **Wilhelm**'in yakın dostu bulunuyordu. Çin'de ise, sadece Çin asıllı olarak elli milyonu mütecâviz bir müslüman kitle vardı. Bunların, öldürülmekten korkan ecnebi diplomatları câmilerinde saklayarak himâye ettikleri de gelen haberler arasındaydı. Bu yüzden, **Wilhelm**, Çin müslümanlarının daha fazla desteğini sağlamak maksadıyla **Sultan Abdülhamid Han**'a mürâcaat ederek Çin'e resmen bir heyet göndermesi teklifinde bulunmuştur. Öteden beri, Hılâfet'in âlemşümûl kudretini takviye etmek ve bütün düşmanlarına kabul ettirmek için her fırsattan istifadeyi kendisine

Cihad-ı Mukaddes fetvasının Fâtih Câmii Şerifi medhalinde resmen okunuşu

公立創辦回教會院簡章

بسم الله الرحمن الرحيم

懇求獨一無二至聖至大主宰護我同教所欲成立之事

發起人謹啟

İBRETLİ BİR VESİKA

- Hâlâ Hılâfet'in bize hiç bir faydası olmadığını iddia edenlere ithaf olunur. -

1900 Yılında Çin milliyetçileri ayaklanmış "Avrupalılara ölüm!.." parolası ile sokağa dökülmüşlerdi. Bunların Pekin'deki Alman sefiri Baron Ketteler'i sokak ortasında linç edişleriyle başlayan ve "Boxer Ayaklanması" denilen isyan bir türlü bastırılamıyordu.

Alman İmparatoru II.Wilhelm, Sultan Abdülhamid merhumdan yardım talep etmişti. Zira Çin'de -o gün için- en az elli milyon müslüman vardı.Her vesile ile Hılâfet'in nüfûzunu Avrupalılar'a kabul ettirmek isteyen o koca hükümdar derhal bir "nasihât hey'eti"ni oraya göndermişti. Yukarda bu hey'etin halka dağıttığı Sultan Abdülhamid Han'ın fermanının Çince metnini görüyorsunuz!.

Hılâfet müessesesinin bütün Dünya müslümanları için kurtarıcı ve birleştirici büyük ve yegâne vâsıta olarak telâkki edilmeye başlanması gibi hâdise ve gelişmelere rağmen, düşmanın, Osmanlı Devleti üzerindeki emellerinin tahakkukuna mâni saydığı **Sultan Abdülhamid'i** bertaraf etmek hususundaki faaliyetleri önlenemedi. Bilhassa içeride satın alınan hâinler ve teshîr olunan (büyülenen) gâfiller vasıtasıyla o büyük hükümdar taht'dan indirildiği gün, Hılâfet'in hâilevî (dramatik) sonuna âid yeni bir safha başlamış oluyordu. zira kendinden sonra olabileceklerini net bir şekilde tahmininde güçlük çekmeyen bu büyük hükümdarın sık sık kendisinin "hâtem-us selâtîn" veyahudda "hâtem-ül hulefâ" (halifelerin sonuncusu) olduğunu söylediği nakledilmektedir. Bununla, kendisinden sonra tahta geçeceklerin hem sultan ve hem de halîfe selâhiyet ve iktidârını hâiz olamıyacaklarını ifâde etmek istediği âşikârdır.

Filhakika **Sultan Abdülhamid**'den sonra taht'a geçen şahsiyyetlerde "halîfe" sıfatı devam etmiştir. [92] Fakat bunlardan **Sultan Reşad**

---

siyâseti hesabına parlak bir zafer daha kazanmasını sağlayan "Akabe Mes'elesi" nin tefsilâtı için bu eserin ikinci cildinin 154. sahifesindeki dipnota bakınız.

92 - Hakikaten **Sultan Abdülhamid'i** taht'dan indiren hâinler ve gâfiller kadrosu "İttihat ve Terakki" mensupları Hılâfet müessesine -hiç olmazsa zâhiren- dokunmadılar. Daha ziyâde onu 23 Kasım 1914'de ilân edilen "Mukaddes Cihad Fetvası"n da görüldüğü gibi kendi emelleri için kullanmak yolunu tuttular. Fakat kendilerini o büyük hükümdara karşı bir siyâsete imâle eden İngilizler'in, O'nun taht'dan indirilişi ile iktifa etmeye râzı olmayıp bunlardan asıl Hılâfet'in mutlak olarak ilgasını beklediği muhakkaktı. Buna dâir serdedilebilecek delillerden sâdece bir tanesini dikkatlerinize arzedelim:

Sultan Abdülhamid'e karşı İttihat ve Terakki'ce girişilen muhâle-

halîm selîm, yumuşak mizaçlı bir pâdişahtı. Üstelik kendisini ihtilâlci bir kadro taht'a geçirmişti ki; bu son derecede saf ve hüsnüniyetli

---

fetin baş aktörlerinden olan filozof **Rıza Tevfik** bilâhare " S e v r S u l h P r o j e s i "ni imzalayan murahhaslardan biri olduğu için " Y ü z e l l i l i k l e r " listesine idhâl edilmiş ve bu sebeple uzun yıllar yurt dışında ikamete mecbur kalmıştı. Vefatından az bir müddet önce (1949 yılında) İstanbul'a gelen filozof **Rıza Tevfik**'in söz arasında bazı dostlarına anlattığı pek ibretli ve acı hakikatler mevcuttur. Bunlardan birini de gurbetteyken mektuplaştığı Kuleli Lisesi Edebiyat muallimlerinden rahmetli Albay **Sıdkı Karabaya**'ya anlatmış, O da bize nakletmiştir ki, bu naklin tafsilâtı şöyledir:

Rıza Tevfik yüzellilik olarak vatan dışına çıkınca bugün eski " B e y r u t " vilayetimizin bir banliyösü olan " C ü n y e " de oturmuştu. Fakat zaman zaman o civarda dolaşır ve sık sık Amman'a da geçerdi. Amman'da Türkler'e ihânetinin mükâfaatı olarak İngilizlerce taltif edilerek iki oğluna iki taç ihsan edilmiş bulunan **Şerif Hüseyin**'in oğlu **Abdullah** hükümdardı. O da **Rıza Tevfik** gibi eski bir osmanlı idi. Enderun'da yetişmişti. Bu arada şunu ifâde edelim ki, **Sultan Abdülhamid** Arap ileri gelenlerinin çocuklarını Enderûn denilen saray mektebinde okutur, türk terbiyesi ile yetiştirir ve böylece onları devlete bağlamak gâyesini güderdi. **Şerif Hüseyin**'in çocukları da böyleydi. Hatta **Şerif Hüseyin**'i devamlı bir sûrette İstanbul'da tutar, mezuniyetle dahi Arabistan'a göndermezdi. Çünkü O'nun İngilizler tarafından belli bir maksada imâle edildiğini çok iyi biliyordu. Bu gerçekten gâfil olan İttihatçılar **Şerif Hüseyin**'in Hicaz'a gitmesine göz yummuşlar ve bu sûretle O'nun meşhur isyanına zemin hazırlamışlardı.

Filozof **Rıza Tevfik**'in anlattığına nazaran, bir ara kendisini ziyârete gittiğinde Kral **Abdullah** O'na bir miktar maddî yardımda bulunmuş. Bu parayı henüz sarfetmeden o sırada İngiltere'de tahsilde bulunan oğlu **Nazif Bölükbaşı**'dan bir mektup almış. Bu mektupta, oğlu, mektep taksidini ödiyemediği için

pâdişah o kadronun elinde âdetâ bir esir gibi idi. Bu bakımdan istiklâli olduğu söylenemez.

Böyle olmasına rağmen O'nun tarafından 23 Kasım 1914 tarihinde

---

pek müşkül bir durumda olduğunu söylüyor ve gurbetzedeliğine rağmen imkânı varsa, kendisine bir miktar para göndermesi isteğinde bulunuyormuş.. Bu mektup üzerine Filozof **Rıza Tevfik Kral Abdullah**'dan aldığı parayı derhal el sürmeden oğluna göndermiş. Fakat az bir müddet sonra bu para bir mektupla geri gelmiş. Oğlu, bu ikinci mektubunda diyormuş ki:

"Babacığım gönderdiğin paraya çok teşekkür ederim. Fakat artık buna benim ihtiyacım kalmadı. Zira sana mektup yazdıktan sonra, burada senin eski dostlarından **Mr. Nicholson** ile karşılaştım. Bana hâlimi sordu. Ona durumu anlattım. Bunun üzerine benim mektep taksidimi yatırdı. Bu sebeple, gönderdiğiniz parayı size iâde ediyorum. Gurbettesiniz. Hiç şüphesiz maddî sıkıntılar içindesiniz. Fakat imkânı varsa bu parayı yol harçlığı yaparak İngiltere'ye kadar gelirseniz, bu vesile ile görüşmüş oluruz. İlh.."

Filozof **Rıza Tevfik** bu mektubu alınca eski dostu **Nicholson**'ı tanıyamamış. Oğlunun mektep taksidini ödiyecek kadar kendisene yakınlık hissi taşıyan bu İngiliz'i oğlundan ziyâde görmek arzusuna kapılarak, kalkıp İngiltere'ye gitmiş. Ziyâretinde bu **Nicholson**'un vaktiyle kendileri **Sultan Abdülhamid**'le mücâdele ederken İngiliz sefâretinde vazifeli küçük memurlardan biri olduğunu derhâl hatırlamış. Yemek esnasında bahis eski günlere intikal edince Filozof **Rıza Tevfik** kendisine demiş ki:

"- **Mr. Nicholson**, içimde çok eski bir ukde vardır. biliyorsunuz ki, biz **Abdülhamid'le** mücâdele ederken siz İngiliz sefâreti olarak bizi destekliyordunuz. Tuhaftır ki, O'nu taht'dan indirdiğimiz gün takdir ve tahsin edilmemiz ümidiyle sefârethânenize geldiğimizde bütün kapıları kapalı bulmuştuk. O günden sonra da hiçbir sefâret mensubunun yaptığımız işi beğendiğine dâir bir söz ve hareketine şâhid olamadık. Siz **Sultan Abdülhamid**'in taht'dan indirilmesini o kadar istiyor ve bu maksadla bizi bütün gücünüzle destekliyordunuz da neden bu işi gerçekleştirdikten

Bu sûretle Hıristiyan Aprupalılara Hılâfet'in kudretini kabûl ettiren **Sultan Abdülhamid** İngilizler'in Ermeniler'i tahrik ve teşvikten vazgeçmelerini sağladığı gibi İngiliz ve Fransız sömürgesi olan müslümanlara da nisbî muhtariyet veya birtakım imtiyazlar koparmaya muvaffak olmuştur. Bu müslüman kitleleri Hılâfet siyâseti ile o devletlerin tahrik eylemekte olduğu gayr-ı müslim Osmanlı teb'asına karşı bir muvâzene ve tehdid vâsıtası olarak mâhirâne bir sûrette kullanmıştır.

Netice olarak bu siyâset, esâret altına düşmüş olan müslüman topluluklarn derlenip toparlanmalarına varacak bir siyâsî gelişmeye âmil olmuştur. Bunun en tipik misâli -ileride tafsilâtıyla anlatılacak olan- Hind müslümanlarının harekâtıdır.

İşte millî ve siyâsî bir uyanışa yaraması sebebiyledir ki, **Sultan Abdülhamid**'in " H ı l â f e t   S i y â s e t i " sâdece sünnîler değil, Şiîler tarafından bile büyük bir tasvibe mazhar olmuş, Rusya ve İngiltere için ürkütücü tesirler husûle getirmiştir.

Ancak Hicaz Demiryolu'nun inşaası, Akabe Muzaferiyeti [91] ve

---

temel bir siyasî prensip ittihaz etmiş bulunan **Sultan Abdülhamid**, bu teklifi cana minnet saymış ve derhal istenilen heyeti yola çıkarmıştır.

Bu hey'et, Polonya asıllı olup, 1848 isyanında Ruslar'a karşı muvaffakiyetsizliğe uğrayarak Türkiye'ye sığınmış ve **Mustafa Celâleddin** adını almış bulunan **Konstantin Bozeçki**'nin oğlu **Mirliva** (tümgeneral) **Enver Paşa** riyâseti altında beş kişiden teşekkül ettirilmişti. Gerçi bu hey'et Çin'e varmadan isyan yatışmışsa da, gittikleri her yerde büyük bir hüsn-ü kabul gören murahhaslarımız, hılâfet'in âlemşümûl kudretini takviye hususunda bütün uzakşark ülkelerinde pek parlak hizmetler ifâ etmişlerdir.

91 - Sultan İkinci **Abdülhamid**'in İngilizler'i dize getirerek Hılâfet

ilân edilen " C i h a d - ı M u k a d d e s " fetvası[93] -yine de- umulandan fazla alâka görmüştür. Gerçi bugüne kadar bu fetvanın hiçbir işe

sonra bizimle hiçbir sûrette alâkadar olmadınız?"

Filozof **Rıza Tevfik** bu suali üzerine **Nicholson**'ın hiddet ve şiddetten kulaklarına kadar kızardığını ifâde ile şu karşılığı aldığını nakletmiştir:

"- Siz bizi yanlış anlamışsınız. Hatta görüyorum ki, bugün bile anlamış değilsiniz. Biz bir halîfenin indirilip yerine bir başkasının ikame edilmesini istiyor değildik. Kasdımız **Sultan Abdülhamid**'in şahsı değildi. Biz bu müesseseyi ilgâ etmenizi iistiyorduk. Sizse **Sultan Abdülhamid**'i indirip bir başkasını halife ilân ettiniz. Bunun bizce beğenilecek ne tarafı vardı ki, sizi tebrik edecektik!.."

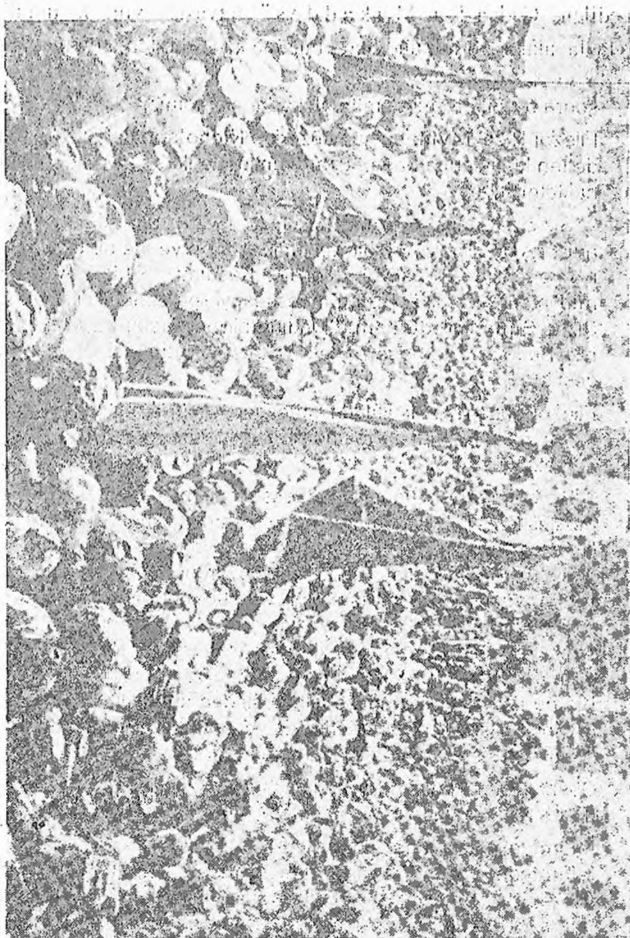
Filozof **Rıza Tevfik** Hılâfet müessesesinin kendilerini niçin bu kadar alâkadar ettiği yolundaki suâline de şu cevabı aldığını nakletmiştir:

"- Biz bu menhus (uğursuz) müessesenin başımız üzerinde "Demokles'in Kılıcı" gibi durmasından bîzardık. Hindistan'ı, sizin halife'nizin tahrikleri yüzünden sükûnetle idâre edemiyor, bu hususta binbir müşkilât içinde bulunuyorduk. Biz, en küçük bir isyanı, yüzlerce adam asmadan yatıştıramadığımız halde, sizin halîfeniz Hatt-ı Osmanla yazılmış Kur'an-ı Kerim'leri hediye etmek ve selâm-i şâhânesini tebliğ ettirmek sûretiyle milyonlarca müslümanı derhal istediği tarzda harekete sevkedebiliyordu. Biz bu kuvvetin aleyhimize işlemesinden devamlı bir surette tedirgindik. İşte bu sebepledir ki; yaptığınız işi beğenmedik ve kendimizi size teşekkür borcu altında hissetmedik!.."

93 - Şeyhülislâm **Hayri Efendi** imzasıyla neşredilen " C i h a d - ı E k b e r " fetvasının orijinal metni şudur:

İslâmiyet aleyhine tehâcüm-i a'dâ vâki ve memâlik-i İslâmiyenin gasp ve gareti nüfus-i İslâmiyenin sebi ve esir edilmeleri mütehakkık olunca Padişah-ı İslâm hazretleri nefir-i âm sûretile Cihad emrettikte

âyet-i celilesi hükm-i münifince kâffe-i müslimîn üzerine cihad farz

İlân edilen cihad-ı mukaddes üzerine Medine'de çıkarılan Sancak-ı Şerif altında yemin merasimi

yaramadığı hatta buna rağmen binlerce müslümanın İngiliz, Fransız ve Rus ordularında yer alarak bize karşı fiilen silâh kullandığı iddiâ edile

---

olup genç ve ihtiyar piyade ve süvari olarak bilcümle aktardaki müslimînin mâlen ve bedenen Cihada müsareat eylemeleri farz-ı ayın olur mu?

Elcevap: Olur.

Bu sûretle elyevm Makam-ı Hilâfet-i İslâmiye ve memâlik-i mahrûsa-i şahâneye sefâin-i harbiye ve asakir-i berriyesile hücum etmek sûretile Hilâfet-i İslâmiyeye adüv ve neûzü billâhi taâlâ nûr-i âli-i İslâmiyetin itfa ve imhasına sâi bulundukları muhakkak olan Rusya ve İngiltere ve Fransa ile anlara mûin ve zahîr olan hükûmetlerin taht-ı idarelerinde bulunan kâffe-i müslimînin dahi mezkûr hükûmetlerin aleyhine ilân-ı cihad ederek bilfiil gazâya müsâreat eylemeleri farz olur mu?

Elcevap : Olur.

Bu sûrette maksûdun husulü cem-i müslimînin Cihada müsareat etmelerine mütevakkıf iken bazıları neûzü billâhi teâlâ tahallüf etseler tahallüfleri mâsiyet-i azîme olup gazab-ı ilâhiye ve bu masiyet-i şenîanın cezasına müstahak olurlar mı?.

Elcevap : Olur.

Bu sûrette hükûmet-i islâmiye ile muharebe eden hükûmet-i mezkûre ehali-i islâmiyenin kendilerini katil ve hatta cemi ailelerini mavh ile ikrah ve ichar edilmiş olsalar bile hükûmet-i islâmiye asakirile muhârebe etmeleri şeran haram-ı kat'î ile haram olup kaatil olmalarile nâr-ı cahîme müstahak olurlar mı?

Elcevap : Olur.

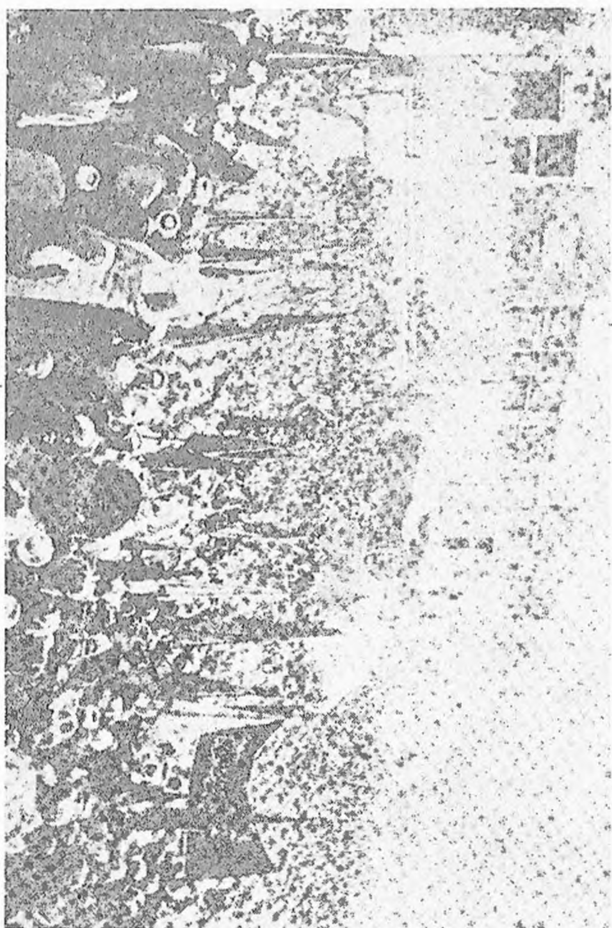
Bu sûrette harb-i hâzırda İngiltere ve Fransa ve Rusya ve Sırbiye ve Karadağ hükûmetlerile zahirlerinin idarelerinde olan müslümanların hükûmet-i İslâmiyeye muin bulunan Almanya ve Avusturya aleyhine harb etmeleri Hilâfet-i İslâmiyenin mazarratını mucip olacağından ism-ü azîm olmakla azab-ı azîme müstahak olurlar mı?.

Elcevap : Olur.

Şeyhülislâm

Hayri

İşbu fetvadan sonra, Âlem-i İslâm'a hitaben bir de " B e y a n n â m e "

Medine-i münevvere'de aynı merâsimden diğer bir görünüş

gelmiştir. Hılâfet müessesesnin hiçbir tesir ve faydası olmadığı görüşünü teyid ve isbat zımnında ortaya atılan bu iddiada hakikat payı yok değildir. Ancak unutmamak gerekir ki, bu müslümanlar iddia edilen hareketi kendi hür irâdeleri ile yapmış değillerdir. Bunlar ordularına katıldıkları Hıristiyan devletlerin esiri idiler. Kaldı ki, binlercesi de hapsedilmek veya asılmak suretiyle mâruz kalacak tehlikeli musibetlere aldırmayarak metbûlarının bu husustaki emrini dinlemişlerdir. Sadece Hindistan'da İngiliz idâresini bu sebeple habsettiği müslümanın adedi otuzbin'in üstündedir.

1914 yılında Türkler'e karşı döğüşmek üzere Irak Cephesi'ne gönderileceğini öğrenen Hindli müslümanlar, ânî bir sûrette isyan ederek başlarındaki İngiliz subaylarını katlettiklerinden bunların binlercesi

---

neşredilmiştir ki,

Bu beyannâme 21 İkinciteşrin 1914, (2 Muharrem 1333) cumartesi günü Şeyhülislâm kapısında toplanan "M e c l i s - i â l î - i i l m î " tarafından tanzim ve imza edilmişti. İki gün sonra da Padişah'ın elyazısı ve imzasile, şöylece tasdik olunmuştu:

İşbu beyannâmenin kâffe-i aktaar-ı İslâmiyede neşir ve ilânını irade ederim.

Fi 4 Muharrem sene 333 **Mehmed Reşad**

Bunun üzerine mezkûr beyannâme Şeyhülislâm tarafından aşağıdaki tavzihle her tarafa neşrolunmuştur:

"Âtideki beynnâme, Müslimînin davet edildiği Cihad-ı ulvînin, İslâmiyet'in düşmanı olup adâvetlerini Makam-ı Hilâfet-i İslâmiyeye hücum ve savletlerile izhar ve isbat edenlere karşı olduğu ve Hukûmet-i Seniye ile beyinlerindeki uhûde riâyet ve ibraz-ı asar-ı meveddet eyliyen ve düvel-i saire tebalarile mütekabilen hüsnü muâşeret, İslâm'ın şıar-ı adil ve müsalemeti icabından bulunduğundan tâmimen tebliğ edilmiştir."

(Bu fetva ve beyannâmenin metni için bkz: **Kâzım Karabekir-** Cihan Harbi'ne Neden Girdik? -istanbul 1937 sh. 519 vd.)

اسلامه چكيلن قليج

ياخود

علمداران اسلامى مدافعه

عثمانلى هيأت مرخصه سنك صلح قونفرانسنه تقديم ايتديكى مخطره وپاريس صلح قونفرانسنك
اونلر مجلسى طرفندن الديغى جوابه نظراً عثمانلى اسلام دولتى مسئله سنك انتقادى تتبعدر .

محررى

شيخ مشير حسين قدوائى

۱۵۸ فليت ستريت ، لوندره ، ى . جـ ٤

۱۹۱۹

Hilâfet'in beynelislâm bir kuvvet olmadığını söyleyenlere ibretle takdim olunur:

Hind (şimdiki Pâkistan) müslümanları, ileride izah edileceği üzere Birinci Cihan Harbi nihâyetinde bizi ders ve ibret alınacak bir tarzda müdafaâ eylemişlerdir. Milyonlarca sterlinlik maddî yardımlardan başka, Türkiye aleyhine tavır almaması için İngiliz idâresine karşı miting ve protestolar yapmışlardır. Hem de sâdece Hindistan'da değil Londra'da bile.. Bir de çeşitli neşriyat ile yanımızda yer aldıklarını belirtmişlerdir. İşte onlardan birinin kapağı: "Huddam-ûl Kâ'be" neşriyatından olan bu eserin adına bakınız:

İSLÂM'A ÇEKİLEN KILIÇ

YAHUD

ÂLEMDERÂN-I İSLÂM I MÜDÂFAA

Hem de üçyüz sahifelik bu eser, 1919 yılında Londra'da basılıyor. Evet Londra'da... Türkçe, İslâm harfleri ile ve Londra'da tab edilme!... İslâm kardeşliği ne büyük bir kuvvetmiş, ibretle görünüz...

hemen oracıkta kurşuna dizilmiştir.

Mısır vesâir Arap ülkelerinde de -bir tesiri olmadığı söylenilen işbu cihad-ı mukaddes fermanı sebebiyle- ecnebî idârelere karşı birçok isyan ve karışıklıklar çıkmış ve binlerce müslüman katledilmiştir.

Kaldı ki, Halîfe'nin dâvetine gönüllü olarak icâbet eden birçok Arap da görülmüştür ki, bunlardan teşekkül eden iki tabur'a Çanakkale'de bizzat **M. Kemal Paşa** kumanda etmiştir. İştirakin fazla olmayışı, İttihatçıların Arap ülkelerindeki yakışıksız tutumlarından ve Araplar'ın asırlardan beri gayr-ı muhârib bulundurulmalarından doğmuştur.

Kaldı ki, düşman saflarında yer alan müslümanlardan dahi umulmadık istifadeler sağlanmıştır. İstanbul'da silâh depolarında bekçilik yapan Hindliler'in Anadolu'ya silâh kaçırılması işinde gösterdikleri kolaylıklar, kemalist kalemlerde bile ma'kes bulmuştur. Rus ordusundaki müslümanlar ise, Rus-Ermeni mezâlimini önleyici istikamette pek büyük ve ehemmiyetli bir rol oynamışlardır.

Bütün Bunlara ilâveten şunları da söyliyelim ki, cihad fetvasına rağmen Türkler'e silâh çektiği söylenen **Şerif Hüseyin** Medine'yi teslim almaya geldiği zaman emrinde sadece üçyüzelli kişi vardı. üstelik bunlar da o derecede derme çatma insanlardı ki; kendisi Türk kumandanlarından silâh depolarının kapısında bir müddet daha Türk askerlerinin nöbet tutmalarını rica etmiş bu silâhların kendi adamları tarafından yağmalanmasından korktuğunu açıkça ifâde eylemiştir. [94]

Bu demektir ki, Ceziretü-l Arab'a oluk gibi akan İngiliz altınları, Türkler'e karşı silâh kullanabilecek ancak üçyüzelli adam bulunmasını temin edebilmiştir. Halbuki aynı çarpışmalarda Türk ordusu tarafında yer alan Araplar bu sayıdan katbe kat fazla idi. Hem de bölgenin ileri gelen insanlarından olarak.. Şerif Hüseyin'in sokaktan topladığı adamlar nevinden değil!..

---

94 - Bkz: Nâci Kâşif Kıcıman - a.g.e. sh. 473 - 74

توركيا

اسلام ايمپراطورلغنك استقبالى

محررى

شيخ مشير حسين كيدواى

هندستانده « خدام الكعبه جمعيت مركزيه‌سى » مؤسسلرندن وكاتب عمومى محررى
و « معجزهٔ هدى » و « اتحاد اسلام » ... الخ مؤلفى

طابع وناشرى :
لوندره جمعيت مركزيهٔ اسلاميه‌سى
١٤٨ فليت ستريت ، لوندن

- Hılâfet'in bir faydası olmadığını söyliyenlerin kulakları çınlasın!..

Yukarıdaki klişe bir kitap kapağını göstermektedir:

TÜRKİYE İSLÂM İMPARATORLUĞUNUN İSTİKBÂLİ...

Yazarı da 113. sahifede bir başka eserinin kapak klişesini takdim ettiğimiz Şeyh Müşir Hüseyin Kaydavî isimli Hindli... Eser Huddam'ul Kâ'be Cemiyeti'nce Londra'da basılmış olup Türkiye'nin müdâfaasına tahsis edilmiştir.

Yukarıdaki yazı Yıldız Câmii Şerifindedir. muhyiddin-i A'rabi Hazretlerine isnad edilen bu arapça beyitte Osmanlı Devleti'nin **"kıyanet alâmetleri zuhur etmedikçe yıkılmıyacağı"** ifade edilmektedir. Levha hâline getirilerek **Sultan Abdülhamid** merhuma takdim edilmiş O da bunu Yıldız Câmii Şerifine astırtmıştır.

Mâlum olduğu üzere Muhyiddin-i A'rabi Hazretleri yaşarken Osmanlı Devleti mevcud değildi!.

Millî Mücâdele'de ordumuz Yunan'la harbederken arkadan " T ü r k " sıfatını hâiz olmak şartıyla isyan edenlerin adedinin -bu bir ictihad farkından doğmuş olsa bile- **Şerif Hüseyin**'in adamlarıyla kabil-i kıyas olmadığı meydandadır. Hılâfet'in tesir ve nüfuzu hakkında, devletimizin en zayıf zamanına âid olmak üzere zikrettiğimiz işbu misaller kâfîdir, sanırız.

Sultan Reşad'dan sonra tahta geçen **Sultan Vahideddin** merhum ise, fevkalâde zeki, dirâyetli ve âlim bir şahsiyet olmasına rağmen -ileride tafsil edileceği üzere- siyâsî ve askerî şartların o ölçüde menfî bir gelişme kaydettiği bir zamanda (4 Temmuz 1918) taht'a geçmişti ki, O'nun -hiç olmazsa zaman itibariyle- pâdişahlık ve dolayısıyla da " h a l i f e l i k " yapmaya fırsat bulduğu pek söylenemez.

Netice olarak şunu söyliyebiliriz ki, Osmanlı devri, Hılâfet tarihinde en uzun sürmüş bir devirdir. 1517 yılından 1924'e kadar 407 yıl

devam eden ve aynı zamanda askerî ve medenî çehresi kadar Hılâfet nüfuzunun şümûlü bakımından da " H u l e f â - y ı R â ş i d î n " zamanından sonra en parlak bir devirdir.Bu devrede, son halife **Abdülmecid Efendi**'yi de hesaba katarsak yirmi sekiz şahsiyyet " h a l î f e " sıfatını ihraz etmiştir.

Hılâfet tarihinde "Osmanlı Devri" için ileri sürülmüş iki târiz vardır ki; bunların hiçbiri muteber değildir. Târizler:

a) Usul-i verâset yani, halifeliğin babadan oğula geçmesi. Bu târiz doğru değildir. Zîra Hılâfetin iktisabı için şer'î mesnedimiz "icma" dır. Bu ise Sahabe-i Kiram Hazretlerinin icmai ile sabit olmuş bir maslahatın icabıdır.

b) Kureyşten olmamak.. Bu tariz de yersizdir. Al-î Osman "kureyşî"dir. Zira **Osman Gâzi** Hazretlerinin hanımı **Mal Hatun** seyyide yani Hz. Peygamberin soyundandır. Ehl-i Beyt'in " s e y y i d " ve " ş e r i f " olarak başı **Hz. Fâtıma** değil, mi?! Anadan seyyidlik olmaz denilirse bu itiraz seyyidliği tamamen inkâra müncer olmaz mı?!

II- HILÂFET'İN İLGASI VE BUNUN AKİSLERİ

A - HILÂFET'İN İLGASINA TEKADDÜM EDEN DEVİR

a) Hazırlık safhası :

aa - Hılâfet'in ilgâsına müncer olan siyâsî ve hatta askerî hâdiseler, işbu eserin " L o z a n ' ı h a z ı r l a y a n s e b e p l e r" zinciri içinde birinci cildimizde kısaca arz ve ifâde olunmuştu. Gerçekten birinci cild, Lozan hakkında umûmî bir değerlendirme mâhiyetinde olduğundan -önsöz'de de zikredildiği gibi- müteâkip iki cildin mevzularına -kısmen- mütedâhil bir muhtevâ ile takdim edilmiştir Bu tedâhül, bilhassa Hılâfet'in ilgâsına tekaddüm eden " h a z ı r l ı k s a f h a s ı " na âid mes'elelerde daha da fazladır. Bu bakımdan biz burada lüzumsuz tekerrürlere meydan vermemek için yer yer oraya atıflar yaparak, mes'eleyi daha ziyâde hâdiselere hâkim olan mantık zinciri itibâriyle

va'za çalışacağız.

Burada şu hususu da belirtmeliyiz ki, Hılâfet'in ilgâsına tekaddüm eden buhranlı günlerin hâdiseleri, halâ tam bir karanlık içinde bulunmaktadır. Dalkavuk devrimbazların eseri olan binbir yalan ve tezvirât ile sislendirilerek tarihin derinliklerine gömülmek istenen meçhûlât üzerine -ilk olarak- akl-ı selim'in ışığını tevcih eden birinci cildimizin nasıl mahkûm edilmek istendiğini önsözümüzde belirtmiştik. Şunu itiraf etmeliyiz ki, büyük bir tahammülsüzlükle karşılanan o cilddeki ifâdelerimiz[95] üstelik de kekeme bir uslûpla kaleme alınmıştı.

Hâl böyleyken hakkımızda hem mâmud 163. maddeden ve hem de **M. Kemâl Paşa** hakkındaki kanuna istisnaden dâvâ açılmış ve eserimiz mahkemece toplattırılmıştı. Bu dava devam ederken Millî Türk Talebe Birliği'nin Cağaloğlu'ndaki merkezinde mes'eleye biraz daha vuzuh kazandıran bir konferans vermiştik. Bu konferansta bilhassa İngilizlerle vâki gizli anlaşmalar ve bunların mutavassıtları olan **Lavrens** ve **Haim Naum Efendi** gibi şahsiyyetlerin faâliyetleri üzerinde durmuştuk. Fakat bu hareketimiz de "12 Mart Muhtırası"ndan sonra Eskişehir Örfî İdâre Kumandanlığı'nca -gayr-ı hukukî bir sûrette- tâkibat mevzuu yapılmış[96] ve açılan dâvâ yedi sene mahkûmiyetimizle neticelendirilmişti.[97]

---

95 - Bkz. İşbu eserin birinci cildinin 117 ve müteâkip sahifeleri.

96 - istanbul'da oturan ve müsned suçu da İstanbul'da işlemiş bulunan bir kimsenin korkunç bir selâhiyet tecâvüzü ile Eskişehir'e götürülerek orada taht-ı muhakemeye alınışından tutunuz da, şâhidlerin hapsedilişi ve masnû' (uydurma) ifâdelere imza attırılışlarına kadar bu hukûkî fâciadaki garâbetleri "Bir Muhâkemenin Muhâkemesi" ismiyle bilâhare müstakil bir kitap hâlinde umûmî efkâra arz ve takdim edeceğiz.

97 - Gerçekte bu ceza yedi sene hapse muhkûmiyet, yirmi ay

Bu şartlar muvâcehesinde bizden mes'elenin burada daha çıplak bir sûrette teşrihi beklenmemelidir. bunu, her faaliyetimizle biraz daha zorlayıp -hukuken değilse de fiilen- yumuşatmaya çalıştığımız çarpık mevzuâtın düzelmesine tâlik ederek, değerli okuyucularımıza işbu eserin birinci cildiyle bahsi geçen konferans metnini tedkik etmelerini tavsiye, mevki ve mecburiyetindeyiz.

bb - Bugüne kadar birçok kemâlist veya öyle görünmek ihtiyacındaki yazar, " H ı l â f e t ' i n   i l g a s ı " nın daha Milli Mücâdele'nin başında düşünülüp plânlandığını iddia edegelmiştir. Bunu, **M.Kemâl Paşa**'nın herşeyi evvelden görüp plânlayan bir büyük dâhî olduğunu isbat (!..) zımmında ileri süren bu husustaki ilk kaynak -kendisine inanılabilirse- **Mazhar Müfid** (Kansu) dir. [98]

---

sürgün ve beş sene müddetle de amme haklarını istimalden men idi. Yedi senelik cezanın üç senesi **M. Kemâl Paşa** hakkındaki mâhud kanundan, mütebakî dört senesi ise, 163. maddedendi. Fiilen onaltı ay yattıktan sonra 1974 yılında çıkarılan umûmî af'la kurtulmuşuzdur.

98 - Gerçekten **Mazhar Müfid Bey**'e ne ölçüde güvenileceğini anlamak için onun reisliğini yaptığı Şark İstiklâl Mahkemeleri'nin mâhiyetine ve bu mahkemelerde cereyan eden hâdiselere bir parça nüfuz etmek kâfidir. Bu muhâkemelerde gerçi hukukun usulî kaideleri -az çok- yerine getirilmiş ve bazan da maznunlara beklenmedik ölçüde nezâket gösterilmiştir. Fakat bunlar, kararın evvelden -daha emin bir tâbirle- ankara'daki zînüfuz şahıslarca verilmiş olmasındaki vahâmeti tebdil veya tahfif edebilecek hususlar değildir. Bu bakımdan şefine taabbudkârâne bir sûrette bağlı, O'nun gözüne girmek için riyâsetinde bulunduğu mahkemelerin fevkalâde selâhiyetine istinâden hiçbir vicdan azabı duymaksızın çoğu mâsum yüzlerce insanı asan

Filhakika M. Kemâl Paşa'nın " Ş a r k İ s t i k l â l M a h k e m e l e r i " nde bir kasap gibi kullandığı bu dalkavuk inkılâp silâhşörü, kendisine tâ Erzurum Kongresi hengâmında müstakbel inkılâp hamlelerinden bahsedilirken sarahaten " H ı l â f e t ' i n i l g â s ı " keyfiyetinden değil de, cumhuriyet ilânından bahsedilmiş bulunduğunu beyan ve ifade etmektedir. Bunun zımnından, Hılâfet'in ilgâsı manası çıkarılabilir [99] ve işâret eylediğimiz gibi kendisine inanılabilirse, ilgânın çok evvel düşünülüp plânlandığına hükmedilebilir. [100]

---

bir kimsenin, bu beyanlarının da dalkavuklukları cümlesinden olmak ihtimâli elbette ki gaaliptir.

99 - Zira unutmamak gerektir ki, saltanatın 1 Kasım 1922 tarihindeki ilgâsından sonra da, saltanatsız yani syâsî iktidarsız bir hılâfet, bizzat M. Kemal Paşa tarafından tervic edilmiş ve hatta 23. Ekim 1923'den itibaren 3. Mart. 1924 tarihine kadar " H ı l â f e t " ve " C u m h u r i y e t " bir arada yürütülmüştür.

100 - - Mazhar Müfid Bey " E r z u r u m ' d a n Ö l ü m ü n e K a d a r A t a t ü r k ' l e B e r a b e r " isimli iki cildlik hâtırâtının birinci cildinin 35. sahifesinde bu mes'eleye temas etmekte ve vâki suâl üzerine M.Kemah Paşa'nın sarih bir cevap vermekten kaçınarak "Azizim Mazhar Müfid Bey, bu mes'ele hakkında şimdiden birşey söylemek istemem. Hatta mevzuubahs etmemek doğru olur" dediğini kaydetmekte ve yine aynı eserin 74. sahifesinde kendisine M. Kemal Paşa'nın cumhuri bir idâre kurmak hususundaki kararını ilk evvel ne zaman açıkladığını soran Mahmud Esad Bozkurt'a -M.Kemal Paşa'nın müsaadesini alarak- verdiği cevabı dercetmiş bulunmaktadır. Bunda gününde tutulmuş bir not olarak 20. temmuz 1335 (1919) tarihli bir notu aynen yazdığını belirterek nakletmekte ve M. Kemal Paşa'ya sorduğu bir suâlin cevabını: " A ç ı k ç a s ö y l i y e y i m : Ş e k l - i h ü k û m e t z a m a n ı g e l i n c e

Bir de şu husus belirtilmelidir ki, **M. Kemâl Paşa**'nın koyu bir ihtihatçı olduğu [101] ve kâmil yaşına kadar da bu siyâsî fırkanın [102] içinde ve onların fikirleriyle yoğrulduğu muhakkaktır. Hılâfet'in ilgâsı keyfiyetinin ise ihtihatçılarca çok önceden düşünülüp plânlandığı fakat buna fiilen imkân bulunamadığı yaygın bir kanaattir.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin bilinen proğramına rağmen bir de gizli proğramı vardı ki, bunda **M. Kemâl Paşa**'nın bilâhare gerçekleştirdiği inkılâpların cümlesinin mevcud olduğu iddiâ edilmiştir. Gerçi onlar bu vadide sarahaten fiilî bir adım atmamışlardır.[103] Fakat onları

---

cumhuriyet olacaktır!" cevabını almış bulunduğunu dercetmektedir.

101 - Bkz. **Fatih Rıfkı Atay** - Çankaya İstanbul 1967 sh. 47 **Afet İnan** - Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler, Ankara 1959 Sh. 10

102 - İltihat ve Terakki ünvanının sonuna "cemiyet" kelimesini eklemiş bulunmasına rağmen kurulduğu andan itibaren tam manâsıyla bir siyâsî parti idi.

103 - Filhakika Hılâfet ve hatta saltanat mevzuunda millet içinden çıkmış herhangi bir fert veya âile "Âl-i Osman" ile boy ölçüşmeye ve onun yerini almaya teşebbüs etmemişti. Sâdece **Midhat Paşa**'nın "Artık bir müddet de Âl-i Midhad olsun!" dediği ve kendi âilesini hânedân-ı Âl-i Osman'ın yerine ikâme eylemek istediği söylenirse de, bu husus şimdiye kadar asla tevsik edilmiş değildir.

Birinci Cihan Harbi içinde Almanya'da Türkiye'ye hareket eden bir trenin üzerine tebeşirle "Nach der Enverland" yeni **Enver**'in ülkesine, manasında bir ibâre yazılmıştı. Bu biraz **Enver Paşa**'nın Almanya'da fazla tanınmış olmasına, biraz da O'nun kendi siyâsetlerinin dümen suyuna alınabilmesi için pohpohlanmasına bağlı idi. Bununla beraber kendisinin böyle bir

bu tarz harekete mecbur eden gitgide vahameti artan siyâsî ve askerî hâdiselerdi. Karşılaştıkları vartaları atlatmak için aksine -belki de inanmadan- Hılâfet'e dört elle sarılmışlardır.

---

iddiada bulunduğu görülmemiştir. Hatta **Şehzâde Süleyman Efendi**'nin kızı **Nâciye Sultan**'la evlenmiş, hânedana damad girmişti.

Bütün bunlara ilâveten şunu söyliyebiliriz ki, ilk defa İttihatçılar Saltanat ve Hılâfet'in Osmanoğullarından alınması hususunda bir temâyül izhar etmişlerdir. Bunun misallerinden sâdece bir tekini dikkatlerinize arzedelim:

Birinci Cihan Harbi içinde ilân edilen "Cihan-ı mukaddes Fetvası"na Araplar beklenildiği kadar alâka göstermemişlerdi. Bu -evvelce izah edildiği üzere- Araplar'ın asırlardanberi gayr-ı muhârib bulunmalarından, Osmanlılar'la harb hâlindeki itilâf Devletlerin'den çekinmelerinden ve bilhassa İngilizler'in -petrol siyâsetine bağlı olarak- onları aleyhimize tahrik etmiş olmasından doğuyordu. Bu sebeple Araplar'a sözünü dinletebileceği ve onların Cihad-ı Makaddes Fetvası'nın icabını daha fazla yerine getirmelerini sağlıyacağı kanaatıyla, **Şeyh Ahmed Es-Sünusî**'den istifade edilmek istenilmişti. Bu sırada İtalyanlar'la harb hâlinde bulunan Sünusîler'in bu kahraman lideri kendisini almak için gönderilmiş bulunan bir Alman denizaltısı ile İstanbul'a gelmişti. Vatanı olan Trablusgarp (Libya) İtalyan işgâline mâruz bulunuyor ve kendisi de müstevlî ile harbediyorken Halife'nin emrine ittibâı dinî bir vazife telâkki etmişti. Lâkin O'nun İstanbul'a muvasalatından az sonra, **Sultan Reşad** vefat etmiş yerine **Sultan Vahideddin** geçmişti. Harb nihâyete ermek üzere idi. **Sultan Vahideddin** merhuma, **Ebâ Eyyub El-Ensarî Hazretleri**'nin türbesi önündeki an'anevî "Kılıç kuşanma" merâsiminde **Hz. Ömer**'in kılıcını o kuşatmıştı. Ancak cephelerden gelen mağlûbiyet haberleri üzerine kendisine verilmek istenen vazifenin ehemmiyeti kalmamış ve İstanbul'da ikamet ettirilerek Ceziret'ül-Arab'a gönderilmemişti.

cc - Hılâfet'in ilgâsına tekaddüm eden günlerin vâkıalarını anlatmaya vesile olan işbu " h a z ı r l ı k s a f h a s ı " faslında -hiç şüphesiz- **Sultan Vahideddin** merhumun husûsî durumunun da aydınlığa kavuşturulması gerekir. Zira saltanat ve hatta Hılâfet'in ilgâsı için **Sultan Vahideddin** merhum'a isnad edilen suçlar (!...) müessir bir koz ve silâh olarak kullanılmıştır. Şahıslarla müesseseler arasında bir tefrike gidilmeyip şahısların -varsa- kusurlarını müesseselerden ayrı telâkki etmenin gereği o buhranlı günlerde dikkatlerden kaçmış veya kaçırılmıştır.

Bununla beraber **Sultan Vahideddin** merhumla alâkalı hâdiselerin aydınlatılması hem bir kısım sözde esbâb-ı mûcibelerin iptali ve hem de tarih önünde mâsum ve mağdur bir simânın kendisine isnad edilen çirkin suçlardan tebriyesi için millî, vicdânî ve insânî bir borçtur. Biz, bu vâdide daha evvel neşredilmiş olan eserlerimizde zuhur eden çeşitli vesilelerle [104] fiilen pâdişahlık yapma fırsatını bulamadığı halde,

---

işte bu sırada harbin vahim neticeleri üzerine itibarı sarsılan İttihat ve Terakki erkânı kendisini ziyâret ederek O'ndan lehlerine propaganda yapmasını istemişlerdir. Bunu temin için de "Vaziyeti kurtarırlarsa Hılâfet'in seçimle taayyün edeceğini, binâenaleyh kendisinin de Halife olabileceğni" söylemişlerdir. **Şeyh Sünusî**'nin sert bir mukabelesi ve Hılâfet hakkının "Âl-i Osman'a âid olduğu" hususundaki kat'î beyanı ile karşılaşan bu teklif, İttihatçıların Hılâfet'in istikbâline müteallik böyle düşünceler taşıdıklarını göstermektedir. (**Şeyh Sunûsî** ile İttihatçılar arasındaki bu görüşmenin tahsilâtı için bkz. **Albay Hüsameddin Ertürk** - İki Devrin Perde Arkası, İst. 1957, Sh. 197 vd. - sh. 476 vd.

104 Bkz. **Kadir Mısıroğlu** - Kurtuluş Savaşında Sarıklı Mücahidler, İstanbul 1974 Sh. 41 vd. - **Kadir Mısıroğlu** -Osmanoğullarının Dramı - istanbul 1976, sh. 210 vd.

İttihat ve Terakki diktatoryasının vebâli üzerine yıkılarak şahsında bazı müesseselerin yıpratılıp itibardan düşürülmesine çalışılmış olan bu mazlum insan hakkında bugüne kadar pek çok şey yazıp söylemiş bulunmaktayız. Bunları burada tekrarlamaktan kaçınarak sâdece bir tek vesika derci yoluna gideceğiz. Bu da kendisinin acıklı gurbet günlerinde bizzat neşrettirdiği müdâfaanâme mâhiyetindeki beyannâmesidir.

Türkiye'de **Sultan Vahideddin** aleyhine çok şey yazılıp söylenmiştir. Tarih O'nunla alâkalı hâdiseler için -doğru veya yalancı- pek çok şâhid dinlemiştir. Bir davada ki, maznuna söz hakkı verilmez, onun adâletle neticelenmesine imkân yoktur. Şimdi biz bu vesikayı neşrederek tarih muhâkemesinde elli yıldanberi devam eden bir davada, maznunun da dinlenmesini sağlamış oluyoruz. Artık bundan böyle **Sultan Vahideddin** devri için yazıp konuşacak olanlar, her halde Türkiye'de ilk defa olarak tarafımızdan neşredilen ve tamamı aslî hurufatı ile de klişe edilerek dercedilen bu müdâfaanâmedeki fikirleri kaale almamazlık edemezler. Elverir ki; tarafgir olmasınlar!..

Vesikanın serlevhası şöyledir:

"Şevketlu Sultan Mehmed Vahideddin Efendimiz Hazretlerinin Beyannâme-i humâyunlarıdır".

Altında imza makamında " L i t - t â b i " kelimesi bulunduğuna göre bu müdâfaanâmeye şu ünvanı koyan matbaacının kendisidir. Mekke'de Türkçe ve Arapça olarak bir arada basılmıştır. Tarih-

sizdir. Türkçesi - İslâm harfleriyle- sâdece onüç sâhifeden ibârettir.[106] Şimdi size bu müdâfaanâmenin metnini aynen ve fakat anlaşılması güç gelebilecek olan kelimeleri parantez içinde açıklayarak takdim ediyoruz:

ŞEVKETLÛ SULTAN MEHMED VÂHİDEDDİN EFENDİMİZ HAZRETLERİNİN BEYANNÂME-İ HUMÂYUNLARIDIR

Bismillâhirrahmanirrahîm

Bidâyet-i iştiâlinde (alevlenişinin başlangıcında) devletimizin iştirakine kat'iyyen rıza göstermediğim ve bütün müddet-i devamınca elimde bulunan bilcümle vesâitle (vasıtalarla) tahâribât ve mazarrâtını tahdîde çalıştığım harb-i umûmî'nin avâkıb-ı vahîmesi (fecî âkibetleri) tamamiyle kendini göstermeye başladığı bir zamanda, birâderimin vefat-ı müessifi (esef verici vefatı) vukua gelerek

---

105 - İşbu beyannâme son devrin allâme şeyhülislâmlarından **Mustafa Sabri Efendi**'nin refâkatıyle **Sultan Vahideddin**'in Mekke'de bulunduğu sırada kalme alınmıştır. Meydana gelen müsvedde 50-60 sahifeden ziyâde idi. Fakat **Sultan Vahiddeddin** merhumun yanında " B a ş t a b i b " sıfatıyla bulunup O'nun düşmanlarına casusluk etmekten başka bir işi olmayan **Reşad Paşa** çeşitli mülâhazalar ileri sürerek bunun orasının burasının metinden tayy edilmesine (çıkarılmasına) sebep olmuştur. İşte bu sebepledir ki, esas metne nazaran pek eksik olan bu onüç sahifelik beyannâme, takdim ettiğimiz şekliyle Mekke'de türkçe ve arapça olarak ikisi bir arada tab ve neşredilmiştir Esas Müsvedde Şeyhülislâm **Mustafa Sabri Efendi**'nin henüz neşredilmemiş ve nâtamam olan hâtırâtında mevcud ve oğlu **İbrahim Sabri Bey**'in İskenderiye'deki kütüphânesinde mahfuzdur.

شوكتلو سلطان محمد وحيد الدين
افنديمز حضرتلرينك بياننامهٔ
همايونلريدر
[الطابع]

Sultan Vahiddeddin Merhumun bahsi geçen müdafaanâmesinin kapağı

Bu vesile ile şunu da hatırlatalım ki, resmî ağızdan hâlâ kendisine sövülmeye devam edilmesine rağmen, bir çok insaf ehli zevat tarafından yazılıp bırakılan -birinci el- kaynak eser, **Sultan Vahideddin** merhumun güneş gibi parlak şahsiyyetni tarih önünde beraetle taclandırmıştır.

Bu hususta tetkikatta bulunmak isteyenler için bunlardan bazılarını zikredelim:

1 - **Ali Fuad Türkgeldi** - Görüp İşittiklerim, Ankara 1951

2- **Ahmed Reşid Rey** (H. Nâzım) - Gördüklerim Yaptıklarım, İstanbul 1945

3 - **Şeyhülislâm Mustafa Sabri** - Mevkuf-ul Aklî vel İlm..., Kahire 1951

4 - **Refiî Cevad Ulunay** - Bu Gözler Neler Gördü? (Tercüman Gazetesi 18 Kasım 1969 vd.)

5 - **Tarık Mümtaz Göztepe** - Sultan Vahideddin Gurbet Cehenneminde - İstanbul 1969

(Bunlara ilâveten, nâciz eserlerimizin de ayni kategori içinde mütakası gerektiği âşikârdır. Bununla beraber O'nu beraet ettirecek asıl eseri - inşallah- ileride müştakıl olarak yazacağımızı da burada ifıde etmek isteriz.

بسم الله الرحمن الرحيم

بدايت اشتعالنده دولتمزك اشتراكنه قطعياً رضا
كوسترمه‌يكم ويوتون مدت دوامنجه الده بولنان بالجمله
وسائطله تخريبات ومضراتنى تحديده چاليشديغم حرب
عموميك عواقب وخيمه‌سى تماميله كنديني كوسترمكه باشلاديغى
بو زمانده برادريمك وفات مؤسفى وقوعه كله‌رك قانون اساسى
عثمانينك بخش ايلديكى حقه استناداً واهل حل وعقدك بيعت
عموميه‌سيله مقام خلافت وسلطنته جالس اولمشدم. او كونلر
كوز اوكنه كتيريليرسه مقام حكمداريى قبول ايلديكم
زمانى قارشيلايان مشكلاتك درجهٔ اهميت وعظمتى تقدير
اولنور. بالاخره جبهه‌لريمزك بربرى متعاقب سقوط
ايتمسيله ثابت اولديغى اوزره هيچ بر اميد غلبه‌يه مقرون
اوليان حرب ملتك تاديبى، واصول مشروطيتى اعلان وتطبيق
ايتديرمك تقابلى آتنده ۳۲٤ — ۱۹۰۸ دنبرى رأس اداره‌ده
بولنمش بولنان اتحاد وترقى اركاننك مفرط ومتنفذ قسمنك
حربدن بالاستفاده داخل مملكتده رواج ويرديكى اغفالاتكارانه

Kanun-i Esâsi-i Osmaniye'nin (Osmanlı Anayasası'nın) bahşeylediği hakka istinâden ve Ehl-i hâl ve akd'in bîat-ı umûmiyesi ile Makam'ı Hılâfet ve saltanata câlis olmuştum. (Oturmuştum) O günler gözönüne getirilirse makam-ı hükümdâriyi kabûl eylediğim zaman beni karşılayan müşkilâtın derece-i ehemmiyet ve azameti takdir olunur. Bilâhare cephelerimizin biribirini müteâkip sukut etmesiyle sâbit olduğu üzere, hiçbir ümmîd-i galebeye makrun olmayan (galip gelme ümidi yakın olmayan) harb-i hâilin temâdisi, ve usûl-ı meşrûtiyeti ilân ve tatbik ettirmek nikâbı (perdesi) altında 324 - 1908 den beri re's-i idâremize (idâremizin başına) yerleşmiş bulunan İttihat ve Terakki erkânından müfrid ve mütenelfiz (nüfuzlu) kısmının harbden bilistifâde dâhil-i memlekette revaç verdiği yağma, ihtikâr ve anlaşılmaz maksadlarla yer yer îkâ ettikleri günâgün yangınlar sebebiyle pâyitahttan müntehâ-yı hududa kadar (başşehirden hududların sonuna kadar) memleketin her noktasında milletin varlığı erimekte ve usâre-i hayatiyyesi (hayat özsuyu) hevlengiz (dehşet verici) bir sûrette heder olup gitmekte idi. Bu fecâyi' (fâcialar) karşısında tevcih-i mesâi edilecek (çalışılaçak) hedef ve gâye bittabiî sûlh ve müsâlemetin iâdesinden başka birşey olamazdı. Bu maksadın temini için de hiçbir terâhî (gecikme) tecviz edilmemiş ve mümkün olan her çâreye tevessül olunmuştur. Fakat harbin devamından mütenefſi' (menfaatli) olmakla beraber, memleketimizde dâima idâre-i hukuk ve selâhiyetini tecâvüze alışmış olan o zamanın hükûmeti ile, yine o hükümet-i mütehakkimenin (tahakküm eden hükümetin) etrafında tesis eylediği şebeke-i ihânet (ihânet şebekesi) mesâimin semeredar (çalışmanın verimli) olmasına hâil (mani) olarak münferiden (tek olarak) müzâkerât-ı sulhiyyeye (sulh müzâkerelerine) girişmekle elde edilecek menâfi' ve şerâit-i müsâideye (müsâid şartlara) ve muhterem milletin hûn-i mazlûmîni (mazlum kanını) bilâsebep

واكلا شيلماز مقصدلوله بر اتباع ايتدكلرى كوناكون يانغينلر سببيله پايتختدن منتهاى حدوده قدر مملكتك هر نقطه سنده ملتك وارانى اريتمكده وعصارهٔ حياتيه سى هولاتكيز برصورتده هدر اولوب كيتمكده ايدى . بو فجايع قارشيسنده توجيه مساعى ايديله جك هدف وغايه بالطبع صلح ومسالمتك اعاده سندن باشقه برشى اوله مازدى . بو مقصدك تأمينى ايچونده هيچ بر تراخى تجويز ايديلمه مش وممكن اولان هرچاره يه توسل اولنمشدر . فقط حربك دوامندن منتفع اولقله برابر ، مملكتمزده دائما دائرهٔ حقوق وصلاحيتنى تجاوزه آليشمش اولان اوزمانك حكومتى ايله يناوحكومت متحكمه نك اطرافنده تأسيس ايلديكى شبكهٔ اهانت ، مناعيلك ثمره دار اولمسنه حائل اوله رق منفرداً مذاكرات صلحيه يه كيريشلمكله الده ايديله جك منافع وشرائط مساعده يه و محترم ملتك خون مظلومنى بلا سبب هدر اولمقدن وقايه يه امكان وصول براقمادى وحرب بوتون دهشت تخريبكارانه سيله مشؤم (موندروس) متاركه نامه سنى املا مجبوريتي حاصل اولنجه يه قدر دوام ايلدى . بومتاركه نك عقدينه مأمور مرخصلرك ، اليوم انقره ده كى هيئت وكيله رئيسى رؤف بـكك تحت رياستنده ، واوزمان مملكتك الك مهم قوهٔ عسكريه سنك ده شيمديكى أنقره مجلسى

heder olmaktan vikayeye (korumaya) imkân-ı vusûl (vâsıl olmak imkânı) bırakmadı. Ve harb bütün dehşet-i tahripkarânesiyle meş'um **"Mondros"** mütârekenâmesini imlâ mecbûriyeti hâsıl oluncaya kadar devam eyledi. Bu mütârekenin akdine memur murahhasların, elyevm Ankara'daki Hey'et-i vekile Reisi **Rauf Bey**'in taht-ı riyâsetinde, (başkanlığı altında) ve o zaman memleketin en mühim kuvve-i askeriyesinin de şimdiki Ankara Meclisi Reisi **Mustafa Kemâl**'in kumandası altında bulunduğu herkesin hâtır-ı nişânıdır.

Âsâyiş mes'elesi vesile ittihaz olunarak lüzum görülen herhangi bir mahallin işgâli hak ve selâhiyetin düvel-i itilâfiyeye (İtilâf Devletlerine) bahşeden madde-i mahsûsasıyla (husûsî maddesiyle) Adana, Musul, Antalya, İstanbul, İzmir işgâlleri ki, sonraki bütün felâketlerin menşe' ve mastarı bulunan mezkûr mütârekenâmenin akd ve imzası mağlûbiyet ve mecburiyet-i ilcasıyla (zorlamasıyla) vuku bulmuş olduğu halde bilâhare İzmir işgâli dolayısıyla beni ittihama (suçlamaya) cür'et edenlerin nokta-i nazarına göre, mezkûr işgâllere istinadgâh olan Mondros Mütarekenâmesi'ni akde bilfiil iştirak eden **Rauf**, **Fethi**, ve vaziyet-i askeriyesi ile devleti böyle bir mecbûriyet-i elîmeye düşürmekte ciddeн zîmethâl bulunan **Mustafa Kemal** gibi bugünkü rüesâ-yı milliyenin (millî reislerin) mes'ul ve müttehem (suçlanır) olması lâzım gelir. Zira gerek bu müteârekenin imzasından ve gerek ondan sonraki bütün mesâilde (mes'elelerde) Kaanun-i Esâsî (Anayasa) mûcibince mes'ûliyetten müstesnâ olan Makam-ı Hükümdârî için hükümet-i mes'ûlenin (mes'ul hükûmetin) mâruzâtını tasdik lüzumu gibi gayr-ı kaabil-i itiraz bir sebep bulunduğu halde ne kendi imlâ ve imza ettiği mütarekenin tatbiki demek olan felâketlere karşı bilâhare mubâlefette önayak olmak küstahlığını gösteren **Rauf Bey** için, ne de devletin belli başlı kuva-yi mevcûdesinin (mevcud kuvvetlerinin) kısm-ı küllisini esir vererek

رئيسى مصطفى كمال قوماندانى آتنده بولنديغى هر كسك
خاطرنشانيدر .

آسايش مسئله سى وسيله اتخاذ اولنه رق لزوم گوريلن
هر هانكى بر محلك اشغالى حق وصلاحيتنى دول ائتلافيه يه
بخش ايدن مادهٔ مخصوصه سيله اطنه ، موصل ، انطاليه ،
استانبول ، ازمير اشغاللرى كى صوكره كى بوتون فلاكتلرك
منشأ ومصدرى بولنان مذكور متاركه نامه نك عقد وامضاسى
مغلوبيت ومجبوريت الجاسيله وقوع بولمش اولديغى حالده
بالاخره ازمير اشغالى دولاييسيله انى اتهامه جرأت ايدنلرك
نقطهٔ نظرينه گوره ، مذكور اشغاللره استنادگاه اولان موندروس
متاركه نامه سنى عقده بالفعل اشتراك ايدن رؤف ، فتحى ،
ووضعيت عسكريه سى ايله ذاتى بويله بر مجبوريت اليمه يه
دوشورمكده جدا آذى مدخل بولنان مصطفى كمال گبى
بو كونكى رؤساى ماليه نك مسئول ومتهم اولمسى لازم گلير .
زيرا گرك بو متاركه نك امضاسنده و گرك اوندن صوكره كى
بوتون مسائلده قانون اساسى موجبنجه مسئوليتدن مستثنا اولان
مقام حكمدارى ايچون حكومت مسئوله نك معروضاتنى تصديق
لزومى گبى غير قابل اعتراض بر سبب بولنديغى حالده ، نه كندى
املا وامضا ايتديكى متاركه نك تطبيقى ديمك اولان فلاكتلره

zilletle (Toros) eteklerine iltica etmesi yüzünden mütareke akdini gayr-i kaabil-i ictinab (kaçınılmaz) bir hâle getiren **Mustafa Kemal** için şayân-ı kabûl hiç bir mâzeret mevcud değildir. İşte Taht-ı Osmanîye cülûsumdan (Osmanlı tahtına oturuşumdan) sonra ilk mühim hatve-i siyâsiyeyi (siyâsî adımı) teşkil eyleyen mütarekeye kadar cereyan eden hâdisat karşısında benim vaziyyetim budur.

Mütârekeden sonra ihtiyaz ettiğim meslek ise, geri alınması mümkün olmıyacak bir hatve (adım) atmaktan ihtiraz (çekinme) ile beraber bir taraftan dâhilde mâkûl ve mûtedil islahat ve icraata germi vermek bir taraftan da hâriçte teşebbüsât-ı siyâsiyyeye (siyasî teşebbüslere) devam eylemek sûretiyle aleyhimizdeki gayz-ı umûmînin bertaraf olacağı müsâid zamanlara intizar edebilmek için vakit kazanmaktan ibâret idi. İzmir işgâli hâdisesinin karşısında ittihaz ve takip ettiğim meslek ve gâye de bundan başka birşey değildi. Çünkü Yunan askeri tarafından derhâl icra olunacağı bildirilen bu işgâl, düvel-i sâlise-i muazzamanın (üç büyük devletin) kat'î ve nâgihânî (ânî) kararına istinad etmekte olduğu gibi bu vak'anın bize tebliği de doğrudan doğruya düvel-i selâse-i müşârünileyhâ (işâret eylediğimiz üç devlet) tarafından vuku bulduğu cihetle, mes'ele düvel-i muazzama mes'elesi şeklinde tecelli etmiş idi. Hâdisenin Yunan mes'elesi hâline tahvili Yunanistan'daki vaz'iyyet-i siyâsiyyenin tebdili ile düvel-i muazzamayı müşârünileyhanın ittifakına halel târi (ârız) olduktan sonra husûle geldi. Ondan evvel bu mes'ele, büyük ve gaalip devletlerce müttefikan ittihaz olunmuş bu karar-ı kat'inin tebliği mâhiyetinde bulunduğu cihetle, hakkımızdaki gayz-ı umûmî'nin zevâline intizâren (ortadan kalkmasını bekliyerek) teşebbüsât-ı siyâsiyye ile iktifâ mesle-ğini tercih ettirmekte olduğu gibi, işgâlin muvakkat mâhiyeti hâiz olması da, meslek-i mezkûru

مسئله سی شكلنده تجلی ایتمش ایدی. حادثه نك یونان مسئله سی حالنه تحولی، یونانستانده كی وضعیت سیاسیه نك تبدلی ایله دول معظمهٔ مشار الیهانك اتفاقنه خلل طاری اولدقدن صوكره حصوله كلدی. اوندن اول بو مسئله، بیوك وغالب دولتلرجه متفقاً اتخاذ اولنمش بر قرار قطعینك تبلیغی ماهیتنده بولندیغی جهتله حقمزده كی غیظ عمومینك زوالنه انتظاراً تشبثات سیاسیه ایله اكتفا مسلكنی ترجیح ایتدیرمكده اولدیغی كبی، اشغالك موقت ماهیتی حائز اولمسی ده مسلك مذكوری مؤید كورونیوردی. مسئله یونان مسئله سی حالنی آلدقدن صوكره حربده مغلوب اولماق شرطیله مقاومته بن ده طرفدار ایدم، ونه كیم بو حس ایله قوای ملیه یه متمایل بر طاقم قابینه لرده موقع اقتداره كتیردم. شو قدر وار كه اوردولرده مصطفی كمال دولت متبوعه سنه اطاعت دائره سندن خروج ایتمش واناطولیده بر چوق اق صقاللی مفتیلره وارنجه یه قدر اصوب كسمك كبی مظالمیله وظیفهٔ ملیه حدودینی تجاوز ایدرك ملتك باشنه تحمل اولنماز بر بلا كسیلمش ایدی.

طابقی ازمیر حادثه سی كبی، «سوره» مساعده سنه عائد تكلیف دولی ده، یونانستانده وضعیت سیاسیه نك تبدلندن ودولتلرك علیهمزده كی اتفاق شدیدینه خلل طاری اولمادن مقدم اولهرق، وهیچ بر نقطه سنده تعدیل تكلیفنه مساعده ایدیلمیه رك، یكرمی

müeyyed (pekiştirir) görünüyordu. Mes'ele Yunan mes'elesi hâlini aldıktan sonra harbde mağlûp olmamak şartıyla mukavemete ben de taraftar idim. Ve nitekim bu hissile Kuva-yi Milliye'ye mütemâyil birtakım kabineleri de mevkı-i iktidara getirdim. Şu kadar ki, o devrelerde **Mustafa Kemâl** devlet-i metbûasına (tâbi' olduğu devlete) itaat dâiresinden huruç etmiş (çıkmış) ve Anadolu'da birçok aksakallı müftülere varıncaya kadar asıp kesmek gibi mezâlimiyle vezâif-i milliye (millî vazifeler) hududunu tecâvüz ederek milletin başına tahammül olunmaz bir belâ kesilmiş idi.

Tıpkı İzmir hâdisesi gibi "Sevr Muâhedesi" ne âid teklif-i düvelî de (devletlerin teklifi) Yunanistan'da vaz'iyyet-i siyâsiyyenin tebeddülünden (değişikliğinden) ve devletlerin aleyhimizdeki ittifak-ı şedidine halel târi olmadan (şiddekli ittifaklarına halel gelmeden) mukaddem (evvel) olarak ve hiçbir noktasında tâdil teklifine müsaade edilmiyerek, yirmidört saat zarfında tamamen kabûl veya reddine müteâir tazyikat ve tehdidâtı (tazyik ve tehdidleri) ihtiva ettiği cihetle, gâyet nâzik ve tehlikeli bir şekilde vuku bulmuş idi. Bununla beraber ben "Sevr" muâhedesini kesb-i kat'iyyet etmiş (kat'ileşmiş) addolunacak sûrette tasdik etmedim. Mes'elenin kat'iyyet kesbetmesi, Meclis-i Meb'usan'ın kabûlünden sonraki tasdikime mütevakkıf olduğunu ve hakk-u adâletle te'lif olunamıyacak sûrette gayr-ı tabiî olan böyle bir muâhedenin devam ve takarrur edemiyeceğini bildiğimden, hakkımızın anlaşılmasına müsâid zamanın hulûlüne (gelmesine) kadar vakit kazanmak tarikinde (yolunda) devam ile muâhedenin hükümetçe kabûlüne taraftar göründüm.

Modros Mütârekesi, İzmir hâdisesi, "Şevr" Muâhedesi gibi müstesnâ bir nokta-i nazarla telâkki ettiğim vekâyiden (vak'alardan)

قارشی بالاخره مخالفتده اولان ایاق اولمق کستاخلغنی کوسترن رؤف بك ایچون ، نه ده دولتك بللی باشلی قوای موجوده سنك قسم کلیسنی اسیر ویره رك ذلتله (طوروس) اتکارینه التجا ایتمسی یوزندن متارکه عقدینی غیر قابل اجتناب برحاله کتیرن مصطفی کمال ایچون شایان قبول هیچ بر معذرت موجود دکلدر . ایشته تخت عثمانی یه جلوسمدن صوکره ایلك مهم خطوهٔ سیاسیه یی تشکیل ایله ین متارکه یه قدر جریان ایدن حادثات قارشیسنده ایم وضعیتم بودر .

متارکه دن صوکره اتخاذ ایتدیکم مسلك ایسه کری آلنمسی ممکن اوله میه جق بر خطوه آتمقدن احتراز ایله برابر بر طرفدن داخلده معقول ومعتدل اصلاحات واجراآته کریشمك ، بر طرفدن ده خارجده تشبثات سیاسیه یه دوام ایلمك صورتیله علیهمزده کی غیظ عمومینك بر طرف اوله جغی مساعد زمانلره انتظار ایده بیلمك ایچون وقت قازانمقدن عبارت ایدی . ازمیر اشغالی حادثه سنك قارشیسنده اتخاذ وتعقیب ایتدیکم مسلك وغایه ده بوندن باشقه برشی دکل ایدی . چونکه یونان عسکری طرفندن درحال اجرا اولنه جغی بیلدیریلمن بو اشغال ، دول ثلثهٔ معظمه نك قطعی ونا کهانی قرارینه استناد ایتمکده اولدیغی کبی وقعه نك نزه تبلیغنده دوغرودن دوغرییه دول ثلثهٔ مشار الیها طرفندن وقوع بولدیغی جهتله مسئله دول معظمه

sonra gelen mesâilde (mes'elelerde) dâima icâbât-ı meşrûtiyete tevfik-i hareket eyledim. (Meşrutiyetin icâbatına hareketlerimi uydurdum). Bu sebeple muhtelif kabinelerin muhtelif ve belki mütehâlif ictihadlarına (farklı görüşlerine) riâyet ettim. **Mustafa Kemal'i** Anadolu'ya gönderen ve bilâhare devlet-i metbuasını (tâbi olduğu devleti) tanımadığı cihetle tenkili için kuvvet-i askeriye sevkine lüzum gösteren kabinelere mümâşâtımda hükümet-i mes'ule ile Makam-ı Hükümdârînin münâsebet-i mütekabilesine (karşılıklı münâsebetlerine) âid icâbat-ı meşrûtiyetten (meşrutiyet'in icaplarından) ayrılmamak arzusu ve bazı esbâb-ı zarûriye-yi siyâsiye âmil olmuştur. Bundan maadâ gerek kabine tebeddülâtında (değişikliklerinde) gerek icraat-ı sâirede nâzım-ı harekâtım, efkâr ve hissiyât-ı şahsıyyemden ziyâde dâima efkâr-ı umumiye veyahud gayr-ı kaabil-i mukâvemet diğer müessirât olmuştur. Bunun en ziyâde delili son **Tevfik Paşa** Kabinesi'ni sırf aleyhinde efkâr-ı umûmiye tezâhürâtını meşhud olmadığı için, şahsım ve makamım hakkında sûiniyetleri zâhir olan kemalcilerin İstanbul'da te'sis-i nüfuz etmelerine müsâid bulunmasına rağmen, iki seneyi mütecâviz mevkı-i iktidarda tutmaklığımda görülebilir.

Ankara ile İstanbul arasındaki ikiliğin izâlesi emrinde (ortadan kaldırılması işinde) bu gibi fedakârlıklardan geri durmamakla beraber, Hılâfet'in saltanat'dan tefriki (ayrılması) ve Pâyitaht'ın (başşehrin) İstanbul'dan Anadolu'ya nakli hakkındaki karar ve tasavvurlarına muvafakat eylemek elimden gelmemiştir. Bunlardan birincisi, ulemâ-yı İslâm'ın malûmu olduğu vechile şer'i şerife kat'iyyen mugâyir ve müvekkilim bulunan Fahr-ul Mürselîn (Peygamber) efendimiz hazretlerinin hukukundan ferâgatı mutazammın olmakla benim için selâhiyet ve imkân hâricinde birşey olduğu gibi İstan-

درت ساعت ظرفنده تماماً قبول ویاردینه متدائر تضییقات وتهدیداتی
احتوا ایتدیکی جهتله، غایت نازك و تهلكه‌لی بر شكلده وقوع
بولمش ایدی، بوندكه برابر بن، «سور» معاهده‌سنی كسب قطعیت
ایتمش عد اولنه‌جق صورتده تصدیق ایتمه‌دم. مسئله‌نك قطعیت
كسب ایتمه‌سی، مجلس مبعوثانك قبولندن صوكره‌كی تصدیقنه متوقف
اولدیغنی، وحق وعد ایله تألیف اولنه‌میه‌جق صورتده غیر طبیعی
اولان بویله بر معاهده‌نك دوام وتقرر ایده‌میه‌جكنی بیلدیكمدن،
حقوقمزك آكلاشیلماسنه مساعد زمانك حلولنه قدر وقت قازانمق
طریقنده دوام ایله، معاهده‌نك حكومتجه قبولنه طرفدار كوروندم

موندروس متاركه‌سی، ازمیر حادثه‌سی «سور» معاهده‌سی
كبی مستثنا بر نقطهٔ نظرله تلقی ایتدیکم وقایعدن صوكره كلن مسائلده،
دائما ایجابات مشروطیته توفیق حركت ایلدم، وبو سببله، مختلف
قابینه‌لرك مختلف وبلكه متخالف اجتهادلرینه رعایت ایتدم. مصطفی
كمالی اناطولی‌یه كوندرن وبالاخره دولت متبوعه‌سنی طانیمادیغی
جهتله تنكیلی ایچون قوهٔ عسكریه سوقنه لزوم كوسترن قابینه‌لره
مماشاتده حكومت مسؤله ایله مقام حكمدارینك مناسبت
متقابله‌سنه نائد ایجابات مشروطیتدن آیریلمامق آرزوسی وبعض اسباب
ضروریهٔ سیاسیه عامل اولمشدر. بوندن ماعدا كرك قابینه تبدلاتنده،
كرك اجراآت سائره‌ده ناظم حركاتم، افكار وحسیات شخصیه‌مدن

bul'un mânen Ruslar'a teslimi ile Bolşevikler'e cemîle ibrâzı (gösterilmesi) mâhiyetinde bulunan ikinci tasavvurları da Hılâfet'i İstanbul gibi siyâsî ve tarihî bir istinadgâhdan mahrum eylemek demek olduğu cihetle kat'iyyen gayr-ı kaabil-i kabûl idi. Bu gibi müfrid ve mecnûnâne arzularına tebâiyyet etmediğim (tâbi olmadığım) için bana hıyânet-i vataniyye azv-u isnad edenlerle (izâfe ve isnad edenlerle) beraber her akıl ve iz'an sahibinin bilmesi lâzımgelir ki, dünyanın en büyük câh ve mansıbı olan (yer ve mevkii olan) Hılâfet ve Saltanat Makamı'nı fiilen ve bil irsi ve'l-istihkak (verâset ve istihkak ile) hâiz bir hükümdârı hıyânet-i vataniyye gibi bir cürm-i şenîe (çirkin bir suça) sevkedecek hiçbir emel ve ihtiras mevcud değildir. Ben o makamların vesimen Hılâfet makamının şeref ve haysiyyetini muhafaza için muvakkaten tahtımdan, vatanımdan ve huzur ve rahatımdan cüdâ düşmeyi (ayrı kalmayı) bile gözüme aldırdım. Bu müfârakatim (ayrılığım) bilhassa Harb-i Umûmî'den sonra kendi ef'âlinin hesabını vermek mevkiinde bulunanlara karşı ef'âlimin hesabını vermekten korkmak kabilinden olmayıp, belki hiçbir kanuna tâbi olmayan insanlar elinde müdâfaa ve hakk-ı kelâmdan (söz hakkımdan) memnû' bir halde hayatımı göz göre göre tehlikeye teslim etmek gibi emr-i ilâhînin ve akl-ı selimin kabûl etmiyeceği bir şeyden ictinab eylemek (çekinmek) ve hem de "El-firâru mimmâ lâyütak min sünen-il mürselîn "(Takat getirilemiyecek güçlüklerden kaçmak peygamberlerin sünnetlerindendir) fehva-yı şerifi üzere müvekkil-i zîşânımın (Peygamberin) hicret-i nebeviyelerine âid olan sünnet-i seniyyeye ittibâ etmekten (uymaktan) ibârettir.

Müdâfaa-yı vatan gibi müstahsen (güzel) gâyelerle hiç bir münâsebeti olmadığı halde Ankara Meclisi'nin ittihaz ettiği mukarrerât-ı âhire (son kararlar) üzerine, muârızlarımla aramızda tahaddüs

زیاده‌ده دائما افکار عمومیه ویاخود غیر قابل مقاومت دیگر مؤثرات اولمشدر. بونك الك بارز دلیلی، صولك توفیق پاشا قابینه‌سنی، صرف علیهنده افکار عمومیه تظاهراتی مشهود اولمادیغی ایچون، شخصم ومقامم حقنده سوءنیتلری ظاهر اولان کماجیلرك، استانبولده تأسیس نفوذ ایتملرینه مساعد بولنمامسنه رغماً، ایکی سنه‌یی متجاوز موقع اقتدارده طوتا بیلمه‌سنده گوریله بیلیر..

انقره ایله استانبول آره‌سنده‌کی ایکیلیگك ازاله‌سی امرنده بو کبی فداکارلقلردن گری طورمامقله برابر، خلافتك سلطنتدن تفریقی وپایتختك استانبولدن آناطولی‌یه نقلی حقنده‌کی قرار وتصورلرینه موافقت ایله‌ملك الدن گلمه‌مشدر. بونلردن برنجیسی، علماء اسلامك معلومی اولدیغی وجهله شرع شریفه قطعیاً مغایر وموکلم بولنان فخر المرسلین افندیمز حضرتلرینك حقوقندن فراقی متضمن اولمقله بنم ایچون صلاحیت وامکان خارجنده بر شی اولدیغی کبی، استانبولك معنا روسلره تسلیمی ایله بولشویکلره جمیله ابرازی ماهیتنده بولنان ایکنجی تصورلری ده، خلافتی استانبول کبی سیاسی وتاریخی بر استناد گاهدن محروم ایتمك دیمك اولدیغی جهتله قطعیاً غیر قابل قبول ایدی. بو کبی مفرط ومجنونانه آرزولرینه تبعیت ایتمدیکم ایچون بکا خیانت وطنیه عزو واسناد ایدنلره برابر، هر عقل واذعان صاحبنك بیلمه‌سی لازم گلیر که

eden (ortaya çıkan) ve memleketimiz için hâsıl olan vaz'iyyet-i âhıreyi telhîs (hulâsa) ederek derim ki: Ceddim **Osman Gâzi**'den **Selim-i Evvel**'e (Yavuz'a) kadar Devlet-i Osmaniye nâmıyla Türk saltanatı var idi. Selim-i Evvel'den sonra ise bu saltanat, Hılâfet'in inzimâmıyla S a l t a n a t - ı M u h a m m e d i y y e hâline gelmiştir.

Şimdi bana bigayr-i hakkın (haksız olarak ihânet-i vataniyye isnad edenler, Hılâfet'i hukuk ve nüfuzundan tecrid ve tâtil ederek bu Saltanat-ı Muhammediyyeyi yıkmışlar ve yalnız vatanlarına değil, bütün Âlem-i İslâm'a ihânet etmişlerdir. Ben devleti tehlikeden vikâye için bilhassa Harb-i Umûmiye iştirâkimizdeki ifratların acısını tattıktan sonra, siyâset-i hâriciyede muârızlarımın tâbiri veçhile korkak, yani itidâl ve ihtiyat ile hareket ettim. Daha doğrusu vakit kazanmak için icap eder ise kendimi fedâ etmeye karar verdim. Bu mûtedil ve ihtiyatlı meslek karşısında muârızlarımın müfrit ve her-çibâdâbad (ne olursa olsun) mesleği müntic-i isâbet ve muvaffakiyet (isâbet ve muvaffakiyeti neticelendiren) olur ise, şahsen ben kaybedecektim, fakat devlet kazanacaktı, halbuki onlar, devlete, Saltanat-ı İslâmiyesini kaybettirdiler.

Eğer benim bir hatam var ise, din ve devletin bu derece tahrib ve tağyirine (bazı müstesna şahsiyyetlerden maada) bütün vükelâ (bakanlar) ve ulemâ (âlimler) ve ukelâ (akıllılar) ve ricâl-i memleket tarafından ses çıkarılmıyacağını ve bazı hasis menfaatler mükabilinde gizli ve âşikâr sûretlerle yardım edileceğine ihtimâl vermemekliğimdedir. Ben devletin hayat ve memâtıyla herkesten ziyâde alâkadar olan münevverân-ı milletimin vazife-yi vataniyye ve vicdâniyyelerini bu derece sû-i-istimâl etmiyecekleri hakkındaki

دنیانك اك بیوك جاه ومنصبی اولان خلافت وسلطنت مقامنی فعلا وبالارث والاستحقاق حائز بولنمقده اولدیغم حالده ، خیانت وطنیه کبی بر جرم شنیعه سوق ایده جك هیچ بر امل واحتراص موجود دکلدر . بنی اوغلاملرك وسیما خلافت مقامنك شرف وحیثیتنی محافظه ایچون موقتاً تختمدن ، وطنمدن وحضور وراحتمدن جدادر شمه‌یی بیله کوز یمه آلدیردم . بو مفارقتم ، بالخاصه حرب عمومیدنبرو کره کندی اقوامنك حسابنی ویرمك موقعنده بولنانلره قارشی اقوامك حسابنی ویرمکدن قورقق قیلندن اولمایوب ، بلکه هیچ بر قانونه تابع اولمیان انسانلر الینده مدافعه وحق کلامدن ممنوع بر حالده حیاتمی کوز کوره کوره تهلکه یه تسلیم اتمك کبی امرالهینك وعقل سلیمك قبول اتمیه جکی بر شیدن اجتناب ایلمك وهم ده « الفرار مما لا یطاق من سنن المرسلین » فحوای شریفی اوزره موکل ذی شانمك هجرت نبویه‌لرینه عائد اولان سنت سنیه‌یه اتباع اتمکدن عبارتدر .

مدافعهٔ وطن کبی مستحسن غایه‌لرله هیچ مناسبتی اولمادیغی حالده انقره مجلسنك اتخاذ ایتدیکی مقررات اخیره اوزرینه ، معارضلرمله آرامزده تحدث ایدن وضعیت اخیره یی تلخیص ایدرك دیرم که :

جدم عثمان غازیدن سلیم اوله قدر دولت عثمانیه نامیله تورك

hüsn-ü zannıma âid olan hatamı itiraf ederim.

Netice-yi kelâm olarak şurasını beyan ederim ki, Hılâfet mes'elesinin halli dini, kavmiyeti, vatanı meşkûk ve mahlud, (karışık) askerîden ve sunûf-u sâireden (sâir sınıflardan) mürekkep bir şerzemme-i kalile (az miktarda kötü kişiler) ile kısmen mükrih (zorlayıcı) ve mücbir kısmen ahvâlin ledünniyatından (ic yüzünden) bîhaber olarak muğfil (iğfâl edici) hâlinde bulunan beş-altı milyonluk mâsum Türk kavminin selâhiyeti dâhilinde olmayıp, bu üçyüz milyonluk Âlem-i İslâm'ın tamamına taallük edecek bir mes'ele-yi uzmâdır. Binâenaleyh şimdi ben, Hılâfet hakkında Ankara'da ve İstanbulda verilen fuzûlî ve cebrî hükmü kat'iyyen kabûl etmiyerek hakkımda revâ görülen müfteriyâtı (iftiraları) isnâd edenlere kemâl-i nefredle red ve iâde ederek, memleketin bilâ tefrik-i cins ve mezhep (ırk ve mezhep ayırmaksızın) bütün ahâlisinin saâdet ve refâhından başka bir emeli olmayan, ve adl-u itidâlin hâkim olmasını isteyen müsterih bir kalb ve vicdan ve hak ve hakikatın mağlûb edilemiyeceğine dâir kavî bir iman ile sevgili vatanıma avdet edinceye kadar, hâk-ı ıtırnâkinin (mübârek toprağının) ezelden müştakı (arzulayıcısı) olduğum Haremeyn-i Şerifeyn'de (Mekke ve Medine'de) ve şimdilik civar-ı Beytullah'da imrâr-ı evkat ediyorum. (Vakit geçiriyorum.)

Beni "Beldetullah"a isâl eden (Allah'ın beldesine ulaştıran) şu muhâceret-i mûcib-i mefharet ile (iftiharı gerektiren muhâceret ile) Hılâfet'in Saltanat'tan tecridi (ayrılması) teklifine karşı sebât ve mücâhedem, nasîbe-i hestîmi ve zahr-ı ahretimi teşkil edecektir. (Şahsî nasibimi ve âhiret yükümü teşkil edecektir.)

Misafir olduğum bilâd-ı mukaddese-i arabiyyenin hükümdâr-ı âl-i tebârı ile (yüce hükümdârı ile) ahâli-yi necibesi taraflarından

سلطنتی وار ایدی، سلیم اولدن صوکره ایسه بو سلطنت، خلافتك انضمامیله
سلطنت محمدیه حالنه کلمشدی

شیمدی بکا بغیر حق امانت وطنیه استناد ایدنلر، خلافتی حقوق ونفوذندن تجرید وتعطیل ایدرك بو سلطنت محمدیه‌یی یقمشلر ویالکز وطنلرینه دکل، بتون عالم اسلامه امانت ایتمشلردر. بن، دولتی تهلکه‌دن وقایه ایچون، بالخاصه حرب عمومی‌یه اشتراکزده‌کی افراطلرك آجیسنی طاتدقدن صوکره، سیاست خارجیه‌ده معارضلریمك تعبیری وجهله قورقارق، یعنی اعتدال واحتیاط ایله حرکت ایتدم، دها دوغریسی، وقت قازانمق ایچون، ایجاب ایدر ایسه کندیمی فدا ایتمکه قرار ویردم. بو معتدل واحتیاطلی مسلك قارشیسنده معارضلریمك مفرط وهرچه بادا باد مسلکی منتج اصابت وموفقیت اولور ایسه، شخصاً بن غائب ایده‌جکدم، فقط دولت قازانه‌جقدی، حال بوکه اونلر، دولته، سلطنت اسلامیه‌سنی غائب ایتدیردیلر.

اگر بنم بر خطام وار ایسه، دین ودولتك بو درجه تخریب وتغییرینه (بعض مستثنا شخصیتلردن ماعدا) بتون وکلا وعلما وعقلا ورجال مملکت طرفندن سس چیقاریلمایه‌جغنه وبعض خسیس منفعتلر مقابلنده گیزلی واشکار صورتلرله یاردیم ایدیله‌جگنه احتمال ویرمه‌مکلکمده‌در. بن، دولتك حیات ومماتیله کندمدن زیاده علاقه‌دار اولان منوران

gerek benim hakkımda ve gerek vatancüdâ diğer hemşehrilerim haklarında gösterilen âsâr-ı mihmannüvâziyi (misafirseverliği) şükür ve mehmededle yâdettiğim gibi, hâiz oldukları asâlet-i mümtâze ve mütahharaya (seçkin ve temiz asâlete) muvâfık bir sûretle hareket eden müşârünileyh Celâlet-ül Melik Hazretleriyle (Şerif Hüseyin) âile-yi muhteremeleri erkânının teâli-yi şân ve şereflerini (şan ve şereflerinin yücelmesini) ve bu sâyede bilâd-ı mukaddese-i arabiyyenin ve sekene-i necîbiyyesinin (temiz sâkinlerinin) tarihe zînet veren mâzileriyle lâyık oldukları inkişaf-ı mes'ûde mazhar olmalarını da ciddden temennî ederim.

İstanbul'dan müfârakatimden sonra bu ilk beyannâmemdir. Vesselâmu alâ menittebeal huda! (hidyete tâbi olanlara selâm olsun!.."

Mehmed Vahideddin bin Sultan
Abdülmecid Han

Sutan Vahideddin merhumun, Türkiye'de ilk defa tarafımızdan neşredilen şu "müdafaanâme", mâhiyetindeki beyannâmesinde yer alan gerçekler -belli başlıları itibariyle- şöylece sıralanabilir:

1- Merhumun tahta geçişi, binbir felâkete sebep olan Birinci Cihan Harbi'nin sona ermek üzere bulunduğu günlere rastlar: 4 Temmuz 1918. Demek ki, mâhud "Mondros Mütârekenâmesi"nin imzalanmasına (30 Ekim 1918) sadece üç - dört ay gibi az bir zaman kalmış bulunuyordu. Bütün cephelerden mağlubiyet haberleri gelmeye başlamıştı. Memleket, İttihad ve Terakki mütegallibesinin ceberrûtî idaresi altında madden ve mânen bitkin ve perişandı. Bu husus, O devre âid bütün kaynaklarla âşikâr bu surette görülmektedir.

ملتمك، وظيفهٔ وطنيه و وجدانيه‌لريني بو درجه سوء استعمال ايتميه‌جكلري حقنده‌كي حسن ظنمه عائد اولان خطامى اعتراف ايديورم .

نتيجهٔ كلام اوله‌رق شونى بيان ايدرمكه خلافت مسئله‌سنك حلى، دينى، قوميتى، وطنى مشكوك و مخلوط، عسكريدن و صنوف سائره‌دن مركب بر شرذمهٔ قليله ايله، قسماً مكره و مجبر و قسماً احوالِ دنيادن بى خبر اوله‌رق مغفل حالنده بولنان بش آلتى مليونلق معصوم ترك قومنك صلاحيتى داخلنده اولمايوب، بوتون اوچيوز مليونلق عالم اسلامك ذمه‌سنه تعلق ايده‌جك بر مسئلهٔ عظيمه‌در . بناءً عليه شيمدى بن، خلافت حقنده انقره‌ده و استانبولده ويريلن فضولى و جبرى حكمى قطعياً قبول ايتميه‌رك و حقمده روا كوريلن مفترياتى، استناد ايدنلره كمال نفرتله رد و اعاده ايدرك، مملكتك و بلا تفريق جنس و مذهب بوتون اهالينك سعادت و رفاهندن بشقه بر املى اولميان، و عدل و اعتدالك حاكم اولمسنى ايسته‌ين مستريح بر قلب و وجدان و حق و حقيقتك مغلوب ايديله‌ميه‌جكنه دائر قوى بر ايمان ايله، سوكيلى وطنمه عودت ايدنجه‌يه قدر، خاك عطرناكنك ازلدن مشتاقى اولديغم حرمين شريفينده و شيمديلك جوار بيت اللهده امرار اوقات ايديورم .

بنى «بلدة الله» يه ايصال ايدن شو مهاجرت موجب المفخرت ايله،

Gerçi, O, yâni **Sultan Vahideddin** " h a l i f e " sıfatiyle siyâsî idârî ve hatta askerî kuvvet ve müesseselerin en yüksek âmiri idi. Fakat resmen " b a ş k u m a n d a n " sayılmakla beraber, bu durum " f i î l î " değil, sırf " h u k u k î " idi. Hakikatte, iktidar tâ **Sultan II. Abdulhamid Han**'ın tahttan indirilişinden itibaren ittihatcı rüesaya (liderlere) intikal etmiş bulunuyordu. Bu sebeple mâruz kalınan mağlubiyet ve felâketlerden mesuliyeti asla mevzuubahs olamıyacak biri vardıysa, O da **Sultan Vahideddin**'di. Bırakınız, hükümdarın şahsını " g a y r - ı m e s ' u l " ilân eden " O s m a n l ı K a n u n - i E s â s î s i " ni de fiilî vâkıalar bile, **Sultan Vahideddin** merhumun - her hangi bir sûretle- ittihamına imkân vermez. Bu gerçeği kavramak için sırf O'nun tahta geçiş yani mes'uliyet yükleniş tarihin 4 Temmuz 1918 oluşuna dikkatetmek bile kâfidir.

Hal böyleyken **Sultan Vahideddin**'in " V a t a n i h â n e t i " gibi en ağır bir cürümle ittihamının ne ağır bir hareket olduğunu takdirlerinize bırakıyoruz. O, ne yapmıştı, böyle bir ithama mâruz kalmak için?! İngiliz gemisine binerek vatanı terketmesi, veyahud da Millî Mücadele'yi bastırmak üzere " k u v a - y ı i n z i b a - t i y e " adıyle bir kuvvet teşkil etmesi mi afvedilmez bir cürüm sayılmıştı?! Bu gibi yersiz iddia ve ithamlara daha önce zikri geçen eserlerimizde [106] defaatle ve müdellel olarak cevap verilmiştir.

Vatanı terkettiği sırada hayat ve mematının mutlak bir tehlikeye

---

106 - Gerçekten, **"Kurtuluş Savaşında Sarıklı Mücâhidler"** ve **"Osmanoğulları'nın Dramı"** adıyle İstanbul'da bir çok kereler basılmış olan eserlerimizin alâkalı bahisleri **Sultan Vahideddin** hakkında sayısız delil, vesika ve hakşinas beyan ihtiva etmektedir.

خلافتك سلطنتدن تجریدی تکالیفنه قارشی ثبات وجاهده‌م

نصیبهٔ هستیمی وفخر آخرتمی تشکیل ایده جکدر

مسافر اولدیغم بلاد مقدسهٔ عربیه‌نك حکمدار عالی تباری ایله

اهالی نجیبه‌سی طرفلرندن کرك بنم حقمده وکرك وطن جدا دیکر همشهریلرم

حقلرنده کوستریلن آثار مهمان نوازی‌یی شکر و محمدتله یاد ایتدیکم کبی

حائز اولدقلری اصالت ممتازه ومطهره‌یه موافق برصورتله حرکت ایدن

مشارالیه جلالة الملك حضرتلریله عائلهٔ محترمه‌لری ارکاننك تعالی شان

وشرفلرینی وبوسایه‌ده بلاد مقدسهٔ عربیه‌نك وسکنهٔ نجیبه‌سنك

تاریخه زینت وبرن ماضیلریله لایق اولدقلری انکشاف مسعوده

مظهر اولملرینی ده جداً تمنی ایدرم

استانبولدن مفارقتمدن صوکره جوایلك بیانغنده

والسلام علی من اتبع الهدی

محمد وحید الدین بن السلطان

عبد المجید خان

Sultan Vahideddin merhumun hem aslı ve hem de alafranga harflerle tamamının nakledildiği müdafaanâme mâhiyetindeki beyannâmesinin son sahifesi..

İlk olarak tarafımızdan gün ışığına çıkarılan bu vesika ile, " t a r i h   m u h a k e m e s i "ndeki dosyasına O'nun ifâde ve müdafaası da idhal edilmiş oluyor. Hâlâ da bu mazlum insan hakkında uluorta yazıp söylemeye devam edecek olan varsa, kendi bilir!..

mâruz bulunduğu her türlü şüpheden beridir. Bilhassa " A l i K e m a l V a k ' a s ı " [107] ndan sonra bu tehlikenin kat'iyyeti münakaşa götürmez bir hale gelmişti. Hiç kimsenin "niçin ölmeyip de kaçtığını" ileri sürerek O'nu vatan ihâneti ile suçlandırması akıl ve mantık işi değildir.

Kuva-yı İnzibatiye ise güyâ İngilizleri aldatmaya mâtuf bir muvazaadan[108] başka bir şey değildi. İzmit'e kadar gönderilmiş ve gemiden çıkmalarına müsaade edilmemiş olan bir kaç yüz asker ile **M. Kemal Paşa**'ya karşı hiç bir müessir hareket yapılamıyacağını hesap edememek, değil **Sultan Vahideddin** gibi cinfikirli [109] bir kimseden normal zekâ sahibi herhangi bir adamdan da beklenilemez. **Sultan Vahideddin**'in **Şeyhülislâm Dürrizâde**'nin meşhur fetvasından dolayı da ittihamı câiz görülemez. Bunun için **M. Kemal Paşa**'nın en yakın mesâi arkadaşlarından **Fevzi (Çakmak) Paşa**'nın

---

107 - **Ali Kemal Bey** (1867 - 1922) yakın tarihin tanınmış gazeteci ve nâzırlarındandır. İttihad ve Terakki Partisinin amansız muhaliflerindendi. Ankara'da başlatılan Millî Mücâdeleyi de İttihadcılığın bir devamı telâkki eylediğinden ona da cephe almıştı. Bu istikametteki yazılarından dolayı, İstanbul henüz istirdad edilmeden (18 Kasım 1922 de) Beyoğlu'nda derdest edilerek zorla İzmit'e götürülmüş ve orada halk yapmış gibi gösterilerek askerlere linç ettirilmişti.

108 - Kuva-yı İnzibatiyye hareketinin bir muvazaa olduğunun anlaşılabilmesi için bk: Tarık Mümtaz GÖZTEPE - Sultan Vahiddeddin Mütareke Gayyasında, İstanbul 1969 sh. 269 vd.

109 - **"Sultan Vahideddin ise, bilâkis cinfikirli ve seriü'l'intikal olup.."** (Bkz : Ali Fuad Türkgeldi , Görüp İşittiklerim, Ankara 1954 sh. 274)

"... Tab'an oldukça zekî fakat fazla müteenni ve mütereddiddi. Diyebilirim ki, zihnî idrak ve intikalde serî..." (Bkz: Ahmed Reşid Rey - a. g. e, sh. 256)

B.M.M.'ne ilk iltihakında Meclis kürsüsünden söyledikleri [110] bu iddianın en beliğ bir cevabıdır. **Fevzi Paşa**'nın bu konuşmasında **Sultan Vahideddin**'in hakkını teslim eden bir çok beyanı yanında bir de şu cümle vardı:

".. Mâlumunuz vechile o fetva İngiliz süngüsü ile alınmış..."[111]

Şu bariz gerçeklere rağmen O'nu mes'ul addeden ve hakkında en ağır ithamları ileri süren [112] **M. Kemal Paşa**'nın gerçekler yerine -kendince mâkul - bir maslahat peşinde koştuğu şüphesizdi. Bu maslahat, hiç şüphesiz yeni rejim hesabına O'nun şahsı ve makamına âid korku ve endişelerden doğuyordu. Yoksa O devrin içinde yaşayan herkes gibi **M. Kemal Paşa**'nın da O'nun dâsitanî dürüstlüğü [113] vatanseverliği [114] ve mâsumiyetinden haberdar olmaması

110 - Bkz: Zabıt Ceridesi C. 5. de yer alan, **Fevzi Paşa**'nın bu uzun konuşması hulâsa edilerek broşür hâline getirilmiş ve tab edilerek her tarafa dağıtılmıştır. Bundan daha ziyade **Sultan Vahideddin**'in içinde bulunduğu şartlar, mâhud fetva ve İngiliz tazyiklerine âid sözlere yer verilmişti. (Bkz: Harb Tarihi Vesikaları Dergisi 367 ve 368 numaralı vesikalar).

111 - a.y.

112 - **Sultan Vahideddin** merhumun vatanı terkedişini haksız bulanlar O'nun vatandan ayrılışını takip eden günlerde sözde Türk gazetelerinin yazdıkları ile, **M. Kemal Paşa**'nın Nutkunu 423. sahifesinden itibaren okumalıdırlar. Burada " s e f i l " " â d î m a h - l u k ", " h â i n " ... ilh gibi yakışıksız tabir ve ifadelerle dolu sayfaları gördükten sonra bir de kendilerini **Sultan Vahideddin**'in yerine koyarak insafla düşünmelidirler. O'nun yerinde kim olsa, başka türlü bir hareket yapabilirdi?!.

113 - "............

Politika adamı da, her insan gibi, göz göre göre canını tehlikeye atmaktan çekinir, V a h i d ü d d i n H a n ile haşmetlû N a p o l e o n I. arasında yaptığın kıyaslamada V a h i d ü d-

imkânsızdı. Ama ne yapalım ki, hikmet-i siyaset böyle gerektirmiştir. Bunu anlamak kolaydır da asıl, bu yalanları yarım asır sonra

---

d i n H a n elbette daha şerefli bir durumdadır. Zira, Malaya'ya binerken eşsiz devlet hazinesinden bir kıl dahi almamak asâletini göstermiştir. Halbuki **N a p o l e o n** 'un İngiltere'ye sığınırken Beilerofon'a yüklettiği sandıklarda, tuillöri sarayı hazinesinden çaldığı dört buçuk milyon altın vardı. Bütün metresleri, bütün piçleri ve yedi silsilesi rahat yaşamış, rahat ölmüştür.

Bakkal hesabını ödeyemediği için tabutuna haciz konan bir **V a h i d ü d d i n H a n,** elbette bu Fransız cihangirinden daha şerefli bir hâtıradır tarihte..." (Bkz: **Nizameddin Nazif Tepedelenlioğlu** - Hanedan ve Son Sultan Yeni İstiklâl 30 Kasım 1966 tarih ve 977 numaralı nüsha).

"..................

S u l t a n V a h i d e d d i n İstanbul'dan çıkmadan evvel, **Hazine-i Hümâyûndan, makbuz mukabilinde** " K ı y â m e t n â - m e " adlı kitabı getirtmiş ve minyatürleri iki milyon değerinde olan bu eseri, makbuzunu getirterek yine Hazineye lâde etmişti.

O zaman yakınları:

"- Padişahım! Hazine-i Hümâyununuzdaki bütün eşya ecdadınıza ve hanedânınıza, hükümdarlar tarafından hediye edilen eşyadır. Bunlar sizin malınızdır! Bahusus iâde buyurmak istediğimiz kitabın iki, belki de üç milyona alıcısı hazırdır. Hiç olmazsa bunu bir ihtiyat olarak nezd-i şâhânenizde alıkoymak doğru değil midir?"

Sultan Vahideddin, şu cevabı verdi:

"- Haklısınız, bunlar hesabını kimseye vermekle mükellef olmadığımız, şahsî malımızdır. Fakat ecdadım bu milletin hükümdarları olmasa idiler, onlara kim bu hediyeleri verirdi? Binâenaleyh bu kıymet biçilmez eşyâ ve evânide, benim kadar milletin de hakkı vardır. Ben bu ihâneti kabul edemem!" (Bkz: Refii Cevad Ulunay - Bu Gözler Neler Gördü? ... Tercüman Gazetesi 13 Kasım 1969 tarihli nüsha.)

114 - "... Bu mebhasi dereden maksadım ise nutkun irâdını müteâkip Hünkâr'ın meclisi terk ettiği bir sırada re'yul-ayn görmüş oldu-

bile gevelemekten vaz geçmemek anlaşılır şey değildir!. Bu da olsa olsa ayni korku ve endişenin devamını ispat ve ifâde eder.

ğum bir hâlini tasvirdir: Müşârünieyh meclisten çıkarak A b d ü l m e c i d E f e n d i de koltuğuna girerek, orta kattaki dâireyi husûsiyelerine avdet etmek üzere melûl ve mahzun bir halde servis merdiveninden inerken iki gözünden yaş akıp " K a r ı l a r g i b i a ğ l ı y o r u m ! . " diyordu. (Bkz: **Ali Fuad TÜRKGELDİ** - a.g.e. sh. 215)

- S u l t a n V a h i d d e d d i n ile birlikte vatanı terkederek San Remo'da nihâyet Padişahını aldatmış olmanın ağır vicdan azabına dayanamıyarak intihar etmiş olan, (Bu esnada orada olan ve hâlen hayatta bulunan **Prens Sâmi Beyzâde Fethi Sâmi Bey**, bu vicdan azabını ve Padişahını aldatmış olmak itirafını ifâde etmek üzere **Reşad Paşa**'nın intihardan önce yazıp bıraktığı mektubun canlı şâhididir.) husûsî doktoru **Reşad Paşa** bir Fransız gazetesinde neşrolunan hatıratında aynen şöyle demektedir:

"Kendisi mühim anlarda bir kaç defa baygınlık geçirmiş ve derhal müdâhaleye lüzum hâsıl olmuştu. Bunlardan bir tânesi, Sevr Muâhedesi şerâitini ve metnini tetkik için teşkil edilen Şûra-yı Saltanat'a riyâset etmek üzere Muâyede Salonu'na girecekleri anda vukûa gelmişti. Sadrazam Damad **F e r i d P a ş a**, uzun süren ve telâşı mûcib olan baygınlıktan sonra içtimâın te'hirini istemiş, fakat Pâdişah, muvafakat ,etmemişti. Diğer bir baygınlık da, **General Harington**'u dâvet ederek bir gece içinde Malaya Zırhlısı ile İstanbul'dan müfârekat kararının İngiltere Devleti'nce kabul edildiğinin Yâver **H a m d i P a ş a** tarafından arzı sırasında vukûa gelmişti."

"........

Ramazan içinde bir sabah Nişantaşı'nda kâin ikametgâhımda henüz yatakta iken uykudan uyandırılıp Yıldız Sarayı'nın yanmakta olduğunu haber verdiler Derhal giyinerek ve komşumuz Serkarîn Y a v e r P a ş a ile birleşerek yaya olmak üzere ihlamur tarikiyle yola revân olduk. Saraya vürûdumuzda Harem-i Hümâyun'da S u l t a n R e ş a d merhûmun vefat ettiği fevkanî ahşap dâirede sabaha karşı elektrikten harik zuhûr ve Hünkâr'ın beytutet eylediği alt kattaki dâireye de sirâyet ederek az zamanda o cihette bulunan dâireler yanıp kül olmuştur. İngiliz donanmasının itfâiye takımı sevk edilerek külliyet miktarda su sıkılmak sûretiyle harikin devâir-i sâireye men-i sirâyetine çalış-

2 - O günlerde Türkiye için müttefiklerinden ayrılarak münferid sulh yapmak -ki, bunu **Sultan Vahideddin** çok arzu etmiş ve bu uğurda pek çok gayret sarfetmiştir- imkânı bulunamamıştır. Esasen bu hususta ittihadcılar arasında da fikir birliği yoktu. **Enver Paşa**'nın fedâilerinden **Yakub Cemil**, bu yoldaki düşüncelerinin kurbanı olarak kurşuna dizilmişti. Bu da kendilerine âid kaynakların çoğunun şahadeti ile sâbittir.

3- Mondros Mütârekenâmesini imzalayan heyetin başkanı **Rauf Orbay**'dı. **M. Kemal Paşa** da o sırada en kuvvetli bilinen askerî varlığın (Yıldırım Ordular) başında idi. Sonradan aziz vatanımızın her taraftan işgâle mâruz kalmasına sebep olan bu mütârekenâmeden dolayı mes'ul aranacaksa evvelemirde bu iki şahsın gösterilmesi gerekirdi. **Sultan Vahideddin** bu " M o n d r o s "u imzalayan hükûmeti iş başından uzaklaştırarak adem-i tasvibini ortaya koymuştur.

---

makta idi. Vükelâdan ve memûrin-i zâbıta ve belediyeden henüz gelen olmamıştı. Karşıdan harîkın zuhûrunu görüp en evvel yetişen Harbiye Nâzırı Ş e v k e t T u r g u t P a ş a oldu. zât'ı Şâhâne'nin nerede bulunduğunu sual ettiğimizde Harem bahçesinin nihayetinde Cihannûmâ Köşkün'de olduklarını haber verdiklerinden **Yâver Paşa** ile birlikte yanlarına giderek resm-i tâziyeti îfâ ettik.

Küçük mâbeynin ak sakallı kalleş bir bekçibaşısı vardı. O da gecelik kıyafetiyle arkamıza takıldı. zât-ı Şâhâne arkasında gecelik entarisi ve üzerinde pardesü olduğu halde köşkün önünde ayakta duruyor ve eser-i telâş izhar etmiyordu. Bekçibaşı hizmet ve fedakârlığının derecesini göstermek maksadiyle hüngür hüngür ağlayarak câlî teessürler ibrâz eylemeye başlayınca Hünkâr: "B e n i m m i l l e t i m i n o c a ğ ı y a n ı y o r ; b e n o n u d ü ş ü n ü y o r u m ; k e n d i e v i m y a n m ı ş , n e e h e m m i y e t i v a r ? dedi." (Bkz: **Ali Fuad TÜRKGELDİ** - a.g.e sh. 227)

Halbuki bu eserin birinci cildinde tafsil edildiği üzere bu mütârekeyi imzalayan **Ahmed İzzet Paşa** kabinesi, **M. Kemal Paşa**'nın Adana yakınlarındaki Bahçe'den Saray'a çektiği bir telgraf üzerine kurulmuştu. Bu, " B a h ç e T e l g r a f ı" diye meşhurdur. Teklif ettiği kabinede kendisi de " H a r b i y e N â z ı r ı " olmak istiyordu. Filistin Cephesi'nde neler olup bittiğini O an için, bilemeyen saray, O'nu cepheden ayırmayı doğru bulmamış, fakat kendisi dışında, vâki teklifi aynen benimsiyerek o kabineyi teşkil eylemişti.

İzzet Paşa kabinesi, **Sultan Vahideddin** tarafından azledilip de yerine **Tevfik Paşa** kabinesi kurulduğu hengâmda **M.Kemal Paşa,** Filistin Cephesindeki hezimet ve bozgundan canını zor kurtararak kaçmış ve İstanbul'a gelmiş bulunuyordu. Meclis-i Meb'usan'da **Tevfik Paşa** kabinesine itimatsızlık reyi verilerek O'nun bertaraf edilmesi ve yine **İzzet Paşa** riyasetinde bir kabine kurulmasını sağlamak üzere pek çok gayret sarf etmişse de muvaffak olamamıştır. O **İzzet Paşa** ki, Mondros'u kabul eden hükûmetin reisiydi. Bu kabine adına o mütarekenâmeyi imza eden **Rauf Bey** de " B a h r i y e N â z ı r ı " idi. Sonradan, yani Malta dönüşü **Rauf Bey**'i Ankara'da İcra Vekilleri Hey'eti Reisi yâni " b a ş v e k i l " yapan da **M. Kemal Paşa** değil midir?! Sevr-i imzalayan murahhasları hâin ilân ederek " Y ü z e l l i l i k " ler [115] listesine koyanlar, acaba Mordros'a imza koyanları niçin böyle baştacı edinmişlerdir?!. Halbuki, aziz vatanımız, **Sultan Vahideddin** merhumun mukavemeti

---

115 - "Yüzellilik" tâbir olunan sözde vatan ihânetinin nasıl bir hükm-i karakuşî ile ortaya çıkarıldığını kavramak için bu eserin 352 sahifesine bakınız.

ile sırf bir " p r o j e" halinde kalmaya mahkûm edilen Sevr'e değil Mondros'a istinaden çeşitli işgâl ve istilâlara mâruz kalmamış mıydı?!.

4- İzmir'in işgâli, İtilâf Devletleri'nin müşterek kararlarının eseri olarak gerçekleşmişti. Bunun bilâhare sırf bir " Y u n a n M e s '- e l e s i " haline gelmesi, İtilâf Devletleri arasındaki anlaşmanın zaafa uğramasından sonradır. [116] Bu devrede **Sultan Vahideddin'in**

116 - Aslında bu noktada, **Sultan Vahideddin** merhum da " ç ı p l a k g e r ç e k " lerden haberdar değildir. Kısaca söylemek gerekirse, İtilâf Devletleri içinde en nüfuzlusu olan İngilizler, **Venizelos'a** İzmir'e çıkarma yapma müsaâdesini vermekle, hem Yunanlılar'a ve hem de bize -hâlâ lâyıkıyle anlaşılamamış olan- bir oyun oynamışlardır. Şöyle ki, Yunanlıları sonuna kadar desteklemek kararında değildiler. Fakat baştan bunu onlara belli etmediler. Maksad, Türkiye'deki islâmî rejimi -daha emin bir tabirle söylemek gerekirse- Hılâfet'i yıkacak bir buhrana âmil olmaktı. Bu sağlandıktan sonra yunan'a yardımı kesecek ve onların Anadolu içlerinde resen devam ettirmeye güçleri yetmeyeceği muhakkak olan askerî harekâtlarını akamete uğratacaklardı. Böylece, bir taraftan bütün İslâm Dünyası, ve bu arada pek tabiî olarak petrolü hâiz bulunan Cezire-tül Arab'ın nokta-i istinad ve vahdeti olan Hılâfet yıkılırken, Yunan'a galebe sağlayacak olan Anadolu'daki askerî rüesa da matlub olan inkılâplar için şükûh yani münakaşa edilemez bir otorite kazanacaktı.

Bu plânın İstanbul'un o zamanki Hilton'u demek olan Perapalas Oteli salonlarında başlayıp Londra ve Ankara'ya kadar uzayan pazarlıkları ve bunun dakik teferruatının bugünkü çarpık mevzuatımız karşısında tafsili imkânsızdır. Biz bu hususta, dikkatli ve hakşınas okuyucularımızı, Eskişehir Örfî İdâre Mahkemesinde muhakeme ve hapsedilmemize sebep olan konferensı tetkike davet ederek mes'eleyi burada kapatırken biri bizden, diğeri de Yunanlılardan olmak zere iki müdekkik âlimden alınmış bir kaç cümleyi dikkatlerinize arz edelim. Bizden olan âlim Şeyhülislâm **Mustafa Sabri Efendi'dir.** 1928 yılında Gümülcine'de çıkarmaya başladığı " Y a r ı n ", İsimli haftalık gaze-

SULTAN VAHİDEDDİN

- Şehzâdeliğinde

yaptığı, "hakkımızdaki umumî gayzın ortadan kalkması veyahud da azalması için vakit kazanmak"tan ibâretti. Yoksa O, "Mecelle-i musîbet" adını verdiği Sevr Sulh Projesini, devrinin bütün münev-

---

tede tefrika suretiyle yayınladığı "**İslâm'da İmamet-i Kübra**" adlı eserinde diyor ki;

"..............

İngilizlerle **Mustafa Kemal** muvâzaasının âsârını (eserlerini), Lozan müzâkeratı zamanına kadar te'hir etmeyerek "Mudanya" Mütârekesinden Yunan inzihamından evvelki, yani İngilizlerle Anadolu'da zuhur eden Kemâl'î kıyamını bastırmak üzere hem İstanbul'daki halife hükûmetine cebr-u tazyik icra ettikleri, hem de müşkülât ikaından hâli kalmadıkları zamanlarda bile bulmak mümkündür. İstanbul'un ve Halife'nin ecnebi işgâl-i askerisi altında serbest hareketten mahrum vaziyeti, Anadolu'yu Halife aleyhne ayaklandıran **Mustafa Kemal**'i mücâdelede gâlip getirmeye sebep olduğu gibi meb'deinden itibaren üç sene süren **Mustafa Kemal** harekâtının Yunanlılar'a karşı yüz ağarlamıyarak mağlubiyetle ve Anadolu dahilinde şehirden şehire çekilmekle geçen birinci, ikinci ve kısmen üçüncü senelerinde bile, müdafaa-i memleket nâmına yine bu hareketten hayır ve menfaat husûlî ihtimâlini hatırından çıkarmayan ve esâsen **Mustafa Kemal**'i Anadolu'ya husûsî bir sıfat ve mâhiyette gönderen Padişah'ın hiç bir zaman bu kıyamı tam bir ciddiyetle bastırmak meslekini iltizam etmeyerek İngilizler'i savsaklamakla vakit geçirdiği ve **Mustafa Kemal**'le onlara oyun oynamaya çalıştığı esnada İngilizler de ayni adamla Padişah'a Makam-ı Hilâfet'e oyun etmek fırsatını kaçırmamışlardır. Harb-i umûmî neticesinde İzmir'i velev muvakkaten olsun, İstanbul'daki Hilâfet Hükûmeti'nin elinden alarak, Yunanlılar'a veren ve sonra bunu Ankara'nın lâik hükümetine lâde eden İngilizler, kasden kabahatlı vaziyete düşürdükleri Hılâfeti, bu alışveriş içinde Âlem-i İslâm'a sezdirmeden komisyon olarak aldılar." (Bkz: Yarın Gazetesi 1 Teşr'nisânî 1929 tarih ve 53 numaralı nüsha.)

".... Ve el altından **Mustafa Kemal** ile anlaşarak Türkye nam ve hesabına müsaâdâtı O'na va'd etmek ve kendisini bu sûretle Halife'nin şahsına karşı takviye ve teşci' eylemek tarzında takip olunan, plân sâyesinde Hilâfet'e âid İngiliz sûikasdi yoluna girmiş olduğu gibi bu işi **Mustafa Kemal**'e gördürmekle şöyle bir suhûlet

yerleri hılâfına -kerhen de olsa- kabule asla yanaşmamıştı. Sevr'in ıslahı için toplanan heyetlerin kazandırdığı zamandır ki, Anadolu'da toparlanmak imkânını sağlamıştır. Bu husus birinci cildimizde kısaca temas edildiği üzere Sevr'i imza edenlerden Filozof **Rıza Tevfik**'in sarih bir beyanı ile de sâbittir.

5- **Sultan Vahideddin** merhum, hiç bir zaman Millî Mücâdele'nin aleyhinde olmamış, bilâkis bu hareketi bidâyetten nihayete kadar desteklemiştir. **M. Kemal** Paşa'yı Anadolu'ya nasıl ve ne şartlar altında bizzat göndermiş ve O'nu maddeten olduğu kadar, eline bir " f e r m a n - ı h ü m â y u n " vererek mânen de des-

---

ve mahâret de var idi ki Âlem-i İslâm'ın o zaman Münci- İslâm ve Münci-i Hılâfet tanıdığı **Mustafa Kemal**'in Hılâfet'i yıkacağını kimse hatırana getirmiyor..."

(Bkz: ayni gazetenin 54 numaralı nüshası).

Yunanlı âlim ise **Dimitri Kitsikis**'tir. Paris'te verdiği ve dilimize " Y u n a n P r o p o g a n d a s ı " adıyla nakledilen doktora tezinde diyor ki:

"..............

"O sırada İşçi Sosyalist (komünist) Partisi sekreteri olan **Yani Kordatos**'a bir gün bir adam geldi. Sovyet Hükûmetiyle Üçüncü Enternasyonal'in temsilcisi olduğunu söyledi. Atina'ya bir İsveç pasaportuyla ve gizlice girmişti. Önce **Zinovyev, Troçki** ve **Çiçerin**'in imzalarını taşıyan itimad mektubunu gösterdi, ve şunları söyledi:

"Sovyet Hükûmeti Yunanistan'a Anadolu'nun işgâli konusunda düştüğü çıkmazdan kurtulması için yardıma hazırdır. Önce Mustafa Kemal'i maddî ve mânevî olarak desteklemekten vaz geçecek , sonra da..." (Bkz: **Dimitri Kitsikis** - Yunan Propogandası, İstanbul 1966 sh. 68-69)

"..............

Daha şimdiden elimizde, Fransız kapitalistleri ve emperyalistleriyle ilişkileri bulunduğuna dâir işaretler değil, kesin deliller var. Yarın öbürgün, eğer bunlar harbi kazanır ve yunanlılar'ı Anadolu'dan ve Trakya'dan kovarlarsa, başında Mustaa Kemal bulunsun, bulunmasın, Türkiye Batı'ya yönelecektir... (Bkz. a.g.e. sh. 69)

teklemiş bulunduğunu daha önceki -evelce bahsi geçen- eserlerimiz-de çeşitli vesileler ve pek çok vesika ile ortaya koymuş olduğumuzdan burada tafsilâta girmek lüzumunu hissetmiyoruz.

Esasen müdekkik bir insan bu gerçekleri, başta Nutuk olmak üzere O'na muhalif eserlerde bile -hiç olmazsa- mazmun yoluyla ve çoğu kere tersinden bulabilir. Zira O'nun haklılığı o derecede zahirdir ki, bu hususta sırf selim bir muhakeme ve mantık bile kâfidir [117]. Ancak bunun için o devrin hadise ve şartlarını biraz bilmek lâzımdır.

Malumdur ki, tarihi hadiseleri onları ortaya çıkaran müessirler-

117 - Gerçekten O'nu itham etmek isteyenlerin vukuat ve beşeri mantığı nasıl zorlamış oldukları sayısız misal ile ispat edilebilir. Biz bunlardan sadece bir tekini dikkatlerinize arz edelim: Meselâ **Sultan Vahideddin**'in vatanından ayrılışını dillerine dolayarak "kaçtı" "firar etti" gibi sözlerle O'nu itham edenler bundan çok az bir müddet sonra hânedanın diğer bütün mensuplarının - uzak ve yakın akrabalarıyla birlikte- toptan yurd dışına sürüldüğünü neden unutuyorlar. Sultan Vahideddin biraz daha önce kendisi giderek hakarete uğramaktan kurtulduğu için mi hâin olmuştur?

Yoksa bir İngiliz zırhlısına bindiği için mi?! peki ama, resmen sürülen diğer hânedan mensuplarını yurt dışına Türk nakil vasıtaları mı götürmüştür? Ne gezer!.. Kim ne vâsıta bulmuşsa onunla gitmiştir. Kundaktaki çocukları bile sürüldüğüne ve bunlara da ihâneti mutazammın bir fiil isnâdı kabul olmadığına göre bu tasarruf için medar-ı itham bir mesnet de aranmamış olduğu meydandadır. O halde, sanki Sultan Vahideddin yerinde otursaydı O'na dokunmayacaklarmış gibi fikir yürütmek astarı yüzüne uydurmağa çalışmaktan başka nedir?

den ayıklıyarak ele almak tecviz edilmez. Edilirse pek yanlış neticelere varılır.[118]

Üstelik -bazen- bir tek vesikaya istinad da tarihçiyi şaşırtıcı ne-

---

118 - Meselâ, bu yola gidildiği takdirde **M. Kemal Paşa**'nın " m a n d a c ı l ı k " la ithamı bile kabil olur. Bakın nasıl, **Kâzım Dirik** vefat ettiği zaman gazeteler O'nun bütün hayatı boyunca **M. Kemal Paşa**'ya sadık ve O'nunla beraber olduğunu yazmışlar. Bu hilâf-ı hakikat beyanlara üzülen **Rauf Orbay**, **Kâzım Karabekir Paşa**'ya uzun bir mektup yazarak, tarihi gerçeklerin henüz kendileri hayatta iken böylesine tahrif edilmesinden duyduğu teessürü bildirmiş ve **Kâzım Dirik'in M. Kemal Paşa**'ya hiç de sanıldığı gibi " d â i m a " bağlı kalmadığına dâir şahsi bir müşâhedesini nakletmiştir.

Kâzım Karabekir Paşa da bahsi geçen bu mektubu "İstiklâl Harbimiz" isimli eserinin en sonunda ek olarak neşretmiştir. Bu mektupta **Kâzım Dirik**'in Erzurum'a giderken yolda **M. Kemal Paşa**'ya ölünceye kadar kendisinden ayrılmayacağı tarzında teminatlar vermişken O'nun ordudan vâki istifası üzerine, huzura gelip: **"Paşam siz askerlikten istifa ettiniz. Benim bundan sonra bu vazifeme devam imkânı kalmadı. Müsaadenizle kolordu kumandanı Kâzım Karabekir Paşa'dan askerî bir vazife isteyeceğim. Evrakı kime teslim etmemi emrediyorsunuz"** dediği hikâye edilmekte ve sonra mektup şu satırlarla devam etmektedir:

"**Mustafa Kemal Paşa** hiç beklemediği bu teklif karşısında sarardı, ve çok sarsıldı. Tabiri mahsusiyle vurulmuşa döndü, ve, "Ya... öyle mi efendim? Peki efendim.. Evrakı **Hüsrev Bey'e** devir ediniz efendim." Sözleriyle **Kâzım Dirik'e** yol verdi. Erkân-ı Harbiye Miralayı **Kâzım Bey** de kendine has bir çalımlı tavırla odadan çıktı, gitti. **Mustafa Kemal Paşa** yığılmış bir halde koltukda bir müddet düşündükten sonra bana teveccüh ederek,

"**Rauf** gördün mü? Ben haklı değil mi idim? **Devlet makam ve mesnedinin kıymetini gördün mü? Dün benim ile en** yüksek gayret ve şüphe götürmiyecek kadar samimiyetle çalışan bu adamın gördüğün hareketi benim görüşümdeki isabeti teyid etmedi mi?" dedi. Paşa çok meyus idi.

ticelere sürükler. Bu gerçeğin **Sultan Vahideddin** mevzuunda tipik bir misalini dikkatlerinize arz edelim:

1919 senesinde 31 Mart İhtilâl-i askerisi yüzünden İstabul üzerine yürüyen Hareket Ordusundan Erkân-ı Harb kolağası olarak tanıdığım **Mustafa Kemal Paşa** ile İtalyanlar'ın Trablusgarbe tecâvüzleri üzerine ve merhum **Enver Paşa** ile Bingazi mıntıkasının müdafaası için çalıştığım sırada kendisi ile iş birliği etmiş, Balkan Harbin'de Gelibolu şibihceziresinin müdafaası için tertib edilen kolordu Erkân-ı Harbiyesinde bulunduğu, benim de Çanakkale'de Hamidiye süvarisi olarak bulunduğum zaman Maydos'daki karargâhlarında sık sık buluşmuş ve çetin askerî meselelerin münakaşa ve tahlilinde derin nüfuz-i nazar ve amelî tecrübelerine ve sükûneti muhakemesine şahid olmuş, Harbi Umumî esnasında iki defa çok makûs ve hayatına mal olabilecek kadar tehlikelere mâruz kaldığı zamanlarda kendisinin yanında bulunmak suretiyle hal ve tavrına yakından vakıf bulunmuş olduğum **Mustafa Kemal Paşa**'nın bu vak'a karşısında gösterdiği yeis ve füturun benzerine hiç şahid olmamış idim.

"**Miralay Kâzım Bey**'in ahdine vefasızlık ederek ayrılması çirkindir. Fakat "sizin istifanız yüzünden bir kat daha artan mevki ve müfuzunuza nakise vermez. Bu gibi zaif unsunların işin başında bertaraf olması daha çetin zamanlarda ayrılıklarımdan daha hayırlıdır ve isabet olmuştur." diyerek teskine çalıştım. paşa:

"Rauf, bu görüş hissen doğrudur ama fiiliyatda yeri yoktur .Şimdi şahidi olduğumuz hareket inşallah başlangıç değildir. Seninle benim yapacağımız bir şey kaldı, o da emin bir yere çekilip ayak altında ezilmemeye çalışmaktır." dedi. Ben ayni kanaatde olmadığım, istifası suretiyle ve bir ferdi millet gibi vatanın müdafaa ve halâsına çalışacağı yolundaki beyanatı üzerine gerek ordu gerese millet nazarında bir kat daha muhabbet ve emniyet celb ettiğini söyledim, ve her halde kolordu kumundanı **Kâzım Karabekir Paşa**'nın hakkınızdaki hürmet ve muhabbeti artmıştır, azalmamıştır diyerek bana bir kaç gün evvel sizin,

"**Rauf**, bu dava her cephede müstevliler ile vuruşmakla başlıyacak ve askerî galibiyetle memleketimiz kurtulacaktır.

Sultan Vahideddin merhum Türkiye'den ayrıldıktan sonra -bilmecburiye- İngiliz gemisiyle o zaman İngiliz idâresindeki Malta Adası'na götürülmüştü. Burada kendisne son derecede nâzikâne davranılmasına ve hürmette kusur edilmemesine [119] rağmen O huzursuzdu. Bilâhere **Şerif Hüseyin**'in davetini kabul ile Hicaz 'a gitti. İşte bu sırada İngilizler'in Cidde'deki sefirleri vasıtasiyle gelen bir parayı mahallî Hariciye Vekâleti marifetiyle tesellüm etmiş ve şu makbuzu tanzim ve imza eyleyerek alâkadarına vermiştir:

							adet Mısır Lirası
2	adet	beheri	yüz	Mısır	lirası	evrak	200
3	adet	beheri	elli	Mısır	lirası	evrak	150
78	adet	beheri	on	Mısır	lirası	evrak	780
91	adet	beheri	beş	Mısır	lirası	evrak	455
312	adet	beheri	birer	Mısır	lirası	evrak	312
106	adet	beheri	yarımşar	Mısır	lirası	evrak	53
							1950

Müfredatı bâlâda (yukarıda) muharrer (yazılı) düyûn (borç) Britanya Hükûmetinin Cidde'de mukim nâib-i mutemed ve konsolosu Mister (T.E.Lawrence) tarafından Hükûmet-i Haşi

Bu halde bize kumanda etmek meziyet ve kudretini haiz yegâne şahsiyet de **Mustafa Kemal Paşadır,"** dediğinizi kendisine tekrar ettim.

"İnşallah öyledir.. Allah belâsını versin, şu Amerikalılar manda mıdır? Nedir? Bir ân evvel kabul etseler de memleket de, millet de bu herc-ü mercden kurtulsa." Sözlerini fart-ı yeis ve heyecanla kendi kendine konuşur gibi tekrar etti..."(Bkz. **Kâzım Karabekir** İstiklâl Harbimiz İst. 1960 bilâ sahife numarası ek kısım) .

119 - İngilizler aslında böyle davranmaya mecburdurlar. Zira teb'aları arasında kendilerine aksine bir hareket sebebiyle cephe alabilecek yüz milyon müslüman vardı. Fakat bu sırf zâhirde idi. Aslında O İngilizlerin elinde "nâzik bir esir" den

miye Hâriciye Nezâret-i Celilesi vasıtasiyle namıma mevrud (vârid olan) bin dokuzyüz elli Mısır lirası evrakın teslim olunduğunu mübeyyin (bildiren) vesikadır.

Fi, 11 Rebiulevvel 1923

(imza)

Mehmed Vahideddin

İbn-i Sultan Abdülmecid

Şimdi bu vesikayı gören ve tek başına mütâlea eden bir kimse **Sultan Vahideddin**'in İngilizler'den para aldını pekâlâ söyleyebilir. Zira bu vesika (makbuz) merhumun el yazısiyledir. Forein office F.O. 686/123 numara ile kayıtlıdır. Halbuki araştırma derinleştirilirse aynı yerde rastlanılacak bir başka vesika ile bu paranın **Sultan Vahideddin**'in kendi parası olduğu, Malta'daki İngiliz askerî **Vâlisi, Lord Plümer**'e müracaatla onu Cidde'ye getirttiği anlaşılır. Bunları ayrı ayrı mütalea ne kadar yanıltıcıdır. Üstelik Bankadaki şahsi parasından bir miktar alabilmesinin güçlükleri de böylece görülmekte değil midir?!.

Sultan Vahideddin merhum hakkındaki beyan ve ifâdelerin kaahir ekseriyeti, aşağılık bir propagandanın mahsülüdür. Böylelerinden -elbette- vicdanî bir mes'uliyet hissiyle hareket etmeleri beklenemez. Ama ne çâre ki, hakikat ilânihâye gizlenemez!..

---

başka bir şey değildi. Bu gerçeği ispat eden pek çok vesikaya sahipsek de bunları ileride neşredilecek ve yalnız O'ndan bahsedecek olan diğer bir eserimize bırakıyoruz.

Sultan Vahideddin merhumun Cidde'deki İngiliz sefirinden aldığı paralara verdiği makbuz, işbu makbuz kendisinin el yazısıyledir.

Tarih, yazmanın, tarihî hadiselere âmil olmaktan daha zor olduğunu anlamak için bu vesikayı 165, sahifedeki mütemmimi ile şöyle bir karşılaştırmak kâfidir.

Hakikaten bu vesikayı -kasden veya zuhûlen- tek başına ele alan bir yazar **Sultan Vahideddin'in** pekâlâ İngilizlerden para aldığını iddia edebilir. Bunun kimin parası olduğunu anlamak için başka vesikaları da görmenin gereğini kim kavrar!.. veyahud da kim bu zahmete katlanacak derecde hakşinastır?!.

Bu ikinci vesika da **Sultan Vahideddin'in Lord Plümer'e** çektiği bir telgraftır ve onda şöyle demektedir:

MARAŞAL PLÜMER CENAPLARINA

MALTA

Sıhhî durumum burada ikâmetime müsâid olmadığından eğer İngiltere devlet-i mufahhaması âilemin Hayfa veya civarına naklinde bir mahzur görmez ve eskiden olduğu gibi bu

hususta yardım ve kolaylık gösterilmesi imkânının mevcud olup olmadığını ve Hâriciye Nezâreti'ne bankadaki mevcud paramdan iki bin Mısır lirası havalesini, Cidde Konsolosu vasıtasıyla .... bu hususların telgrafımıza mümkün olan sür'atle cevap verilmesi ricasıyle..................

Gerek bu telgraf ve gerekse İngiliz Arşivleri'ndeki çeşitli vesika [120] **Sultan Vahideddin**'in İngilizler elinde âdeta esirden farksız bulunduğunu göstermektedir. Öyle ya, bankadaki hesabından resen para çekememekte, âilesini dilediği yere nakledememektedir.

Bütün bu gerçekler gösteriyor ki; Hilâfet'in ilgası için "Vur abalıya!..." kabilinden **Sultan Vahideddin**'e yüklenilmesi, sırf kurtkuzu hikâyesindeki mantık icabıydı. Lozan Müzâkerelerine gidilirken "Saltanat'ın ilgası" bilâhare Hılâfet'in de ilgâ olunacağı hususundaki endişeleri arttırmış bulunuyordu. Gerçi **M. Kemal Paşa**, bunların birbirinden tefriki ile Saltanat'ın kaldırılması sırasında Hılâfet'i göklere çıkaran uzun bir konuşma yapmıştı. [121] Halbuki bu konuşmadan takriben birbuçuk yıl sonra Hılâfet fiilen ilgâ olunacaktı. Bu tutum acaba, -o gün için başvurulan- bir taktiğin icabı mıydı?!... Bizce, hayır!..

Filhakika **M. Kemal Paşa**, mâhud nutkunda bu mes'eleye temasla

---

120 - Forein Office'de merhuma âid birçok vesikanın sûreti elimizdedir. Türkçe, İngilizce ve Arapça olarak tanzim edilmiş bulunan bu vesikaların tahlik ve değerlendirilmesi -şimdilik- mevzuumuz haricindedir. Bunlar Tetkik edildiğinde O'nun adım adım nasıl hassasiyetle takip edildiği ve bir nevi göz hapsinde tutulduğu açıkça görülmektedir. O derecedeki **Lord Gürzon**, Lozan müzakireleri esnasında, oradan bile bu takibe devam etmiştir. Bunları da zamanı gelince açıklayacağız.

121 - **M. Kemal Paşa**'nın Meclis kürsüsünden Saltanat'ı alabildiğine kötüleyip O'nun kaldırılmasını isterken, Hılâfet'i göklere çıkaran bu konuşmasının tam metni için bkz:
Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, İst. 1954, C. 1, sh. 261 vd.

To . informed
Ey. [illegible] 25. 3. 23

24 MAI 1923

صاحب السعادة المعتمد البريطاني بجدة

[illegible]

وكيل الخارجية
فؤاد

وهذه صورة البرقية

جناب الماريشال بلومر

مالطة

[illegible]

660   22.3.40
4/8/41.

H.E. British Agent, Jeddah.
after respect.
I have received the following telegram from H.M. Sultan Wahiduddin with a request to have it sent to Malta and to inform Y.E. accordingly. with respect.

Fuad.
5.5.[illegible]

Copy of the telegram.

Malta . Marshal Plumer.
My state of health does not allow me to stay here always. Is there any objection on the part of H.M.G. to have my family transported to Haifa or the neighbourhood as is it possible that H.M.G. would help and facilitate their journey as before and to inform the F.O. to issue £ 1000 of mine in the Bank through the Consul of Jeddah. Please reply as early as possible to my telegram.

Lütfen, **Sultan Vahideddin**'in **Lord Pülümer**'e çektiği telgrafın nerelerden dolaşıp geçtiğine dikkat buyurunuz ki O'nun vatandan ayrıldıktan sonra hangi şartlar içinde yaşadığını kavrayabilesiniz...

"Hilâfet, sarih bir hukuka mâlik olmaksızın bir müddet daha bırakıldı."[122] demek sûretiyle bu hareketi, bir taktik olarak göstermektedir. Fakat bugün ortaya çıkmış olan sayısız vesika, hem kendisi ve hem de Meclis'in o sırada Hılâfet'in ilgâsından değil, bilâkis muhâfazasından yana olduğunu göstermektedir.[123] Şu farkla ki, Meclis bu dinî ve tarihî müessesenin, Türkiye'nin istikbâli bakımından lüzum ve ehemmiyetine inanıyor, O ise, "halife" olmak istiyordu.[124] Bunu ilk olarak fark edip bir beyannâme ile protesto eyleyen "Erzurum Muhâfaza-i Mukaddesat Cemiyeti" mensuplarına

122 - **M.Kemal Paşa** - a.g.e. sh. 418.

123 - Saltanat'ın ilgâsı kararının baş mürevvici olan **Dr. Rıza Nur** bu mes'eleye temasla diyor ki:

"...Sarih bir hukuk ile ben onu ibka ettim. İsteseydim o galeyan içinde Hılâfet de giderdi..." (**Dr. Rıza Nur** - a.g.e. C. III. sh. 969) **Dr. Rıza Nur**, daha ileri giderek, başlangıçta değil yalnız Hılâfet'i, Saltanat'ın ilgasını bile düşünen ve isteyen mevcud olmadığını söylemektedir. (Bkz. a.g.e. sh. 969 vd.)

124 - **M. Kemâl Paşa**'nın bu devrede, -hiç şüphesiz sağlayacağı âlemşümûl sulta ve itibar sebebiyle- "halife" olmak, istemesinin sebep ve tafsilâtı için bkz: **Kâzım Karabekir Paşa** -İstiklâl Harbimiz, İst. 1960, sh. 978 vd.- 1058 vd. - **Kadir Mısıroğlu** - Kurtuluş Savaşı'nda Sarıklı Mücâhidler - İst. 1969, sh. 363 vd.

Bu istikamette bir beyan bizzat **M. Kemâl Paşa**'dan da sâdır olmuştu. O, şartlar büsbütün değiştikten ve artık Hılâfet'i muhâfaza etmek imkânsız hâle geldikten sonra bu sıfatı kendisinin taşıması sûretinde bir teklifle karşılaştığını şöyle anlatmaktadır:

"Halife hal' ve Hılâfet Makamı lağvolundu ve mahlû' halîfe ve Osmanlı Saltanat-ı münderisesi hânedanının bilcümle âzâsı, Türkiye Cumhuriyeti memâliki dâhilinde ikamet etmek hakkından ebediyyen mahrum kılındı.

Efendiler, Hılâfet Makamı'nın muhâfazasında, dinî ve siyâsî menfaat ve zarûret bulunduğu zehâbında bulunan bazı zevat, arzettiğim kararların alınmakta olduğu son dakikalarda Hılâfetin tarafımdan deruhte edilmesi teklifinde bulundular.

Bu gibilere icabı gibi derhâl red cevabı vermiştim.

- tâlihsiz bir pâdişah -

SULTAN VAHİDEDDİN

- 1861 - 1926 -

Kâzım Karabekir Paşa aracılığı ile gönderdiği teskin edici cevap bile, bu husûsu ispat eden ipuçlarını ihtiva etmektedir. Bunları kitabına derc ile tahlil eden **Kâzım Karabekir Paşa** da bizimle aynı görüşü paylaşmaktadır. [125] Zira **M. Kemal Paşa**, bahsi geçen cevabında:

"Hılâfet ve Saltanat mes'ele-yi esâsiye olarak mevcud değildir. Türkiye'nin başında Halife-i İslâm olacak ve bir hükümdar sultan bulunacaktır.Mevzuubahs olan hükümdarın hukuku olup tâyin ve tahdidi için son birkaç asrın tecrübe ve devlet mefhumundaki millet hukukunun mana-yı hakikîsi âmil olmalıdır. Bu esas üzerinde henüz tesbit edilmiş kat'î bir düsturumuz yok-

---

Bilvesile diğer bir noktayı da arzedeyim. Büyük Millet Meclisi Hılâfet'i lâğvettiği zaman Antalya Meb'usu ulemadan **Râsih Efendi** Hilâl-i Ahmer (Kızılay) nâmına Hindistan'da bulunan bir hey'etin rıyâsetinde idi. **Râsih Efendi** Mısır'a uğrayarak Ankara'ya avdet etti. Benden mülâkat talep ederek şu beyanatta bulundu:

"Seyahat ettiğim memleketlerden ehl-i İslâm benim Halife olmamı istiyormuş. Sâhib-i selâhiyet İslâm hey'etleri Râsih Efendi'yi bana bu hususu tevdi etmek için tevkil etmiş..." Rasih Efendi'ye verdiğim cevapta İslâmların bana olan teveccüh ve muhabbetlerine teşekkür ettikten sonra dedim ki:

"Zat-ı âliniz ulemâ-i dindensiniz. Halifenin reis-i devlet demek olduğunu bilirsiniz. Başlarında kralları, imparatorları bulunan teb'anın bana îsâl ettiğiniz arzu ve tekliflerini ben nasıl kabûl edebilirim?Kabûl ettim desem buna o teb'anın metbûları râzı olur mu? Halifenin emr-u nehyi îfa olunur. Beni halife yapmak isteyenler emirlerimi infaza muktedir midirler. binâenaleyh mevzuu, medlûlü olmayan mevhum bir sıfatı takınmak gülünç olmaz mı?

Efendiler açık ve kat'î söylemeliyim ki, ehl-i İslâm'ı bir halife heyûlâsı ile halâ işgâl ve iğfal gayretinde bulunanlar yalnız ve ancak ehl-i İslâm'ın ve bilhassa Türkiye'nin düşmanlarıdır..." (**M.Kemâl Paşa** - a.g.e. sh. 515)

125 - **Kâzım Karabekir Paşa** - a.g.e. sh. 978.

tur." [126] dedikten sonra ilâve etmiştir:

"... Velhasıl bu islâhatı halk idâresinin hakimiyet ve inkişâfına müsâid sûrette kânun-i esâside yapılacak tadilât ile temin ve hukuk-i pâdişâhiyi tahdid edecek tarzda yaparak memleket ve Âlem-i İslâm'ın hayat-ı hâzıra ve müstakbelesi için azîm teşeddüd ve mahzurlar dâvet edecek cumhuriyet şeklinden kat'iyyen sakınmak lâzımdır." [127]

Biz, bahsi büsbütün uzatıp değiştirmemek için, bu hususu kâfi derecede ta'mik etmiş (derinleştirmiş) olan **Kâzım Karabekir Paşa**'ya havâle ederek [128] **Sultan Vahideddin** merhum etrafındaki gerçekleri O'nun müdâfaanâmesi zemininde ve hulâsatan anlatmaya

---

126 - **Kâzım Karabekir Paşa** - a.g.e. sh. 980.

127 - a.y.

128 - **Kâzım Karabekir Paşa**'nın bu husustaki beyanlarından sâdece şu ikisi bile sanırız kâfi bir kanaat verebilir:

1- "**MustafaKemâl Paşa**'nın Hilâfet'in lüzumu hakkındaki Balıkesir'deki hutbesi ve Meclis'deki nutku ve bu beyannâme bir araya getirilir ve başlarına da mefkûre hatıratı hocalar grupu ortasında ve ayni kisvede **Mustafa Kemâl Paşa**'nın resmi konursa vaziyet daha iyi anlaşılır. Gazi'nin büyük bir taasupla Hilâfet ve Saltanatı şahsına almak istediği görülür. Buna muvaffak olamayınca da 180 derecee aksine yürüdüğü müthiş garabetdir. İfrat ve tefritten bir türlü kurtulamıyoruz. Bu tamim ne kadar lüzumsuz ve hattâ zararlı ise sulhden sonra mütezâyiden giden içtimâi tahribat da o kadar felâketdir. İhtarnameyi yazan **Mustafa Fehmi Efendi**'nin de reyi ile melon şapka ve lâtin hurutatiyle İstanbul'un asrî plâjlaında medeniyet yolunun yolcularını ara sıra seyrederek bu sâbık yazılarına mı yoksa hale mi acır acaba? Bilmek pek meraklı bir şeydir." (a.g.e. sh. 1058).

2- "Gâzi'nin vakit vakit yaptığı emrivâkileri de kabul ile istiklâl Harbi pek şanlı ve şerefli kabul edildi. Fakat sonrası hiç de böyle olmadı. **Mustafa Kemâl Paşa** bir zaman hocalardan mutaassıp bir halde hutbe ve nutuklarla Hilâfet ve Saltanatı almağa uğraştı.Muvaffak olamayınca müthiş sola kaydı.Dinî ve an'ânevi varlıkları kanla yıktı. Terakki ve tekâmül taraftarı olan arkadaşları bu sağa sola hareketlerde artık birlikte yürümediler, hattâ muhalefete geçtiler. Bunları kaybetmekle de sukût başladı ve devam ediyor." (a.g.e sh. 978).

devam edelim:

6- Sevr Sulh "Proje"si, bize derhâl kabûl veya reddedilmek üzere ve bir ültümatom sûretinde tebliğ edilmişti.[129] **Sultan Vahideddin** O'nu devrinin -hemen hemen- bütün münevverleri ve hükümetin zorlamasına rağmen [130] tasdik etmedi. Böylece kendisinin "M e - c e l l e - i m u s î b e t" adını verdiği bu menhus muâhede projesinin kuvveden fiile çıkmasını yani tam bir muâhede hâline gelmesini önledi. Bu maksadla topladığı "S a l t a n a t Ş u r a s ı" na o devrin bütün ileri gelen şahsiyyetlerini dâvet ettirmişti. Bunlar da bir tek evet bir tek muhâlife mukabil toptan Sevr Sulh Projesi'nin tasdikine taraftar olmuşlardı. Çoğu ihtihatçı veya **Sultan Vahideddin** Merhumun tâbiriyle "i t t i h a t ç ı b u l a ş ı ğ ı" olan bu adamlara toz kondurmayanların, **Sultan Vahideddin**'e târizde bulunmaya ne hakları olabilir?!...

7- Başlangıçtan itibaren "K u v v a - y i M i l l i y e"ye taraftar ve bu muâvenetkâr davranışına ilâveten Sadrazam **Tevfik Paşa**'yı sırf **M. Kemâl Paşa**'nın tasvibine mazhar olduğu için iki seneyi mütecâviz bir müddetle işbaşında tutmuştur. Bundan maksadı

---

129 - Tafsilât için bkz : **Dr. Cemil Topuzlu** - Seksen Yıllık Hatıralarım, İstanbul 1951, sh. 220 vd. - Musul'daki İngiliz tecâvüzlerini protesto eden **M. Reşid Paşa**'ya İngiliz **Webb**'in 30 Aralık 1918'de cevabı şu olmuştu: "Mütarekenin yenilmiş Türkiye'ye dikte olunduğunu (imposed to the conquered Turkish Goverment) unutmamalıdır." (bkz. **Gotthard Jaeschke** - a.g.e. C. II, sh. 12)

130 - O'nun bu hareketi, devrin Dahiliye Vekili'nce şöyle teyid olunmaktadır:

"... Fakat Zât-ı Şâhâne'nin bu muâhedeyi -Sadrazam'ın (Damad **Ferid Paşa**'nın) ibramına (zorlamasına) rağmen -tasdikten sûret-i kat'iyyede ictinab ettiği şüpheden berîdir." (Bkz: **Reşid Bey** - gördüklerim, Yaptıklarım İstanbul 1945, sh. 299)

İstanbul ve Ankara hükümetleri arasındaki gerginliği azaltmaktı. M. Kemâl Paşa'nın mâhud nutkunda kendisinden " v a t a n p e r v e r v e z i r " diye bahsettiği **Tevfik Paşa, Ali Rıza Paşa** gibilerin kurdukları kabinelerin gayret ve faaliyetleri de bu maksadı temine kifâyet etmemişti. [131] Bu da yukarıda bahsedilen kurt- kuzu hikâyesindeki mantık ve zihniyyet yüzündendi. Bu sebepledir ki; ortada **Sultan Vahideddin**'e kabil-i izâfe bir kusur mevcud olup olmaması hâiz -i ehemmiyet değildi. Lâzımsa, onu icad ve ihdas güç olmayacaktı. Nitekim öyle de oldu!..

8 - Hılâfet ve Saltanat'ın birbirinden ayrılması ve Saltanat'ın ilgâsından sonra ortaya çıkan fiilî durumu asla tanımamış -öz islâmî doktirine bağlı kalarak- " S a l t a n a t s ı z H ı l â f e t o l a m a y a c a ğ ı " görüşünde ısrar etmiştir. Bu hususta Kuva-yı Milliyecilerin mümessili sıfatıyla İstanbul'a gelmiş olan **Rafet Paşa** ile görüşmesi meşhurdur. [132] Bu görüşme O'nun Halife **Abdülmecid Efendi** gibi asgariye râzı olabilecek bir kimse, yani makam sevdalısı bulunmadığını açıkça ortaya koymaktadır.

9- Vatanı terk edişi kemalist kalemşörlerce " h e s a p v e r m e k " ten[133] kaçış olarak ifade edilmektedir. Yukarıdan beri serdedilen deliller, O'nun böyle korkulacak bir hesabı olmadığını açıkça göstermektedir. Esasen tab'an korkak bir kimse de değildi, Bu husus

---

131 - **M.Kemâl Paşa** -a.g.e. sh. 117 vd. **Dr. Rıza Nur** - a.g.e. 591 vd.

132 - Bkz: **Tarık Mümtaz Göztepe** - Osmanoğullarının Son Pâdişahı vahideddin Mütâreke Gayyasında, İstanbul 1969, sh. 446.

133 - Böyle bir hesap vermeyi önceleri bizzat arzu etmişti. Bu hususta Sadrazam **Tevfik Paşa** 4 Kasım 1922 de Akşam muhabirine bir beyanet vererek "S u l t a n h a z r e t l e r i ş i m d i l i k i s t i f a e t m e k i s t e m e y e r e k m i l l e t e h e s a p v e r m e k a r z u s u n u i z h a r e d i y o r l a r" demişti.

pek çok vak'a ile sabittir. [134] Bununla beraber O, " h a l i f e " sıfatıyla hakarete mâruz kalmaktan endişe etmiştir. Bunda da kendisini haksız bulmak, bilmeyiz ne derecede doğru olabilir?!.. Hele, meş'um "A l i K e m a l V a k ' a s ı " ve Meclis'in merhumu " v a t a n h â i n i " ilân eden mâhud kararından [135] sonra bu babta bir tenkid veya târiz mâkûl olabilir mi?!..

10 - **Sultan Vahideddin** Merhum'un şahsî görüş ve zihniyet bakımından millî tarihimizin dev şahsiyyetleri olan eslâfından farksızlığını O'nun müdâfaasında yer alan şu cümle açıkça ortaya koymaktadır:

"... Ş i m d i b a n a b i g a y r i h a k k ı n (haksız olarak) i h â n e t - i v a t a n i y y e i s n a d e d e n l e r , H ı l â f e t ' i h u k u k v e n ü f u z u n d a n t e c r i d v e t â d i l e d e r e k bu "Saltanat-ı Muhammediye" yi y ı k m ı ş l a r v e y a l n ı z v a t a n l a r ı n a d e ğ i l , b ü t ü n Â l e m - i İ s l â m ' a i h â n e t e t m i ş l e r d i r."

---

134 - İttihad ve Terakki'nin zulüm ve istibdadını tenkid ettiği için "Bâb-ı-âli Baskını"ndan sonra takibe mâruz kalan Mülâzım **Şaban Efendi** Şehzâde **Vahideddin Efendi**'nin Çengelköy'ündeki köşküne sığınmıştı. **Mahmud Şevket Paşa**'nın emriyle bu zatı yakalamak için gelen polisler, **Vahideddin Efendi**'den şu cevabı almışlardı:

"- Bana mensup olan, sarayıma iltica eden mâsumiyeti de bence malûm olan bir adamı garazkâr düşmanlarına teslim edemem. Cebren içeri girmek isteyenleri vururum. Beni öldürmedikçe Şaban Efendi'yi buradan alamazsınız." (Bkz: **Ahmed Reşid Rey** - H. Nâzım) - Gördüklerim-yaptıklarım- İstanbul 1945, sh. 263.

Henüz veliahd bulunduğu sırada Almanya'ya gitmişti. O zaman harb içinde bulunuluyordu. Siperleri dolaşırken umulmadık bir tehlikeye karşı başını eğmesi ihtar edildiği zaman cevabı şu olmuştu: " T ü r k b a ş ı d ü ş m a n k a r ş ı s ı n d a e ğ i l m e z . " Bk. **Adsız** - Türk Ülküsü -İstanbul 1956, sh. 85 .

135 - Bkz. **Gotthard Jaeschke** - Türk İnkılâbı Tarihi Kronolojisi, C. I. Ankara 1972 sh. 512 - 30 Ekim 1922 tarihli bu karar için bkz: Tevhid,i Efkâr 16 Kasım 1922 tarihli nüsha' veya Zabıt Ceridesi C. 24 sh. 251, 270, 291, 297.

Bu " S a l t a n a t - ı M u h a m m e d i y e " öyle bir tâbirdir ki, Osmanlı Devleti'ni bundan daha mükemmel bir sûrette ifâde edebilecek başka bir tavsif bulunamaz![136]

11 - **Sultan Vahideddin Merhûm**, memleket münevverlerine güvenmek gibi bir hatanın kurbanı olmuştur. Eğer, hata ise, bunu derc edilen müdâfaanâmesinde kendisi de mûteriftir. Fakat güvenmeyip de ne yapacaktı?!. Devleti tek başına sevk ve idâre edecek değildi ya!.. İş başına getirdiği insanların hepsi de Saltanat ve Hılâfet'e hattâ Pâdişah'ın şahsına sadakat yemini yapmış insanlardı. Düşman, nice zamandan beri memleket münevverlerini kendine bendetmiş ve bütün kaleleri içten fethetmiş bulunuyordu. Namuslu adam o kadar azdı ki.. namuslu ve muktedir... Zavallı **Vahideddin** ne yapabilirdi?!..

Memlekette iş görebilecek herkes ya İttihatçı, ya da O'nun tâbiri ile " İ t t i h a t ç ı b u l a ş ı ğ ı " idi. Üstelik merhum, buhranlar had safhaya ulaştıktan sonra taht'a geçmişti. Alev bacayı sardıktan sonra ne yapılabilirdi ki, O'nun bunu yapmamakla ithamı mâkul addedilebilsin?! Elhâsıl elli altmış yıl sonra olsun bir parça insaf ve müsâmahaya nâil olmak herkes gibi O'nun da hakkı değil midir?...

---

136 - Gerçekten bu tâbirin, itilâ (yükseliş) devirlerinde değil, devlet için bir takım ciddi beka endişelernin belirdiği **II. Mahmud** zamanında bile kullanıldığı görülmektedir. Meselâ 1821 Mora isyânında hıyâneti sabit olduğundan asılan Patrik **Gregoryus** ve bâzı papazların idâm yaftalarında bu "D e v l e t - i A l i y e - y i M u - h a m m e d i y y e " tavsifi geçmekte ve ayrıca "A l l a h t a r a f ı n d a n m ü e y y e d v e b e k â s ı â y â t - ı s e m â v i y y e i l e s â b i t b u l u n a n d i n v e d e v l e t " denilmektedir. Bkz. Cevded Paşa - a.g.e. sh.

Hattâ daha ümitsiz bir devir olan Harb-i umûmî içinde neşredilen bir eserde "H ü k ü m e t - i s e n i y y e , v a z i y y e t - i t a - r i y y e s i i t i b â r i y l e h i m â y e - i s e m e d â n i y y e y e m e v d u d u r . D e v l e t - i O s m a n i y e y y e b i z z a t H a z r e t i P e y g a m b e r i n t e s i s b u y u r d u k l a r ı h ü k ü m e t t i r ." Serlevhasıyla bu görüş uzun uzun anlatılmaktadır. (Bkz: **Hüseyin Nesimi-i GİRİDÎ** - Sâhib-i Zuhur, İstanbul 1332, sh. 204 vd.).

12 - Yurttan ayrılışının sebeplerinden biri de " t e k r a r d ö n m e k " hususundaki kavi ümidi idi. Bu da gördüğü bir rüyanın tâbirinden doğmuştu.[137] Kim bilir bu tâbir -belki de şahsı için değil de, temsil ettiği müesseseye âiddir. Bunu da zaman gösterecektir!..

b) Âlem-i İslâm'daki Endişe

Sultan Abdülhamid'in gayret ve faaliyetleri sonunda Hılâfet bütün İslâm Âlemi'nin en hassas mes'elesi hâline gelmişti. Hassas ve birleştirici.. .Bilhassa " B a l k a n H a r b i B o z g u n u " ndan itibaren bu hassasiyet daha da artmıştı. Zira bu harbin başlangıcında Türkler'in gaalip geleceğini umduklarından " S t a t i k o d e ğ i ş m e y e c e k t i r !..." demiş olan batılı devletler, tahminlerinin aksi zuhur edince bu kararlarını unutmuş gözükerek Avrupa'daki topraklarımızı Hristiyan Balkan Devletleri'ne peşkeş çekmeye kalkışmışlardı. Bu tavır, başta Hindistan müslümanları olmak üzere Âlem-i İslâm'ın Türkiye lehindeki protesto ve nümâyişlerine başlangıç teşkil etmiştir.

Esir müslümanlar Hılâfet'i hâiz olan osmanlı Devleti'ne taraftarlığı zamanla metbûları Hristiyan idârecilerle aralarındaki anlaşmazlıklarla kaynaştırarak -âdetâ- kendi mes'eleleri hâline getirmişlerdi. Bu sûretle başlayan " H ı l â f e t H a r e k e t i " İslâm Dünyası'nda büyük bir endişe mevzuu hâline gelmiş ve iki safha arzetmiştir.

a) Önce Hılâfet'in dıştan gelecek bir darbe ile yıkılmasından korkulmuştur. Bu hususta en ziyade İngilizler'den ikinci derece de Ruslar'dan çekiniliyordu. [138] Hılâfet etrafındaki endişeleri İngiliz aleyhtarı siyâsetle kaynaştıran daha ziyade Hind Müslümanları'ydı. Onlar

---

137 - Tarık Mümtaz Göztepe -Vâhideddin Gurbet Cehenneminde, İstanbul 1969 sh. 31-32.

138 - Hılâfet'in ilgâsının baş mürevviç ve tertipçisi İngilizler, ikinci derecede de Ruslar olduğunu ispat eden sayısız vesâikten sadece birini takdim ediyoruz:

Rusya'da Bolşevik İhtilâli gerçekleştikten sonra yeniler, Çar İdâresi'ni kötülemek maksadıyla Hâriciye Nezâreti'ndeki vesika-

bu hususta o derecede geniş ve çetin bir mücadele vermişlerdir ki, bu hususu biraz aşağıda mahsus bir fasıl hâlinde tafsil etmek ihtiyacını hissediyoruz.

b) Zafere kadar yardım ve müttefik bulmak için Hılâfet'e bir "can simidi" gibi sarılmış olan Kuvva-yı Milliyeciler'in zaferden sonra bu müessese hakkındaki tutum ve davranışları Hılâfet mevzuundaki endişenin, ikinci ve en ehemmiyetli safhasını teşkil etmiştir.

Gerçekten 2 Teşrinisâni (Kasım) 1922'de T.B.M.M.'nce ittihaz

---

ları resmen neşretmişlerdi. Bu vesika mecmualarından biri de "Türkiye Asyasının Taksimi" adlı eserdi. Bunu "Anadolu'nun Taksimi" adı altında (İstanbul 1926) tercüme ve neşreden **Hüseyin Rahmi** (Apak) böylece Türk Umûmî efkârı önünde gizli İngiliz ve Rus emellerini ortaya koymuştur.

Bahsi geçen eserde yer alan 33 numaralı vesika:

Rus Hâriciye Nâzırı S. D. Sazanof'dan Londra'daki Büyük elçiye Telgraf.

Nu. 1265 20 Mart 1915

Buradaki Büyük Britanya Büyük Elçisi'nin 12 Mart tarihli muhtırasına cevaptır:

Boğazlar ve İstanbul mes'elesinin Rusya'nın arzusuna göre halledilmesine İngiltere Hükümeti'nin tamamiyle ve nihâî bir sûrette razı olmasından dolayı....

Mukaddes müslüman beldelerinin müstakil bir müslüman hükümetinin emr-i idâresinde kalması lüzumu hakkındaki Büyük Britanya Hükümeti'nin fikrine İmparatorluk Hükümeti tamâmiyle iştirak eder. Maamafih bu hususun da ne sûretle halledileceğini yani Türk Sultanı'nın halifelik ünvanı muhâfaza edilerek bu mevkilerin Türk idâresi altında mı bırakılması arzu ediliyor, yoksa yeni müslüman ve müstakil hükümetler mi teşkili düşünülüyor, işbu keyfiyetin bilinmesi ve izahı lâzımdır. Çünkü her iki ihtimalde dahi İmparatorluk Hükümeti vaz'iyyetini tayin mecburiyetindedir. İmparatorluk Hükümeti kendi tarafından. **Hılâfet'in Türkiye'den ayrılmasına tamamiyle taraftar ve arzukeştir..**"

(**Hüseyin Rahmi** - a.g.e. sh. 145-156).

olunan "Saltanat'ın ilgâsı" kararı, Hılâfet'in geleceği bakımından büyük bir endişeye sebep olmuştu.[139] Çünkü bu kararla, Hılâfet muhâfaza edilmekle beraber siyâsî ve fiilî olarak "ikti-

---

139 - Hakikatte, bu endişe Saltanat'ın ilgâsından evvel dahi mevcuddu. Hem de bazı ileri görüşlü münevverlerle, Meclis'in muhâfazakâr mebuslarında bile.. Çünkü İttihatçılar'ın bu istikamette bir düşünceleri olduğu etrafa az çok sızmıştı.

İttihatçılar'ın Şeyhülislâmlarından **Hayri Efendi**'nin oğlu **Münip Hayri Ürgüplü**'den şahsen dinlediğimize nazaran, bir gün Kastamonu Meb'usu ulemadan **İsmail Mâhir Efendi** Makam-ı Meşihat'a gelmiş. Başka gelenlerin de iştirakiyle sohbet yavaş yavaş koyulaşıp derinleşmiş, ve Hılâfet bahsine intikal etmiş. Hâzirûndan birisi Şeyhülislâm'ın fısıldamasıyla İsmail **Mâhir Efendi**'ye Hılâfet'in ilgası hakkında herhangi bir kitapta bir kayda rastlayıp rastlamadığını sormuş. Efendi "Vardır!.." demiş ve eserlerinde mugayyebattan (gaip olan, bilinmeyen şeylerden) pek fazla bahsettiği bilinen **Muhiddini Arabî Hazretleri**'nin bir te'lifinden bahsetmiş. O kitap, Meşihat Kütüphanesi'nde varmış. Alıp getirmişler. Efendi buradan Hılâfet'in ilgâsına âid kaydı arayıp bularak okumuş. Hâzirûna bir ye's hâkim olduğunu görünce; "Üzülmeyiniz, bu kitapta Hılâfet'in tekrar ihya olunacağına dair de beyan vardır" diyerek o kısmı da bulup okumuş. Bu vak'ayı **Sultan Vahideddin**'in yukarıda bahsi geçen rüyası ile birlikte mütâlea bilmeyiz, mahzun gönüllere bir parça ferahlık vermeye kâfi gelir mi?

Bu vak'ayı nakletmekten maksadımız, memleket münevverleri ve hatta bazı hoca efendilerde Hılâfet'in istikbaline dâir bir endişenin çok daha önceden mevcud bulunduğunu göstermektir. Şeyhülislâm Efendi'nin suali bu endişenin şümûl ve derecesini ortaya koymaktadır.

Kuva-yı Milliyeciler de ekseriyetle İttihatçı olduğundan, onların da Hılâfet'e iyi bir gözle bakmayacakları kanaatı muhâfazakâr muhitlerde yaygındı. Bu endişenin Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin dindar meb'uslarında da mevcud olduğu **M. Kemâl Paşa**'nın nutkundan bile anlaşılmaktadır:

"... **Rauf Bey**'den dinlediklerimin hulâsası şu idi: Meclis Makam-ı Saltanat'ın ve belki Hılâfet'in ortadan kaldırılmak nokta-i nazarının takip edildiği endişesi ile müteezzîdir. Sizden

d a r s ı z " bir hâle konulmuş oluyordu. Bu yolda hareketle bir gün Hılâfet'in tamamen ilgâ olunmasından korkuluyordu.

Bu endişelerin belirdiği sırada Türk başmurahhası **İnönü** konferans müzâkereleri için Lozan'a ulaşmıştı. (11 Kasım 1922) Konferansın alâkadarlarca 13 Kasım'da başlayacağı bildirilmişti. Fakat o sırada İngiltere'de **Lloyd George** Kabinesi düşmüş ve bu yüzden konferans bir hafta tehire uğramıştı. **İnönü** bu sebeple Lozan'da âtıl kalınca, Paris'e kısa bir seyehat yaptı. Burada ikamet ettiği Grillon Oteli'nde 17 Kasım 1922'de Hind müslümanlarının nâşir-i efkârı olan " M ü s l i m S t a n d a r t " Gazetesi Yazı işleri Müdürü

---

ve sizin âtiyen (gelecekte) alacağımız vaziyetten şüphe etmektedir.." (**M. Kemâl Paşa** a.g.e. sh. 418.)

Hılâfet'e aleyhtarlık o devrin, münevverlerinin en umulmadık sîmalarında dahi mevcuttu. Hem de **M. Kemâl Paşa**'dan önce... Bir misâl olmak üzere **Süleyman Nazif**'in Kastamonu Valisi iken **Ebuzziyazâde Velid Bey**'e gönderdiği 29 Nisan 1911 tarihli mektubu zikredebiliriz. Tarihe lütfen dikkat ediniz!... Henüz **M. Kemâl Paşa** ve arkadaşları ufukta bile yoktur.

Süleyman Nazif bu mektubunda:

"... söz aramızda kalsın, Hılâfet bizim için dâima bir bâr (yük) olmuş ve dört asırdan beri şevket-i milliyemizi, kemirmekle tegaddî edip durmuştur." demekte ve yalnız Hılâfet'e değil, " İ t -t i h a d - ı İ s l â m "a bile en ağır şekilde hücum ederek bunları birer hayal mahsûlü olarak göstermektedir. (Tafsilât için bkz: Resimli Tarih Mecmuası sayı 73, Ocak 1956 İstanbul).

Ülkemizde münevver dinsizliğinden büyük ölçüde mes'ul olan ve sözde ilim adına onları ifsad eden **Ziya Gökalp, M. Kemâl Paşa**'ya hitaben "i s t i d â " isimli bir şiir yazarak bunda - şimdilik- Saltanat hakkında şu beyanda bulunmuştur:

"...............

Kurtar bizi, cehâletten, noksandan!.

Göster şimdi ilmî, harsî hedefler!.

Kurtar bizi artık kara Sultandan"

(23 Ekim 1922, Küçük Mecmua s. 20)

Seyyid Abdülkayyum Mâlik'i kabul ederek, kendisine bütün İslâm Âlemi'ne duyurulması ricasıyla şu beyanâtı vermek lüzumunu hissetmiştir:

"Türkiye'de Yeni Bir Devir:

Türkiye'de yeni bir devir başladığı mâlûm-ı Cihandır. Bugünkü Türk Milleti'nin muhârebe-i umûmiyenin bidâyet (başlangıç) ve bilhassa intihası (sonu) hengâmında dünya karşısındaki, millet olduğunu iddia etmek doğru olamaz. Türkiye'deki son dört senelik hayat-ı milliye ve bu hayatın mâlâmâl (dopdolu) olduğu vekâyi (vak'alar) Türk Milleti'nin Dünya'ya karşı olan vaziyyetini tamamiyle değiştirmiştir. Ve ümid ederim ki, Dünya'nın da O'na karşı olan nukât-ı nazarı (görüşleri) tebeddül eylemiştir. Son zamanlarda Türkiye'nin usûl-ı idâresinde bazı tahavvülât (değişiklikler) vukua gelmiştir. Meselâ en göze çarpan tahavvülü alalım: Türk Milleti'nin bugün erkek, kadın, her ferdi umûr-i dâhiliye ve hâriciyesine (iç ve dış işlerine) hâkim olmuştur. Hâlbuki evvelce bir hâkim ve onun bir muâvini icra-yı hükmetmekte idi. Bu tahavvül, bu inkılâb, İslâm'ın ve Hilâfet-i İslâmiye'nin menâfine hâdim olmadığını iddia edenler için müsaadenizle şu misali irad edelim: Hindli müslüman kardeşlerimiz pek haklı olarak İslâm'ın mukaddes yerlerinin tecâvüzden masun (korunmuş) kalmasını talep etmişlerdir. Belki umumca malûm değildir. Fakat biz biliyoruz ki, bu mes'ele yani mukaddes makamâtın tecâvüzden masun kalması için olan müslüman mürâcaatları bizim aleyhimize olarak istimâl olunmuş (kullanılmış) ve bizim bu makamât-ı mukaddesenin bulunduğu memâlik (mülkler) üzerinde emperyalist makasıd (maksadlar) ve ihtirâsât (ihtiraslar) perverde eylediğimiz (ileri sürdüğümüz) iddia olunmuştur. Bizi, "H ı l â f e t "i Arabistan'ın serbest olan aksamını kabza-i

idâremize (idâremiz altına) geçirmek üzere bahâne olarak istimâl eylemekle ittiham eylemişlerdir. Biz buna karşı İslâmiyet'te hakimiyet-i siyâsiyye ile riyâset-i diniyyenin memzuç (meczolunmuş, birbirine karışmış) olduğunu söyleyebilirdik. Bu iddia dünyanın her tarafında bilhassa Hindistan'daki müslüman kardeşlerimiz tarafından tasvip ve takdir olunabilir. Fakat muârızlarımızı, düşmanlarımızı ikna edemezdi. Yaptığımız tahavvülâtın vaz'iyyetin tevlid eylediği leh ve aleyhteki esbâb (sebepler) iyice tedkik edildikten sonra meydana getirildiği hakkında nazar-ı dikkatinizi celbetmek isterim. Bu inkılâbın başlıca fevâid ve netâic-i hasenesi (faydaları ve güzel neticeleri) bunlardır.

İnkılâbın Fevâidi:

Fevâidden bahsetmezden evvel şunu söyleyelim ki, Arap kavmi de bugün benliğini idrak eylemiştir. Biz bu milliyet fikrini, benliğini idrak ile mukadderatını kendi eline almak isteyen her hangi kavimde olursa olsun hüsnü telâkki ve takdir eyleriz. Biz Araplar'a: Ceziretü'l-Arap el 'an bizimdir ve şu Hılâfet'i elinde tutan müslüman kavmin arzularına tebaiyyet etmelisiniz, dersek; Araplar'ı ikna edemeyeceğimiz gibi Dünya'daki diğer milletleri de ikna edemeyiz. Biz dünya karşısına elimiz ve kalbimiz pâk olarak çıkmak isteriz. İslâmiyet'in eski an'anât-ı siyâsiyyesini ibkaya çalışırsak, bu hareketimiz Hılâfet'i bahane ittihaz ederek Türk olmayan milletleri kendi emperyalizmimize serfürû' ettirmek (baş eğdirmek) arzusu diye tefsir olunacaktır.

Biz yeni tarz-ı idâremizi bu gibi iddia ve ithamları kökünden söküp atacak surette kurduk. Biz kendimiz, hür bir milletiz ve diğer milletlerin hürriyet arzusuna mâni olmak istemeyiz. Bilhassa bu milletler müslüman milletler olursa. Kanaatime kalırsa, yekdiğerin bu surette hürriyetine olan hürmet-i mütekâbile, müslüman milletleri

arasında kuvvetli bir müslüman kavmimin hâkimiyetinin diğerine zorla kabûl ettirilmesinden daha ziyade hakikî, kalbî ve samimî bir ittihad temin edebilecektir. Filhakika müslüman olup, yekdiğerimizin hürriyetini tanıdığımız için, bugün aramızda daha kuvvetli bir ittihad mevcuttur.

İddia Olunan Mehâzir (mahzurlar):

Bununla beraber yapılan inkılâbın bazı ciddî mehâziri olduğunu zannedenler vardır.

Türkler'in Makamât-ı Mukaddeseyi muhtevî memâlikle olan irtibât-ı müstakbeleleri hakkında yeni bir nazariye serdetmekle, İslâm Dünyası'nın teveccüh ve müzâheretini kaybedecekleri iddia olunmaktadır. Bu iddiaya karşı Türk Milleti'nin kat'iyyen Makam-ı Muallâ-yı Hılâfet'in müdâfii ve hâdimi olmaktan bir an geri kalmayacağını söyleyebilirim. Size ve sizin vasıtanızla bütün müslümanlara diyebilirim ki, Hılâfet' her zaman olduğu gibi dînen pek sıkı merbut olduğumuz gibi icab ederse O'nun müdâfaası için son damla kanımızı dökmeye her zaman hazırız. Türk Milleti İslâmiyet'in kılıncı olmakla müftehirdir.

Müslüman Dünyası bizi terk mi edecektir? Müslüman kardeşlerimiz düşmanlarımızın bizim hakkımızdaki müfteriyâtına mı kapılacaktır? Erkek , kadın, çocuk, Türk Milleti'nin fakir, zengin her ferdi, Hılâfet-i İslâmiyenin şan ve şerefine zahîr (yardımcı) ve

hâdimdir. Ve bütün Türk Milleti diyorum, yalnız bir ferd değil. Bir ferdden ise, yekvücud bütün bir milletin Hılâfet'in müdâfii olması müreccah (üstün, tercih edilen) değil midir? Herkes bilir ki, bir ferdin hakimiyyet ve kuvveti zayıflayabilir. Kendisine bağlanan itimad ve emniyyete liyakat kesbetmiyebilir. Halbuki bütün bir millet Hılâfet'in şan ve şerefinin muhâfazasını esâsât-ı milliyesinden addederse elbette Makam-ı Hılâfet'in emniyyeti bin kat daha kuvvetli, daha şayân-ı itimâd bir zımân (kefâlet) altında bulunur. Son zamanlarda halifelerin ellerindeki Hılâfet kuvveti asla dinî olmayan bir takım makâsıda (maksadlara) âlet ettiklerini Müslüman Dünyası unutmamalıdır. Yeni tarz, böyle bir hareketi adîmu'l-imkân (imkânsız) kılmaktadır. Sizi temin ederim ki, biz Hılâfet'in bir emtia-yı siyâsiyye hükmüne geçmesine artık müsaade etmeyeceğiz.

Biz o kaattayız ki; Dünya'nın her tarafındaki Müslüman rüesâ (reisler) akıllı, dirâyetli ve dûrbîn (uzak görüşlü) kimselerdir. Ve zâhirî bir şekil ile hakiki bir vücud arasındaki farkı kolayca takdir ederler. Türk Milleti kendisinin Hılâfet'in istinadgâhı ve zahîri (yardımcısı) olduğunu ilân etmekle bu yeni hayat devrinde büyük Müslüman kuvvetlerinin kendisine muîn (yardımcı) ve zâhir olmasını beklemektedir.

Müslüman Dünyası'na bu millî kararda hiç bir şahsî ihtiras mevcud olmadığnı söylememizi rica ederim. Bu nokta her türlü şüpheden vârestedir. diğer taraftan bu yeni sûretle Türkiye'de şahsî ihtirâsâtın bir rol oynamasına manî olunmuştur ve Türk Milleti'nin her ferdi bu vaz'iyyeti idâmeye ahdetmiştir. Asırlardan beri Hılâfet'in mücâhidi olan Türk Milleti yekvücud olarak O'nu müdâfaada devam edecektir. Hılâfet'in kuvetini kaybeyleyeceği korkusu tamâmiyle esassız ve nâbemahâldir.

Diğer bir tenkid de milletin Sultan'ı, bilfiil Hılâfet'e sahip kılma-

dığı iddiasıdır. Zannetmem ki, bunu iddia edenler çok olsun. Mısırlı ve Hindistanlı müslümanların Ankara rüesasına (reislerine) karşı verilen küfür fetvasını ne kadar harâretle reddettikleri hatırlardadır. Biz zannederiz ki, müslüman kardeşlerimiz böyle fetvalar vererek hukuk-i Hılâfet'i sûiistimâl eden halifelerin nâmes'ul hareketleri ile bunların tekerrürünü men' için olan hareket-i vatanperverâneyi tefrik ederler. Müslüman Dünyası onları (yani Türkler'i) müşkilât içinde buldukları anlarda terk mi edecekti? Eğer siz bunu yaparsanız bizim ve bütün Müslüman Dünyası'nın menâfiimize (menfaatlerimize) karşı düşmanların âleti olursunuz.

Hukuk-ı Cismaniye Nedir:

Hukuk-ı Cismaniye ile kuvve-i tedâfüiye, (müdâfaa kudreti) menâfi-i mâneviye ve maddiyeyi maddî tecâvüzlerden korumak kudreti murad olunur.

Başka sûretle hiç irâd-ı mesâi kaabil değildir. Türk Teşkilât-ı esasiyesinde bütün kuva-yı tedâfüiyyenin Hılâfet uğrunda istimâli vardır. Böylece Hılâfet'i maddî vesâitten mahrum bıraktığınız nasıl iddia olunabilir?!

Hılâfet Türkiye'dedir. Türkiye'ye istinad eder. Hukuk-ı Hılâfet masundur. (korunmuştur) ve O'nun müdâfaası için bütün Türk Milleti kanını dökmeye hazırdır.

Netice

Hılâfet bu sûretle kesb-i za'f değil, kesb-i kuvvet etmektedir. Bizimle Hind Müslümanları'nın aramızdaki muhabbet kat'iyyen eksilmemektedir. Bugün Hılâfet, müslümanlar arasında her zamandan fazla bir muhâdenet (yardımlaşma) menbaıdır. Bütün dünyadaki müslüman kardeşlerimizin iyice tedkik etmesini ve onların

muâvenetini beklememizin haklı bir talep olup olmadığını anlamasını temenni ederiz. Biz sizinle aynı âile efradındanız. Müşkilâtımız bitmemiştir. Sizin teveccüh, muhabbet ve müzâheret-i maddiyenizi isteriz. Siz şimdiye kadar fiilî teşvikatınızla ve Hılâfet hakkındaki hareketimizi muvafık bulmakla bu Makam-ı Mukaddes'in muhâfızı olmaklığa lâyık olduğumuzu tasdik ettiniz. Türk Milleti bununla pek müftehirdir. Hukuk-ı Hılâfet'in masun bulunduğu kanaatindeyiz. Lütfen bunu İslâm Dünyası'na bildiriniz."[140]

Bu beyanattan asıl maksadın, İslâm Âlemi'nde beliren endişeleri dağıtmak olduğu, onun son cümlesinde bâriz bir sûrette ifâde edilmektedir.

Diğer taraftan, bu beyanat ile M. Kemâl Paşa'nın Saltanat'ın ilgası sırasında irâd ettiği nutuk arasında bir paralellik mevcuddur. Her ikisinde de, saltanat kötülenirken, Hılâfet göklere çıkarılmakta ve O'nun Saltanat yani siyâsî iktidardan tefrik ve mahrum kılınmasının İslâm'a uygunluğunun (!..) ispatına çalışılmaktadır. Bu durum, İsmet Paşa'nın re'sen hareket etmeyip şefinden aldığı emirle konuştuğunu göstermektedir. Şefinin ise, bu sıralarda halife olmak istediği ve bu âlemşümûl müesseseyi sırf kendisi için bir kenarda tutmak emelinde bulunduğu hususuna evvelce -bir nebze de olsa- temas etmiştik. Bu mes'elenin fiilen ilgâya kadar temâdî eden girift bir gelişimi ve tafsilâtı vardır ki, biraz ileride müstakil bir bahis hâlinde ele alınacaktır. Bu devre, Hılâfet'in ilgâ olunacağı hususunda yurt içinde ve İslâm Âlemi'nde izhar olunan mütevâlî endişeleri bertaraf maksa-

---

140 - Bkz. Tan Gazetesi - S. 4, Ankara 23 kânunisâni 1923 - F. Kandemir - Hâtıraları ve Söylemedikleri ile Rauf Orbay, İstanbul 1965 sh. 95 vd. - Hılâfet ve Millî Hâkimiyet, Ankara 1339, sh. 218 vd.

dına bağlı beyanat ve hareketlerle geçmiştir. Bunları anlatmazdan önce " H ı l â f e t T a r i h i "nde müstesnâ bir yeri olan " H i n d H ı l â f e t K o m i t e s i "nin faaliyetleri üzerinde bir nebze durmak istiyoruz:

c) Hind Hılâfet Komitesi

Hindistan'da uzun asırlar boyunca hâkim olmuş bulunan Hind-Türk imparatorluğu'nun yıkılışından sonra bu kıt'anın siyâsî birliği bozulmuştu. Bundan istifade eden İngilizler "Haydarabat" gibi bazı mahallî prensliklerin de yardımlarıyla buraya kısa zamanda hâkim oldular. (1850) Bunda prenslikler arasındaki rekâbet ve mücâdelelerin de büyük ölçüde rolü olmuştu.

Güney doğudan kıt'a içlerine ve kuzeye doğru gelişen bu işgâl ve istilâ, İngilizler'i kısa zamanda Ruslar'la karşı karşıya getirmişti. Çünkü onlar da Türkistan'ı işgâl etmiş ve kuzeyden Hind Kıt'asına dayanmışlardı.

Bu durumda, Ruslar'ın daha fazla ilerleyip genişlemesini istemeyen İngilizler, Rus düşmanlığında Osmanlılara paralel bir siyâset takibine koyuldular. Bu siyâsetin tabiî bir neticesi olarak da Kırım Harbi'nde (1853) Osmanlılar'ın yanında yer aldılar.

İngiliz idâresi altındaki müslümanların hissiyatına da uygun düşen bu siyâset ne yazık ki, pek fazla sürmedi. Bu tarihten çeyrek asır sonra ortaya çıkan Türk-Rus çatışmasında (Doksanüç Harbi) İngilizler aynı yardımı göstermediler. Fakat harbden sonra, Ayastefanos Muâhedesi'nin Rusya lehine olan hükümlerinin tâdili ve Ruslar'ın kazançlarının azaltılması için toplanan Berlin Kongresi'nde - kendi menfaatlerine de uygun düştüğü için- bize oldukça müzâherette bulundular. Ancak " K ı b r ı s t â v i z i " mukabilinde gerçekleşebilen bu müzâheret, İngiliz siyâsetinin bizimle en son paralelliği olmuştur. Bundan sonra İngilizler, dehşetli bir Türk (Osmanlı) düşmanlığı siyâsetini takibe koyuldular.

Hindistan'a hâkimiyet, İngilizler için, buraya varan yol üzerinde olması bakımından Malta ve Kıbrıs adalarıyla Mısır'ın da ehemmiyetini arttırmıştı. 1878'de Kıbrıs'a ayak basan İngilizler, 1883'te dahilî karışıklıklardan istifâde ile Mısır'a yerleştiler. Burasının tahliyesi için Bâb-ı Âli'ce yapılan ihtara kulak asmadılar.

Bilâhare Mısır'daki İngiliz idâresi ile Osmanlılar arasında çıkan "Akabe Mes'elesi"[141] de Türk-İngiliz münâsebetlerinin gerginleşmesine sebep oldu. Artık İngiltere, alttan alta "Ermeni Harekâtı"nı[142] da desteklemeye başlamıştı. Çünkü

---

141 - **Sultan Abdülhamid** ve O'nun takip ettiği "Hılâfet Siyaseti"nin parlak bir zaferi olan "Akabe Mes'elesi"nin tafsilâtı için işbu eserin kinci cildinin 154'üncü sahifesinde yer alan yüz numaralı dipnota bakınız.

142 - Ermeniler tarih boyunca Osmanlı idâresi altında yaşamış bulunan gayrımüslimler arasında **"sadâkat"**leriyle temâyüz etmişlerdi. San'atkâr, çalışkan, milletimizin dilinden örf ve âdetlerine kadar hemen herşeyini benimsemiş faydalı bir unsurdular. Arada, onların Hristiyanlık'a mensup olmalarından başka bir fark yok gibiydi.

Tarihte Ermeni harekâtı denilen mes'elenin ortaya çıkışı, kendileri üzerinde vâki' dış tahriklerin eseri olmuştur Şöyle ki;

Ruslar **Deli Petro**'dan bu yana sıcak denizlere çıkmayı millî bir siyâset hâlinde benimsemişlerdi. Bununsa en mâruf yolu, Boğazlar'dan geçiyordu. Boğazlar fevkal'âde ehemmiyetli bir stratejik mevkidir. Bu sebeple Ruslar'ın eline geçmesi bizden başka diğer bazı devletlerin de işine gelmiyor ve devletler muvâzenesini ağır bir şekilde bozuyordu. İngilizler ve İtalyanlar'ın Kırım Harbi'nde bizimle birlikte Ruslar'a karşı harbetmelerinin sebeplerinden biri de buydu.

Ruslar, Boğazlar üzerinden Akdeniz'e çıkmanın güçlüğünü, bunun başka milletlerin husûmetini tahrik eylediğini görünce, bu maksada hizmet edecek başka bir yol aradılar. Bu da Doğu Anadolu'da bir **"Ermenistan"** kurulmasını sağlayarak Kafkaslar'dan İskenderun'a kadar uzayan mıntıkayı **"himâye"** zahirî görünüşüyle ele geçirmek ve bu sûretle Akdeniz'e açılmaktı. Zira tahrike müsâid bir unsur olarak ortada Ermeniler'den başkası yoktu. Zira onlar bütün sadâkatlerine rağmen hristiyandılar.

artık Osmanlı Devleti'nin yıkılmasını arzu ediyordu. O, modası geçmiş bir teokrattı. Hristiyan Avrupa'nın yanıbaşında böyle bir İslâm İmparatorluğu'na ne lüzum vardı?!...

Diğer taraftan gelişen İngiliz sanâyiinin " h a m m a d d e " ve " p a z a r " ihtiyacı da geniş Osmanlı toprakları üzerindeki emperyalist İngiliz emellerini kamçılıyordu. Yirminci asrın başlarında arka arkaya ortaya çıkan, hristiyan Avrupa devletlerinin Kuzey Afrika ve Orta Doğu'daki müslüman topraklarına tasallutları, İslâm umûmî efkârının uyanmasına sebepoldu. Zira Ruslar'ın Türkistan'a İtalyan ve Fransızlar'ın Kuzey Afrika'ya hâkim olmaları, İngilizler'in Hindistan'ı ele geçirip Afganistan ve İran'ın dahilî işlerine müdâhale edişleri, müslümanlarda İslâm'ı yeryüzünden silmek için dakik bir plânın tezgâhlandırıldığı intibaını uyandırdı ve onların infiallerine sebep oldu.

Balkan Harbi ve arkasından Birinci Cihan Harbi ile bu hissiyat iyice bilendi. Zira bu harbin sonunda başta İngilizler olmak üzere

---

İşte Ermeni harekâtı, bu Rus tahrikleriyle başlamış, bilâhare çeşitli sebeplerle mes'eleye başka Hristiyan devletler de el atmışlardır.

Devletin en zayıf zamanına rastlamış olmasına rağmen, silâhlanan ve milletimizi arkadan hançerlemeye kalkışarak çeşitli zulüm, yağma ve katliâm irtikâb etmiş olan ermeniler'in bu hareketleri onların yanlarına bırakılmamıştır. Millet, -herşeye rağmen- Rus tahriklerinin iğfaliyle ne yaptığını bilmeyen bu canavar ruhlu Ermeni çetecilerine hak ettiği dersi vermiş ve Rusların ümidlerini kursaklarında bırakmıştı. Fakat Çarlık devrinden Bolşeviklik devrine geçen Ruslar, Akdeniz'e inmek hususundaki emellerinden vazgeçmemişler, tarihi ve emperyalist Moskof emellerini aynen kabul ve takipten asla geri kalmamışlardır. Bu sebepledir ki, bugün, tarihteki Ermeni mes'elesi yerine bir komünist-kürtçü hareket ikame ederek dün Ermeniler'le yapmak istediğini bugün birtakım gâfil kürt kardeşlerimizle tekrarlamak istemektedirler.

müttefikler Hılâfet'i hâiz Osmanlılar'ı haritadan silmek emeli peşinde koştuklarını açıkça ortaya koydular. Teklif ettikleri " S e v r S u l h P r o j e s i " nin muhteviyatı bunu inkârı gayrı kaabil bir sûrette gösteriyordu.

İşte bu tutum bilhassa Hindistan'da İngiliz aleyhtarı hissiyatı had safhaya ulaştırdı ve " H ı l â f e t C e r e y a n ı " adıyla tarihe geçen bir harekete sebep oldu. Bu cereyana vücud veren temel görüşler, şöylece hulâsa olunabilir:

1 - Türkiye bugün (o gün için) dünyada mevcud tek müstakil İslâm devletidir. O'nun ortadan kalkması, İslâm için telâfisi imkânsız bir kayıp olur.

2 - Bütün müslümanlar Türkiye'nin yardımına koşmak mecburiyetindedir. Çünkü bu ülke geçmişte İslâm Dünyası'nın asırlarca süren bir kalkanı olmuştur. Türkler kanlarını İslâm adına ve O'nun ihtişam ve muzafferiyeti uğrunda cömertçe dökmüşlerdir. ihtiyaç ânında böyle bir milletin yardımına koşmamak afvedilmez bir sadakatsizlik olur.

3 - Rusya'nın daha fazla genişlemesine mâni' olan Türk mukavemetidir. Bu durum da Hindistan'a hâkim olan İngiliz İmparatorluğu'nun dolaylı yoldan lehine olmuştur. İngilizler şimdi Türkler'e karşı olan bu borçlarını ödemeli ve şunu kavramalıdırlar ki, Türkiye'nin zayıflaması demek İngiliz-Rus mevkileri arasındaki müessir mânianın yok olması demektir. (Bu görüş İngiliz Kraliyeti'ne karşı alenen ve defaatle ileri sürülmüştür).

4 - Türkiye'nin İttihat Devletleri yanında Birinci Cihan Harbi'ne katılması, İtilâf Devletleri arasında Rusya gibi ezelî bir düşmanının bulunmasından doğmuştur. Bu, Rusya'nın mâlum emelleri sebebiyle Türkiye için kaçınılmaz bir neticeydi.

Hind Hılâfet Komitesi Başkanı **Mehmed Ali Han** bu düşünceyi **Lloyd George**'un şu sözüne karşı ileri sürmüştür: "Türkiye'nin İngil-

tere ile hiç bir ihtilâfı yoktu. Binaenaleyh Almanlar'la birlikte harbe girmemeliydi."

5 - Ocak 1918'de **Lloyd George** şu beyanatta bulunmuştu: "İngiltere, Türkiye'yi eski ve meşhur topraklarından mahrum etmek için çarpışmıyor."

Hind Müslümanları İngiliz Başvekili'ne bu teahhüdünü defaatle hatırlatmış ve O'nu sözüne sâdık kalmaya dâvet etmişlerdir.

6 - Hindistan'ın harb içinde müttefiklere yaptığı yardım görmemezlikten gelinemez. Bu kıymetli yardımlarla kazanılan zaferden sonra buna, Hindistan müslümanlarının arzu ve hissiyatına mugayir hareket etmek sûretiyle mukabele edilmemelidir. İngiliz İmparatorluğu, bugün Dünya'da en büyük " İ s l â m İ m p a r a t o r l u ğ u " dur. İmparatorluk menfaatleri, bu geniş müslüman teb'anın hislerinin Türkiye ve Hılâfet aleyhtarı hareketlerle rencide edilmemesini gerektirir.

7 - Hindistan kendi hesabına, Türkiye'nin geleceğine âid mes'elelerde birlik hâline gelmiştir. Sadece sünnîsi ve şiî si ile müslümanlar değil, hindûlar bile aynı hissiyatı paylaşmaktadırlar. Böylece bütün Hindistan halkı Türkler'in ve Hılâfet'in aleyhindeki İngiliz tutum ve davranışlarını tasvip etmemektedir.

8 - Bunların topyekün kanaat ve hissiyatına göre Hılâfet'in bütün kuvvet ve iktidarı olduğu gibi muhâfaza edilmelidir. Halife'nin dünyevî otoritesi ve O'nu kullanma yolları islâmî bir itikad mes'elesidir ve bunun kuşa çevrilmesine müslümanların tahammülü yoktur. Bu otoriteyi azaltmak İslâm'a karşı maksadlı bir harekettir. Mukaddes toprakların daimâ Halife'nin kontrolünde bulunması islâmî iktidarın tabiî bir neticesidir. Zira İslâm inançlarının icablarından birisi de odur ki, halife, mukaddes yerlerin yüce reisidir. Bu sebeple eğer Hicaz, siyâsî bakımdan Türk kontrolünden ayrılıp müstakil

Hindistan'da Hilâfet için çetin bir mücâdeleye girişen "**Comrade**" gazetesinin tahrir heyetinden bir grup. Ortadaki zat

Mevlâna Mehmed Ali Han'dır.

hâle getirilecekse, bu takdirde dahi Hicaz Kralı Sultan-Halife tarafından tayin edilmelidir.

9 - Müslümanlar Ceziretü'l-Arab'ın gayrı müslim kontrolüne geçmesine asla rıza gösteremezler. Ceziretü'l Arap, sadece Arap Yarımadası'nı değil ayrıca Suriye Filistin ve Mezopotamya'yı da içine alır.[143]

Bu görüşler o derecede kuvvetli delillere dayanıyordu ki, bunların hiçbirini dessas İngiliz politikacıları bile redde muktedir olamamışlardı. Hind Müslümanları İngiliz iddiaları istikametine kayarak Osmanlı Hilâfeti'nin meşrû' olup olmadığı hususunda bir tereddüde kapılmadan bu görüşleri sonuna kadar müdâfaa ettiler. Bu hususta herhangi bir ilm-i kelâm münakaşasına yaklaşmadılar. Onlar tarih boyunca Osmanlı Halifelerini meşrû tanımış ve bu halifelerin adını hutbelerinde dâimâ zikretmişlerdi. İslâm Dünyası'nın vahdeti için Hilâfet'i dokunulmaz bir müessese olarak kabûl ve bu sûretle metbûları İngilizlere karşı O'nu sonuna kadar müdâfaa eden Hind Müslümanları bu dava içinde dinî ve millî benliklerini bulmuş ve binnetice istiklâllerine kavuşabilmişlerdir.

Gerçekten " P a k i s t a n " gibi büyük bir İslâm devletinin doğmasına âmil olan bu cereyanın son derecede dikkat çekici bir gelişme seyri vardır ki bundan kısaca da olsa bahsetmeden geçmeyelim.

---

143 - Bu görüşler kısmen tercüme ve kısmen de hulâsa sûretiyle şu kaynaktan alınmıştır; K. Aziz - Th İndian Khilafat Movement - 1915 - 1913 - A Documentary Record, Karaçi 1972 pp. XVII - XXV - ayrıca fazla bilgi için şu kaynaklara da bakılabilir: AFZAL IQBAL - Select Writings And speeches of Maulana Mohamed Ali (Volume I-II) Lahore 1969 - AFZAL IQBAL- Life and Times of Mohammed Ali, Lahore 1974

MOHAMED ALİ -My life a Fragment Lahore 1966.

KHWAJA KAMAL - UD-DİN - The Hause Divided (England, India and Islâm) London 1922.

Daha önce bir nebze temas etmiş olduğumuz üzere, Türk-Hind İmparatorluğu'nun yıkılışından sonra bu kıt'ada büyüklü-küçüklü pek çok prenslik teşekkül etmişti. Bunlar arasında bitip tükenmek bilmeyen kavgalar hüküm sürüyordu.

İngilizler, kendileri gibi bu ihtilâf ve çekişmelerden istifade ile buraya girmiş olan Fransızları kısa zamanda bertaraf ederek kıt'aya tek başına hâkim oldular.

1850 yılında tesis olunan İngiliz hâkimiyeti öyle hemen hazmedilmedi. Bilhassa müslümanlar yedi yıl sonra (1857) eski Türk-Hind İmparatorluğu'nu yeniden canlandırmak üzere geniş çapta bir isyan hareketi başlattılar. Fakat ne yazık ki, muvaffak olamadılar. İngilizler'in intikamı pek kanlı oldu. Kalbur üstü müslümanların çoğunu yok ettiler. İngilizceyi resmî dil ilân ettiler. Bu durum Hind müslümanları ile buradaki İngiliz idaresi arasında bir daha kapatılamayacak olan bir uçurum ve soğukluk doğurdu. Müslümanlar İngiliz mekteplerini boykot ettiler ve onların idârelerinde resmî vazife kabûl etmediler.

Bizdeki batıcılar tipinde bir şahsiyyet olan **Ahmed Han** 1857 yılında ingilizce tedrisat yapmak üzere meşhur " A l i g a r h K o l e j i "ni tesis etti. Maksadı İngilizlerle teşrik-i mesâiye müsâid yeni müslüman münevverleri yetiştirmekti. Mektep zamanla pek çok alâka gördü. Bununla beraber Müslümanlar daha uzun müddet İngiliz idâresine yabancı kaldılar ve -tâbir câizse- kabuklarına çekilerek siyasi emeller bakımından âtıl bir hayat sürdüler. Vakta ki, malûm **Lord Gürzon** Hindistan Umûmî Valisi oldu ve burasını daha sıkı bir sûrette İngiliz İmparatorluğu'na bağlamak için bir takım reform hareketlerine [144] girişti, (1899- 1905) işte o zaman müslümanlarda bir takım kıpırdanışlar başladı.

---

144 - Fazla bilgi için bkz: Marquess Curzon of Kedleston - Leaves From a Viceroy's Notebook, London 1926 pp. 147-293.

1906 yılında Bengal'de büyük bir ayaklanma baş gösterdi. İngilizler duruma hâkim olmakta pek çok müşkilâta uğradılar. Zira müslümanı ve hindusuyla halk birlikte hareket ediyordu. Maksat "kendi kendini idâre" hakkına kavuşmak sûretinde ifâde edilmekle beraber, hareket tam bir istiklâl savaşıydı. İngilizler'in Hindularla müslümanları birbirlerine düşürmek için yaptıkları propagandalar semeresiz kaldı. Müşterek düşmana karşı birlikte hareket kararı alınmıştı.

Bununla beraber aynı yıl (1906) müslümanlar "M i l l î H i n d K o n g r e s i " nden ayrılarak " U m u m H i n d i s t a n C e m i y e t - i İ s l â m i y e s i " veya kısaca " M ü s l ü m a n l a r B i r l i ğ i " denilen teşkilâtı kurdular. Bu cemiyet kısa zamanda kendisini İngiliz idâresine kabûl ettirerek onlardan 1909 yılında " M e c l i s l e r K a n u n u " nu tâdil ile müslümanlara ayrı bir temsil hakkı tanınması tâvizini kopardı.

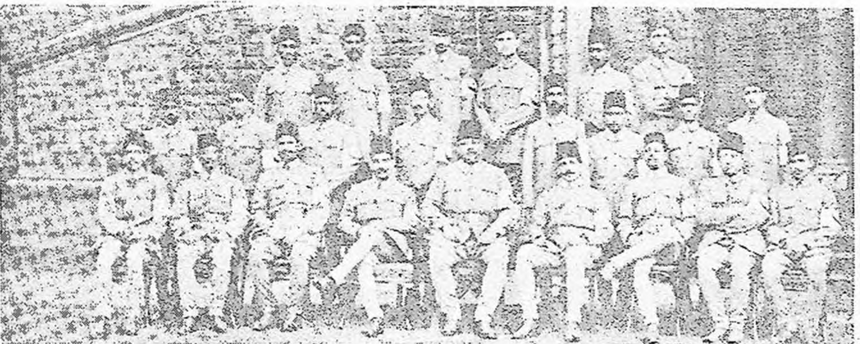
1923 yılında bu cemiyetin " İ k i n c i R e i s "i sıfatıyla Türkiye'ye gelen **Mehmed Veli Han**'ın ziyâreti sebebiyle, Trabzon meb'usu şehid-i muazzez **Ali Şükrü Bey** merhumun Ankara'da çıkarmakta olduğu " T a n " Gazetesi'nde yer alan bir yazıdan aşağıya aldığımız şu parça, Hind müslümanlarının gayret ve faaliyetlerini hulâsaten ifade etmektedir:

".....

Umum Hindistan Cemiyet-i İslâmiyesi'nin ehemmiyet ve azametini hakkıyla anlayabilmek için bu cemiyetin raporlarını, onyedi senelik [145] tarihçe-i mesâi ve cihâdâtını tedkik eylemek lâzımdır.

---

145 - Yazının neşrelidği 1923 yılına nazaran onyedi senelik denilmektedir.

هندستان مسلمانلری طرفندن کوندریلن هلال احمر هیئتی

بو هیئت هندستاندن کلدیکی زمان ایکی یه آیریلارق بر قسمی عمرلیده یتمش بش یاتاقلق بر خستهخانه تأسیس ایتمش و دیکر قسمی یتمش بش یاتاقلق سیار بر خستهخانه حالنده اجرای فعالیت ایتمك اوزره استانبولده قالمشدر .

Bu cemiyet, yalnız Hind müslümanlarının muhafaza-i hukuku için çalışmadı, bununla beraber altıyüz seneden beri İslâm'ın seyf-i meslûlü (çekilmiş kılıcı) olan müessese-i mukaddese-i Hılâfeti metîn, fedâkâr omuzları üzerinde taşıyan kahraman Türk Milleti'ne dînen, siyâseten merbut bulunduklarını Hind müslümanlarına pek âlî sûrette anlatmışlardır. Vahşî bahr-i muhitler, kum ummanları, karlı cibâl-i mehîbe ile ayrılmış iki hey'et-i İslâmiyenin zaten bir râbıta-i ebediyye ve ezeliyye ile yekdiğerine merbut, ateşli ruh ve kalblerini büsbütün birbirlerine kalbeylemiştir.

Türk Hükümeti'nin son onbeş sene zarfında uğradığı her felâkette, her bâdirede Hind Müslümanları'nın rûh ve fikrini temsil etmek üzere cemiyetin dest-i hamiyyet ve muâveneti ummanların üzerlerinden bu memleket ve millete uzanmıştır. İtalyanlar'ın Trablusgarb'e hücumları esnasında cemiyyet faaliyete geçmiş, cem'olunan mühim miktarda iânât-ı nakdiyye (para yardımı) o zaman sadâret mevkiini işgâl eden **Ahmed Muhtar Paşa** vasıtasıyla Türkiye'ye teslim edildiği gibi **Mehmed Veli Han** dahi taht-ı idâresinde olan Hindli mücâhidîn kâfilesi ile Trablus'ta Türk ve Arap dindaşları yanında kan dökmeye gönderilmişti. Şark Âlemi'nden Garp bâdiyelerine koşan bu hamiyyetperverândan (iyilik severlerden) birçoğu şehid veya mecruh (yaralı) olmuşlar, **Mehmed Veli Han** da bu esnada yaralanmışlardır. **Veli Han** mecrûhen Mısır'da İskenderiye hastahanesine nakledilerek göğsündeki yarası üç ayda iltiyam bulmuş, **Veli Han** o zaman taraf-ı Hükûmet'ten mazhar-ı iltifat olmuşlardır. **Veli Han**'ın Hindistan'a avdetinde yani 1913 senesinde cemiyyetin Egre şehrindeki ictimâ-ı umûmîsinde de hıdematı (hizmetleri) hey'et-i umûmiyye tarafından mazhar-ı takdir olunarak kendisine kıymettar bir madalya vesâire îtâ edilmişti.

Umum Hindistan Müslümanları cemiyeti, Balkan Harb-i fecii esnasında dahi Doktor **Muhtar Ahmed'ül Ensarî Efendi'nin** riyaseti altında İstanbul'a bir hey'et-i tıbbıye göndermiştir ki, bu hey'etin icraat ve müşâhedâtı fotoğraflar ve raporlarla tesbit ve muhâfaza olunduğundan icabında neşrolunabilecek kıymetli vesikalar teşkil eylemiştir. Ve hey'etin o harb-i meş'umdaki (uğursuz harbdeki) harekât-ı fedâkârânesi bu tarzda vâzıhan kaabil-i tâkip bulunuyor.

1914 senesinde Harb,i Umûmî başlar başlamaz Hindistan Vâli-i Umûmîsi **Lord Harding** merkezi Delhi'de bulunan Hindistan Cemiyet-i İslâmiyesi'ne müracaat ederek; Türkiye'nin düvel-i müttefikaya karşı Almanya ve Avusturya ile Harbi Umûmî'ye müdâhale etmesi ve İngilizler'e muhâsım bulunmaması için Cemiyet-i İslâmiye tarafından **Talât** ve **Enver Paşa**'lara mürâcaat edilmesini talep etmişti. Fakat cemiyetde **Lord Harding**'e " Bu cemiyetin hikmet-i teşkili (kuruluş sebebi) istibdâdınız altında ezilen hukuk-i milliyemizi istirdad iken, nasıl olur da hür ve müstakil bir Türk hükümetinin tensip ettiği siyâset-i mahsusasına müdâhale ve mürâcaat edebiliriz?" tarzında şehid bir cevap vermişti. Fakat Lord Harding bu cevabı bir türlü hazmetmedi. Ve cemiyet âzasından bir takım zevat habsedildi. Tabiî ilk tevkif olunanlar Mehmed Ali ve Şevket Ali Efendilerle Mehmed Veli Han idiler ki, bu mahbûsiyet tam dörtbuçuk sene devam eylemiştir.

Bu zevat mahbesten çıkar çıkmaz " S e v r " muâhedenâmesiyle ortaya atılan İslâmiyet ve Türkler'in hukuk-i milliyelerinin müdâfaası için bir hey'et teşkil ederek Mehmed Ali Efendi'nin riyâseti altında Avrupa'ya geldiler Londra'da, Paris'te, Roma'da bu hey'et pek büyük bir irfan, hamiyyet ve kıyâsetle çalıştı ki, bu mesâinin bazı safhaları Türk matbuâtında görülmüştür.

Hindistan'da Madras Vilâyeti'nde geçen sene zulüm ve istibdada karşı ayaklanan binlerce kahraman, fedâî, bîgünah müslümanların hûn-ı şehâdetiyle idfâ edilen ihtilâlde dahi bu cemiyyetin büyük gayretleri görülmüştür.

Hindistan'ın şimâli garbî hududunda vâki' olan Peşâver vilâyetinde **Mehmed Veli Han** Hazretlerinin riyâseti altında k ı r k g ü n l ü k b i r h ü k û m e t - i c ü m h û r i y y e bile teşekkül eylemişti.

1919 senesinde Afganistan'ın ilân-ı harbinde bu cumhuriyet İngilizler'i pek ziyâde müşkilâta dûçar etmişti. Ancak İngiliz kuva-yı fâikesi (üstün kuvvetleri) karşısında bu fedâkârân nihâyet mecbûren ric'atle Afganistan kabâili arasına çekilmişler, meşhur Hayber Deresi'nde onlarla birleşerek çeteler teşkili ile İngilizler'e mühim zâyiat verdirdikleri gibi İngiliz karakollarını ve köprüleri baştan başa tahrip etmişlerdi. Bu hâdisâtın tafsilâtı o zaman İngiliz ordusu kumandanı olan zatın resmî raporlarında mündemiçtir.

Bir müddet sonra **Veli Han**, Afgan emiri **Emânullah Han** tarafından Kâbil Şehri'ne çağırılmış, rütbe ve nişanlarla taltif olunmuştu.

Mevlâna Şevket Ali'nin de hıdemât-ı mühimme-i İslâmiyesi (mühim islâmî hizmetleri) mütemâyiz olup bilhassa Hindistan'da "H u d d â m - u l K â ' b e" Cemiyyeti ile Hindû ve Müslüman ittihadının bâni-i evveli (ilk kurucusu) olmakla mütemâyizdir.[146]

Hindistan'daki "M ü s l ü m a n l a r B i r l i ğ i" faaliyetin hızlanması üzerine sırf Hılâfet mes'elesi ile ilgilenmek maksadıyla teşkilât bünyesinde bir "H ı l â f e t K o m i t e s i" kurmuş ve sâdece bu mes'eleyi görüşmek üzere müteaddid konferanslar tertip

146 - Bkz: Tan Gazetesi - Sayı 40 Ankara 6 Mart 1923 tarihli nüsha

etmiştir. Bu komite ve konferanslarda vazife alanlar arasında bazan o kadar az bir fikrî iştirak mecvuddu ki, bunların nasıl olup da bir araya gelebildiklerine şaşmamak imkânsızdır. Gerçekten Şiî liderlerin Sünnî ileri gelenleriyle birlikte faaliyet göstermelerini bırakınız da, doğrudan doğruya Hindû sıfatını hâiz kimselerin dahi Hılâfet müdâfii kesildiği görülmüştür. **Gandi, Nehru** ve buna benzer İslâmiyet'le alâkasız kimselerin dahi Hılâfet hareketi etrafında toplanması bu mes'elenin İngiliz siyâsetine karşı kıyamda, halkı harekete geçirmek hususunda en büyük câzibeyi taşımasındandı. Denilebilir ki, Hindistan Kıt'ası, Hılâfet harekâtı dolayısıyla tarihinde bir daha gerçekleşmesi imkânsız derecede müthiş bir birliğe ulaşmıştı.

Bilhassa "Sevr Sulh Projesi" ortaya konulup da müttefikler arasında en kudretli olarak gözüken İngilizler'in İslâm halifesini her türlü hak ve hukukundan ve mesned-i hilâfet sayılan mukaddes yerlerin sâhipliğinden uzaklaştırmak hususundaki niyetleri açığa çıkınca, bu hal Hindistan Kıt'ası'nda büyük bir dalgalanmaya sebep olmuştur. Arka arkaya konferanslar toplanmış, İngiliz siyâseti bu konferanslarda Sünnî, Şiî ve hatta hindû liderlerce tel'in edilmiş, Hindistan Umûmî Valisi'ne muhtıralar tevdî edilmiş, alınan cevaplar gazete ve mecmualarda, miting meydanlarında tahlil ve tenkid edilmiş, İngilizler'e hakikatlerin kabûl ettirilebilmesi için hey'etler teşkil edilip bütün Dünya dolaşılmış, Roma'dan Londra'ya kadar belli başlı merkezlerde basın toplantıları yapılmış, hâsılı akla gelebilecek her vesile ve vâsıta kullanılarak Hılâfet mevzuundaki hassasiyet ve kararlılık ortaya konulmuştur.

Bu husustaki faaliyetlerin gözyaşartıcı misallerini sayıp dökmek esas mevzudan bizi bir hayli uzaklaştıracağı için bu yola gitmekten ictinâb ediyoruz. Şu kadarını söyleyelim ki, Hindistan'da " C o m r a d e" adında bir gazete çıkaran ve bu gazeteyi Hılâfet müessesesinin müdâfaasına tahsis eyleyen **Mehmed Ali** ve **Şevket Ali** kardeş-

ler bize unutulmaz hizmetler ifa etmişlerdir. Bunların hapis tehdidlerine aldırmayarak İngiliz siyâsetine karşı koyuştaki hamâsî tavırları ayrı bir kitap mevzuu teşkil edecek kadar ehemmiyetlidir.[147]

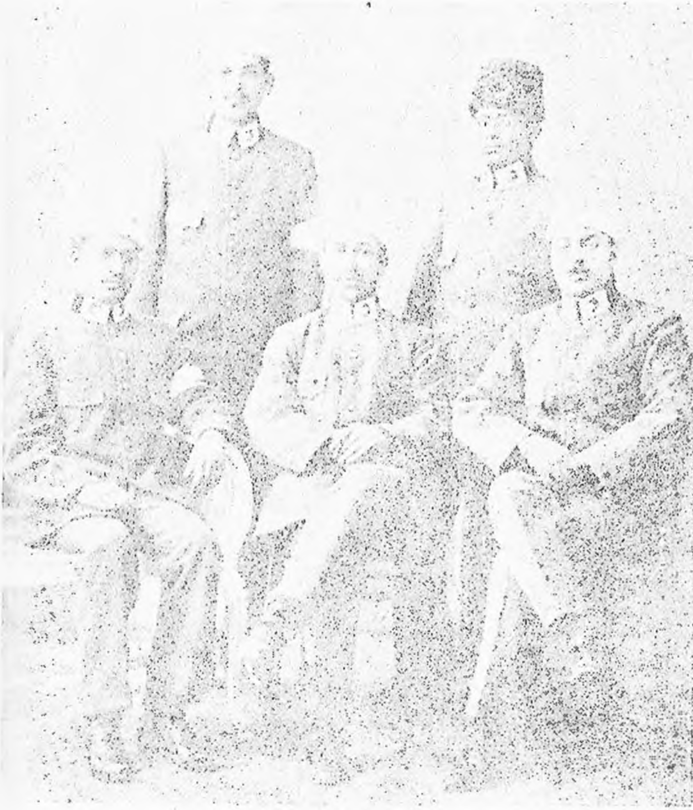
---

147 - Hind Müslümanlarının sırf "Hılâfet'i deruhte etmemiz sebebiyle" bize karşı vaki' maddî ve manevî yardımları saymakla bitmez. Bunlar, o devre âid kaynakların hemen hepsinde az çok gözükür. Tabii Hılâfet aleyhtarları sonradan bu gibi gerçekleri küllendirmiş, hatta çeşitli müslüman anâsırın -halifenin cihad ilân etmiş olmasına rağmen- bize karşı harbettiklerinden bahsederek bu müesesesenin güya pek bir işe yaramadığı yolundaki sakat görüşlerini ispata çalışmışlardır.

Hind müslümanlarının müzaheretlerine Hılâfet'in ehemmiyeti noktasından parmak basan **Dr. Rıza Nur** diyor ki:

"İngilizler Harb-i Umumî'de çok Hindli asker kullandılar. Bunlara halife ile yani Türkiye ile harb etmeyeceklerini söylediler. İngilizler bunları "Hayır siz Almanya ile harbedeceksiniz" diye kandırdılar. Irak vesaire her yerde Türkiye aleyhine kullandılar. Mütareke olunca Hindliler İngilizler'e "Siz bizi aldattınız, halife aleyhine harbettirdiniz!" dediler. Hind'de büyük bir hareket başladı. "Türkiye'nin bir karış toprağına dokunmayacaksınız" dediler. Mecusî Hindliler de bunlara iştirak ettiler. Nihayet Hindistan Vâli-i Umûmîsi **Montagü** de halkın arzusunu teyiden İngiliz kabinesine bildirdi. **Lloid George** sıkışmış idi. Fakat yine aldırmıyordu. **Montagü'**nün raporunu İngiliz nâzırlarından biri matbuâta verip neşrettirdi. Bu da büyük bir gürültü ve o nâzır'ın istifasını mûcip oldu.

Hindu hareketleriyle herhalde İngiltere Hükümeti üzerine lehimize büyük bir tesir yapmıştı. Bu sûretledir ki, ingiltere aleyhimizde daha hafif harekete mecbur olmuştur. Hılâfet'in hiç bir faydası yoktur, diyen **Mustafa Kemal** buna ne diyecek? Bu babda çalışan Hind komitesi "Hılâfet Komitesi"dir. Bunun müsellâh şahısları **Mehmed Ali, Şevket Ali, Mecid** ve emsâlidir ki, Hindliler bize birçok para yolladılar. Yarım milyon İngiliz lirası kadar olan bu paraya da, ne diyecek ki, el'an kendi ihtilâs ve sîrkatindedir. Millete sarfetmemiştir. Bu para macerasına tekrar geleceğiz. İşte Hindlileri'in bu yardımlarından biri de Türkiye'ye getirilmiş olan Hind askerlerinin Türk'e karşi silâh istimâl etmemeleridir ki, Eskişehir'de de vâki' olmuştur. Demek

"Hilâfet Kuvveti" nin fiilî ispatı"

Türklerin hizmetlerine koşan dindaşları.. Oksford Üniversitesi'nde okuyan Hindistanlı (bugünkü Pakistan) Tıp talebeleri Kızılay emrinde yaralı subay ve erlerimize hizmet ederken.

Bugünkü Pakistan'ın kuruluşunda -fikir plânında da olsa- büyük bir emeği geçmiş bulunan meşhur şâir **Muhammed İkbal** de bizi tâ 1911 Tarblugarb Harbi'nden itibaren kalemiyle destekleyen şiirler yazmaktan geri kalmamıştır. Bu şiirlerde - ihtimâl sırf Hılâfet'i hâiz bulunmamızdan dolayı - bizim zaferlerimiz aynen İslâm'ın ve umum müslümanların zaferi olarak terennüm edilmektedir.[148]

O derecede ki, Bilâhare Türkiye'de Hılâfet ilgâ edilince büyük bir şaşkınlığa kapılan Hind müslümanları ve Hılâfet hareketinin öncüleri arasında **Muhammed ikbal** bu tarz hareketi dahi makûl veyahud da mâzur göstermek istikametinde bir gayrete kapılmaktan dahi kendisini kurtaramamıştır. [149] Bunu Hindistan'ın İslâm umûmî efkârı

---

silâh istimâl etmelerine ve bize yardım etmemelerine gelince - ki **Mustafa Kemal**'in hılâfet aleyhine yegane silâhıdır- âşikârdır ki, edemezlerdi. Çünkü hür ve müstakil değil. Nasıl yapabilirlerl..." (**Dr. Ruza Nur** - a.g.e.sh. 586-87).

Hind müsllümanlarının harb içinde bize yaptıkları yardımlardan birine bizzat tavassut eden eski sefirlerden **Galip Kemalî Söylemezoğlu** bu hususta sayısız resmî vesika nakletmektedir ki, mes'eleyi fazla genişletmemek için bunları iktibas edemiyoruz. Dileyenler daha fazla bilgi almak için şu kaynaklara başvurabilirler: **K. K. Azizi** - The İndian Khılâfet Movement A Documantery Record Karachi 1972 - **Afzal IQBAL** -Select Wiritings And Speeches of Mualana Mohamed Ali, Lahor 1969- **Galip Kemalî Söylemezoğlu** - Hariciye Hizmetinde Otuz Sene, C. 4, İst. 1955 sh. 82 vd.

148 - Yalnız **M. İkbal** değil, hemen hemen o günkü Hind müslümanlarının (Pakistan'ın) bütün şâirleri hüsran ve mağlubiyetlerimize göz yaşı dökmüş, zaferlerimiz içnse takdirkârane şiirler ve hatta destanlar meydana getirmişlerdi. Arab şâirlerinin bile dahil olduğu bu samimi alâkanın "Hılâfet"ten kat'annazar izahı imkânsızdır.

149 - Bu gerçeği kavramak için **Muhammed İkbal'n Sofi Huri** tarafından **"İslâm'da Dinî Tefekkürün Yeniden Teşekkülü"** adıyla dilimize çevrilmiş (İstanbul 1964) olan eserinin 176. sahifesinden itibaren dikkatle okunkası kâfidir.

karşısında yanılmış olmanın verdiği buhran ve şaşkınlıkla izah etmek mümkün olduğu gibi **İkbâl**'in dinî salâbetine rağmen siyâsî mes'elelerdeki sığlık ve kavrayışsızlığıyla da izah kabildir.

Hılâfet'in ilgasının dıştan gelen bir tehlike ile ortaya çıkmasından korkan ve bunu önlemek için vargücüyle çalışan Hind müslümanları korktukları hâl bizzat Türkiye'nin yeni idârecileri tarafından gerçekleştirilmesi gibi bir sukut-i hayâle mâruz kalınca dahi bizi tutmakta devam ederken **M. Kemâl Paşa** mâhud nutkunda onları hakir görmek gibi bir haknâşinaslıktan kurtulamıyordu.[150] Halbuki onlar evvelâ Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin **Sultan Vahideddin**'i - ileride anlatılacağı üzere islâmî doktrine aykırı bir sûrette - hal' edip yerine veliahd **Abdülmecid Efendi**'yi geçirmesi karşısında tereddüde düşmüş, fakat derhâl bu tereddüdü yenerek 24 Kasım 1922 tarihinde yeni halifeye bîat kararı almışlardı. [151] Hind Hılâfet Komitesi'nin aldığı bu kararı bütün bir câmiaya mâledebilmek maksadıyla 27 Aralık 1922'de Goya'da bir " H ı l â f e t   K o n g r e s i " toplanmış ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin paralelinde bir görüş belirterek resmen **Abdülmecid Efendi**'nin meşrû halife tanınması hususunda geniş tabanlı bir karar ittihaz olunmuştu. Buna ilâveten bu kongrede

---

150 - Bkz: İşbu eserin 165-167. sahifelerinde yer alan 124. numaralı dipnot. Bu notta **M. Kemal**'in "Efendiler açık ve kat'î söylemeliyim ki ehl-i İslâm'ı bir halîfe heyülâsı ile hâlâ işgal ve iğfal gayretinde bulunanlar yalnız ve ancak ehl-i işlâm'ın ve bilhassa Türkiye'nin düşmanlarıdır.... (**M.Kemal Paşa**.a.g.e. sh. 515)

151 - Bkz. **Gotthard Jaeschke** - a.g.e. C. 1, sh. 14.

M. Kemal Paşa'ya " H ı l â f e t i n K u r t a r ı c ı s ı " ünvanı tevcih olunmuştur.[152]

Hind Hılâfet Komitesi ve Hindistan'daki müslümanların Hılâfet mevzuu dolayısıyla gösterdikleri faaliyetler Hılâfet'in kurtarılmasına kâfi gelmedi ise de kendilerinin şuurlanıp yetişmelerine ve Hindular'dan ayrılarak " P a k i s t a n " adıyla müstakil bir İslâm devleti hâline gelmelerine âmil olmuştur. Filhakika onların hizmet ve faaliyetleri Hılâfet'in mâruz kaldığı yıkılma tehlikesini önlemeye kâfi gelebilecek bir vâsıta idi. Ancak ne yazık ki, onu yıkacak asıl âmil'in dışta değil, içte olduğu başlangıçta kavranılamadı!... Mes'e-lenin bu tarzda kavranamaması " L o z a n ' d a o y n a n a n o y u n " ların bir sürpriz olarak tecellisini önleyemedi.

d) Lozan'da Oynanan Oyun:

Hılâfet'in ilgâsını intac eden siyâsî manevra, Lozan Konferansı esnasında tezgâhlanmıştır ki, bu hususa dâir işbu eserin birinci cildinde oldukça tafsilât verilmiştir.[153] Orada yazılanları tekrarlamamak için burada plânın mantığını tebârüz ettirmekle iktifa edecek ve okuyucularımızdan o kısmı tekrar gözden geçirmelerini rica edeceğiz.

İsmet Paşa Lozan'a gittiği sırada M. Kemâl Paşa Türkiye'de halife olmak temâyülü içinde bulunuyor ve bu temâyülü ifâde eden beyan ve hareketleri açıkça icra ve ifâdan ictinâb etmiyordu. Biraz

152 - Bkz. 3 Ocak 1923 tarihli Hakimiyet-i Milliye Gazetesi
153 - Bkz. İşbu eserin birinci cildinin 183. ve müteâkıp sahifeleri.

aşağıda "i l g â n ı n f i i l e n g e r ç e k l e ş m e s i " keyfiyetinin izahı sadedinde bu babtaki faaliyetlerin tafsilâtını nakledeceğiz. Aynı şekilde **İsmet Paşa** da Lozan'da Hılâfet'in muhâfaza edileceği kanaatini uyandıran beyânatlar veriyordu ki, bunlardan bir iki misâli evvelce zikrettik.

İngiliz Hâriciye Vekili **Lord Gürzon** Hılâfet mevzuunda yeni Türk idârecilerinin takındıkları bu tavrı görünce arada bir, onları yoklamaktan da geri durmuyordu. Lozan zabıtları dikkatle incelendiğinde, **Lord Gürzon**'un kasden bazı islâmî mevzuulara temas ettiği, bununla, Türk Başmurahhası'nın hissiyatını yoklamak maksadını takibettiği açıkça görülür. Bunlardan biri olarak öteden beri "mesned-i hılâfet" kabûl edilen " E m â n â t - ı M a k a d d e s e " nin ve bu meyanda meşhur Medine müdâfii **Fahreddin Paşa**'nın emniyyet mülâhazasıyla Medine'den İstanbul'a naklettirdiği dinî ve tarihî kıymeti haiz bir kısım eşyanın yerlerine iâdesinden dem vuruyor ve bu taleb **İsmet Paşa**'nın dini bütün bir müslüman ve bir nevi halife murahhası ölçüleri içinde hışımla cevap vermesine sebep teşkil ediyordu.

Bu yoklamalardan sonra **Lord Gürzon** müzâkereleri çıkmaza sokmuş, sulhün imkânsızlığına dâir beyanlarda bulunmaya başlamıştı. Bununla da iktifa etmeyerek **İnönü**'nün " m ü ş â v i r " sıfatıyla Lozan'a götürdüğü meşhur hahambaşı **Naim Naum Efendi**'yi **İsmet Paşa**'ya göndermiş ve " e s k i t a a h h ü d l e r i i s t i k a m e t i n d e k a l a r a k H ı l â f e t i i l g â e t m e m e l e r i h â l i n d e s u l h ü n i m k â n s ı z l ı ğ ı "nı O'na açıkça söyletmişti. Sulhün gerçekleşmesi için Hılâfet'in ilgâsı şartı koşulunca, Türkiye'den ayrılmazdan önce bu müessesenin muhâfaza edilmek istendiğini bilen, hatta **M. Kemâl Paşa**'nın halife olmak arzusunu taşıdığına vâkıf bulunan

İnönü, "Böyle bir şeye re'sen karar vermek selâhiyetini hâiz bulunmadığını" söylemiş ve **Haim Naum Efendi**'ye, mes'eleyi bizzat **M. Kemâl Paşa**'ya anlatmak üzere Türkiye'ye gitmesini tavsiye etmişti. Bu sırada **M. Kemâl Paşa** İzmir'de toplanacak olan " İ k t i s a d K o n g r e s i " nde bulunmak üzere Ankara'dan yola çıkmış ve her gittiği yerde Hılâfet'i göklere çıkaran konuşmalar yapa yapa İzmir'e vâsıl olmuştu. [154] İşte, İzmir'e gelmiş ve henüz İktisad Kongresi'ndeki konuşmasını yapmamış bulunduğu bir sırada **Haim Naum Efendi** kendisine mülâki olmuş ve Lozan'da Hılâfet mes'elesi etrafında teessüs eden karar ve niyeti öğrenmiştir. Böylece Hılâfet muhâfaza edilmek istenildiği takdirde sulhün gerçekleşemeyeceğini anlayan, halbuki tasarladığı inkılâb hareketleri için bir an önce sulha nâil olmak hususunda dehşetli bir isticâli bulunan **Kemal Paşa** İzmir'de artık mukavemetten vazgeçmek kararına varmış ve bu kararı fiiliyata döken iki icraatı derhal orada gerçekleştirmiştir. Bunlardan birisi İzmir İktisad Kongresi'nde söylediği ve yol boyunca irad ettiği nutuklarla tezad teşkil etmek üzere Hılâfet'i tahkir eden [155] sözlere yer vermesi diğeri de askerin yorgunluğunu ileri sürerek silâh altın-

154 - Matbuat Müdiriyet-i Umûmiyesi tarafından 1339 tarihinde Ankara İstihbarat Matbaasında basılmış olan " G a z i M u s t a f a K e m a l P a ş a H a z r e t l e r i İ Z M İ R Y O L L A R I N D A " ünvanlı eser bu konuşmaları ibretli seyri ve kronolojik sırası dahilinde ihtiva etmektedir.

155 - **M. Kemal Paşa**'nın **"İzmir İktisad Kongresi"**nde yapmış olduğu uzun tarihî konuşma O'nun Hılâfet mes'elesindeki dönüşünün âşikâr delilleri ile doludur. Aşağıya alınan şu bir kaç satır bile bu gerçeği ispata kâfidir sanırız:

"... Osmanlı tarihinde bütün gayretler, bütün mesaî, milletin arzusu, âmâli ihtiyayacat-ı hakikîyesi nokta-i nazarından değil, belki şunun bunun âmâl-i mahsusanın, ihtirasatını tatmin nokta-i nazarından vuku bulmuştur. Meselâ Fâtih İstanbul'u zaptetlikten sonra, yani, Selçuk saltanatiyle Şarkî Roma İmparatorluğu'na tevârüs eyledikten sonra, Garbî Roma İmparatorluğu'nu da zaptederek azametli bir saltanat kurmak

HAMAMBAŞI HAYİM NAUM EFENDİ

Hılâfet'in yıkılış tezgâhında İngilizler'in gizli elçisi ve sonradan Mısır Diktatörü ABDUNNASIR'ın İbranice muallimliği kılığı ile akıl hocalığını yapmış olan meşhur yahudi

daki efrâdın büyük bir kısmını terhis eylemiş bulunmasıdır. Bununla sûlhü Hilâfet'ten vazgeçmemek kaydıyla gerçekleştirmek istikametinde hareket etmeyeceğini, kısacası **Haim Naum** vasıtasıyla kendisine teklif edileni kabûle meylettiğini fiilen göstermek istemiştir. Sonra da bu kongreyi idâre etmesi mevzuubahs olduğu halde, bunu **Kâzım Karabekir** Paşa'ya terk ve havâle ederek geri dönmüştür ki, bu seyahat ve harekât tarzından ileride tafsilâtıyla bahsedilecektir.

---

istedi. Böyle vâsi bir emel takip eyledi. Böyle bir emeli takip ve tatbik edebilmek için bütün milleti, unsur-i asliye arkasından bu hedefe doğru sevketti. Meselâ Yavuz Sultan Selim, Fâtih'in açtığı garp cephesini tesbit etmekle beraber bütün Asya'yı birleştirerek büyük bir İslâm imparatorluğu vücude getirmek üzere böyle bir meslek-i siyasî takip etti. Unsur-i asliyi bunun arkasından dolaştırdı. Kanunî Süleyman her iki cepheyi âzami derecede tevsi etmek, bütün Bahr-i Sefidi bir Osmanlı havuzu haline getirmek, hindistan üzerinde nüfûzunu tesis eylemek gibi çok azametli, şahane bir siyaset takip etti. Bu siyasetin tatbiki için unsuru asliyi kullandı.

Arkadaşlar, bütün bu etvar ve harekât, tahkik olunursa, görülür ki bu azametli, kudretli padişahlar takip ettikleri siyaset-i hariciyede kendi emelleri, hırsları ve arzularına istinat etmişlerdir. (Bkz: Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II. Ankara 1959 sh. 101)

"...Millet eshab-i hayatiyesile iştigalden memnu olarak diyar diyar dolaştırılıyor ve bu yeni diyarlar halkı bir çok istisnalara, bir çok imtiyazlara mâlik olarak çalışıyordu. Yani fâtihler, unsur-i asliyi peşine takarak kılıçla fütuhat yaparken, kılıç sallarken zaptolunan memâlik ahalisi kazandıkları istisnalar, mümtaziyetlerle sapana yapışıyorlar; toprak üzerinde çalışıyorlardı. Arkadaşlar, kılıç ile fütuhat yapanlar, sapanla fütuhat yapanlara mağlûb olmaya ve binnetice terki mevki etmeye mecburdurlar. Nitekim Osmanlı saltanatı da böyle olmuştur. Bulgarlar, Sırplar, Macarlar, Romenler sapanlarına yapmışlar, muhafaza-i mevcudiyet etmişler, kuvvetlenmişler; bizim milletimiz de böyle Fatihlerin arkasında serserilik etmiş ve kendi ana yurdunda çalışmamış olmasından nâşi bir gün onlara mağlûb olmuştur. (Bkz. a.g.e. sh. 102 - 103)

Eskişehir'de Lozan'dan dönen **İsmet Paşa**'ya mülâki olan ve O'nunla birlikte trenle Ankra'ya gelen **M. Kemal Paşa**, yolda mes'elenin tâfsilatını öğrenmiş ve artık Hılâfet mevzuunda tamamen rota değiştirmiştir. Bu değişikliğin fiilî emârelerinden biri de henüz tasfiye edilememiş bulunan Meclis'teki " İ k i n c i G r u p " un zoruyla icra edilen " g i z l i c e l s e " deki sözlerin en hayatî bir kısmını ifşa etmek üzere kasden seyahate çıkmış bulunmasıdır. O sözler Türkiye'nin Musul mevzuunda daha fazla mukavemeti göze alamayarak yani İngilizler'le harbe cür'et edemeyerek gerekirse burasından vazgeçmenin lüzumuna dâirdi. Gizli celsede sarfedilmiş bir sözün, izhar edilmiş bir kanaatın, Konya'da gazetecilere alenen ifâdesi ne menem şeydi? Bu sözler binbir entrika ile Lozan'daki konferans müzâkerelerini inkıtâa uğratmış bulunan ve bu taktik ve siyâsetin ne şekil alacağını görmek üzere ses dinlemeye koyulan **Lord Gürzon**'a karşı uzaktan yükseltilmiş bir nevi teslim bayrağı gibiydi. Bu teslim bayrağının Türk siyâset ufkunda dalgalanışı nihâî olarak 3 Mart 1924'te Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde vâki' olacaksa da O'nun sırrî ve gayrı resmîsi daha önce böyle ve defaatle gerçekleşmişti.

Bu andaki taktik **"Hılâfet'in ilgası"** hususundaki eski taahhüdlere sâdık kalınacağı garanti edilmekle beraber bunun ancak II.Meclis'te gerçekleşebileceğine İngilizler'i ikna etti.

İşte bu gibi sebeplerle ortaya çıkan bu teslim oluşun bâtınî veche-sine daha fazla yer vermek imkânı -şimdilik- mevcud olmadığından zâhirde cereyan eden ve Hılâfet'in ilgâsıyla neticelenen hâdiselerin panoromasını takdim etmek istiyoruz:

B- İLGA

a) İlganın Gerçekleştirilmesi:

Devleti, avrupâî bir zihniyetle idâre etmek üzere ele geçiren İttihatçı kadronun işbaşına geçişiyle arka arkaya sökün eden harb-darb ve siyâsî buhranlar boyunca hiçbir resmî ağızdan "Hılâfetin ilgası"ndan bahsedilmemiş, bilâkis dâima mânevi bir kuvvet kaynağı

olarak ondan istifâde çâreleri araştırılmıştı.

Gerçekten bu kadronun devleti sürüklediği ilk bâdire olan 1911 Trablusgarb Harbi'ne nihâyet veren 15 Ekim 1912 tarihli " Ü ş i A n d l a ş m a s ı " imzalanırken bu kadîm vatan parçasında -onu düşmana (İtalyanlar) terkederken bile- " H ı l â f e t H u k u k u "nun muhâfazasına itina gösterilmişti.[156]

Balkan Harbi gâilesi sonunda Bulgarlarla imzalanan 29 Eylül 1913 tarihli İstanbul Andlaşması'nda da benzer hükümlere yer verilmişti.

Birinci Cihan Harbi'ne iştirakimize âid karar da bir fetvaya istinad ettirilerek, Hılâfet'in nüfuzundan âlem-i İslâm çapında istifâde yolu tutulmuştu. Bugün Romanya'da kalmış olan Galiçya'dan Çanakkale ve Filistin çöllerine kadar her tarafta vatan müdâfaasına koşmuş olan mehmedcikler pâdişah-halîfeyi " b a ş k u m a n d a n " olarak tanıyor ve O'nun nâmına verilen emirlere inkıyadla ölüme seve seve koşuyorlardı. Subayların hepsinde aynı hissiyat ve zihniyyetin mevcud olduğu söylenemezse de, onlarda da aksine bir fiil veya fikrin tezahürüne şâhid olunmuyordu.

Askerî olmaktan ziyâde siyâsî sebeb ve sâiklerle ortaya çıkan hazin mağlûbiyetler ve bunların neticesinde asırlardan beri düşman yüzü görmemiş olan en bâkir vatan parçalarının işgâl ve istilâlara mâruz kalması üzerine başlayan " M i l l î M ü c â d e l e " safhasında bu dinî hissiyata mürâcaat ihtiyacı, daha da çoğalmıştı. Çünkü yeniden bir harbe başlamak için kitleleri harekete getirmek son derece güçleşmişti. Bir kere milletteki maddî ve manevî güç on sene müddetle devam eden harblerde tükenmiş ve yeni bir kımıldanma ancak pek büyük müessirlerle mümkün olabilecek bir durum hâsıl olmuştu.

156 - Bu eserin 97, 98, sahifelerindeki tafsilâta bakınız.

*Anadolu'ya gönderilmesi kararlaşınca bunu önce sürgün (Nutuk'ta teb'id) zannederek gitmek istemeyen, sonra da İngilizler'in verdikleri sözde durup durmayacaklarını görebilmek için oyalanma çâreleri peşinde koşan **M.Kemal Paşa** Harbiye Nezâreti'ne yazdığı yukarıdaki tezkere ile "üç aylık işlememiş maaş" tan enaz iki binek otomobilinekadar bakınız neler istiyor (Bkz: Harb Tarihi vesikaları Dergisi Sayı: 1 Vesika:11)*

Ayrıca kumandanların dirâyet ve istikametleri hakkında umûmî efkârda şüphe ve tereddüdler husûle gelmişti. Millî Mücâdele'ye, mâruz kalınan mağlûbiyetlerden mes'ul tutulan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin (partisinin) hortlatılması tarzında manâ verenler az değildi ki, bu teşhisin yanlışlığını söylemek bir hayli zordur.

Hakikaten Millî Mücâdele'nin müdîr kadrosundaki zâbitler, tamamen İttihaçıydı. Bunlar tâa mâhud " H a r e k e t   O r d u s u "ndan beri İttihat ve Terakki kadrosunda gözükmüşlerdi. Hatta yalnız zâbitler değil, siviller bile böyleydi.

Anadolu dâhilinde şu görüş ve ictihad sebebiyle yer yer başgösteren isyan hareketlerini bastırmak ve umûmî efkârı millî mücâdele hesabına kazanmak için son derecede dindar ve halîfeye bağlı görünmek mecburiyeti vardı. Bu mecburiyeti daha ilk günden itibaren kavramış bulunan **M. Kemal Paşa**'nın 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkışından itibaren her yerde ilk ziyâret ettiği şahıslar müftüler olmuş ve O'nun bütün beyanatlarında makam-ı Hılâfet'e bağlılık hislerine hususî bir ağırlık verilmiştir. Biz bu hususu bir başka eserimizde sayısız delillerle mufassalan şerh ve izah etmiş olduğumuz [157] için fazla tafsilâta girmeye gerek görmüyor şu birkaç misâlle iktifa etmek istiyoruz:

Erzurum Kongresi'nde yapmış olduğu açış konuşmasını aynen şöyle bitirmiştir:

"-..... En son olarak niyazım şudur ki, Cenab-ı Vâci-ül Âmal Hazretleri Habib-i Ekremi hürmetime bu mübârek vatanın sahip ve müdâfii ve Diyânet-i Celile-i Ahmediyenin ilâ yevmilkıyam harîs-i esdakı olan milleti necibemizi ve Makam-ı Saltanat ve

---

157 - Bu tarz hareketin sayısız misâli için müteaddid baskısı yapılmış olan "Sarıklı Mücâhidler" isimli eserimize bakınız.

Hilâfet-i kübrâ-yı masûn ve mukadderatımızı düşünmekle mükellef olan hey'etimizi muvaffak buyursun. Âmin."[158]

Bundan sonra çalışmalarına başlayan kongrede uzun müzakere ve münâkaşalar cereyan etmiştir. Bunların en alâka çekici olanı yine Hılâfet'e ve Halife'nin durumuna dairdir. Bu hususta Sivas Murahhası **Fazlullah Moral** şu bilgiyi vermektedir:

"...Cum'a tatilinden bilistifade arkadaşım **Ziya Bey'le Gazi Paşa**'yı ziyarete gittik. Bize İstanbul'un müttefik devletlerin işgal-i askerîsi altında bulunduğunu ve Padişahın adetâ esir olduğunu ve onlar orada bulundukça idaresi nâfiz olmadığından buna nihayet vermek üzere kendisini gizlice davet ederek bu hizmeti ifa etmek için Anadolu'ya gönderdiğini ve iki ellerini açarak: Aman oğlum! milletimin yüksek sesini işitmeliyim, dediğini yana yakıla anlattı. Harbiye Nezâreti'nen aldığı bazı şifre ve telgrafları okuyarak bütün askerî kumandanlar kendisiyle hemefkâr ve müttefik olduğundan yalnız Kuvva-yı Millîyenin birleştirilmesi mevzuundan ve sâireden bahsetmişti.

Ertesi gün de Meclis'te, Makâm-ı Hılâfet'in muhafazası mevzuubahs olmuştur. Ben bu hususta mâruzatta bulunmak üzere söz alarak ayağa kalktım: Muhterem Arkadaşlar -Hepiniz bilirsiniz ki Makam-ı Hılâfet'in biri islâmi, diğeri insanî olmak üzere iki vazifesi vardır. Osmanlı Padişahı "halife" olduğu için bütün Dünya'da mevcud müslümanlar üzerinde hak ve Hilâfet hâkimiyeti vardır. Osmanlı Padişahı bulunduğu için de, Osmanlı câmiası altında mevcud bilumûm anâsır-ı müslime ve gayri müslimeye hakk-ı hükümranîsi bulunmaktadır. Gerek dinî, gerek insanî olsun, binaenaleyh her iki suretle de ifâ-yı vâzife etmekte bulunduğundan Hılâfetpenâhî'yi hepimizin muhâfaza

158 - Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri -C. 1. İstanbul 1945, sh. 7

ve müdâfaası zarurîdir, dedim. Bu da itiraz edilmeyerek heyeti umumiyece kabul edildi. "[159]

M. Kemal Paşa'nın bu kongreyi kapatırken söylediği son cümle de şudur:

"..Bu felâhpîra içtimaımız hitampezir olurken Cenâb-ı Vâcib-ül Âmal Hazretlerinden avn-i hidâyet ve Peygamberi Zişanımızın ruh-i pür fütuhundan feyz-i şefaat niyaziyle vatan ve milletimize ve devlet-i ebedmüddetimize mes'ud âkıbetler temenni ederim."[160]

Kongre kararlarını " m a k s a d " matlablı 2. maddesinde:

"Osmanlı Vatanı'nın tamamiyetini ve M a k a m - ı H ı l â f e t ve S a l t a n a t ' ı n ı v e i s t i k l â l - i m i l l i y e n i n m a s u n i y e t i n i t e m i n z ı m n ı n d a kuvva-yı milliyyeyi âmil ve irade-i milliyeyi hâkim kılmaktır."[161]

Aynı ifade Sıvas Kongresi'nde biraz daha makam-ı Hilâfet ve saltanatın lehine takviye edilerek gene kongre beyannâmesinin ikinci maddesinde yer almıştır. Burada makam-ı Hilâfet sözü M a k a m - ı M u â l l â - y ı H i l â f e t v e S a l t a n a t olarak değiştirilmiştir.

Aynı beyannâmenin beşinci maddesinde ise, daha sarih davranılarak: "Hükûmet-i Osmaniyye bir tazyik-i harici karşısında memleketimizin herhangi bir cüz'ünü terk ve ihmal etmek ızurarında bulunduğu takdirde M a k a m - ı M u â l l â - y ı h i l â f e t v e S a l t a n a t ' l a v a t a n v e m i l l e t i n m a s u n i y y e t ve t a m a m i y y e t i n i k â f i l h e r t ü r l ü t e d â b i r v e m u k a r r e a t i t t i h â z o l u n m u ş t u r."[162] denmiştir.

---

159 - **Vehbi Cem Aşkun** - Sivas Kongresi, Sivas 1945, sh. 80.

160 - Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri - C. 1, İstanbul 1945, sh. 7

161 - Tarih Vesikaları (M.E.B.) Ankara 1941, sayı 2, sh. 87

162 - a.g.e. sh. 7.

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin kabul etmiş olduğu 1920 tarihli ilk hükûmet programının **Mevadd-ı** Siyasiyye başlıklı beşinci maddesinde: "Hilâfet ve Saltanat Makamı'nın tahlisine muvaffakiyet hâsıl olduktan sonra Padişah ve Halife-i müslimîn, kavânin-i esasiyyye dairesinde mevki-i muhterem ve mübeccelini ahzeder.[163] denmiştir.

T.B.M.M. açılış beyannâmesi de aynı uslûbla kaleme alınmıştı. **M. Kemal** imzası ile her tarafa neşir ve tamim olunan bu vesikada da:

1 - Bimennihilkerîm.

Nisanın yirmi üçüncü cum'a günü cum'a namazını mütaakıp Ankara'da Büyük Millet Meclisi küşad edilecektir.

2 - Vatanın istiklâli, Makam-ı Refi-i Hilâfet ve Saltanatın istihlâsı gibi en mühim ve hayatî vezâifi ifa edecek olan Büyük Millet Meclisi'nin yevm-i küşadını cüm'aya tesadüf ettirmekle yevm-i mezkûrun mebrûkiyetinden istifade ve kablelküşad bil'umum Meb'usîn-i Kiram Hazeratiyle Hacı Bayram-ı Velî Câmii Şerîfinde cum'a namazı eda olunarak envar-ı Kur'an ve salâttan istifaza olunacaktır. Bâdessalât Lihye-i Saadet ve Sancak-ı Şerifi hâmilen Daire-i Mahsusaya kadar Kolordu Kumandanlığınca kıtaat-ı askeriye ile tertibat-ı mahsusa alınacaktır.

3 - Yevmi- mezkûrun teyid-i kudsiyeti için bugünden itibaren merkez-i vilâyette Vali Beyefendi Hazretlerinin tertibiyle Hatim ve Buharii Şerif tilâvetine bed' olunacak ve Hatm-i Şerifin akşamı teberrüken cüm'a namazından sonra Dâire-i Mahsusa önünde ikmal edilecektir.

4 - Mukaddes ve mecruh vatanımızın her köşesinde aynı sûretle bugünden itibaren Buharî ve Hatemat-ı Şerife kıraet edi-

163- Kemal Arıburun - Millî Mücadele ve İnkılâblarla İlgili Kanunlar, Ankara 1957, sh. 13.

lerk cüm'a günü ezandan evvel minarelerde Salâvat-ı Şerife..............." denilmiştir.[164]

Bilâhare T.B.M.M. adına bütün millete karşı yayınlanan beyannâmede de aynı hissiyat terennüm edilmiştir. [165] Nasıl olmasın ki; bütün millet efradı bir kitabın şirâzesi gibi altı asır boyunca hep o ulvî makamın etrafında toplanmıştı. [166] Tarihi mefâhir nâmına neyi varsa hep o birlik ve bağlılığa borçluydu.

---

164 - Harb tarihi Vesikaları Dergisi - Sayı 14, Ankara 1955'te yer alan 363 nolu vesika.

165 - **"...Şevketpenâh Efendimiz: Millî müdafaamızı mübârek Makam-ı Hümayunlarına karşı bir isyan suretinde göstermek ve halkı iğfal etmek için mütemâdi çalışan hâinler var. Onlar, milleti birbirine kırdırmak ve düşman fütuhatına yolu açık bırakmak istiyorlar. Halbuki vuran da vurulan da hepsi sizindir. Hepsi aynı dercede sâdık evlâdımızdır.** Millî müdafaamızı, düşmanların bayrakları, babalarımızın ocakları üstünden çekilinceye kadar terkedemeyiz. Her yeri bir büyük hakanımızın, aşk-ı, dini ve ilâhisine mutantan ve mehib bir delil olan İstanbul mabedleri etrafında düşman askeri gezdikçe, öz vatanın toprakları üstünden yad adamların ayakları çekilmedikçe biz mücahedemizde devam etmeğe mecburuz. (Alkışlar.) "

Padişahımız: Kalbimiz hiss-i sadakat ve ubudiyetle dolu, tahtınızın etrafında her zamandan ziyade daha sıkı bir râbıta ile toplanmış bulunuyoruz. İçtimaının ilk sözü Halife ve Padişahına sadakat olan Büyük Millet Meclisi, son sözünün yine bundan ibaret olacağını südde-i seniyelerine en büyük tâzim ve huşû ile arzeder." (Alkışlar).

27 Nisan 1336

(Zabıt Ceridesi C. I. Ankara 1940, sh. 123

166 - Halkta ve halk içinden seçilip gelen mebuslarda bu bağlılığın ne ölçüde mevcud bulunduğunu anlamak için onların yeminlerini hatırlamak kâfidir. Bu hususta 28 Nisan 1920 tarihli zabıt ceridesinden aynen iktibas ettiğmiz şu satırları birlikte okuyalım:

REİS - Efendim, rüfekâdan bazıları, âza-yı muhteremenin ifa-yı vazife edebilmesi için yemin etmelerini muvafık görüyorlar. Bunun için de bazı yemin suretleri teklif ediyorlar.

Riyaset- i Celileye:

"Makam-ı Muallâ-yı Hilâfet ve Zat-ı Akdes'i Hazreti Padşahî ile

Milleti dâvâya (Millî Mücâdeleye) kazanmak ihtiyacı karşısında dinî hissiyat ve Makam-ı Hılâfet'e sahib çıkmanın zafere kadar her gün biraz daha artan bir ölçü ile gerçekleşmiş olduğu hususu inkâr-ı gayr-ı kabil bir gerçektir. Fakat zaferden sonra bu tutuma devam edilmemiş ve bilhassa **M. Kemâl Paşa**'nın rota değiştirdiği görülmüştür. Şöyle ki:

Evvelce bir nebze bahsetmiş olduğumuz üzere zaferden sonra toplanacak sulh konferansına hem Ankara Hükümeti ve hem de İstanbul Hükümeti dâvet edilmişti. Bunun üzerine sadrazam **Tevfik Paşa** 27 Ekim 1922 tarihinde **Kemâl Paşa**'ya bir telgraf çekerek " e l d e e d i l e n z a f e r i n A n k a r a i l e İ s t a n b u l a r a s ı n

---

vatanın istiklâl ve istihlâsından ve âmali meşrua-i milliye dairesinde hareketten başka bir gaye takip etmeyeceğime ve bu Meclis'te hiç bir fırka ve zümre-i siyasiyenin efkâr ve âmaline hâdim olmayacağıma..." suretinde âza-yı Kiramın tahliflerini teklif eyleriz.

Yozgat	Kırşehir	Ankara
Hulûsi	**Müfid**	**Şemşeddin**

REİS- Diğer bir takrir.. Afyon Karahisar âzasından **Şükrü Bey** tarafından veriliyor.

- Karahisar-ı Sahip Mebusu **Şükrü Bey**'in, meb'usların yemin şekline dair takriri:

"**Makam-ı Saltanat ve Hilâfet-i Kübraya** ve vatana sadakata adem-i riayetten ve millet tarafından uhdeme tevdi kılınan vazife-i meb'usiyet ve vekâleti, milletin nef'i aleyhine istimalden tevakki ile vatan ve istiklâlimizin tahlis ve muhafazasına ve memlekette kavanini hâkim kılmağa bilâ amel-i hususî azîm ve iman ile çalışmaktan fâriğ olmayacağıma ve bunların hilâfından mücanebet eyleyeceğime vallahi billâhi..."

Salâhiyet-i fevkalâde ile bu kere millet tarafından intihap edilen meb'us arkadaşlarımızla evvelce intihap edilip İstanbul'un işgali üzerine İstanbul'dan firar ile buraya gelen milletvekillerinin balâdaki yemin ile tahliflerinden sonra işe mübaşeret edilmesini teklif ederim.

(Zabıt Ceridesi C. 1, 6. içtima birinci celse,
Ankara 1940, sh. 114)

daki ikiliği ortadankaldırdığını" bildirmiş ve sulh konferansında birlik ve beraberliği sağlayacak bazı teklifler ileri sürmüştür. Fakat M. Kemal Paşa'nın artık bir İstanbul Hükûmeti tanımak istememesi üzerine, " Saltanat " ve " Hilâfet "i birbirinden ayırarak Saltanatı lâğvetmek ve bu sûretle İstanbul Hükûmeti'ne son vermek yoluna gidildi. T.B.M.M. de bu maksatda fevkalâde bir celse aktolundu. Dr. Rıza Nur ve seksen kadar arkadaşının imzaladığı bir takrir görüşülerek iki maddelik bir kanun kabul edildi.

"1 - Teşkilât-ı Esâsiye Kanunuyla, Türkiye Halkı, hukuk ve hâkimiyet-i hükûmrânisinin mümessil-i hakikisi olan Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin şahsiyyet-i mâneviyesini gayri kabil-i terk ve tecezzi ve ferâğ olmak üzere temsile, bilfiil istimâle ve irâde-i milliyeye istinad etmeyen hiç bir kuvvet ve hey'et tanımamaya karar verdiği cihetle Misak-ı Millî hududları dahilinde Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti'nden başka şekl-i hükûmet tanımaz. Binâenaleyh Türkiye halkı hâkimiyet-i şahsiyyeye müstenid olan İstanbul'dki şeklî hükûmeti 16 Mart 1336 dan itibaren ve ebediyyen tarihe müntakıl addetmiştir.

2 - Hilâfet Hânedan-ı Al-i Osmn'a aid olup Halifeliğe Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından bu hânedanın ilmen, ahlâken erşed ve eslâh olanı intihap olunur. Türkiye Devleti, Makam-ı Hılâfet'in istinadgâhıdır. Bu gün ve bu gecenin (2 Kasım 1922) bayram addi karargir olmuştur."

Evet, saltanatı ilga ederek Osmanlı Devleti ve Hükûmetine son veren bu kanunun kabul târihinin " b a y r a m " yapılması da kararlaştırılmıştır. Zira bu teklifi hükûmet nâmına müdafaa eden Başvekil **Rauf Orbay**, çok az bir zaman önce " Hilâfet ve hatta Saltanat'a hissen ve fikren merbut " bulundu-

ğuna dair beyânını [167] unutmuş ve fazladan olarak da bu günün bayram olarak kabulünü talep etmişti.

Sultan Vahideddin gibi bir pâdişahın siyasî iktidardan mahrum bir Hilâfeti kabul etmeyeceği muhakkaktı. Nitekim az sonra Ankara Hükûmeti nâmına fevkalâde bir mümessil sıfatıyla İstanbul'a gelmiş olan **Refet Paşa** Yıldız Sarayı'na giderek huzûra kabul olunmuştur. Padişah'a alınan bu kararı büyük bir nezâket ve hürmetle arzetmişse de **Sultan Vahideddin:**

"- Saltanatsız bir Hilâfeti, Hanedânımızın en âciz bir ferdin bile kabul etmeyeceğinden emin olabilirsiniz, Paşa!..." diyerek görüşmeye son vermiştir.

Devrinin en iyi hukukçuları kadar fıkıh bilen **Sultan Vahideddin** bu durumu İslâm fıkhının devlet reisine âid kaideleri ile kabil-i telif görmüyordu. Hakikaten -eski tâbirle söylemek gerekirse- tehdidini ikaa kaadir olmayan bir halife, fıkhen halife sayılamazdı.

Aradan çok az bir zaman geçmeden **Sultan Vahideddin**'i son derecede düşündüren ve endişelendiren bir hadise oldu. Eski devrin en önde gelen nazırlarından biri olup Millî Mücadele'ye aleyhtar yazılarıyla tanınan **Ali Kemal Bey**, **İstanbul**'da yakalanıp zorla İzmit'e götürülmüş ve orada **Nureddin Paşa**'nın emriyle askerlere linç ettirilmişti. Saraya hergün **Sultan Vahideddin** için de iyi düşünülmediğini gösteren haberler gelmekteydi. [168] Halk zafer coşkunluğu içindeydi.

167 - **Rauf Bey**'in bundan çok az bir müddet evvel, **Refet Paşa**'nın Keçiören'deki evinde **M. Kemal Paşa**'ya karşı nasıl bir **"Hılâfet"** ve hatta **"Saltanat"** müdâfii sıfatı ile irad-ı kelâm etmiş olduğunun ibretle müşahedesi için işbu eserin birinci cildinin 227-29. sahifelerine veyahud da mâhud **"Nutuk"**un 418-419. sahifelerine bakınız.

168 - Hakikaten **Sultan Vahideddin** merhumu, İzmit'de polis ve jandarmaya linç ettirilip halkın infiâline kurban etmiş gibi gösterilen **Ali Kemal**'inkine benzer bir tertibe mâruz kılmak isteyen resmî şahsiyetler bile mevcuddu. Bunu Lozan'a giden hey'ete dâhi olması sebebiyle

gündüzleri meydanlarda toplanıyor, heyecanlı nutuklar irad ediyor, akşamları fener alayları tertip ediyordu. Araya karışan bazı kötü maksadlılar **Sultan Vahideddin** hakkında da ileri geri konuşuyorlardı. Hatta tramvaylara tepeşirle "Kahrolsun Sultan Vahideddin!" diye yazılmıştı. Bu durumda kendisini emniyette hissetmeyen ve "Halife" sıfatıyla hakarete uğramak veya binbir güçlükle düşmandan temizlenen vatanda yeni bir ihtilâfın zuhuruna âmil olmak istemeyen padişah, doğup büyüdüğü ve hükümdarı olduğu vatanından ayrılmak mecbûriyetinde kalmıştır. (17 Kasım 1922). Esasen bir gün

---

İzmit'te **Ali Kemal Bey** merhumun linç ettirildiği günü akşamı **Nureddin Paşa**'nın murahhas hey'etimiz şerefine verdiği ziyâfette bizzat müşahade eden büyük şâir **Yahya Kemal Beyatlı** şöyle tesbit ve nakletmektedir:

"Vâkıâ, o sofrada hazır bulunan üç vekil ve birçok mebuslar bu linç vakasnı tasvip etmiyor, hattâ içlerinden **Nureddin Paşa**'yı takbîh ediyorlardı. Daha doğrusu **Nureddin Paşa**'nın bu hareketinde tebellür etmeğe başlayan mülkiye ve adliye teşkilâtımıza bir müdâhale görüyorlardı; **Nureddin Paşa**'nın Ankara üzerinde şahsî bir tesir hâsıl etmek siyâsetini de seziyorlardı. Yalnız mevki müşkildi. **Ali Kemal**'in ihâneti hakkında bütün milletin ittifaki, bir nevi icmâ-ı ümmet vardı. muzafferiyetin meşrû tedbirleri de henüz tâze idi. Askerlikle hükûmet-i mülkiyyenin salâhiyetleri birçok mıntakalarda henüz ayrılmamıştı.İzmit ise o günlerde İstanbul'a hücûm edecek ordunun merkeziydi. Halk, muzafferiyyetin neşvesi içnide bütün nükteleri farketmiyordu. Bütün bu düşüncelerin sevkiyle oradaki hükûmet mümessilleri bir müşâhid vaziyetinde susuyorlardı. Lâkin yemek esnâsında **Nureddin Paşa** bahse devam ederek: **"İnşallah yakında Vahideddin'i** de getirip cezâsını vereceğim." derken ikinci murahhas **Rıza Nur** Bey'in sabrı tükendi; önüne bakarak, lâkin **Nureddin Paşa**'ya hitâben: **"O'nu İnebolu'dan yola çıkaracağız, ççünkü Ankara'ya** gelip mahkeme **karşısında hesap vermesi lâzımdır."** dedi.

(Bak: **Yahya Kemal BEYATLI - Ali Kemal** - Meydan Dergisi, - İstanbul 16 Şubat 155, Sayı 5, veya - Siyasî ve Edebî Portreler, İstanbul 1968, sh. 95).

önce de TBMM. O'nu hiyanet-i vataniye ile itham eden bir karar almıştı.

Bu hâdise üzerine T.B.M.M. fevkal'âde bir sûrette ictimâ ederek durumu müzâkere etmiştir. Halife ölmediğine, istifa etmediğine, azledilmiş de olmadığına göre Hılâfet Makamı boşalmış mıydı? Yerine yeni bir halife seçilebilir miydi? Yoksa **Sultan Vahideddin**'in hılâfeti devam mı ediyordu? Bu mes'ele etrafındaki münâkaşaları hulâsatan dikkatlerinize arzetmeden önce merhumun vatanını terkedişine âid bir noktayı kısaca izah etmek istiyoruz.

Sultan Vahideddin merhumun doğup büyüdüğü ve hükümdarı olduğu aziz vatanından ayrılışı, umûmî efkârda bir şok tesiri husûle getirmişti. Şaşırmayan ve hayret etmeyen, sâdece Ankara'daki bazı şahıslarla onların İstanbul'daki mümessilleriydi. Zira bunlar şu neticeyi istihsâl etmek için işgal kuvvetlerine mensup bazı eşhas ile birlikte gece gündüz çalışmışlardı. Hazırlıkların bütün safahâaatından ânı ânına haberdardılar. **Sultan Vahideddin** merhumun hayatına karşı ciddî bir tehlikenin mevcud olduğu kanaatini uyandıran hâdiseler hep bunların tertibibiydi. Kısacası Pâdişah'ı şu neticeye doğru gitmek üzere mânevî bir baskı ve cebre mâruz bırakmışlardı.

Gerçekten İstanbul'daki işgâl kuvvetleri ve hasseten İngilizlerle Ankara'nın mümessilliğini yapan şahıslar, **Sultan Vahideddin** merhuma karşı oynanan bu oyunu birlikte plânlamışlardı. Meselâ Pâdişah nâmına **General Harington**'la bu mes'eleyi görüşen **Miralay Fahri** (Engin) **Bey** bütün konuştuklarını akrabası **Niyazi Bey** vasıtasıyla **Refet Paşa**'ya saati saatine intikâl ettirmişti. [169] Halbuki, **Refet Paşa** İstanbul'da **M. Kemal Paşa** nam ve hesabına bulunuyor ve **Sultan Vahideddin** merhuma muârız olanların başını teşkil ediyordu. **Miralay Fahri** (Engin) **Bey** ise güya **Sultan Vahideddin** merhumun en

169 - **Gotthard Jaeschke** - a.g.e. C. 2, sh. 11.

yakınlarındandı. O derece ki gurbete bile kendisiyle birlikte çıkmış ve O'ndan ölünceye kadar ayrılmamıştı. Şu sadâkat görünüşü içindeki insanların ne oyunlar oynadıkları tafsil edilmek istense, mevzu bambaşka vâdilere dökülür. Bu cihetle biz sâdece şu bir misalle iktifa eyliyelim. **Sultan Vahideddin**'in yanında O'nun hususî doktoru olarak bulunan **Reşat Paşa** Sultan'ı vatandan ayrılmaya imâle eden Ankara ve **M. Kemal**'in cavuşlarından biri idi. Mason olmasına rağmen yine de asgari bir vicdan sahibi imiş ki sanremo'da "Padişaha O'nu aldatıp ihânet ettiği yolunda bir mektup yazıp bırakarak" intihar etmiştir. Yakınlarından bizzat dinlediğimize nazaran **Reşad Paşa**'nın kendisinden af dileyen bu mektubunu diğer bir çok vesaikle birlikte **Sultan Vahideddin** Merhum tarafından zembile şömineye atılıp yok edilmiştir.

Bir de şu hususu belirtelim ki; **Sultan Vahideddin** merhuma sûret-i haktan görünerek oynanan bu oyunlar, sâdece vatandan ayrılış hâdisesine münhasır olmayıp taht'a geçtiği gün başlamıştı. Bunun **M. Kemal Paşa** ve İngilizler'le alâkalı mes'elelerde kazandığı kesâfet ve nezâket akla durgunluk verecek derecededir. Öyle ki, "Hılâfet" mes'elesinde en ehemmiyetli noktayı teşkil eden şu keyfiyyetin gerektiği şekilde şerh ve izahına -bugün için- en küçük ölçüde bir imkân mevcud değildir. Biz de ancak kırılmış bir vazodan bazı parçalar göstererek muhatabımızın o vazo'yu zihninde tecessüm ettirmesini sağlamak nev'inden bir hareket ve imkân içindeyiz. Bu vesile ile şu muammaya ilk defa ve isâbetle parmak basan merhum Şeyhulislâm **Mustafa Sabri Efendi**'nin şu dikkat çekici satırlarını arzedelim:

"İngilizlerle **Mustafa Kemal** muvazaasının asârını, Lozan müzakeratı zamanına kadar te'hir etmeyerek Mudanya Mütarekesi'nden ve Yunan inhizamından evvelki, yani İngilizlerin Anadolu'da zuhur eden kemalî kıyamını bastırmak üzere hem İstanbul'daki Halife Hükümeti'ne cebir ve tazyik icra ettikleri, hem de müşkilât ikaından hâli kalmadıkları zamanlarda bile bulmak mümkündür. İstanbul'un ve Halife'nin ecnebi işgal-i askerîsi altında serbest harekâttan mahrum vaziyeti, Anadolu'yu haife aleyhine ayaklandıran **Mustafa Kemal**'i mücadelede galip getirmeye sebep olduğu gibi meb'deinden itibaren

Son devrin allâmelerinden

ŞEYHHULİSLÂM MUSTAFA SABRİ MERHUM

üçsene süren **Mustafa Kemal** harekâtının Yunanlı'lara karşı yüz ağartamayarak mağlûbiyetle ve Anadolu dahilinde şehirden şehre çekilmekle geçen birinci, ikinci ve kısmen de üçüncü senelerinde bile müdafaa-i memleket namına yine bu hareketten hayır ve menfaat husulü ihtimalini hatırından çıkarmayan ve esasen **Mustafa Kemal'i** Anadoluya ususi bir sıfat ve mahiyyetle gönderen padişahın hiç bir zaman bu kıyamı tam bir ciddiyetle bastırmak mesleğini iltizam etmeyerek (*) İngilizleri savsaklamakla vakit geçirdiği ve **Mustafa Kemal'le** onlara oyun oynamağa çalıştığı esnada, İngilizler de aynı adamla padişaha ve Makam-ı Hilâfet'e oyun etmek fırsatını kaçırmamışlardır. Harbi Umumî neticesinde İzmir'i velev muvakkaten olsun İstanbul'daki Hilâfet Hükümeti'nin elinden alarak Yunanlılara veren ve sonra bunu Ankara'nın lâik hükümetine iâde eden İngilizler, kasden kabahetli vaziyete düşürdükleri Hilâfet'i, bu alış-veriş içinde Âlem-i İslâm'a sezdirmeden komisyon olarak aldılar." [170]

Sultan Vahideddin merhumun vatandan ayrıldığı gün (17 Kasım 1922) **M. Kemâl Paşa** İstanbul'daki mümessillerine gönderdiği talimatta **Sultan Vahideddin**'in henüz halledilmemiş bulunduğunu, Mec-

---

* **Mustafa Kemal** üzerine İstanbul'dan ordu sevki, seneler geçtiği halde Yunan ordusuna karş kendisinin bir iş göremediği ve bil'akis Anadolu'nun pek çok yerlerini Yunan ordusuna harben işgal ettirerek devlete "**Sevr**" Muahedesindeki ağır şeraitin tahmiline sebep olduğu zamana müsadiftir. Yunan ordusuna karşı eser-i hayat göstermeğe başladıktan sonra ise **Mustafa Kemal**'in sarahaten Hilâfet'e isyan edecek derecede şımarması bile padişah tarafından ciddî bir mukabeleyi davet etmemiştir. Şayanı dikkattir ki **Mustafa Kemal** ilk perdebirûnâne telgrafını kendisi hakkında mülâyım ve müsaid bir meslek takip etmesinden dolayı vatanperver vezir namını verdiği **Tevfik Paşa**'nın zamanı hükümetinde çekti. Padişah da ondan sonra o hükümeti nihayete kadar değiştirmedi, değiştirmek için vuku bulan vesayayı da dinlemedi. (Şeyhülislâm **Mustafa Sabri Efendi**).

170 - Şeyhülislâ **Mustafa SABRİ** - İslâmda İmamet-i Kübra Yarın Gazetesi, 1 Teşrinisâni 1929, Gümülcine.

صاحب امتیاز : ح . فهمی
ادارەخانە :
كوملجنه ، حازیلاتو جادەسی
نومرو : ۱۵

Υπεύθυνος
Διευθυντής
Χ. ΦΕΧΜΗ

«یارین» ك دیکر قسمی ... ادیه اولونمادقچه ... ۱۴

۱۳۴۶

ΓΙΑΡΗΝ

شمدیلك هفته‌لق

شمر اولونور مستقل فکرلی مسلمان غزتەسیدر)
بتون حقوق محفوظدر .

ایكنجی سنه
نومرو : ۲۷
نسخەسی هر یرده (٥) دراخمیدر .

آبونه شرائطی :
داخلده : سنەلکی ۱۵۰ ، آلتی آیلغی ۸۰ دراخمیدر .
خارجه : سنەلکی ۲۰۰ ، آلتی آیلغی ۱۱۰ دراخمیدر .

او آفتاب رهاكاری مطلقا حقك ،
دوغار ، زمان كلیر ، اوستنده خون احرارك !

چهارشنبه ۱۵ آغستوس — ۱۹۲۸

اسلامده امامت كبری

یعنی : خلافت معظمهٔ اسلامیه

محرری : مصطفی صبری

۱۹۲۶

حرم حیاتی عمومه کشاده ایدن مصطفی کمالك ارکان حکومتی او دورلرده اسلام تورك قادیننه عائد سوء قصدلرینی کیزلەمك ونورك ملتنی آلداتمق ایچین غایت محافظه‌کارانه ادارهٔ کلام ایدیورلردی . مصطفی کمالك مقربلرندن وتورکیانك الك منور وتجدد پرور قادینلرندن اولان مفیده فرید خانمك الیوم لوندره سفیری فرید بکك حرمی] تورك قادینلغی حقنده (اسوسیاته پرەس) مخبرینه وقوع بولان بیاناتنه بن بیله اینانارق سوزلرینی (دینی مجددلر) نامندەکی اثریمه عیناً درج ایتمشدم . دیورردی‌که : حرمك ساکن حیاتی قادینك طبیعتی وحیات اجتماعیەنك ضرورتی ایله توافق ایتمکدەدر . بن نه قدر آمریقا واوروپا قادینلرینك استفاده ایتمکده اولدقلری استقلالی قیصقانیورسەم ، کوروبیورم وآکلایورم‌که روس قادیننك اسرافاتی ، آوستریا قادیننك حساسیت مفرطه‌سی ، آمریقالی قادیننك غرابت احوالی قارشیسنده حرم قادینی نك لاقیدیسی ... کدر . اجنبیلر نظرنده قادین حقوقی : تووالت ایچین حیا... . وچوجوق تولید ایتمەمك دیمکدر . اجنـ... یاشارلر . بشریتك بیوك امتیـ... بوده برطاقم ... سوءا... لمسد...

بكز مبعوثلریكزی كندیكزه بكزەتیك !

نمازلرینك مکتبده جامع اتخاذ اولونان قسمده ایفاسنی ترویج ایتمش اولدیغندن وبو صورتله اجتماعیاتمزك بوکونکی «مذهب مجنونانه» اصحابیده تماً اسکات ایتمکی ضامن بولنان کیفیتك طرق والالرندن ده ترویج وتعمیمی رجا ایلر وآتیده صورتی مندرج قید مجله مکتبینك محله قهوەسی ...

اولدیغمز برکره دها ثابت اولدی . ایمان قلبده اولور دیەرك دقتی حافظ نوزاد افندینك شاپقەلی تورکلر حقندەکی معامله‌سنه قارشی کلمکه چالیشان سابق جماعت رئیسی حافظ حلمی افندی‌ی ، مکتب مدیرینك

بیله

lis'ce seçilecek yeni halife için de bir karar mevcud olmadığını beyanla "gâyet mahrem bir tarzda ve şahsî olarak" **Abdülmecid Efendi**'nin hissiyât ve temâyülâtının tesbitiyle kendisine bilgi verilmesini" istemiştir. Karşılıklı muhabere devam etmiş ve Ankara nâmına çalışanların **Abdülmecid Efendi**'nin hissiyat ve düşüncelerinin kendi istikametlerinde olduğunu tesbit etmeleri üzerine mes'ele resmiyet ve aleniyete intikâl ettirilmiştir.

Tuhaftır ki, **İsmet Paşa**'nın evvelce nakledilmiş olan "Muslim Standart" muhâbiri **Abdülkayyum Efendi**'ye Hılâfet hakkında verdiği ve içinde "Türk Milleti İslâmiyet'in kolu ve kılıcıdır.. Biz yaşadıkça kanımızın son damlasına kadar Hılâfet'i tutup yaşatacağız.." gibi cümleler ihtiva eden meşhur beyanatın verildiği tarih tam da **Sultan Vahideddin**'in Malta'ya gitmek üzere "Malaya" isimli İngiliz harb gemisine bindiği gündü.

Ertesi gün yani 18 Kasım 1922'de **Rauf Orbay, Abdülmecid Efendi**'den sağlanmış olan bir mektubu icra vekilleri hey'eti toplantısında okumuştu. Uçak mevcud olmayan bir devirde şu sür'ate bakınız! Bu mektubda, **Abdülmecid Efendi** Meclis'ce Hılâfet ve Saltanatın birbirinden ayrılması ve Saltanatın ilgâsı kararını tasvib ettiğini beyan ediyordu. Bunun anlaşılması üzerine o gün T.B.M.M. fevkalâde ve gizli olarak ictima etti. Söz alan Başvekil **Rauf Bey, Sultan Vahideddin** merhumun vatandan ayrılışıyla husûle gelen durumu izah etmiş ve "... münhal kalan İslâmlığın imamlığına birinin seçiminin zarûrî olduğunu, bu seçimle Hılâfet Makamı'nı inhilâlden kurtarmak (!...) gerektiğini" söylemiştir. **Rauf Bey** bu mes'ele etrafında hey'et-i vekilede (bakanlar kurulunda) cereyan eden görüşmeleri tafsil edince, bundan herşeyin çoktan kararlaştırılmış olduğu mânasını çıkaran "İkinci Grup"un liderlerinden **Çolak Selâhaddin**

Bey "Hükümet kimi halîfe seçiyor?"diye bağırmış ve arkasından da "Halifeyi seçme hakkı Meclis'indir!" diye eklemiştir. **Rauf Bey, Abdülmecid Efendi**'nin üzerinde durulduğunu söyleyince Çankırı milletvekili ulemadan **Tevfik Efendi** bu işin " f e t v a s ı z " olamayacağı görüşünü belirtmiş ve şöyle sormuştur:

"- Makam-ı Meşihat'ın bir fetvasıyla Hılâfet'in **Vahdeddin**'den alınması lâzımdır. Şer'iyye Vekâleti'nden böyle bir fetva alınmış mıdır?"

Rauf Bey, Şer'iyye Vekili **Mehmed Vehbi Efendi**'nin bu mevzuda yapılmış olan icra vekilleri hey'eti toplantısına katıldığını ve yeni bir halifenin seçilmesi lüzumu üzerinde durduğunu söyleyince **Tevfik Efendi** böylece kanaat izharının kâfi gelmeyeceğini, mutlaka şer'î esaslara uygun bir sûrette mes'elenin fetva hâline getirilmesi gerektiğini ileri sürmüştür. Bunun üzerine Şer'iyye Vekili **Vehbi Efendi** söz alarak:

"- Makam-ı Hılâfet'de bulunan bir adam yabancı bir düşmanın himâyesine iltica ederek fiilen Hılâfet'den vazgeçmiştir. Binâenalyh bir halifenin seçimi müslümanlar üzerine vâcibtir. Meclisimiz buna memurdur. Fitne ve fesadın bâis olmaması için herşeyden önce bu seçim yapılmalıdır. Anadolu'nun, İstanbul'un ve bütün İslâm Âlemi'nin gözleri meclisimize dikilmiş ne yapacağımızı bekliyorlar. Fetva istenmesi de doğrudur. Hazırladım zaten.. Buyurun kâtip bey okuyunuz!" demiş ve hazırlamış olduğu fetvayı divan kâtibine okuması için vermişti.

M. Kemâl işin bu noktasında müzâkereye müdâhele ederek, fetvanın divan kâtibince değil de Şer'iyye Vekilince okunmasını söylemiş bunun üzerine Şer'iyye vekili **Vehbi Efendi** hazırlamış olduğu şu fetvayı okumuştur.

"İmamül müslimîn olan zeyd (kimse) düşmanın umum müslimînin aleyhinde mûcib-i mahvolan tekâlif-i şedidesini bilâ zarûreten kabûl ile hukuk-u İslâmiyeyi müdâfaada aczini izhar ve müslimînin müdâfaa-i mücâhidânelerini düşmana muvafakatla ihlâl ve müslimînin intikasını (baş aşağı yuvarlanmasını) mûcib harekâta fiilen teşebbüs ve harekât-ı ihtilâlkârânede devam ve ısrar ve badehû ecnebi himâyesine iltica ederek Makam-ı Hılâfet'i terk ve firar ile Hılâfet'den feragat etmekle şer'an münhâl olur mu?"

"- Elcevap: Allahu a'lem bissevap, olur."

(Ketebetülfakir **Mehmed Vehbi**)

"- Bu sûretle hukuk ve menafi-i İslâmiyeyi siyâneten Makam-ı Hılâfet'in lâyık bir zata erbab-ü hall-ü akd tarafından biat olunmak vâcib olur mu?"

"- Elcevap: Allah-u a'lem bissevap, olur."

(Ketebetülfakir **Mehmed Vehbi**)

Fetvanın okunmasından sonra Meclis'te çeşitli münâkaşalar cereyan etmiştir. Bir kere fetva metninde " h a l l " kelimesinin yer almamış bulunması tenkid edilmiş, bunun şer'an zarurî olduğu ileri sürülmüştü. Bu mes'eleyi ilk defa ortaya atan Bitlis Meb'usu **Yusuf Ziya Bey** idi ki, bu celsede **M. KEmal Paşa** ile aralarında şiddetli münâkaşalar cereyan etmiş ve belki de bu sebepledir ki, bilâhare 1925 Şark Harekâtı'na adı karıştırılarak idam edilmiştir.

İtiraz edilen hususlardan biri de Şer'iyye Vekili **Mehmed Vehbi Efendi**'nin verdiği bu fetvanın evvelemirde Şer'iyye encümeninde tedkik edilmesi lüzûmuna dâirdi. Muhâlifler hemen hemen hepsi de "İ k i n c i G r u p" tandılar. Henüz meclis yenilenmemiş ve bunlar tasfiye edilememiş bulunuyor ve Meclisi sarsıyorlardı. İtirazların

hemen hepsi uzun nükaşalar sonunda kabûl edilmişti. Ancak bazı meb'uslar, seçilecek halifenin Ankara'ya getirilmesini istiyorlardı ki, diğer tarafın bunu kabûl etmesine imkân yoktu. Zira Ankara'ya getirilecek halifeyi meclis'in başına geçirmeyi düşünüyor ve bunu açıkça ifâdeden çekinmiyorlardı.

Gerçekten Bitlis meb'usu **Yusuf Ziya Bey:**

"- Halifeyi hakimiyetimiz altındaki bir yerde seçmek ve O'na biat etmek şarttır. Bîat tamam olmadıkça seçim tam sayılmaz." demiş ve mes'elenin en hassas noktasına temasla:

"-Asıl mühimi seçeceğimiz halifenin vazifesi ne olacaktır?!.." diye bir sual sormuş ve bu suali yine kendisi şu sûrette cevaplandırmıştır:

"- İslâmiyet cumhur üzerine kurulmuş bir mevcudiyettir. İdâresi meşveretle yürütülür. Yani bir şûra gerektir. Şuranın tabiî reisi ise, ancak halife olabilir.. O şuraya reislik edecek zat, herhalde halife olacak zattır. Halife cismânî ve ruhânî sfatları nefsinde toplar. Fakat onu mukayyet olarak cem'eder.

O'nu kayıt altına ancak ümmetin şûrası alır. bugün bu yüzden İslâm âleminde teşevvüş olacaktır, hatta olmuştur da.." diye sözlerine devam eden **Yusuf Ziya Bey** kürsüden hocalara hitaben " şerîatı bilen hocalar susmaya devam ederlerse yarın ruz-u mahşerde bunun hesabını vereceklerini " de ifâde etmekten geri kalmamıştır.

İkinci Grup'un liderlerinden " Çolak Selâhaddin " denilmekle meşhur olan **Miralay Selâhaddin Bey** seçilecek olan yeni halifeye " bîat " edilmesi üzerinde ehemmiyetle duruyor ve mes'elenin halli için **Refet Paşa** vasıtasıyla **Abdülmecid Efendi'nin** emin ve millî hükümetin hâkim olduğu bir yere getirilip halife ilân edilmesini, kendisine âcilen bîat olunmasını, bu husus gerçekleşinceye kadar da,

telgraf telleri kesilerek hiç kimsenin dışarı çıkmasına ve dışarısı ile temas kurmasına imkân verilmemesini istiyordu.

Bu gizli celse hararetli münâkaşalarla saatlerce sürdü. İkinci Grup'un hatipleri o kadar mantıkî ve heyecanlı konuşuyorlardı ki, Birinci Grup'a mensup olanlardan **Tunalı Hilmi** gibi bazıları da heyecana kapılarak bunların fikirlerini destekler tarzda konuşmaya başlayınca **M. Kemal Paşa** müzâkerelere müdâhale ihtiyacını hissetmiş ve halifenin B.M.M.'ne başkan yapılması tarzında mevkiini kuvvetlendirecek iddiâ ve ifâdeleri şiddetle reddetmiş ve **"Türk Milleti ve O'nun meclisi kendi varlığını halife adını taşıyan veya taşıyacak olan bir zatın eline veremez ve vermeyecektir, efendiler. Bundan dolayı İslâm Âlemin'de karışıklık varmış veya olacakmış, bunların hepsi manasız ve yalan sözlerdir. kim söylemişse yalan söylemiştir, yalan söylüyor."**demiştir.

M. Kemâl Paşa'nın biraz evel bu fikirleri ileri sürmüş bulunan Bitlis Meb'usu **Yusuf Ziya Bey** hakkında " Y a l a n s ö y l e m i ş - t i r , y a l a n s ö y l ü y o r " gibi ağır ithamlarda bulunması, milletvekillerinin yerlerinden itirazlarına ve karşılıklı birbirlerini ithamına sebep olmuştur. Bunun üzerine müzâkere kesilmek noktasına gelmiştir. Reis, sükûneti güçlükle sağlıyordu. **M. Kemâl Paşa** Hılâfet'in mahiyetinden yeni Türkiye Devleti'nin durumundan, **Abdülmecid Efendi**'nin şahsiyyetinden bahsederek konuşmasını sürdürmüş ve sözü Şer'iyye Vekili **Vehbi Efendi**'ye bırakmıştır. **Vehbi Efendi** İkinci Grup hatiplerinin itirazlarına güya cevaplar verdikten sonra kendi kendisiyle tazada düşerek "Hılâfet'in manâsı, dünyayı vakt-i merhununa kadar imara çalışmaktır. Halifenin Şeriat hükümlerini icraya memur olması lâzımdır. Hılâfet İslâmlara mahsus bir ünvandır. Buna temas etmemin sebebi de budur. İslâm'ın reisliğinde bulunanlara halife deniyor. Bu da Şeriatın hükümlerini icraya memurdur...

Bu şartların ve meziyetlerin tamamını bir kişide bulmak imkânı var mıdır, yok mudur? Elcevap, yoktur. Yok olunca ne oluyor?! Şer'an her işi ehline verip işbölümü kaidesine riâyetle Hılâfet Makamı'nda bulunulur.

Bizim bugünkü durumumuza gelince, evet biz bir halifeye bîat ederiz. Bu müslümanlar için vâciptir, lâzımdır ve geciktirilmesi de câiz değildir. Bu halife de gereken şer'î vazifesini Meclis'e bırakır, Meclis vasıtasıyla icra ettirebilir. Hemen seçelim sonra sıfatlarını düşünelim." demiştir.

Şer'iyye Encümenine giden fetva, kısa bir müddet sonra ufak tefek değişikliklerle Meclis'e getirilmişti. Fakat Meclis, karara yanaşmıyordu. ikinci Grup'un hatipleri arka arkaya söz alarak Meclis'i tesir altına almışlardı. Bunlardan Malatya Meb'usu **Lütfi Bey** kürsünün önüne gelerek:

"- Bizim burda halife seçmemiz Şer'i şerife uygun değildir." diye haykırmıştı. Mehmed **Vehbi Efendi,** sanki itiraz " s e l â h i y e t " hususuna değil de " b î a t ş e k l i " ne dâirmiş gibi:

"- Buradan şer'an bîat câizdir. Mağrib'de olan bir adama Maşrık'da bulunan herhangi bir müslüman bîat edebilir. Bîatta hiçbir engel yoktur" diye karşılık vermişti.

İkinci Grup hatipleri halifenin mutlaka Ankara'ya getirilmesini istiyor ve bîatın vicâhen gerçekleşmesi üzerinde duruyorlardı. Birinci Grup bir kifâyet-i müzâkere takriri vermişti. Celseyi idâre eden **Dr. Adnan Adıvar** bunu reye koyacağı sırada, Afyon Meb'usu **Şükrü (Çelikalay) Hoca** bunun aleyhinde söz isteyip bir kimsenin gıyabında bîat olmayacağı istikametinde konuşması, yeniden münakaşalara ve karşılıklı hakaretâmiz kelimelerle atışmalara sebep olmuştu.

Bu sırada İkinci Grup'tan olduğu bilinen Kara Vâsıf, Çolak

Selâhaddin, Süleyman Necati, Ziya Hurşit ve arkadaşlarının verdikleri bir takrir okunmuştu. Bu takrirde: "Halifenin İstanbul'da yabancı tazyiki altında kalarak vazifesini görememesi, mahzurlar tevlid eder. Halifeye burada bîat edilmesini, İstanbul yabancı işgâlden kurtarılıncaya kadar geçici olarak halifenin Ankara'ya çağırılmasını ve niçin İstanbul'dan ayrıldığının İslâm Âlemi'ne ve medenî cihana ilân edilmesini..." denilmekteydi. Yedi imzalı bu takriri onbeş imzalı bir diğeri takibetmişti. Bunda da:

"**Hılâfet esâret kabûl etmez. Halife hakim bulunduğumuz bir yerde bulunmalı, Anadolu'ya getirilip and içirilmeli ve bîat olunmalıdır. Bu takririmiz ad açıklanarak reye vazedilmelidir.**" denilmekteydi.

Söz alan **Rauf Bey** İkinci Grup'u yatıştırmaya çalışan bir konuşma yapmış ve bu esnada **Rauf Bey'le Çolak Selâhaddin** arasında sert münâkaşalar cereyan etmiştir.

Bu sırada kürsüye çıkan Trabzon Meb'usu **Hafız Mehmed Bey** mes'elenin en hassas noktasına avdetle:

"- Meclis'in halife seçmeye hakkı, selâhiyeti yoktur. Çünkü Halife seçilecek zatın pâdişahlık kudreti olması lâzımdır. Madem ki Hılâfet dinî bir makam olmuştur, bu Meclis halifeyi seçemez ve seçmeye hakkı yoktur" diye bağırmıştır. Mâhud "İzmir Sûikasdi" mes'elesine adı karıştırılarak bilâhare nâhak yere idam edilen bu cesur hatibin şu sözü üzerine hava yine elektriklenmiş, karşılıklı münakaşalar başlamıştır. İkinci Grup, verdikleri takrirlerin ad okunarak reye konulmasında ısrar edince İkinci Reis **Adnan** (Adıvar) **Bey** henüz seçilmemiş bulunan halifenin Ankara'ya gelip gelmemesinin nasıl mevzuubahs olabileceği yolunda itiraz edip evveliyetle halifenin kim olacağının tayini ve seçimi gerektiğini söylemiştir. Bunun üzerine teklif yapılmış, General **Harington**'dan **Sultan Vahideddin** merhumun

kendilerine iltica edişi hakkındaki resmî yazı ve zikredilen fetvalar okunduktan sonra halife seçimi reye konulmuş. Neticeten 162 meb'usun rey kullandığı, bunların 148'inin **Abdülmecid Efendi**'ye, 2'sinin Şehzâde **Abdurrahim**, 3'ünün ise şehzade **Mehmed Selim Efendi**'lere verilmiş olduğu, 9 meb'usun da çekimser kaldığı anlaşılmıştır.[171]

Büyük Millet Meclisi'nce ittihaz edilen bu karar ve seçim üzerine **M. Kemâl Paşa** " h ü r m e t - i m a h s u s a " kaydı ile **Abdülmecid Efendi**'ye aşağıdaki resmî mektubu göndermiştir:

Hânedân-ı Âl-i Osman'dan Halife-i Müslimîn ve

Hâdim-ü l Haremeyn'üş- Şerifeyn Abdülmecid

Hazretlerine

Âmme-i müslimîn için mûcib-i mahvolan düşman tekâlif-i şedidesini kabûl ve müslimînin müdâfaa-i mücâhedelerinde düşmana muvâfakatle beynel müslimîn ikâ-ı şerr-u fesad ve sefk-ü dımaa fiilen teşebbüs ve bu harekâtta devam ve ısrar ve binnihâye ecnebî himâyesine tevdi-i nefs ederek bir İngiliz gemisi ile Makar ve Makam-ı Hilâfet'ten firar eden **Vahideddin** Efendi'nin, Türkiye Büyük Millet Meclisi Şer'iyye Vekâleti'nden verilen fetva-yı şerîfe mûcibince hal'ine Meclis heyet'i umûmiyesinin 18 teşrinisânî 1338 tarihinde mün'akit yüzkırkıncı ictimâının beşinci celsesinde müttefikan karar verilmiştir.

Türkiye Devleti'nin hâkimiyetini bilâ kayd-u şart milletin uhdesinde mahfuz tutan Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu'na tevfîkan icra, kudret ve teşrî, selâhiyeti kendisinde müncelî ve mütemerkiz bulunan milletin yegâne ve hakiki mümessillerinden mürekkeb Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 1 teşrinisânî 1338 tarihinde müttefikan kabûl ettiği esbâb-ı mûcibe ve esâsât dâiresinde Meclis-i âlice 18 teşrinisânî 1338 tarihin-

171 - Bu heyecanlı celsenin tafsilâtı için gizli celse zabıtlarına bakmak lâzımdır.

de mün'akit celsede, Makam-I Muallâ-yı Hılâfet'e intihab buyurulmuş olduklarını hürmet-i mahsusa ile Zât-ı hılâfetpenâhîlerine arzederim. Keyfiyet Türkiye Büyük Millet Meclisi'nce Âlem-i İslâm'a ve Türkiye halkına iblâğ olunmuştur.

İntihâb-ı vâkiin Âlem-i İslâm için müteyemmen ve fuyuzatbahş olmasını eltâf-ı ilâhiyeden tazarru ve niyaz eylerim.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi

Gazi M. Kemal [172]

Bu sûretle **Abdülmecid Efendi**, Hılâfet Makamı'na " S u l t a n s ı f a t ı n ı h â i z o l m a k s ı z ı n " geçmiş oluyordu. Lâkin bu Hılâfet meşrû muydu?!.. Bu husus daha evvelce tafsil edilmiş olduğundan üzerinde durmuyoruz.

Sadece şu kadarını söyleyelim ki, Hılâfet mes'elesi ilgâ veya ibkâ yönünden birkaç safha arzetmiştir. Başlangıçta **M. Kemal Paşa** bu kadîm dinî müesseseyi ilgâ düşüncesindeydi. Bu hususta O'nun mütârekede ikamet etmekte bulunduğu İstanbul'daki meşhur Pera Palas Oteli salonlarında başlayan pazarlık ve anlaşmalar hakkında birinci cildimizde nisbî bir izahat verilmiştir. Daha sonra Hılâfet'i şahsına almak ve bu sûretle muhâfaza etmek arzusuna kapıldığı hususundaki rey ve delilleri de evvelce -binnisbe- arzetmiştik. Sonra Lozan'daki sıkıştırmalar ve nihâyet malûm netice...

Abdülmecid Efendi Hılâfet gibi beynelmilel siyâsette ehemmiyeti hâiz bir müessese etrafında cereyan eden bu gibi pazarlıkları kavrayabilecek bir şahsiyyete mâlik değildi. **Sultan Vahideddin'le** O'nun arasında çok büyük farklar vardı. San'atkâr ruhlu bir insandı. İyi resim yapar ve hüsn-ü hat ile meşgûl olurdu.

---

172 - **M. Kemal Paşa** - Nutuk (vesikalar kısmı) Ankara 1972, sh. 276.

Mensup olduğu âilenin birinci derecede rol oynadığı Osmanlı tarihini hakaretlere boğan **Tevfik Fikret**'in mâhud " S i s " şiirini tablolaştıracak ve oğlu **Ömer Faruk Efendi**'ye bir mürebbî ararken, seçimi **Tevfik Fikret**'in telkiniyle yapacak kadar saf bir kimseydi. Böyleleri insanlık cevheri bakımından bir kıymeti hâiz bulunsalar bile buhranlı devirlerin vartalarını iktiham edebilecek (göğüsleyebilecek) dirâyeti asla gösteremezler. Nitekim son Halife **Abdülmecid Efendi** için de durum böyle olmuştur. Daha Millî Mücâdele esnasında Anadolu'ya geçmeye kalkışmıştı. " V e l i a h d " sıfatını hâiz bir kimsenin böyle bir hareketinin ne gibi karışıklıklara sebep olabileceğini hesap edemeyen bir kimseydi. İşgâl altındaki İstanbul'da **Sultan Vahideddin**'in durumundaki nezâketi hesaba katmadan O'nun bazı davranışlarını alenen tenkid etmiş ve Kuva-yı Milliye lehinde beyanatlar vermişti. [173] Ankara'ya gitmesi mevzuubahs olunca, Millî harekâtın başına hânedandan birinin geçmesini istemeyen İngilizler O'nu göz hapsine

---

173 - Hattâ son Halife **Abdülmecid Efendi** vatanından ayrıldıktan sonra bile ankara Hükümeti ve **M. Kemal Paşa**'nın icraatini desteklemekten geri kalmamıştır. Gerçekten Mısır'da **Hafız İsmail Efendi** adında bir şahıs tarafından çıkarılan " M ü s â v a t " isimli gazete **Abdülmecid Efendi**'nin bir nevi nâşir-i efkârı idi. Böyle olduğu halde Türkiye'de girişilen inkılâp hareketlerini göklere çıkarmakta ve bu yüzden antikemalistlere son derecede hâşin bir şekilde çatmaktaydı. 1929 yılında bu tutum o kadar ifrat bir şekle dökülmüştü ki; O'nu **Abdülmecid Efendi**'ye şikâyet ve bu neşriyatta O'nun rızası olup olmadığını sormak mecbûriyetinde kalınmıştır. Ancak şayan-ı dikkat olan şudur ki, **"Zeki Paşazâde Ali Rıfkı Bey"** imzâsıyla neşredilen bir açık mektupta son derecede câlib-i dikkat bir ifşaat yer almış bulunmaktadır. Şöyle ki; mektub sâhibi:

"Merhum ve mağfur **Sultan Vahideddin**'den sonra Makam-ı Hılâfet'i işgal buyurup biraz sonra da düşman-ı din-i mübîn Kemalistler tarafından bizim gibi envâ-ı hakarâta ma'ruz kaldığını görünce, bir zamanlar **Mustafa Kemal**'e kaçacağınız endişesiyle Halife-i meşrûa'nın sizi sarayınıza hapsettiğini bizzat âcizlerini de tevkif eden zabitan me

almışlardı. Ankara'ya karşı zâhirî bir aleyhtarlık tavrı takınan **Sultan Vahideddin** de **Abdülmecid Efendi**'nin Anadolu'ya geçmesinden endişe etmiş ve bu hususta gerekli tedbirleri almıştı. Hakikaten ikisi arasında daha o zamanda bir görüş ayrılığı belirmişti. **Sultan Vahideddin** Ankara'daki icraâtın nereye varacağını çok iyi takdir ve tâyin etmişti. Fakat vatanın düşmandan temizlenmesi için her şeyi sabır ve tevekkülle karşılıyordu.

Hakikaten Saltanat ilga edilirken sâdece iki kişinin muhalefet ettiği görülmüştü. [174] Zira bu mes'eleyi müzakere eden müşterek (Şer'iyye, Adliye, Esas Teşkilât) encümeninde **M. Kemal Paşa** matlub olan neti-

---

yânında bulunduğunu unutmak isteyerek sizi de selefiniz gibi mağdur bir Pâdişah telâkki etmeye çalışmıştım.." diyor ve soruyor:

"Böyle her satırı bir evvelkisini tekzib eden ve cinnet derecesine varan bir hamâkatle her fazilete hücum eden bir gazetenin halîfe tahsisâtiyle intişar ettiği şâyiası, Mısır meyhânelerinden sokaklara sızarken herhangi bir tekzibe mâ'ruz kalmazsa bilemeyiz ki; bu seyyiat yalnız " M ü s â v â t "a mı münhasır kalır?!" (Bkz: Açık Arîza - Abdülmecid Efendi Hazretlerine - Yarın Gazetesi, Nu: 46, Gümülcine 1929)

Bir müddet sonra " E l - E h r a m " Gazetesin'e (27 Aralık 1929) bir beyânat veren **Abdülmecid Efendi**, Türkiye'nin I. Cihan Harbi'ne girişine muhâlif olduğunu beyandan sonra:

"Harbde Türk kuvvetleri kırılınca **Mustafa Kemal**'in ilân ettiği cihâd-ı vatanîyi desteklemiştim" diyor ve ilâve ediyordu:

"Sulh-i münferid temini için **Franklen Buyyon**'u Ankara'ya ben gönderdim. Diktatörle de halkı kafile kafile tehcire başlayıncaya kadar temâsı muhâfâza ettim." Bu beyanatı ele alan **Rıfkı Bey** bu defa, bir kere daha **Abdülmecid Efendi**'nin Halîfe sayılamayacağını beyan ve bunun kendince delillerini tadâd eylemektedir. (Bkz: Rıfkı- Abdülmecid Efendi'den Halîfe Olur mu? Yarın Gazetesi Nu: 59 Gümülcine 1930).

174- Bu takrir okunduktan sonra ciddi olarak muhâlif vaziyet alanların başında iki zat göründü. Bunlardan biri Mersin Meb'usu bulunan Miralay **Selâhaddin Bey**'dir, İkincisi, İzmir'de asılan **Ziyâ Hurşid**'dir. Bunlar, Saltanatın lağvolunmaması kanaatinde bulunduklarını vâzıhan izhar ettiler." (Bkz: **M. Kemal Paşa** - Nutuk, Ankara 1927 sh. 421).

ceye varmak için icâbında kan akıtmaktan bile çekinmeyeceğini ortaya koymuştu.[175]

Esasen ayni kararla birlikte İstanbul'daki hükûmet erkânının "H ı y â n e t - i V a t a n i y e K a n u n u ' n a i s t i n â d e n t e c z i y e l e r i n i n i s t e n d i ğ i" de görülmüştür.[176]

Bütün bunlar, Saltanat ve Hilâfet'i birbirinden ayırarak, birini lâğvedip diğerini muhafaza etmenin, uzun sürmeyecek bir " g e ç i t d e v r e s i " olduğunu[177] anlamaya kâfiydi. Fakat - evvelce de ifâde edildiği üzere- **Abdülmecid Efendi** bu işlerin adamı değildi. Bu se-

175 - Üç encümen bir odada içtima etti. Riyâsetine Hoca Müfid Efendi'yi intihab eyledi. Mes'eleyi müzâkere etmeye başladılar. Şer'iyye Encümenine mensup hoca efendiler, Hılâfet'in Saltanat'tan münfak (ayrılmış) olamayacağını, mâruf safsatalara istinad ettirerek, iddia ettiler. Bu müddeiyatın cerh ve nakzında serbest idâre-i kelâm edenler, ortaya çıkar görünmediler. Biz, çok kalabalık olan ayni odanın bir köşesinde münâkaşayı dinliyorduk. Bu tarzda müzâkerenin maksud neticeye iktiranına intizar etmek, beyhûde idi. Bunu anladık. Nihâyet müşterek encümen riyâsetinden söz aldım. Önümdeki sıranın üstüne çıktım. Yüksek sesle, şu beyânatta bulundum. "Efendim," dedim. "Hâkimiyet ve Saltanat hiç kimse tarafından hiç kimseye, ilim icâbıdır diye, müzâkere ile, münâkaşa ile verilmez. Hâkimiyet, saltanat kuvvetle, kudretle ve zorla alınır. Osmanoğulları, zorla Türk Milleti'nin hâkimiyet ve saltanatına vâ'zı-ul-yed olmuşlardı. Bu tasallutlarını altı asırdan beri idâme eylemişlerdi. Şimdi de, Türk Milleti bu mütecâvizlerin hadlerini ihtar ederek, hâkimiyet ve saltanatını, isyan ederek kendi eline bilfiil, almış bulunuyor. Bu bir emrivâkidir. Mevzuu bahs olan, millete saltanatını, hâkimiyetini bırakacak mıyız, bırakmayacak mıyız, mes'elesi değildir. Mes'ele zâten emrivâki olmuş bir hakikati ifâdeden ibarettir. Bu behemehal, olacaktır!. Burada içtima edenler, Meclis ve herkes mes'eleyi tabiî görürse, fikrimce muvâfık olur. Aksi takdirde, yine hakikat usulü dâiresinde ifâde olunacaktır. Fakat ihtimal bâ'zı kafalar kesilecektir." (Bkz" M. Kemal Paşa - Nutuk, Ankara 1927, sh. 422).

176 - M. Kemal Paşa - a.g.e. sh. 421.

177 - "Efendiler! Saltanat devrinden, Cumhûriyet devrine geçebilmek için, cümlenin mâ'lûmu olduğu veçhile, bir intikal devresi ya-

beple **M. Kemal Paşa**'nın dercetmiş olduğumuz 19 Teşrinisânî 1338 tarihli mektubunu hüsni telâkki ederek 24 Kasım 1922 de Topkapı Saray'nda yapılan biat merâsimi ile Makam-ı Hilâfete geçti. Bu merâsimde **Refet Paşa** ile **Hoca Müfid Efendi**'nin de dahil olduğu, meb'uslardan müteşekkil bir heyet de hazır bulunmuştur. Ancak yeni Halifenin hiç bir hareket serbestisine mâlik olmadığı derhal ortaya çıkmıştır. Gerçekten **M. Kemal paşa**, İstanbul'daki mümessili **Refet Paşa** vasıtasıyla **Abdülmecid Efendi**'ye şu emirleri tebliğ ettiriyordu:

1 - Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin kendisini Hilâfet'e intihabından sarahaten beyan-ı memnûniyet olunacaktır.

2 - **Vahideddin Efendi**'nin tarz-ı hareketi mufassalan takbih edilecektir.

3 - Teşkilât-I Esâsiye Kanunu'nun onuncu maddesine kadar olan mevaddı muhteviyatı tarz-ı münâsipte ve mühim mâ'na ve müfâdı aynen zikredilmek sûretiyle Türkiye Devleti'nin ve Büyük Millet Meclisi'nin ve Hükûmetinin mâhiyet-i mahsusası ve usûl-i idâresinin

---

şadık. Bu devrede iki fikir ve içtihad, birbiriyle mütemadiyen mücâdele etti. O fikirlerden biri, saltanat devrinin idâmesi idi. Bu fikrin taraftarları sarih idi. Diğer fikir, sahtanat idâresine hitam vererek idâre-i cumhuriye te'sis eylemekti. Bu, bizim fikrimizdi. Biz fikrimizi, sarih söylemekte mahzur görüyorduk. Ancak nokta-i nazarımızın kabiliyet-i tatbikiyyesini mahfuz bulundurup saltanat taraftarlarının fikirlerini tatbik sahasından uzaklaştırmak mecbûriyetinde idik. Yeni kanunlar yapıldıkça bilhassa, teşkilât-ı esâsiye kanunu yapılırken, saltanat taraftarları Pâdişah ve Halife'nin hukuk ve selâhiyetinin tasrihinde ısrar ederlerdi. Biz bunun zamanı gelmediğini veya lüzum olmadığını beyan ederek o ciheti meskût bırakmakta fâide görüyorduk.

İdâre-i devleti, cumhûriyetten bahsetmeksizin, hâkimiyet-i milliye esâsâtı dâiresinde, her an cumhûriyete doğru yürüyen şekilde temerküz ettirmeye çalışıyorduk." (Bkz. **M. Kemal Paşa** - a.g.e. sh. 507 - 508).

Son Halife
ABDÜLMECİD EFENDİ
- 1868 - 1944 -

Türkiye halkı ve bütün İslâm Âlemi için enfâ' (en faydalı) ve evfak (en muvafık) olduğu zikr-u tespit kılınacaktır.

4 - Türkiye millî halk hükûmetinin hıdemat-ı mesbûka ve mesâi-yi meşkûresinden takdirkârâne bir lisan ile bahsolunacaktır.

5 - İşbu beyannâmede nukat-i mesrûdeden (serdedilen noktalardan) ma'da, siyâsî addedilebilecek bir nokta ve fikir dermeyan edilmeyecektir.[178]

Refet Paşa, verdiği 19 Kasım 1922 tarihli cevapta, yeni Halife'nin, imzasının üstüne "Halife-i Müslimîn ve "Hâdim-ül Haremeyn" ünvânını kullanmak, Cuma'a günleri "selâmlık resmine çıkmak", **Fâtih**'e âid olduğu söylenen şekilde "sarık sarmak" ve Âlem-i İslâm'a karşı neşri istenen beyannâmenin bir de arapçasını neşretmek talebinde bulunduğu ve Sultan **Vahideddin**'i takbih hususunda mâ'zur görülmesini[179] istediği bildirilmişti.

Burada, câlib-i dikkat olan şudur ki, **M. Kemal Paşa**'nın mukabil cevabında **Abdülmecid Efendi**'nin "Fâtih'in Sarığı" yerine "redingot" giyebileceği bildirilmiştir.[180] Nihayet, Halife'nin, kendisinin Makam-ı Hilâfet'e seçildiğine dâir M. Kemal Paşa'ya çekilen telgrafta "Halife-i Müslimin" yerine "Halife-i Resulullah" tâbirini kullanmış olması imzasında "Abdülmecid bin Abdülaziz Han" tarzında yazması uzun münakaşa ve müzâkerelere sebep teşkil etmiştir. Bununla Saltanat fikrinin zâil olmadığı ileri sürülmüştür.[181]

178 - M. Kemal Paşa - a.g.e. 424-25.

179 - M. Kemal Paşa - a.g.e. (Vesikalar kısmı) 166 numaralı vesika.

180 - Bkz: M. Kemal Paşa - a.g.e. sh. 425 vd.

181 - a.y.

Bundan bir müddet sonra, " H ı l â f e t M e s ' e l e s i " nisbî bir sûrette yatışmış ve bu mes'ele etrafındaki münâkaşaların azalmış olduğu görüldü. Zira Halife **Abdülmecid Efendi**, Ankara'dan verilen bütün emirlere uymuş ve fazladan olarak da **Sultan Vahideddin**'i defaatle ve hiç de yakışık almayan kelimelerle takbih etmişti.[182]

Hılâfet müessesesine verilen bu yeni şeklin benimsenmiş gibi göründüğü bir sırada Ankara'da 15 Ocak 1923 tarihinde Afyon Meb'usu **Şükrü Hoca** (Çelikalay)'nın yazdığı [183] " H ı l â f e t - i İ s l â m iy e v e B ü y ü k M i l l e t M e c l i s i " isimli buroşür dağıtılmıştı ki, bunda T. B.M. M.'nin Hılâfet'i Saltanattan tefrik ederek onu siyasî iktidardan mahrum kılamayacağı ve sırf lâfzî bir müessese haline getiremeyeceği ileri sürülmüştür.

Bu sırada **M. Kemâl Paşa** İzmir'e kadar varmak üzere Ankara'dan ayrılmış ve bir yurd gezisine çıkmış bulunuyordu. 16 Ocak 1923'te İzmit'e geldiğinde **Şükrü** (Çelikalaya) **Hoca**'nın " H ı l â f e t - i İ s l â m i y e v e B ü y ü k M i l l e t M e c l i s i " adlı broşürünün orijinalleri bir kurye ile kendisine ulaştırılmıştı. O gün İstanbul'un belli başlı gazetelerinin başyazarları İzmit'e dâvet edilmiş bulunuyordu. İzmit, İşgâl Kuvvetleri'ne âid mıntıkanın hudu-

---

182 - **Sultan Vahideddin**'in vatanı terkedişini haksız bulanların o zaman bütün gazetelerde yayınlanan bu beyanlarla **M. Kamal Paşa**'nın mâruf Nutku'nun 423. sahifesinden itibaren O'nun için "Sefil" "âdi mahlûk" gibi yakışıksız kelimelerle lebâlep, ifâdelerini dikkat ve insafla okunmalarını tavsiye ederiz. Gerçi bunlar O'nun vatandan ayrılışından sonradır. Ama alâkadarların, O'nun hakkındaki niyet, fikir ve hissiyatlarını tespite yarayan son derecede ehemmiyetli delillerdir.

183 - Rahmetli **Esref Edip Bey**'in bize şahsen anlattığına nazaran bu broşür **Şükrü Çelikalay** tarafndan değil, kendisi tarafından yazılmış, fakat üzerine meb'us olması sebebiyle O'nun ismi konulmuştur.

du sayılıyordu Zira henüz işgâlciler, İstanbul'dan çekilip gitmiş değillerdi.

Seçilişinden bu ana kadar Halife **Abdülmecid Efendi** Ankara'nın bütün emirlerine inkıyad etmiş, Meclis nâmına İstanbul'a giden bir milletvekili hey'eti kendisine resmen bîatta bulunmuş olduğu halde, İzmit'teki bu basın toplantısında yine ağırlığı Hılâfet mes'elesi teşkil etmiştir. Anlaşıldığına nazaran Hılâfet ve halifenin durumu üzerindeki tereddüdler devam etmekteydi.

M. Kemâl Paşa İzmit basın toplantısında Türkiye'de müstakbel dinî hayat ve Hılâfet'in durumu hakkındaki tutum ve davranışını bizzat şöyle anlatmaktadır:

"Efendiler Saltanat'ın ilgası, Hılâfet Makamı'nın selâhiyetsiz kalışı üzerine halk ile yakından temasa gelmek, ahval-i ruhiye ve temâyülât-ı fikriyeyi bir daha tedkik etmek mühimdi.

Bundan başka, Meclis son senesine dâhil olmuş bulunuyordu. Yeni intihab münâsebetiyle Anadolu ve Rumeli Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti'ni siyâsî bir fırkaya (partiye) tahvil etmeye karar vermiştim. Sulh takarrur ettiği takdirde, cemiyet teşkilâtımızın, siyasî fırkaya inkılâbını lüzumlu görüyordum. Bu hususda da halk ile bizzat hasbıhâl etmeyi muvâfık ve fâideli mütâlea ediyordum. Zaferden sonra talim ve terbiye ile iştigâle başlamış olan ordumuzu da yakından görmek istiyordum. İşte bu maksadlarla garbî Anadolu'da bir seyahat icra etmek üzere 14 Kânunusânî 39 tarihinde Ankara'dan hareket ettim.

Eskişehir'den itibaren İzmit, Bursa, İzmir, Balıkesir'de halkı münâsip mahallerde toplayarak uzun hasbıhâllerde bulundum. ahalinin bana istedikleri gibi serbest sualler tevcih etmesini taleb ettim. Sorulan suallere cevap teşkil etmek üzere altı saat, yedi saat devam eden konferanslar verdim.

Muhterem efendiler, hemen her yerde halkın anlamak istediği hususâttan nazar-ı dikkati celbeden noktalar şunlardı:

Lozan Konferansı neticesi, Hâkimiyet-i Milliye ve Makam-ı Hılâfet ve bunların vaz'iyyetleri ve münâsebetleri ve bir de teşkil etmek niyetinde olduğum anlaşılan siyasî fırka...

Lozan Konferansi müzâkerâtını cereyan ettiği gibi, her yerde hulâsa ediyordum. Neticenin müspet olacağı hakkındaki kanaatımı da beyan ederek milletin müsterih olmasına çalışıyordum.

Hakimiyet-i Milliye ve Makam-ı Hılâfet'in vaz'iyyetleri ve münâsebetlerin ne olduğu hakkında halkın merak ve endişe etmekte hakkı vardı. Zira Meclis 1 Teşrinisânî 338 tarihli kararıyla hâkimiyet-i şahsiyyeye müstenid şekl-i hükümetin 16 Mart 36 tarihinden itibaren ve ebediyyen tarihe intikâl eylediğini ilân ettikten sonra, birtakım **Şükrü Hoca**'lar "e f k â r - ı u m û m i y e - y i İ s l â m i y e t e r e d d ü d v e ı z t ı r â b â t a d ü ş m ü ş t ü r" diyerek hareket ve faaliyete geçtiler. "H ı l â f e t a y n - ı h ü - k ü m e t t i r . H ı l â f e t i n h u k u k v e v e z â i f i n i ip- t a l e t m e k h i ç k i m s e n i n , h i ç b i r m e c l i s i n e l i n d e d e ğ i l d i r" dâvâsını ortaya atmışlardı. Meclis'in, Millet'in lâğvettiği Saltanat-ı şahsıyyeyi Hılâfet Makamı'nda idâme ve Pâdişah yerine Halife ikame etmek sevdasına düşmüşlerdi..."[184]

M. Kemâl Paşa mes'eleye bu sûretle girerek **Şükrü Hoca**'nın broşüründe yer alan fikirlere sayfalar dolusu hücum etmekte ve bununla alâkalı bazı yazışmalarını aktardıktan sonra: şu tafsilâtı vermektedir:

"Efendiler, ilk Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nu ihzar edenlere (hazırlayanlara) bizzat riyâset ediyordum. Yapmakta olduğumuz kanunla

---

184 - **M. Kemal Paşa** - a.g.e. sh. 428.

"A h k â m - ı Ş e r ' i y y e " tâbirinin bir münâsebeti olmadığını anlatmağa çok çalışıldı. Fakat bu tâbirden kendi zumlarınca (kanaatlarınca) bambaşka bir manâ tasavvur edenleri ikna mümkün olmadı.

İkinci nokta, efendiler yeni Teşkilât-ı esasiye Kanunu'nun ikinci maddesinin başında "...T ü r k i y e D e v l e t i ' n i n d i n i d i n - i İ s l â m ' d ı r . " cümlesidir.

Bu cümle daha Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'na geçmeden çok evvel İzmit'te İstanbul ve İzmit erbâb-ı matbuâtı ile uzun bir mülâkat ve hasbıhâlimiz esnasında muhataplarımdan bir zatın şu suâline mâruz kaldım:

"- Yeni hükümetin dini olacak mı?"

İtiraf edeyim ki, bu suâle muhatap olmayı hiç de arzu etmiyordum. Sebebi pek kısa olması lâzım gelen cevabın [185] o günkü şerâite göre ağzımdan çıkmasını henüz istemiyordum. Çünkü teb'ası meyanında edyan-ı muhtelifeye (muhtelif dinlere) mensup anâsır (unsurlar) bulunan ve her din mensubu hakkında âdilâne ve bîtarafâne muâmelede bulunmağa ve mahkemelerinde teb'ası ve ecânib (ecnebiler) hakkında seyyânen (eşit olarak) tatbik-i adâletle mükellef olan bir hükümet, hürriyet-i efkâr ve vicdana riâyete mecburdur. Hükümetin bu tabiî sıfatının şüpheli mânâ atfına sebep olacak sıfatlarla takyid edilmesi elbette doğru değildi.

"T ü r k i y e D e v l e t i ' n i n r e s m î d i l i T ü r k ç e d i r " dediğimiz zaman bunu herkes anlar. Hükümetle muâmelât-ı resmiyyede Türk Dili'nin cârî olması lüzumunu herkes tabiî bulur. Fakat "T ü r k i y e D e v l e t i ' n i n d i n i İ s l â m "dır cümlesi aynı sûretle mi tefehhüm ve kabûl edilecektir? Bu, bittabiî izah ve tefsire muhtaçtır.

---

185 - Yani "Hayır!.." diye kestirip atmak gerekirdi, demek istiyor.

Efendiler gazeteci muhatabımın suâline hükümetin dini olamaz! diyemedim. Aksini söyledim.

- Vardır efendim, İslâm Dini'dir, dedim. Fakat der'ekab "İslâm Dini hürriyet-i efkâr'a mâliktir" cümlesiyle cevabımı tavzih ve tefsir lüzumunu hissettim.

Demek istedim ki, hükümet, efkâr ve vicdana riâyetle mukayyed ve mükellef olur.

Muhatabım verdiğim cevabı şüphesiz makûl bulmadı. Ve suâlini şu tarzda tekrar etti:

- Yani hükümet bir din ile tedeyyün edecek mi?

- Edecek mi etmeyecek mi bilmem, dedim. Mes'eleyi kapatmak istedim. Fakat mümkün olmadı. O halde denildi, herhangi bir mes'ele hakkında itikadâtım (inançlarım) ve düşüncelerim dâiresinde bir fikir ortaya atmaktan hükümet beni men veya tecziye edecektir. Halbuki herkes kendi vicdanını susturmaya imkân görecek mi? O zaman iki şey düşündüm. Biri yeni Türkiye devletinde her reşid dinini intihabta serbest olmayacak mıdır? Diğeri **Hoca Şükrü Efendi'nin** "Bazı ulemâ-yı kiram arkadaşlarımızla birlikte düşündüklerimizi Kütüb-ü Şer'iyyede mevcud muayyen ve müstakar Ahkâm-ı İslâmi-yeyi neşrederek... tağlid eylediği (karıştırdığı maalesef görülen efkâr-ı İslâmiyeyi tenvir etmeyi mütehattem bir vecibe telâkki ettik." Mukaddemesini müteâkip "Zikrolunan Hılâfet-i İslâmiye, emr-i dini(din işlerini) hıfz ve harâset te nübüvvete halef olmaktır. İkame-i şerîat hususunda Resûl-i Ekrem Efendimiz tarafından niyâbettir."

Halbuki Hoca'nın sözlerini tatbike kalkışmak, hakimiyet-i milliyeyi, hürriyet-i vicdâniyyeyi kaldırmağa çalışmaktı. Bundan başka Hocanın hazine-i malûmatı **Yezid**'ler zamanında yazdırılmış ve istibdad idâreye mahsus formülleri muhtevî değil miydi?

O halde mefhum ve medlûlü (manası) artık herkesçe tamâmen tavazzuh etmiş bulunan devlet ve hükümet tâbirlerini ve millet meclisleri vezâifini (vazifelerini) din ve Şerîat kisvelerine bürünerek kim ve ne için iğfâl olunacaktır?

Hakikat bundan ibâret olmakla beraber o gün İzmit'te matbuât erkânıyla bu zemin üzerinde daha fazla müdâvele-i efkâr etmek iltizam olunmadı."[186]

Bundan kısa bir müddet sonra, Hılâfet'i yıkacak ve O'nu " h e y u l â " gibi yakışıksız tâbirlerle tavsif edecek olan bir şahsın İzmit'te gazetecilere karşı söylediği sözleri tarih ve millet önünde te'vil ve tefsir etmek ihtiyacı âşikârdır. **M. Kemal Paşa** şu satırları o ihtiyaç ile yazmışa benzemektedir. Zira Hılâfet ve Türkiye'nin müstakbel dinî hayatı hakkında mülâyim ve sonraki tutum ve davranışlarıyla hiç de bağdaşmayan bir uslûb kullanmıştır. Bunu " o g ü n i ç i n b a ş v u r u l m u ş b i r i h t i y a t " olarak ihtiyar eylediğini ve esas düşüncelerini ifâde için zamanı erken bulduğunu söylemesi tatmin edici değildir. Zira, aynı seyahatin devamında izmir'de -evvelce nakletmiş olduğumuz- sözleri [187] söyleyebilmesi buradaki tevilci mantıkla bağdaşmaz. Bir hafta zarfında ne olmuştu ki, **Kemal Paşa** İzmir'e gidinceye kadar din ve Hılâfet mevzularında hiçte ihtiyatlı bir lisan kullanmazken, İzmir'de hava birden bire değişmiş ve bu kadim dinî müesseseye ver yansın edebilmiştir. Yol boyunca vâkı bu tutuma " i h t i y a t " yerine " t a r a f t a r l ı k " demek daha doğru olur.

---

186 - **M. Kemal Paşa** - a.g.e sh. 435.

187 - Bkz: İşbu eserde yer alan 155 numaralı dipnot.

Bilhassa güzergâhtaki Balıkesir Zağnos Paşa Câmii Şerifinde millete söylediği şu sözler bu taraftarlığı açıkça ortaya koymaktadır:

BALIKESİR'DE HALKLA KONUŞMA

(Şubat 1923)

- Paşa Câmii'nde minberden söylenmiştir -

Ey millet, Allah birdir, şanı büyüktür. Allah'ın selâmeti âtıfeti ve hayrı üzerinize olsun. Peygamberimiz Efendimiz hazretleri Cenâb-ı Hakk tarafından insanlara hakayık-ı diniyyeyi tebliğe memur ve resûl olmuştur. Kanun-i Esâsisi (anayasası) cümlenizce malûmdur ki, Kur'an-ı Azîmuşandaki nusus (naslar, âyetler)'dur. İnsanlara feyz ruhu vermiş olan dinimiz son dindir, ekmel dindir. Çünkü dinimiz akla, mantığa, hakikate tamamen tevâfuk ve tetâbuk ediyor. Eğer akla mantığa ve hakikate tevâfuk etmemiş olsaydı, bununla diğer kavânin-i tabiiyye-yi ilâhiye beyninde (arasında) tezad olması icabederdi. Çünkü bilcümle kavanin-i kevniyeyi (oluş kanunlarını) yapan Cenâb-ı Haktır.

Arkadaşlar Cenâb-ı Peygamber mesâisinde iki dâra, iki hâneye mâlik bulunuyordu. Biri kendi hânesi, diğeri Allah'ın evi idi. Millet işlerini Allah'ın evinde yapardı. Hz. Peygamber'in isr-i mübârekelerine iktifâen (mübârek yol ve usûllerine uyularak) bu dakikada milletimize, milletimizin hâl ve istikbâline âid hususatı görüşmek maksadıyla bu dâr-ı kudsîde Allah'ın huzurunda bulunuyoruz. Beni buna mazhar eden Balıkesir'in dindar ve kahraman insanlarıdır. Bundan dolayı çok memnunum. Bu vesile ile büyük bir sevaba nâil olacağımı ümid ediyorum. Efendiler, câmiler birbirimizin yüzüne bakmaksızın yatıp kalkmak için yapılmamıştır. Câmiler itaat ve ibâdet ile beraber din ve dünya için neler yapılmak lâzım geldiğini düşünmek yani meşveret için yapılmıştır. Millet işlerinde her ferdin zihni

başlı başına faaliyette bulunmak elzemdir. İşte biz de burada din ve dünya için istikbâl ve istiklâlimiz için bilhassa hakimiyetimiz için neler düşündüğümüzü meydana koyalım. Ben yalnız kendi düşüncemi söylemek istemiyorum. Hepimizin düşündüklerini anlamak istiyorum. Amâl-i milliye (millî emeller) irâde-yi milliye yalnız bir şahsın düşünmesinden değil bilumum efrâd-ı milletin arzularının, emellerinin muhassalasından ibârettir. Binaenaleyh benden ne öğrenmek ve ne sormak istiyorsanız serbestçe sormanızı rica ederim."[188]

M. Kemâl Paşa bundan sonra minberden inmiş ve fakat yine câmii şerif'in içinde kalmak şartıyla halkın sorduğu yirmiden fazla suâli cevaplandırmıştır. Bunların ekseriyeti dinî mevzulara müteallik-tir ki, her birine verilen cevaplar incelendiğinde bu cevapları veren zatın bir sene sonra Hılâfet'i birtakım tahkir edici sıfatlarla vasıflandırarak yıkacak bir kimse olduğuna hükmolunamaz!.

Hatta Balıkesir Zağnos Paşa Câmii Şerifindeki şu dinî konuşmalardan tam on gün sonra 17 Şubat 1923 tarihinde İzmir iktisad Kongresi'ni açarken söylediği ve evvelce çok az bir parçası iktibas edilmiş bulunan mâhud nutku söylemesi arasındaki tezad ve dönüşü izah mümkün değildir. On gün ara ile ortaya çıkan şu değişikliğin, sebeplerine çeşitli vesilelerle az çok temas etmiş bulunmaktayız. Bunu **Haim Naum Efendi**'nin tâ Lozan'dan kalkıp gelerek **M. Kemal Paşa**'ya İzmir'de mülâki oluşuyla başlayan girift tafsilâtının asıl yeri burası olmakla beraber biz -şu anki şartlar muvâcehesinde- şimdilik evvelki yazdıklarımızla iktifa etmek istiyoruz.

Bu seyahatte **M. Kemâl Paşa**'nın yaptığı bütün konuşmaları kro-

---

188 - Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C. II. Ankara 1959 sh. 94 vd.

nolojik olarak ihtiva eden ve resmen neşredilmiş bulunan " G a z i M u s t a f a K e m a l P a ş a H a z r e t l e r i İ z m i r Y o l l a r ı n d a " (Ankara 1339) isimli eser konuşmaların istikametindeki değişikliği bâriz bir sûrette ortaya koymaktadır. Biz yine bu dönüşten sonra " H ı l â f e t " mevzuu etrafında cereyan eden hâdiseleri tedkike devam edelim!

Nihayet 15 Nisan 1923 tarihinde çıkarılan 334 sayılı " S a l t a n a t a Â i d P r o p a g a n d a l a r ı n M e n i n e D â i r K a n u n " la bu mes'ele kapatılmak istenmiştir.

Ancak 29 Ekim 1923'te ânî bir sûrette " C u m h u r i y e t " ilân edilince Hılâfet ve Halife'nin durumu yeniden günün mes'elesi hâline geldi. Gazetelerde Halife'nin istifâ edeceğine dâir haberler çıkmaya başladı. Bizzat **Abdülmecid Efendi** tarafından yalanlanan bu dedikodular üzerine, eskidenberi " m e ş r û t i " bir idâreye taraftar olduğu bilinen İstanbul Barosu Reisi **Lütfi Fikri Bey**, 10 Kasım 1923 tarihli Tanin Gazetesi'nde bir " A ç ı k M e k t u p " yayınlayarak bunda, Halife'den istifâ etmemesini talep etmiş ve ertesi gün, kendisini tenkid eden Akşam Gazetesi Başyazarı **Necmeddin Sâdık Bey**'le aralarında Hılâfet mevzuunda bir münâkaşa başlamıştı.

Hakikâten **Rauf Bey** gibi; Cumhuriyetin çok âni bir sûrette ilân edilmiş bulunmasından dolayı bu münâkaşalara, bazı beyânatlar vermek suretiyle başkaca dahil olanlar da olmuştur.

11 Kasım 1923 tarihli Tanin Gazetisi'nde " H ı l â f e n i n v a z i f e v e S e l â h i y e t l e r i n i g ö s t e r e n b i r k a n u n ç ı k a r ı l m a s ı n ı l ü z û m u " üzerinde durulmuştu.[189]

---

189 - **Hüseyin Cahid Bey** bu tarihten on yıl sonra yani 1933 yılında neşretmeğe başladığı **"Fikir Hareketleri"** isimli mecmuanın bir

İşte tam, İstanbul gazetelerinde Cumhuriyetin aceleye getirilerek ilân edildiği iddiaları ve Halife'nin durumu etrafındaki münâkaşaların hararetlendiği sırada (5 Aralık 1923) Tanin ve İkdam gazetelerinde "İngiltere İslâm Cemiyeti" adına **Ağa Han** ve **Emir Ali** imzalarıyla Başvekil **İsmet Paşa**'ya gönderilmiş 24 Kasım 1923 tarihli bir mektubun tercümesi yayınlandı. Bunda "Hılâfet Makamı'nın muhafazası ve hattâ takviyesi ve Halifenin şeref ve nüfuzunun iâdesi gerektiği" üzerinde duruluyordu.

O günden beri çeşitli sûretlerde sû-i tefsire uğratılmış bulunan bu mektup, Hılâfet tarihinde son derecede alâka çekici bir vesika teşkil eder. Kemalist kalemlerce ötedenberi İngilizler'e paralel bir hayat ve siyâset içinde bulundukları bilinen mektup sahipleri **Emir Ali** ile **Ağa Han**'ın böylece, içişlerimize müdâhale etmiş olmalarından tutunuz da İngilizler'in onları kullanmak sûretiyle hakiki niyetlerini setretmeye çalıştıklarına kadar çeşitli fikirler ileri sürülmüştür.

---

numaralı sayısında yazdığı "Hılâfet Mes'elesi" serlevhalı bir makalede kendi kendini tekzib edercesine **Seyyid Bey**'in mahud nutkuna paralel görüşlere sayfalar dolusu yerverdikten sonra Aynen şöyle demiştir:

"...Saltanat kaldırıldıktan ve Türk Milleti hâkimiyetini eline alarak cumhuriyeti ilân ettikten sonra, Hılâfet Müessesesi'nin siyâsî bir âlet makamında Türkler'in elinde kalması memleket için faydalı olabileceği fikrine bir aralık ben de sürüklenmiştim. Halbuki artık hiç bir yeri ve manası kalmamış olan bu müessese, kendi millî hududları dâhilinde kendi terakkisine çalışmak ve beynelmilel sahada bir sulh ve medeniyet âmili olmak isteyen Türk cumhuriyetinin açık ve temiz siyasetine bir engel teşkil edecekti. Mâzinin hataları ve dalâletleri ile hesabı kat'î sûrette kesmek, gizli ve entrikalı siyâsetlerden çekinmek Türk Cumhuriyeti'nin haricî siyâseti için hakiki kuvveti teşkil etmiştir." **Hüseyin Cahid** (Yalçın) - Fikir Hareketleri Dergisi, Nu. 1, İstanbul 29 Teşrinievvel 1930).

Şia'nın "İsmailiye Kolu"nun imamı
AĞA HAN
(1877 - 1957)

Emir Ali ile **Ağa Han**'ın siyâseten İngilizler'in paralelinde bulundukları muhakkaktı. Ancak Türkiye'de Hılâfet'in muhâfazasını istemek ve bu istikamette bir teşebbüs ve harekette bulunmak İngilizler'in Hılâfet mevzuunda bilinen menfî tutumlarıyla kabil-i te'lif değildir. Bir zamanlar biz de bu iki şahısla İngilizler'in Türk umûmî efkârını yokladığını, Hılâfet'in muhâfazasından yana olanları bu sûretle ortaya çıkararak ezdirmek istediği görüşünü taşıyorduk. Sonradan Hindistan'daki Hılâfet cereyanını tedkik edince, şu kanaate vardık ki, bu iş İngilizler'in nâmına değil rağmına yapılmıştır. Bu iki şahıs bağlı bulundukları itikadî esaslar bakımından Hılâfet Müessesesi'ne farklı bir gözle bakmak durumunda olmalarına rağmen, cemaatlerine karşı Hılâfet'in yanında yer almaya mecburdular. Hind kıt'ası sünnîsi, şiîsi ve hatta hindûsu ile birlikte, topyekün " H ı l â f e t m ü d â f i i " kesilmişti. Hissiyatı, İngiliz idâresine karşı olan bütün kıt'a halkı, İngilizlere karşı kullanabileceği her silâha yapışmak mevki ve mecburiyetinde idi. Cemaatlerin şu durumu sebebiyledir ki, **Ağa Han** ve **Emir Ali** Türkiye Cumhuriyeti Başvekiline aşağıdaki mektubu göndermişlerdi:

1 - Cihanın hür milletleri cemiyetinin müstakil bir âzâsı olan Türkiye'nin, sâdık dostları ve âmâlinin (emellerinin) hakiki taraftarları sıfatıyla biz Halife- İmam hazretlerinin şimdiki mübhem vaziyetinin Ehl-i Sünnet'den olan halk üzerine icra ettiği pek endişebahş tesirâta Büyük Millet Meclisi'nin, müsâade-yi mahsusanızla nazar-ı dikkatini celbetmek istiyoruz.

Halifenin şeref ve kudretine, nüfuz ve tesirine târî (ârız) olan zaafdan dolayı ictimâî ve mânevî büyük bir kuvvet addedilen İslâmiyet'in Ehl-i Sünnet'ten olan halkın şuabât-ı vâsiası (geniş şubeleri) meyanında gevşemekte olduğunu kemâl-i teessüfle müşâhede eyledik. Sıhhatı münâkaşadan münezzeh olan ve

خلافت مسئله‌سنه دائر

آغا خان و امیر علی حضرتلرندن هیئت وکیله رئیسی عصمت پاشا حضرتلرینه کوندریلن انکلیزجه مکتوبك صورت مترجمه‌سیدر

۱ — جهانك حرمتلی جمعیتنك مستقل بر اعضاسی اولان تورکیه‌نك صادق دوستلری و آمالنك حقیقی طرفدارلری صفتیله بز ، خلیفه - امام حضرتلرینك شیمدیکی مبهم وضعیتلرینك اهل سنتدن اولان خلق اوزرینه اجرا ایتدیکی پك اندیشه بخش تأثیراته بیوك ملت مجلسنك ، مساعدهٔ مخصوصه‌کزله ، نظر دقتی جلب ایتمك ایستیورز .

خلیفه‌نك شرف وقدرتنه ، نفوذ وتأثیرینه طاری اولان ضعفدن دولایی اجتماعی ومعنوی بیوك بر لوث حس ایدیلن اسلامیتك اهل سنتدن اولان خلقك شعبات واسعه‌سی میاننده کوشه‌مکده اولدیغنی کمال تأسفله مشاهده ایلدك . حقی مناقشه‌دن منزه اولان وقایی اسباب معلومه‌دن دولایی آیری آیری ذکر ایتمك ایستمیورز .

۲ — اهل سنت ایچنده ، ریاست روحانیه‌نك بوتون مسلمانلری بیوك بر جمعیت شکلنده یکدیکریشه باغلایان بر رابطه حکمنده اولدیغنی صویلمکه حاجت یوقدر . خلافت خارجی هجوملره معروض بولوندیغی زمان بوتون یر یوزنده بولونان مسلمانلرك حسیاتی غلیانه کلمش و تورکلرك استقلالی ایچون چالشمق ، اوغراشمق عینی زمانده مسلمان قسماندیغی تشکیل ایدن مؤسسانی تام وکامل اوله‌رق محافظه ایتمك دیمك اولدیغی قناعتیله هند مسلمانلری‌ده بو میانده تورك ملتنه اظهار محبت ومعاونت ایلشدی . بو مهلکه‌لی زمانلرده بز تورکیه دعواسی ایچون جدیتله چالیشدق . طرابلس غرب و بنغازیده وقوعه کلن تورك ، ایتالیان حربندن بری بر انکلیز مسلمان مؤسسه‌سی تورکلر آراسنده‌کی یأس و اضطرابی تخفیف وتعدیله بوتون قواسنی حصر ایتدی . ایشته بو اعتبار ایله بوتون مسلمانلرله برابر دریندن علاقه‌دار اولدیغمز بر مسئله حقنده‌کی بوتون ملاحظات وتلقیناتمزك ذات دولتلرینك حکومتی طرفندن حسن قبول کوره‌جکنه اعتقادمز واردر .

۳ — وقوعبولاجق ملاحظاتمزدن مات [illegible] نفوذینی ذره قدر تنقیص ایتمك ایستدیکمز خلیفه‌نك نفوذینك تنقیصی ویا برطاقم جهته کبی تورکیه تشکیلات سیاسیه‌سندن اونك تبعیدی بزم فکرمزجه اسلامك داغلماسی و معنوی جهان قوتنك عملی صورتده ضیاعی دیمك اولاجقدر . بو اویله بر حالدرکه نه بیوك ملت مجلسنك نه‌ده رئیس جمهور غازی مصطفی کمال پاشا حضرتلرینك نظر دقتلرندن ، ممکن دکل ، قاچامازه .

۴ — بزم فکرمزجه کوره خلیفه - امام اهل سنتك وحدتنی تمثیل ایدر : خلیفه‌نك تورك ملتندن برفرد اولماسی ، تورك دولتنك مؤسسلری اجدادندن بولونماسی عالم اسلامیه آراسنده تورکلکه مبجل بر موقع بخش ایدر .

۵ — بو ، اون درت عصردن بری اهل سنت آراسنده بر اساس اوله‌رق تلقی ایدلمشدر . پیغمبر وکیلی اولان خلیفه‌نك جماعت اسلامیه‌نك امامی اولدیغنده اجماع امت واردر . اوکا بوتون مؤمنین آراسنده اهل سنتی یکدیکرینه ربط ایدن بر علاقه موجوددر . عالم اسلام بیننده بر نفاق حاصل ایتمکسزین بو عنصر دینی اسلام فکرندن چیقاریلوب آتیلاماز .

٦ — خلیفه‌، نفوذ دنیویه‌سنی غائب ایتدیکی زمان بوتون ملکلره امیرلرك اداره امورده‌کی صلاحیتلرینی تأیید و دعالرده حصری نفوذی استعمال ایچون اونك مساعده‌سنی استحصاله کندیلرینی مجبور طوتدقلرینی ذات دولتلرینه خاطرلاتمغه لزوم یوقدر . اکر اسلامیت دنیاده بیوك بر معنوی قوت اوله‌رق محافظه ایدلك ایستنیورسه خلیفه‌نك نفوذ وشرفی هیچ برزمان پاپانك نفوذ وشرفندن آز اولمامیدر .

۷ — ایشته بو و بونلره مماثل دیکر اسبابدن دولایی تورکیه‌نك حقیقی دوستلری صفتیله بز ، خلافت و امامك مسلمان ملتلرك اعتماد و حرمتنه لایق اولان بر موقعه وضع اولونمسنی و بویله‌جه تورکیه‌یه‌ده قوت و شرف بخش ایدلمسنی کمال حرمتله تورکیه بیوك ملت مجلسندن و اونك بصیرتکار مدیرلرندن استرحام ایلرز .

Emir Ali ve Ağa Han'ın müşterek mektuplar TANİN sütünlarında

kayii, esbâb-ı malûmeden dolayı ayrı ayrı zikretmek istemiyoruz.

2 - Ehl-i Sünnet içinde riyâset-i ruhâniyenin bütün müslümanları bir cemiyet şeklinde yekdiğerine bağlayan bir râbıta hâlinde bulunduğunu söylemeye hâcet yoktur. Hılâfet hâricî hücumlara mâruz bulunduğu zaman, bütün yeryüzünde bulunan müslümanların hissiyatı galeyana gelmiş ve Türkler'in hissiyatı için çalışmak, uğraşmak, yani zamanla müslüman tesânüdünü temsil eden müessesâtı tam ve kâmil olarak muhâfaza etmek demek olduğu kanaatıyla Hind müslümanları bu meyanda Türk Milleti'ne izhar-ı muhabbet ve muâvenet eylemişti. Bu tehlikeli zamanlarda biz Türkiye dâvâsı için ciddiyetle çalıştık. Trablusgarb ve Bingazi'de vukua gelen Türk İtalyan Harbi'nden beri İngiliz müslüman müessesesi, Türkler arasındaki ye's ve ızdırabı tahfif ve tâdile bütün kuvâsını (kuvvetlerini) hasretti. İşte bu itibar ile bütün müslümanlarla beraber derinden alâkadar olduğumuz bir mes'ele hakkındaki bütün mulâhazât ve telkinâtımızın zât-ı devletlerinin hükümeti tarafından hüsn-ü kabûl göreceğine itimadımız vardır.

3 - Vuku bulacak mülâhazatımızdan millet mümessilleri nüfuzunu zerre kadar tenkis etmek istediğimiz, halifenin nüfuzunun tenkis veya bir âmil-i din gibi Türkiye teşkilât-ı siyâsiyesinden O'nun teb'idi bizim fikrimizce İslâm'ın dağılması o mânevi cihan kuvvetinin amelî sûrette ziyâı demek olacaktır. Bu öyle bir hâldir ki, ne Büyük Millet Meclisi'nin ne de Reisicumhur Gâzi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'nin nazar-ı dikkatlerinden mümkün değil kaçamaz.

4 - Bizim fikrimizce, Halife- İmam ehl-i Sünnet'in vahdetini temsil eder. Halife'nin Türk Milleti'nden bir ferd olması, Türk Devleti'nin mümessilleri ahfâdından bulunması, millel-i islâmiye arasında Türklüğe mübeccel bir mevki bahşeder.

5 - Bu, ondört asırdan beri Ehl-i Sünnet arasında bir esas olarak telâkki edilmiştir .Peygamber vekili olan halifenin cemaat-ı İslâmiyenin imamı olduğunda icma-ı ümmet vardır. Onunla bütün mü'minîn arasında Ehl-i Sünneti yekdiğerine rabteden bir alâka mevcuttur. Âlem-i İslâm beyninde bir nifak hâsıl etmeksizin, bu unsur, Din-i İslâm fikrinden çıkarılıp atılamaz.

6 - Halife nüfuz-i dünyeviyesini kaybettiği zaman bütün meliklerle emirlerin idâre-i umurdaki selâhiyetlerini teyid ve dualarda asrî nüfuzu istimâl için onun müsaadesini istihsâle kendilerini mecbur tuttuklarını zat-ı devletlerine hatırlatmaya lüzum yoktur. Eğer İslâmiyet Dünya'da büyük bir mânevî kuvvet olarak muhâfaza edilmek isteniyorsa, halifenin nüfuz ve şerefi hiç bir zaman papa'nın nüfuz ve şerefinden az olmamalıdır.

İşte bu ve bunlara mümâsil diğer esbabdan dolayı Türkiye'nin hakiki dostları sıfatıyla biz Hılâfet ve İmâmetin müslüman milletlerin itimad ve hürmetine lâyık olan bir mevkie vaz'olunmasını ve böylece Türkiye'ye de kuvvet ve şeref bahşedilmesini kemâl-i hürmetle Türkiye Büyük Millet Meclisi'nden ve onun basîretkâr rüesâsından istirham ederiz.

Biz, Paşa hazretleri sizin mûtî bendeleriniziz."

Emir Ali - Ağa Han[190]

Bu mektubun - iddia edildiğine nazaran- muhatabı olan Türkiye Başvekili **İsmet Paşa**'ya ulaşmadan önce, bazı İstanbul gazetelerine gelmesi ve onlar tarafından neşredilmesine Kemalistler esrârengiz bir mâhiyet affettiler. Halbuki mes'ele gâyet basitti **Ağa Han** ve **Emir Ali**, **İsmet Paşa** vâsıtasıyla Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne Hılâfet'in muhâfazası zımmında mürâcaat ederken, onların -tebellür

190 - Bkz: 5 Aralık 1923 tarihli"**Tanin**" ve "**İkdam**" gazeteleri.

- Cumhuriyet devrinde Hilâfet'i ve meşrûtî idâreyi müdafaa eden bir fikir ve siyâset adamı-

LÜTFİ FİKRİ BEY
(1872 - 1934)

Mülkiye'yi bitirdikten sonra Paris Hukuk Fakültesi'nde lisans tahsili yapmıştır. 1908'de kurulan Meclis-i Meb'usana Dersim Meb'usu olarak katılmış ve İttihadcılarla yaptığı çetin mücâdele ile ün kazınmıştır. Gazetecilik ve avukatlık yapmıştır. İstanbul Barosu Reisliğinde bulunmuştur. Hilâfet'i müdafaa eden yazılarından dolayı, biri İstanbul'da, diğeri Ankara'da olmak üzere iki sefer " İ s t i k l â l M a h k e m e s i " n e verilmiştir. Bir çok eser ve makaleleri neşrolunmuştur. Son derecede dürüst, vatansever bir şahisiyetti. Samimi kanaatlerini yılmadan müdafaa eden cesur bir fikir adamımızdı.

255 مجموعه اساسیه مباحثنده

حکمدارلق قارشوسنده ملیت

و

مسئولیت وتفریق قوا مسائلی

لطفی فکری

« آقشام - تثبت » مطبعه‌سی

١٣٣٨

- Lütfi Fikri Bey'in siyâsî kanaatlerini ortaya koyan eserlerinden birinin kapağı-

etmeye başlayan yeni hissiyat ve tavırları karşısında- bu mürâcaatı kaale almayacaklarını da hesap etmişler kendilerini umûmî efkârın baskısına mâruz kılmak için, mektuplarının bir sûretini de bazı gazetelerin idârehânelerine postalamışlardır. Bundan daha makul ve tabiî ne olabilir? Lâkin şu mektubun gazetelerde yayınlanması ve tahlil ve tefsiri istikametinde neşriyat yapılması Hılâfet mevzuunda tedirgin olan resmî çevreler üzerinde büyük bir telâş husûle getirmiştir.

Hakikaten bu neşriyat üzerine, 8-9 Aralık 1923 gecesi TBMM'nde aktedilen bir gizli celsede İstanbul'a Cebelibereket Meb'usu **İhsan Bey**'in (Topçu İhsan) riyâsetinde bir " İ s t i k l â l M a h k e m e -s i " gönderilmesi kararlaştırıldı.

15 Aralık 1923 tarihinde Fındıklı'daki eski Meclis-i Meb'usan Binasın'da faaliyete geçen bu mahkeme **Hüseyin Cahid, Ahmed Cevded Velid Bey** gibi mevkûfen muhâkeme edilmekte olan bâzı gazetecileri kasd-ı cürmîleri olmadığı esbab-ı mucibesiyle beraat ettirmiş, fakat **Lütfi Fikri Bey**'e beş sene hapis cezası vermişti.[191]

Bu sûretle " H ı l â f e t M e s ' e l e s i " etrafındaki muhâlefet sindirilince sıra O'nu ilgaya gelmiş oluyordu [192] Mecliste, bütçe müzâkereleri esnâsında Hânedan tahsisatı ve " Ş e r ' i y e " ile " E v- k a f " vekâleti bütçeleri üzerinde görüşülürken **Vasıf Çınar** Hılâfet'e ve Halife'ye hücûm ederek " Y ü k s e k M e c l i s ' i n t a s d i k e d e c e ğ i b ü t ç e d e H ı l â f e t ' i n y e r i o l m a d ı ğ ı " görüşünü ileri sürdü. Hakikatte **M. Kemal Paşa** bir kaç ay önce re'sen Hılâfet'in ilgasına karar vermiş bulunuyordu. [193] Bütçe

---

191 - **Lütfi Fikri Bey**'in bu cezası az bir müddet sonra TBMM tarafından afvedilmiştir.

192 - Hilâfetin ilgasına tekaddüm eden günlerdeki münakaşalar için isteyenler şu kaynaklardan geniş malûmat alabilirler.

Nevsal-i Millî (1923) sh. 176 vd. - **Dr. Ziya GÖĞEM** - Halit Beğ C. I. İstanbul 1954 sh. 231 vd.

Hasan Rıza SOYAK - Atatürk'ten Hatıralar C . I İstanbul 1973 sh. 191 vd.

müzâkereleri bunun için münâsip bir vesile olarak seçilmişti. **Vâsıf Çınar**'dan sonra konuşan **Mazhar Müfid** de Hılâfet'in kaldırılmak istendiğini, şüphe ve tereddüde yer vermeyecek bir sûrette ortaya koymuştu. Nihâyet, 1 Mart 1924 tarihinde Meclis'te okuduğu nutukta buna temas eden **M. Kemal Paşa** tutulacak yolu kat'î olarak göstermiş oldu. [194]

Çünkü, I.B.M.Meclis'i **M.Kemal**'in korkulu rüyâsı **Ali Şükrü** Bey'in katlolunmasından hemen sonra fesholunmuş, tâyinle teşekkül eden II Meclis'te, Lozan'da ki taahhüdlerin ifası zamanı gelmişti.

---

193 - "1340 (1924) senesi iptidâsında büyük mikyasta, bir ordu harb oyunu yapmak takarrur etmişti. Bu harb oyununu İzmir'de yapacaktık. Bu münâsebetle 1340 Kânunusâni (Ocak) iptidasında İzmir'e gittim. Orada iki 'ay kadar kaldım.

Hilâfet'in lâğvı zamanı geldiğine orada iken hüküm vermiştim." (Bkz: M. **Kemal Paşa** - a.g.e. sh. 511).

194 -Gerçi bu konuşmada " H i l â f e t " kelimesi telâffuz edilmiyordu. Ama adı verilmeden o'na hücum ediliyordu. Esâsen buna hacet de yotu. Zira Makam-ı Hilâfet'e birgün evvel dolu dizgin hücum eden **Vâsıf Çınar** da **Mazhar Müfid** de böyle ehemmiyetli bir mes'eleyi O'nun emir ve tensibi hâricinde ortaya atamazlardı. Hazırlık o kadar tamamdı ki bir gün sonra, TBMM'de **Şeyh Saffet Efendi**'nin teklifinin hiç bir değişikliğe uğramadan kabul edildiği görülmüştür. İhtimal ki bu " Ş e y h " ünvanlı meb'us, kasden seçilmiş ve kendisine hazır bir metne imza attırılmıştı. Zira herhangi bir kanun teklifinin Meclis'ten hiç bir değişikliğe uğramadan çıkabilmesi ancak ve sırf **M. Kemal Paşa**'nın arzu ve hissiyatını aksettirmiş olmasıyla kabildi. O mecliste böyle bir başka kimse mevcud değildi.

Üstelik bunlar, şeflerinin yarın ne yapacağını kestiremedikleri ve o günkü siyasete göre konuştuklarından hemen ekseriya tekzibe uğruyor ve tezâda düşüyorlardı. Meselâ şu Hılâfetin ilgası celsesine reislik eden **Fethi Bey** daha üç ay evvel gazetecilere şöyle demişti:

"... Halife Hazretlerinin istifâsı etrafında işaa edilen haberler hılâf-ı hakikattir. Türkiye B.M. Meclisi bu mes'eleyi halletmiştir. Hılâfet,

Ertesi gün toplanan Halk Fırkası Meclis Grupu:

aa - Siirt Meb'usu **Halil Hulki Efendi** ve arkadaşlarının teklif ettiği "Şer'iye", "Evkaf" ve "Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye" vekâletlerinin lâğvı,

bb - **Vasıf Çınar** ve arkadaşlarının teklif ettiği "Tevhid-i Tedrisat". ve;

cc - Urfa Meb'usu **Şeyh Saffet Efendi** ile elli üç arkadaşının teklif ettiği "Hılâfet'in ilgası ve Hânedan'ın yurt dışına çıkarılması"na dâir kanunları müzâkere ve kabul etmişti.

Bu sonuncuya "böyle bir hareketin İslâm Âlemi'ni teessüre sevkedeceği, bundan ancak İngilizler'in memnun kalacağı ve Hılâfet'in Türkiye için lüzumlu bir müessese bulunduğu" yolunda itirazlar vâki olmuşsa da bu itirazı yapanlar (Konya Mebusu **Musa Kâzım** ve Eskişehir Meb'usu **Abdullah Azmî** Efendiler) azınlıkta kalmışlar ve parti grupu bu her **üç kanunu** da kabul ederek Meclis'e sevklerini kararlaştırmıştır.

3 Mart 1924 Pazartesi günü **Ali Fethi Bey**'in riyâseti altında toplanan Meclis müzâkerelere başlamış ve Hılâfet'in lâğvı ile birlikte başta Halife **Abdülmecid Efendi** olmak üzere Osmanoğulları'nın bütün fertlerini, damadlar da dahil olduğu halde vatandaşlıktan iskat eden ve yurt dışına çıkaran onüç maddelik şu kanunu kabul etmiştir:

Âlem-i İslâm"ın malıdır ve Türkiye B. M. Meclisi'ne istinad eder. Bu hak bizimdir. (Bkz: Tanin Gazetesi 22 Teşrinisâni 1923 tarihli nüsha)

Bu kaabil tezadların envaını bir arada müşâhede etmek isteyenler Hılâfet'in Saltanattan tefrikle birinin ilga diğerinin de ibra edildiği hengâmda basında yer alan makale ve beyanatları bir araya getiren ve resmen neşredilmiş olan "**Hılâfet ve Millî Hâkimiyet**" ünvanlı esere (Ankara 1339) bakabilirler.

HİLAFET'İN İLGÂSINA VE HÂNEDAN-I OSMÂNÎNİN TÜRKİYE CUMHURİYETİ MEMÂLİKİ HÂRİCİNE ÇIKARILMASINA DÂİR KANUN

3-Mart-1924

Kanun Nu: 431

Madde: 1 - Halife hal'edilmiştir. hilâfet, hükûmet ve cumhuriyet mânâ ve mefhumunda esâsen mündemiç olduğundan Hilâfet Makamı mülgadır.

Madde: 2 - Mahlû Halife, Osmanlı Saltanat-ı münderisesi hânedanının erkek, kadın bilcümle âzâsı ve damadlar Türkiye Cumhuriyeti memâliki dâhilinde ikâmet etmek hakkından ebediyyen memnûdur. Bu Hânedana mensup kadınlardan müteşekkil kimseler de, bu madde hükmüne tâbidirler.

Madde: 3 - İkinci maddede mezkûr kimselerin işbu kanunun ilânı tarihinden azami on gün zarfında Türkiye Cumhuriyeti arâzisini terke mecburdurlar.

Madde: 4 - İkinci maddede mezkûr kimselerin Türk vatandaşlık sıfatı ve hukuku merfûdur.

Madde: 5 - bundanböyle ikinci maddede mezkûr kimseler, Türkiye Cumhuriyeti dâhilinde emvâl-i gayrimenkuleye tasarruf edemezler. İlişiklerinin kat'ı için bir sene müddetle bilvekâle mehâkim-i devlete müracaat edebilirler.

Madde: 6 - İkinci maddede mezkûr kimselere masârif-i seferiyelerine mukabil bir defaya mahsus ve derece-i mevkilerine göre mütefâvit olmak üzere hükûmetçe tensip edilecek mebaliğ itâ olunacaktır.

Madde: 7 - İkinci maddede mezkûr kimseler, Türkiye Cumhuriyeti arâzisi dahilindeki bilcümle emvâl-i gayri menkullerini bir sene zarfında hükûmetin malûmat ve muvafakatiyle tasfiyeye mecburdur-

lar. Mezkûr emvâl-İ gayri menkuleyi tasfiye etmedikleri halde, bunlar, hükûmet mârifetiyle tasfiye olunarak bedelleri kendilerine verilecektir.

Madde: 8 - Osmanlı İmparatorluğu'nda padişahlık etmiş kimselerin, Türkiye Cumhuriyeti arâzisi dahilindeki tapuya merbut emvâli gayri menkuller millete intikâl etmiştir.

Madde: 9 - Mülga Padişahlık sarayları, kasırları ve emlâk-i sâiresi dahilindeki mefruşat, takımlar, tablolar, asâr-ı nefise vesâir bil'umum emvâl-i menkule millete intikâl etmiştir.

Madde: 10 - Emlâk-i hâkâniye nâmı altında olup evvelce millete devredilen emlâk ile beraber mülga padişahlığa ait bilcümle emlâk ve sâbık hazine-i hümâyun, muhteviyatlarıyla, birlikte saray ve kasırlar ve mebâni ve arâzi millete intikâl etmiştir.

Madde: 11 - Millete intikal eden emvâl-i menkule ve gayri menkulenin tesbit ve muhafazası için bir nizamnâme tanzim edilecektir.

Madde: 12 - İşbu kanun, târih-i neşrinden itibâren mer'iyül icrâdır.

Madde: 13 - işbu kanunun icra-yı ahkâmına icra vekilleri hey'eti memurdur.

Bu Kanunun TBMM'de Müzâkeresi:

3 Mart 1340 (1924) Pazartesi günü **Ali Fethi** (Okyar) Bey'in riyâseti altında toplanan TBMM bu kanunu müzakereye başladı. Teklif Meclis riyâsetine şu esbab-ı mücîbe ile takdim edilmişti.

RİYÂSETİ CELİLEYE

Türkiye Cumhuriyeti dâhilinde Makam-ı Hilâfet'in vücûdu, Türkiye'yi dâhilî ve hâricî siyâsette iki başlı olmaktan kurtaramadı. İstiklâlinde ve hayat-ı siyâsiyesinde müşâreket kabul etmeyen, Türkiye'nin zâhiren ve zımnen bile olsa, ikiliğe tahammülü yoktur.

Asırlardanberi Türk Milleti'nin sebeb-i felâketi ve ennihâye fiilen ve ahden bir Türk İmparatorluğ'nun vasıta-i inkirazı olan Hânedan'ın Hilâfet kisvesi altında Türkiye'nin mevcûdiyetine daha müessir bir tehlike olacağı tecârib-i mütehammilâne ile kat'iyyen sâbit olmuştur. Bu Hânedan'ın Türk Milleti ile münâsebattar olan her vaziyet ve kuvveti, mevcûdiyet-i milliyemiz için mahz-ı tehlikedir. Esâsen Hilâfet, emâret evâil-i İslâm'da hükümet mânâ ve vazifesinde ihdas edilmiş olduğundan dünyevî ve uhrevî bilcümle vezâif-i müteveccihevi ifâ ile mükellef olan zaman-ı hazır hükümat -ı islâmiyesi'nin yanında ayrıca bir Hilâfet'in sebeb-i mevcûdiyeti yoktur. Hakikat bundan ibârettir. Türk Milleti, İslâmiyet'i muhafaza etmek için hakikate ittibadan başka bir hattı hareket ittihaz edemez. Terâküm edegelen teşevvüşâtın vâzıh ve kat'î bir sûrette halli için mevadd-ı âtiyenin bugün, derekap ve müstâcelen müzâkeresiyle kanuniyet kesbetmesini teklif ederiz.

2-Mart-1340 ŞEYH SAFFET (URFA)[195]

Aman ya Rabbi!... Bu kadar âşikâr yalanlara "şeyh" ünvanlı bir adam nasıl cür'et eder?! Hanedan, Türk Milleti'nin "asırlardanberi sebeb-i felâketi olmuşmuş!... Nasıl'sa tahammül edilmiş olan tecrübelerle sâbit olmuş imiş ki, Osmanlı Hânedan'ın "Hılâfet kisvesi" altındaki her tesiri millî mevcûdiyetimiz için mahza tehlike imiş!.. Hem de İslâmiyet'i muhafaza için Hılâfet'in ortadan kaldırılması gerekirmiş!... İnsanın gayri ihtiyari "çüş!..." diyeceği geliyor!.. Bu kadar her

195 - Urfa Mebusu **Şeyh Saffet Efendi**'nin bu teklifini kendisinden başka elliüç kişi daha imzalamıştı. Bunlardan bazıları şunlardır: **Kılıç Ali, Mazhar Müfid, Yunus Nâdii, Recep Peker, Vâsıf Çınar, Celâl Nuri, Refik Koraltan, Şükrü Kaya, İlyas Sâmi, Rûşen Eşref, Ahmed Ağaoğlu, Tunalı Hilmi, Yahya Gâlib**vs.

İslâm düşmanlarından bile sâdır olmamıştır. Bir zamanlar "**Tasavvufun zaferleri**" isimli değerli bir eserin de müellifi olmuş bulunan şeyh ünvanlı şu soytarının sırf dünyalık bir mevki için hakikatı nasıl ka'tledebildiğine bakınız!.. Şimdi O'nu diriltip de sorabilsek acaba âleti olduğu **Kemal** O'nu veya kendişini kurtarabilmiş midir?!.. Gel de **Üstad Bediuzzeman** ile hemzeban olarak "Yaşasın Cehennem!..." Diye bağırma!...

Bu şeyh ünvanlı herzevekil böyle söylerse diğer inkılab sîlâhşörleri ne demez!.. Ne O'nun ve ne de diğerlerinin safsatalarına cevap vererek sayfalarımızı doldurmak külfetinden kendimizi beri addediyoruz.

Elhamdulillah bu günkü imanlı gençlik böyle safsatalara kapılmıyacak kadar şuurlanmıştır. Biz sadece ibret için vâki konuşmaları aynen aktarmakla iktifa ediyoruz.

Teklifin hey'et-i umûmiyesi üzerinde müzâkereler başlayınca [196] ilk sözü **Ekrem Bey** (Rize) almıştır. O'nun hücûmlarını Fatih'e kadar vardırdığı konuşması aynen şöyledir:

EKREM BEY (RİZE) - Meşrûtiyetin bidâyeti idi. Henüz mektepten çıkmıştım. Mekteb-i Harbiye'nin -biliyorsunuz- Tâlimhane'ye müteveccih olan mermer sütunlu mermer merdivenleri vardır. Bunun kapısından bakıyordum. Mermer merdivenin aşağısında Sadâret Mevkii'ni işgâl etmiş vükelâmızdan birini ferik apoletleri ve mehâbetli vücûduyla arkasında bütün yâverleriyle ve mâiyyetiyle iyi tâlim ve terbiye görmüş bir nefer vaziyetinde gördüm. Bu zat ve mâiyyeti mü-

196 - Bu müzâkereler için bkz: İkinci Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, C, 7, sh. 31 ve müt.

kellef bir arabanın önünde duruyordu. Fakat arabanın içindekini göremiyordum. Tabii merak ettim, baktım. Bu, **Sultan Hamid**'in ondört-onbeş yaşındaki şehzâdelerinden biriydi. Bu levha bana derhal garip bir te'sir yaptı, Çünkü bu çocuk bir hiçti ve hiç evsafı olmayan bir insancık idi.

Düşündüm: O zaman bu çocuğa eğer o hürmet **Sultan Hamid**'in oğlu olduğundan yapılıyorsa, **Sultan Hamid** denilen adam, o cânilerdendir ki, cinâyeti yalnız **Mithad Paşa** gibi nice insanları mahvetmekten ibâret değil, bir milleti inkırâza mahkûm etmiştir. Hâlâ O'nun cezâsını çekiyoruz. Sonra haber aldım ki, meğer saraylarda beş altı yaşındaki çocukların önünde vükelâ, ricâl ve ekâbir hepsi böyle el-pençe divan dururlarmış. İnsanların böyle kendi kendilerini esâret altına sokmalarına karşı o zaman derin bir nefret hissetmiştim.

Efendiler! Bugün bu mefkûre tamâmiyle değişmiştir ve ben bugünü gördüğüm için ölürsem de, gam yemem, rûhum ebediyyen istirâhat edebilir. Artık kimse beş altı yaşındaki çocukların önünde el pence divam durmayacak ve hiçbir zaman "a r z u - y ı ş â h â - n e m , m i l l e t e i h s a n e t t i m" sözlerini işitmeyecek. Yalnız milletin sâyesinde yaşadıkları halde onu uşak gibi kullanan bu saltanat devrildiği halde, garip olan şurasıdır ki; hâlâ biz gözümüzün önünde bu âilenin Hılâfet'kisvesi altında, aynı debdebeyi sürmesine tahammül etmek ve rızâ göstermek safderûnluğunda bulunuyoruz. Bir gün gelecek istikbâlde bu günün târihini yazan müverrihler, Anadolu'da, Türk İstiklâlini kazanmak için boğaz boğaza gelirken, İstanbul'da onun düşmanı ile danseden bu hânedan âileyi derhal tardetmediğimizden dolayı hayret edeceklerdir.

Târih bize gösterir ki; bu zevât, her zaman bu tahta bütün kuvvetleriyle sarılmışlar ve onu elde etmek için icâbında Türk Milleti'nin boğaz boğaza gelmesini istemişlerdir. (Brovo sesleri) Niçin bunlar bu tahta bu kadar sarılıyorlar? Millet'e hizmet etmek için mi? Efendiler! Millete hizmet etmiş târihimizde birçok sadrazâmlar gösterebilirsiniz. Fakat Padişah göstermek için müşkilât çekeceksiniz. Bunların tahta merbut olmalarına sâik yalnız, menfaat, ihtiras bundan ibârettir.

Padişahların yapmış oldukları bu fenâlıklar üzerinde biraz durmak istiyorum. Çünkü, ben, inliyorum. Efendiler! Bugün memleketimin, milletimin terakkıyâtının bu kadar geri kalmasından dolayı inliyorum. Bir ecnebi ile karşı karşıya geldiğim zaman, onun memleketi ile kendimi mukayese ettiğim zaman, görüyorum ki; onun memleketindeki şimendüferler kadar, benim memleketinde yol yoktur. Bu üstümdeki başımdaki gördüğünüz düğmeleri ve hattâ bâzı yerlerde yiyeceğim ekmeğe varıncaya kadar onlardan satın almaya mecbur oluyorum. Bundan dolayıdır ki: bir ecnebi ile karşı karşıya geldiğim zaman yüzüm kızarıyor. O halde kendime soruyorum? Türk Milleti'nin bu kadar geri kalmasındaki sebep nedir? Ya Rabbi! Biz kabiliyetsiz istidadsız olduğumuz için mi bu kadar geri kaldık? Bütün ecnebi devletler en yüksek zirvede, biz alttayız... Buna sebep din midir? Bu suâlime karşı derhal görüyorum ki; mâzide Arap Milleti'nin İslâm Dini ile mücehhez olan Arap Milleti'nin medeniyeti bana gösteriyor ki; hiçbir zaman din buna mâni değildir.

O halde kabiliyetsiz olan biz Türkler miyiz? Hayır efendiler, bunu da görüyorum. Bir zâbit, bir doktor, bir mühendis, mûhitini bulduğu zaman derhal orada ferdî tefevvuklar yapıyor. Efendiler! Türk Milleti'nin bu kadar geri kalmasına sebep, mes'ul pâdişahlardır.

Pâdişahlardır, çünkü onlar milleti kahhar bir irâde-i mutlaka altında boğarak ve yalnız kendi menfaatlerini düşünerek, onun terakkisi için hiçbir şey yapmamışlardır.

Millet mes'ul kendisi olurdu şâyet hâkimiyet kendi elinde olduğu halde bu kadar geri kalsa idi. Şöyle bir bakarsak ve son inkilâb fikri istisnâ edilirse, Türk Milleti'nin altı yüz sene evvelki ruhuyla son zamanlardaki ruhu arasında hiçbir fark yoktur. Hududlara bakınız. Aşağı yukarı altıyüz sene evvelki vaziyete şâhid oluruz. Ümran noktasından yollar, köyler hiç değişmemiştir. Yalnız ormanlar azalmıştır. Bütün bunların sebebi, mes'ulleri pâdişahlardır. Bugün İstanbul'da ve memleketin sâir tarafında elleri böğründe, kuvvetleri olduğu halde, iş bulamamaktan dolayı sefil kalan, binlerce halk bilmelidir ki, biz altıyüz senenin biriktirdiği nekâisin altında eziliyoruz. Ve bu altıyüz senenin biriktirdiği nekâise çâre bulmak bir kaç senede mümkün değildir.

Bu padişahlar bidâyet-i saltanatlarında târihin kendilerinden evvel vermiş olduğu derslerden hiç ibret almamışlardır. Düşünmemişlerdir ki; bir yeri işgal etmek o yeri zaptetmek değildir. Memleketin ümranı nokta-i nazarından çalışmamışlardır. Hiçbir şey yapmamışlardır. Bana târih-i Osmânînin, **Sultan Osman**'ın, İstiklâl-i Osmâni'yi temin etti diye, tebcil ettiği şeylerden mi bahs olunacak? Efendiler! Ben bunu, bu efsâneyi on yaşında iken pek tatlı olarak dinledim. Fakat bugün artık bu masalları dinlemeye tahammülüm yoktur. Kimi esâretten kurtarmış, kimin istiklâlini temin etmiştir. Şark -Türk Hakanlığı'nın Türkleri bir noktaya toplamak için olan hareketine karşı, bazı Selçuk sultanlarının yaptığı gibi ona tâbi olsaydı, bugün ihtimal ki; merkezi Asya'da olmak üzere büyük bir Şark veya Türk Hakanlı-

ğı te'sis etmiş olabilirdi. O zaman bizim ecdadımız ha Şark- Türk Hakânlığı'nın idâresi altında bulunmuş, ha **Sultan Osman**'ın idâresi yahud Karaman Beyi'nin idâresine girmiş. Bugün bu bizim için müsâvî olurdu. Bu ancak **Sultan Osman**'ın şahsı ve O'nun âilesi için, ihtiras nokta-i nazarından mühim olabilir.

Binâenaleyh efendiler, bu târihi yukarıdan aşağıya doğru tetkik edersek, hep cinâyet, şahsî ihtiras görülür. **Yıldırım Bayezid**'in Kosova meydanında -tahtını, tabuta tahvil ettirdiği- birâderini görürüz. **Sultan Fâtih**'ten mi bahsedeceksiniz? Benim gözümün önüne O'nun sırf bir arzusu için, en kıymetli sadrâzamımız olan **Mahmud Paşa**'yı getiriyorum. Bu adamı çocuğu öldüğü akşam, beyaz entari giyerek, satranç oynadığı için katlettirmiştir. En kıymetli sadrâzamlar ki, o zaman yalnız onlar memleketi bir derece tedvir edebiliyorlardı. Hepsinin kadınların eli altında kesildiğini görüyoruz. Binâenaleyh yukarıdan aşağı hep bu taht'a ihtiras görürsünüz. Ve baştan aşağı cinâyetlerdir!...

Zanneder misiniz ki efendiler! Bu taht'a olan merbûtiyet, bugünkü tard etmek için teklif edilen şu âilede yoktur? Hiç şüphesizdir ki; vardır. Fakat o fırsatı bulamamışlardır. Binâenaleyh neticeye geliyorum. Hiç düşünmeksizin yapılacak olan şey, derhal bu hânedanın bilâ istisnâ hudud hâricine çıkarılmasıdır. Sâir Cumhuriyeti ilân eden milletlerin birçok kanlı tecrübeler pahasına bulmuş oldukları bu neticeyi elde etmek için aynı tecrübeleri yapmak ister misiniz? Bunlar çıktıktan sonra bir nokta gelebilir. Hılâfet Mevkii, bendeniz hakikaten hayretler içinde kalıyorum. Hılâfetle bu âilenin münâsebeti nedir? Mâzisi, cinâyetlerle dolu ve Türk Milleti'ne hizmet etmemiş olan bu âilenin Hılâfet'le münâsebeti nedir? Hılâfet, esasen İslâm Dini'nin

hükûmetinde mündemiçdir, bundan ibarettir. Bununla beraber ben bu isme de çok ehemmiyet vermem. Artık bu ismin oynayacağı siyasî rol çoktan geçmiştir. Bugün pek güzel gördük, Harb-i umumî'de, kanal seferi bize Hılâfet kuvvetinin hiçbir işe yaramadığını pek acı ve pek pahalıya oturtarak anlatmıştır. Irak ve Filistin cephelerinde Hind askerlerinin pek kanlı taarruzlarına bu isim hiçbir zaman mâni olamamıştır.

Son zamanda görüyoruz ki; Yunanistan'ın siyâsi bâzı menâfii, hıristiyan olmasından ziyâde siyâsî bazı menâfi sebebiyle yardım görmüş, fakat Türk ordularının kahhar darbeleri altında ezilince bütün cihan tarafından terkedilmiştir. Binâenaleyh bu ismin artık oynayacak siyâsi rolü, tasavvur edemiyorum. Binâenaleyh neticeye geliyorum. Doğrudan doğruya teklifin gösterdiği veçhile, bilâistisna hânedan âilesinin hudud hâricine çıkarılmasından ibârettir."

Bundan sonra, Gümüşhâne Meb'usu **Kadirbeyoğlu Zeki Bey**'in söz istediği görüldü. Bu zat, Halk Fırkasına girmemiş veyahud da alınmamıştı. Meclis'e müstakil bir meb'us olarak gelmişti. **Kadirbeyoğlu Zeki Bey**'in yanına bilhassa oturmuş olan **Recep Peker** kendisini iknâ ederek, konuşmaktan vaz geçirmeye çalışıyordu. Çünkü tâ Erzurum Kongresi'ndenberi **M. Kemal Paşa**'ya muhâlif olduğu bilinen, yakın tarihimizin bu en cesur ve câlib-i dikkat siyasî şahsiyetlerinden biri olan **Zeki Bey'in** aleyhte konuşacağını kestirmek güç değildi. O Meclis'in inkılâbçı silâhşörlerinin -hemen hemen- başında gelen **Recep Peker**'in O'nun konuşmasını önlemeye çalışmaktan maksadı, bu kanunun " i t t i f a k l a " çıkmasını sağlamaktı. Böylece Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Makam-ı Hilâfet'in ilgâsını -güya- daha şerefli (!) bir sûrette gerçekleştirmesini istiyordu.

Esâsen bu gibi inkilâbçı hamleler, birinci T.B.M.M. de asla mevzuubahs edilmemiş, İkinci Meclis'e bırakılmıştı. İkinci Meclis teşekkül ettirilmeden de " C u m h u r i y e t H a l k F ı r k a s ı " kurulmuş ve eski muhâliflerin hiçbiri bu siyâsî teşekküle alınmayarak " t e k p a r t i v e t e k l i s t e " usûlü ile gidilen seçimlerle Meclis'i " d i k e n s i z b i r g ü l b a h ç e s i " hâline getirmek gâyesi güdülmüştü. Ancak **Zeki Bey** seçimleri " m ü s t a k i l " olarak da kazanabilmiş ve Meclis'e girmiş bulunuyordu. Yâni O Meclis'in tek müstakil meb'usuydu.

Zeki Bey, Recep Peker'in ısrarlarına aldırış etmeyip:

"- Bırak, ben de fikirlerimi söylemek istiyorum!.." diyerek kürsüye çıktı. **Zeki Bey,** sık sık sataşmalar ve aleyhte tezâhüratla kesilen bu târihî konuşmasında aynen şöyle demiştir:

"**ZEKİ BEY** (Gümüşhane) - Muhterem arkadaşlar! Geçen günkü bütçe münâsebetiyle **Vâsıf Bey** birâderimizin pek muhîk bir beyânâtları vardı. Bu kürsi-i milletten herkes, her bir sûrette istediklerini, hür fikirlerini kanaatlerini söylemek hakkına mâliktir. (İşitemiyoruz sesleri) Sesimin müsâaadesi olmadığı için bu kadar söyleyebiliyorum.

TUNALI HİLMİ BEY (Zonguldak) - O, yalnız **Vâsıf Bey'in** söylediği bir hakikat değildir.

ZEKİ BEY (devamla) - Hür bir fikir söylenmeyecek mi? Kezâ **Vâsıf Bey** biraderimiz Fransa'nın 1789 inkılâb-ı Kebiri'nden bahsederekten, Fransa İnkılâb-ı Kebiri'nden dolayı Fransa'daki hânedan-ı Kırâlînin idâmından ve hudud-i millî harîcine atıldığından bahsettiler. Bendeniz yalnız o günkü nokta-i nazarla bugünkü vaziyeti görmek

istiyorum.

Acaba bugün bizim vaziyetimiz dâhilinde biz Cumhuriyeti ilân ettiğimiz vakit, bizim karşımızda Saltanatı isteyen bir kuvvet var mıydı: Geçebilir miydi ve olabilir miydi? Kezâ Vâsıf Bey birâderimiz umdelerimizden bahsederken, "meb'uslar umde-i esâsiyeleri kabul ederek gelmişlerdir ve bu umde-i esâsiyeler dâhilinde ifâ-yı vazîfe etmek bir nâmus borcudur" dedi ki, çok doğru bir şeydir.

RÂGIP BEY (Kütahya) - O umdelerle senin alâkan yoktur.

ZEKİ BEY (devamla) - Ben milletin efrâdındanım. Fırkanın değilim. Umdelerden bahsetmeye selâhiyetim vardır. Burası hür kürsüdür. Zât-ı âlileri de çıkarsınız burada nokta-i nazarınızı söylersiniz!

Acaba bu umde-i esâsiyeler dahilinde böyle kanaat-i milliyemizi ânî sûrette sarsmak ve yıkmak usulleri de dâhil miydi? bugün, memleketin herhangi bir tarafında mesâil-i iktisâdiyyeyi, mesâil-i siyâsiyeyi ve dâhiliyeyi ve zirâiyeyi hallettik de, yalnız bu vaziyet içerisinde yapılmak istenen bu mu idi? (Gürültüler) Bendenize öyle geliyor ki; bunun zamanı henüz gelmemiştir ve gelmediğine kaaniyim. (Çoktan geçmiştir sesleri).

RECEP BEY (Kütapya) - Ne vakit gelecek **Zeki Bey?**

ZEKİ BEY (devamla) - Yalnız hey'et-i celîlenizin enzâr-ı umûmiyesine arz ederim ki; bizim teşrinisânî tarihli bir kararımız vardır. Orada diyoruz ki ve umdelerimizle beraber halka ilân ediyoruz ki; bu, lâyetegayyerdir.

HÜSEYİN BEY (Elâziz) - Senin karışmağa hakkın yoktur.

REİS - Hatibin sözünü kesmeyin!

ZEKİ BEY (devamla) - Hilâfet Hânedan-ı Al-i Osman'a âid olup, Büyük Millet Meclisi tarafından bu hânedanın ilmen erşed ve eslâh evlâdı intihab olunur. Hey'et-i celîlenizin vermiş olduğu bu kararı kaldırmış olan ayrıca bir lâyiha-yı kanuniye var mıdır?

MUSTAFA BEY (Tokat) - O karar ile bunun arasında fark vardır. Ondan sonra neler oldu haberin var mı? Uyuma!..

ZEKİ BEY (devamla) - Arkadaşlar! Bendeniz mûtedil liberal ve bununla beraber müdhiş bir İttihad-ı İslâm taraftarıyım (Türkçe söyle sesleri!..) Târihin bu azâmetini kendi milletimde görmek isterim. Benim gâyem budur. Bunun içindir ki; memleketimin siyâset-i dâhiliyesi ve hâriciyesi nâmına Hılâfetin ilgâsını kabul ederek, bugünkü vaziyet-i dâhiliyede bu müdhiş kuvveti düşmanların veyahud diğer hükûmetlerin kucağına atmayalım.

İHSAN BEY (Cebelibereket) - Kuvvet nerede?

RÂGIB BEY (Kütahya) Muhâlefetin derecesine en büyük misâli...

ZEKİ BEY (devamla) - Arkadaşlar! Cumhuriyet (gürültüler) bendeniz, ağzımla müdafaa ediyorum. sizin de lisânınızla müdafaa etmeniz lâzımdır. (Hakkın yoktur sesleri). Benim de hakkım vardır .Ben de sizin gibi bir vekîlim. Bu kürsi-i millette istediğimi bilâpervâ söylerim. Kimseden korkum yoktur!....

ALİ RIZA BEY (İstanbul) - Damad Ferid'in dostusun!

ZEKİ BEY (devamla) - Levâzımdaki hırsızlardan değilim!

İHSAN BEY (Cebelibereket) - Fakat jurnalcısın!... Damad Ferid Paşa'ya jurnal vermiş âdî bir adamsın!

RAHMİ BEY (Trabzon) Efendim! Mebûs âdî adam olmaz, rica ederim.

FUAD BEY (Kırkkilise) - Şahıslardan bahsetmeyiniz ricâ ederim.

ZEKİ BEY (devamla) - Eğer onlar bahsetmemiş olsa idiler, arkadaşlarımın kanaatine hürmet ederdim, fakat edenler de, benden yüksek bir adam değildirler!.. Bunu söylemek mecburiyetindeyim. Biz, Cumhuriyet, hâkimiyet-i milliye ve teceddüd diyoruz. Eğer bunlar halkın arzusu ise -ki olduğuna benim imanım var- bununla beraber, biz öyle zannediyoruz ki; bu esâsat dâiresinde ittifak ettiğimiz takdirde, halkın ihtiyacat-ı umûmiyesine âid olan bu esâsatı yine halktan veçhe olarak, o veçhe dâiresinde halkın ihtiyacât-ı umûmiyesini o veçhe üzerine teşkilât-ı esâsiyemiz ve fırkanın hey'et-i umûmiyesinin bir umde-i esâsiye olarak kabul ettiği esâsât dairesinde hükûmete bir vecih vererek o suretle karar vermemiz icab ederdi. Yoksa, biz düşündüklerimizi, kendi arzu ettiklerimizi, doğrudan doğruya halka kabul mu ettireceğiz? Bendeniz, bugünkü vaziyet-i kanunîyemiz ve teşkilât-ı esâsiyemiz ve fırkanın hey'et-i umûmiye-i millete umde-i esâsiye olarak kabul ettirdikleri eşkâl-i muhtelife üzerinde bu hak ve selâhiyetin bugün için bizde mevcud olmadığını görüyorum. Yâ ârâyı umûmiyeye mürâcaat yahud, yeniden tecdid-i intihâbat yapılması lâzımdır. (Gürültüler, aşağı! sesleri) Ve bunları bir umde-i esâsiye olarak yeniden millete bildirir, o sûretle o teşkilâtı ifâ ederdik. Efendiler! Hergün bir arz ve taleb karşısında bulunuyoruz. Bunun mebdeini anladık. Gâyesi nedir? Bunu bize söyleyin!...

ALİ SÂİB BEY (Kozan) - Seni damad yapalım Zeki Bey!...

ZEKİ BEY (Gümüşhâne) - Sen varken bize sıra gelmez. Bunu

KADİRBEYOĞLU ZEKİ BEY
(1884 - 1952)

- Yakın târihimizin az tanınmış bir büyük simâsı -

bugün bir ecnebi diyarına atmaktansa, vaziyyet-i siyâsiyemiz icâbı acaba bu hânedandan yanındaki iki tâne sırmalı uşağı ile dört tâne adamdan mı, yoksa yine milletin mâiyyetine verdiği sekiz tâne askerden mi korkuyoruz? Hâkimiyet dâima milletindir, Meclis-i âlinizindir. Bunu buradan çekip de, Etlik'de bir köşkte oturtturabiliriz. Efendiler, bugünkü vaziyet karşısında, Hâkimiyet..

YAHYA GÂLİF BEY (Kırşehir) - Bilâkayd-u şart milletindir!.. (Handeler..)

ZEKİ BEY (Gümüşhâne) -Hâkimiyet bilâkayd-u şart milletin midir? Bilâkayd-u şart meclisin midir? Benim kanaatime göre, bugün hâkimiyet bilâkayd-u şart milletindir. Bunlar bugünden itibâren tavazzuh etmeli ve anlaşılmalıdır. (Meclis'te, milletindir sesleri...)

TALÂT BEY (Ardahan) - Yahu! Biz o milletin vekili değil miyiz?

ZEKİ BEY (Gümüşhâne devamla) - Öyle görüyorum ki; bugün verdiğimiz bir karardan ertesi gün nükûl ediyoruz. Efendiler! Bütçe müzâkeresi münâsebetiyle arz etmiştim ki, gerek ricâl-i hükûmet ve gerek mümessil-i millet olan hey'et-i celîleniz hüküm verdikleri zaman, en ziyâde milletin arzusunu efkârını düşünerekten ve onlara istinad ederekten hüküm vermek mecbûriyetindedir. Yoksa onların duygularının, hislerinin hâricinde vukû bulan şeyler, hiç bir şeye istinad edemez!

YAHYA GÂLİP BEY (Kırşehir) - Bizim hükûmetimizde onlar da dâhildir. Hattâ ölenlerin ruhları bile dahildir.

REİS - Yahya Gâlip Bey, hatibin sözünü kesmeyiniz!..

ZEKİ BEY (Gümüşhâne) devamla - Buraya çıkar söylersiniz. Bendeniz görüyorum ki efendiler! İyi bir çığıra doğru gitmiyoruz. Belki, Hânedan'a değil, efendiler, bugün kendi memleketimin, şu memleketimin vaziyet-i siyâsiyesini düşünüyorum. Ve bunu bu zaman için düşünmüyorum.

YAHYA GÂLİP BEY (Kırşehir) - Biz onu üç dört sene evvel düşündük beyefendi!..

ZEKİ BEY (Gümüşhâne) - Tabiî siz daha akıllı olduğumuz için, daha çabuk düşündünüz. İstanbul'da bulunduğumu söyleyen beyefendi bilsin ki; -hangi zâtın söylediğini bilmiyorum- bu inkılâb vücûda geldiği zaman, kendisi belki İstanbul'da bilârdo oynarken, biz Erzurum, Trabzon kongrelerinde miletin mevcûdiyetini kurtarmak için ve O'nun hür bir fikirle çalışmasını temin için.bütün canımızı fedâ ederek çalışıyorduk. Beyefendiler! Bunu bana söyleyen efendi, her kimse, buraya glesin. Ben kanaatlerimi söylüyorum.

RÂGIP BEY (Kütahya) - Hayır efendiler! Böyle değildir. İstanbul'da **Vahideddin**'in sarayı'na devam ediyordu.

ZEKİ BEY (Gümüşhaâne) devamla - Efendi! Ben, ne Hânedan-ı Âl-i Osman'a ve ne de Hanedân-ı Saltanat'a mensûbum ve ne de başkalarının hissiyle hareket eder bir efendiyim. Ben göründüğü gibi hareket eden bir adamım. Ben casus değilim. O lâkırdıyı sana iâde ederim ve reddederim. Ve Saray'a giden nâmussuzdur, onu söyleyenler büyük nâmussuzlardır.

REFİK BEY (Konya) - Efendim! Bu tecâvüzler ilânihâye devam edecek midir? Kürsi-i Millet, hürriyeti bu kadar sûiistimâle müsâid midir?

ZEKİ BEY (Gümüşhâne) - Efendiler! Biz Saltanata düşman değiliz, eşhasa düşmanız. Zira bugünkü günde gördüğüm vaziyet şudur: Cumhuriyet devam ettiği halde Salanata doğru yürüyor. (Gürültüler).

REİS - Biliyorsunuz ki, **Zeki Bey**, Halk Fırkası'na mensup olmayan yegâne azâdır. Bunun mütalâatını sükûnetle dinlemek mecbûriyetindesiniz. Hiç bir zaman asâbiyet içerisinde bulunmak doğru değildir. Olmayacak bir hal oluyor.

MUSTAFA VASFİ BEY (Tokat) - Reis bey! Saçma sapan söylüyor.

İZZET ULVİ BEY (Karahisar-ı Sahib) - Muhterem arkadaşlar! Dünya'da her şey tekâmüle gidiyor. Mânevî şeylerde de tekâmül vardır. Hükûmet denilen müessesede de şüphesiz tekâmül kanunu câridir. Efendiler! Biz mutlakiyetin kanlı hükümdarlarının zulmü altında yaşamağa lâyık millet olmadığımızı çoktan ispat ettik. Efendiler. Bu gün Dünya'nın en mükemmel olduğunu kabul ettiği Cumhuriyeti ilân ettik. Efendiler, biz hürriyete Cumhuriyete, halkçılığa, milyonlarla insanın kanı pahasına nâil olduk. Halâ bu kürsüde Hılâfet'in ilgâsına taraftar olmayanları gördükçe hayret ediyorum. Hayretimden ne söyleceğimi bilemiyorum. Efendiler! Hılâfet diye bir mefhum bir ünvân vardır. Acaba bu nedir? Hepiniz bilirsiniz ki, Hazreti Peygamberi'in vefatından sonra gelen Hulefâ-yı râşidîn'e, hulefâ kelimesinden de anlaşılacağı üzere, Peygamber'in vekili, halîfesi olmak üzere halîfe denilmiştir. (Onlar mâlum sesleri) Evet şüphesiz mâlumdur. Efendiler! Târihin safahatına geçecek değilim. Şunu demek istiyorum ki; Hılâfet emâretten, hükûmetten ayrı bir şey değildir.

YAHYA GALİP BEY (Kırşehir) - O ünvan Yemen'de on milyon Türk yemiştir. Bunu kaydedin.

İZZET ULVİ BEY (Afyon Karahisar) - Eğer biz Cumhuriyeti ilân ettikten sonra böyle bir ünvân mâhiyetinde olan Hilâfet'i bırakacak olursak, bir gün mutlaka saltanata gidecektir. Çünkü târihte hükûmetsiz halîfe yoktur. **El-Mütevekkil alellah** Mısır Kölemenleri'nin eli altında iken, nihâyet Hılâfet'i başkasına vermekten başka çâre kalmadığını anladı. Eğer iktidarı olsaydı, saltanat kuracaktı. O'nun için şu kanun pek mükemmeldir. Hattâ bunun zamanı bile geçmiştir. Hılâfet'i ilgâsı Hânedân'ın bilâistisnâ hudud hâricine çıkarılması ileride kan dökülmemesi için milletin müsâlemeti nâmına en âdilâne, şefîkâne bir muâmeledir. (Kadınları.... sesleri) Hepsini de, hepsini de!...

TUNALI HİLMİ BEY (Zonguldk) - Arkadaşlar! Gâyetle kısa söyleceğim. (Kısa söyle sesleri), Yedi yaşında idim. (Ooo!.. Gürültüler, ayak patırdıları, alkışlar, handeler..) arkadaşlar! Gâyetle kısa söyleyeceğim ve üç hatırâyı söyleyeceğim. Küçükken okuduğum ezberlediğim, ilmihaldeki bir kaç satırı hatırlıyorum: Allah vardır, Peygamber haktır, O'nun mûcizeleri vardır.

YAHYA GÂLİP BEY (Kırşehir) - Canım bilmediğin şeye karışıyorsun.

TUNALI HİLMİ BEY (Zonguldak) - Bu mûcizeleri sayarken, o küçük çocuk olan ben, şunu söylüyor idim: Peygamberimiz buyurmuştur ki, "Benden otuz sene sonra Hılâfet yoktur ve bitecektir" ve hakîkaten otuz sene sonra da bitmiştir. Ve bu da, diyordum, Peygamberimizin mûcizesidir. İkinci vak'a arkadaşlar! **Abdülmecid** devrinde

mektepte idim. Buhari-i Şerif, **İbni Haldun** târihi yakılacakmış deniliyordu. Onun tercümeleri toplanıyormuş. Zira orada Hılâfete âid sahih bir hadis varmış. Bunlar **Abdülhamid**'in damarına basıyormuş. Koştum **İbni Haldun** târihinin tercümesinden o Hadîs-i şerifin kopyesini buldum, istinsah ettim. Yâni arkadaşlar, sizin gençleriniz bu ilmihali okumamıştır. Fakat benim çocukluğumda, hakîkaten İslâm'ın bizim gibi küçük çocukları bile vâkıf bulunuyordu. Lâkin zaman geldi, **Abdülhamid** o hakîkati, İslâm'ın o hakîkatini tahtının altına gömdü ve bütün Dünyayı sahih bir hılâfet varmış gibi aldattı ve aldandı. Üçüncüsü arkadaşlar! O hâtırât bu mübârek meclisin bir alenî, bir hafî celsesinde mukayyeddir. **Zeki Bey** dikkat et! (Handeler). Vay milletimin hattâ Muhammed Ümmeti'nin Hılâfet gidiyor diye titreyen Müslümanları!....

YAHYA GÂLİP BEY (Kırşehir) - Hayır hayır öyle şey yok!..

TUNALI HİLMİ BEY (Zonguldak) devamla - Hayır hayır!.. Güyâ **Zeki Bey'in** kavlince..

ZEKİ BEY (Gümüşhane) - Öyle bir kavil yoktur.

TUNALI HİLMİ BEY (Zonguldak) - Arkadaşlar, bir gün bundan dört sene evvel bu kürsüden **Zeki Bey** gibi endişeyle söz söyleyen bir arkadaşa karşı bilirsiniz ki -biraz ara sıra atılırım- Şu sıranın arasından yarım cümle fırlattım. Altı ay geçti, alenî celsede o endişeli bir sözü burada tekrar edince, ben de tekrar ettim. Üçüncü olarak tekrar ediyorum. Arkadaşlar! Hılâfet'in ilgâsı deniliyor. Arkadaşlar! Ben, hılâfetin ilgâsını kabul etmiyorum. Arkadaşlar! Hılâfet ilgâ edilmiyor. Hılâfet'in makamı kaldırılıyor. Halbuki o Hılâfet mevcuttur arkadaşlar! Hılâfet' de burada, imamet de burada... (Bravo, hayır ses-

leri).

REİS - Efendim müzâkerenin kifâyetine dâir takrirler aldım."

Buradan sonra bu husustaki takrir okunmuş ve re'ye konularak kabul edilmiştir. Bu sûretle kanunun hey'et-i umûmiyesi üzerindeki müzâkereler bitmiş, maddelere geçilmiştir. İlk olarak söz alan teklif sahibi **Şeyh Saffet Efendi**, kürsüye gelerek şu konuşmayı yapmıştır:

ŞEYH SAFFET EFENDİ (Urfa) - İdâre-i Cumhuriyet vezâif-i asliyesinden biri ve en birincisi ahkâm-ı celîle-i islâmiyenin muhafazasıdır. Hulâfa-yı Râşidîn efendilerimizden sonra bu devr-i cumhuriyete kadar İslâmiyet nâmına deveran eden Hılâfet meselesi, hiç bir zaman ne tetkik edilmiş, ne de mâkul ve mantıkî bir hükm-i sahîha iktiran etmiştir. Cumhuriyet'in Türkiye Halkın'da ispat eylediği rüşd ve kiyâset ve bize te'min eylediği hürriyet ve adâlet sâyesinde Hılâfet mes'elesinin mahiyetini artık bütün Âlem-i İslâm'a karşı tahlîl ve ilân edecek vaziyette bulunuyoruz.

Din-i İslâm'ın her veçhile ulviyyet ve nezâhetini muhafaza etmek için Hılâfet'in mâhiyetini tahlîl ve ilân etmekte bir gün bile tehhur etmek câiz değildir. Öteden beri herhangi bir sülâlenin, bir şahsın makam-ı hükümdâriye irsen musallat olabilmesiyle halife ünvânını ihraz etmesi, Din-i İslâm'ın mukteziyâtından imiş gibi, bundan evvel efkâr-ı âmmede bir telâkkî vardır. Fakat Hılâfet'in ne demek olduğunu hakkıyla bilen Urefa-yı Ümmet, Din-i İslâm'ın hakayık-ı âliyesiyle halkın seviyesini mütenâsib bulamadıklarından zevâhirin muhâfazasıyla idâre-i maslahat siyâsetini tâkip etmişler idi. Bugün mülkün her tarafından can ve gönülden hüsn-ü telâkkîye iktiran eden Cumhuriyet, halk seviyesinin en âli derecelerde olduğunu ispat eyle-

تصوفك ظفرلرى

ياخود

البرهان والدليل على ماحواه الشرح والتحليل من الاباطيل

صاحب ومحررى
اورفه مبعوثى
شيخ صفوت

[illegible]
[illegible]

"Hılâfet'in İlgası"na âid kanun teklifini tanzim ve imza eden Urfa Meb'usu: **ŞEYH SAFVET EFENDİ**'nin **"Tasavvufun zaferleri"** isimli eserinin kapağı.. Aman ya Rabbi!.. şu eseri yazan adam mı Hılâfet'in ilgası teklifini imza edip Meclis'e vermiştir Allah bir kimsenin kalb gözünü kör ederse, âlim de olsa böyle dalaletlere sürüklenmekten kurtulamayacağına tipik bir misal!..

miştir. İşte bu sâyededir ki, bugün bu mes'elenin halli ile iştigal ediyoruz.

Efendiler! **Hazreti Davud** aleyhisselâm gibi mürselîn-i kirâm hazerâtından idâre-i umur-i âmmeye me'mur olanlar Hak Teâlâ Hazretleri'nin emreylediği adl-u ihsan ile her veçhile âmil olduklarından Kur'an-ı Kerîm bu zevât-ı kirâma halîfe ünvân-ı mübeccelini ıtlâk buyurmuştur. Adâlet sıfat-ı ilâhiyedendir. Bu sıfat-ı celîleye mazhariyet yeryüzünde Cenab-ı Hakka, hılâfet mânâsınadır. Hak Teâlâ Hazretleri Davud aleyhisselâma hıtâben "İnnâ ceâlnâke fil'ardı halîfe" buyuruyor. Bunu müteakip "fahküm beynennâsi bil hak" diyor. Şu halde Hılâfet'in manâ-yı hakîkisi Yeryüzü'nde hak ve adâlet üzere beynennas icra-yı hükûmet olduğu anlaşılıyor.

Rusul-i Kirâm Hazeratı her türlü segâir ve kebâirden mâsum ve her bir hareketlerinde âdil olduklarından Yeryüzünde Allah'ın birer halifeleri idiler. Hatem-ün-nebi Peygamberimiz, Efendimiz Hazretleri, dahî, Cenab-ı Hakk'ın en muazzam bir halîfesidir. Peygamber Efendimiz Hazretleri'nden sonra cihar-ı yâr-ı güzîn efdalunnas bu dört zâtı mübeccel eser-i celîl-i nebeviye tamâmiyle iktifa ve idâre-i âmmede Asr-ı Saâdet'de olduğu gibi adl-u ihsanı bihakkın muhafaza buyurmuşlardı.

Bir mûcize-i nebeviye olarak "Hılâfet, yani adl-u hak ile kaim bir hükûmet benden otuz seneye kadardır." Buyurulmuş idi. **İmam-ı Ali** efendimizin müddet-i hılâfetleriyle otuz sene tamam olunca, zulüm ve adâveti ile Emeviye Hükûmeti zuhur etmiş ve hakk-u adlin esâsatı sarsılmaya başlamıştır. Bu hadis-i Şerif ile sâbit oluyor ki, Din-i İslâm nazarında Hılâfet hak ve adl üzere icra-yı hükûmettir. Böyle

bir hükûmet Peygamber Efendimiz'den sonra ancak "otuz sene" devam edebilmiştir. Halbuki bu Hânedan-ı Risâleti, Kerbelâ Çölleri'nde hâk-i helâke seren **Yezid** ve kur'an-ı Kerîm'i maazallah yerlere çarpan **II. Velid** gibi hazeleye Halîfe deniliyordu. O zamanlar halkın seviyesi bu fecâatlere tahammül edebilirdi. Böyle bir lâfz-ı bînânânın Din-i İslâm'a büyük bir iftirâ olduğu düşünülemiyordu.

Bunlar sarâhaten gösteriyor ki, her hangi bir hükûmet-i İslâmiye adl-u hak üzere umur-i âmmeyi idâre ederse, o hükûmet yeryüzünde Allah'ın halîfesidir. adl-u haktan inhiraf eden hükûmetler, o mübeccel sıfatdan pek uzaktır. Mürûr-i asâr ile hâdisat-ı kevniyede beşeriyetin bittecrübe bulduğu bir hakîkat vardır ki, Resul-i Kirâm Hazerâtından sonra adl-u hak üzere kaim bir hükûmetin ancak idâre-i cumhuriyede bulunabilmesidir. Zaten hulâfa-yı Râşidîn devrelerinde cumhur-i ashabın efkâr-ı umûmiyesi hâkim idi. Binâenaleyh mademki bugün hakk-u adl üzere icray-ı hükûmet ancak cumhuriyetle kaimdir ve idâre-i hâzıramız da hamdolsun bir idâre-i Cumhuriyettir. Hılâfet'in mâhiyeti aklen ve mantıken Büyük Millet Meclisi'nin şahs-ı mâneviyesinde tamâmiyle tecellî etmiş oluyor.

Şu halde, Din-İ İslâm'ın kasd eylemiş olduğu Hılâfet'in hakikatı bu Meclis-i Muazzam'ın şahs-ı mâneviyesinde tecelli etmekte iken Hılâfet sıfat-ı mübeccelesini Büyük Millet Meclisi hâricinde hakâik-i İşlâmiyye hılâfına bir lâfz-ı bînânâ derekesine düşürmek Cumhuriyetle asla tavafuk etmeyecek bir hâlet-i garibedir. Artık böyle bir garâbete karşı her ne yapılmak lâzım ise, Hılâfet'in mânâ-yı aslîsîni hâiz bulunan hey'et-i celîlenize âittir. Lâyiha-i kanûniyedeki birinci madde tamâmiyle mâruzât-ı âcizânemin bir neticesidir. Binâanaleyh kabulünü istirham ederim."

Şeyh **Saffet Efendi**'den sonra söz alan Kastamonu Mebusu **Halid Bey** [197] (Akmansü) de kanunun aleyhinde bir konuşma yapmıştır. Hattâ bu yüzden Nutuk'da O'ndan bu mevzuda "i l k î t i r a z e d e n ş a h ı s o l a r a k" bahsedilirse [198] de, bu yanlıştır. Yukarıdanberi nakletmeğe çalıştığımız Meclis müzâkereleri göstermektedir ki, bu Kanun'a ilk itiraz dene **Kadirbeyoğlu Zeki Bey** olmuştur. Üstelik **Halid Bey** bu konuşmasında **Kadirbeyoğlu Zeki Bey** gibi Hılâfet'in ilgâsının kat'î bir lisanla aleyhinde bulunmamış sâdece, "T.B.M.M. M a k â m - ı H ı l â f e t y e r i n e k â i m a d d e- d i l d i ğ i n e n a z a r a n i l g â k e l i m e s i n i n z i k r e- d i l m e m e s i n i" ileri sürmüştür. [199] **Haldi Bey**"in bu mûtedil konuşması aynen şöyledir:

197 - Kurmay **Albay Dadaylı Hâlid Akmansü** adıyla bilinen bu değerli asker I. Cihân Harbi'nde Musul Cephesi'nde ve Millî Mücâdele'de Garp Cephesi'nde büyük muvaffakiyetler kazanmış bir kimseydi. İlk defa II. BMM'de Kastamonu meb'usu sıfatıyla siyâsî hayata atılmıştı. Meşhur Yunan Başkumandanı **Trikopis**'i esir alan O'dur. (Bkz: **Dr. Ziya GÖGEM** - a.g.e. sh. 278 vd).

198 - "İlk itiraz, Kastamonu Meb'usu **Hâlid Bey** tarafından vâki oldu." (Bkz: **M. Kemal Paşa,** a.g.e. sh, 514).

199 - **Hâlid Bey**'in yegenine anlattıklarıyla vücûd bulan hatırâtı göstermektedir ki; kendisi Hılâfet'in ilgâsı keyfiyetine tamâmen karşı olduğu halde o günkü siyâsî hava içinde ve hele **Kadirbeyoğlu Zeki Bey**'in konuşmasının karşılaştığı aksülamel karşısında böyle mûtedil bir yol tutmak mecbûriyetinde kalmıştı.

"...Parti grupunun çoğunlukla verdiği kararlara (tüzük gereğince) muhâlefet edenler tarafından da uyulması gerekiyordu. **Hâlid Bey**, bu müzâkereler sırasında, Hilâfet Makamı lehinde bulunmak maksadı ile söz istemişti. Lâkin müzâkerelerin yeterliğine dâir verilen bir takrir üzerine, fikirlerini söyleyememiş, bundan canı sıkılmıştı. Fırka mensubu olduğundan, ertesi günü Meclis müzâkereleri sırasında ne yapacağını, "Böye târihî ve mühim bir mes'ele hakkında, milletvekili sıfatı ile'ne rey" vereceğini düşünmekte, kalbinde bir sıkıntı hissetmekteydi.

"**REİS** - Buyurunuz Hâlid Bey!

HÂLİD BEY (Kastamonu) - Muhterem arkadaşlar! Bendeniz birinci maddenin ikinci fıkrası hakkında söylemek istiyorum. Onda deniliyor ki; "Hılâfet, Hükûmet-i Cumhuriye'nin mefhumunda mündemiç olduğundan Makâm-ı Hılâfet mülgâdır." Hakîkaten şimdiki şekliyle Makam-ı Hılâfet, bir heyûlâdan başka bir şey değildir. Hoca efendinin buyurdukları gibi Hılâfet'in bilhassa bâzı şerâiti vardır ki; tenfiz-i ahkâm, memleketin müdâfaası, beyt-ül mal vesâire gibi şeylerdir. Halbuki bu günkü Hükûmetimizin vaziyetine göre bunlar Meclis,i Ali'de mevcuttur. Binâenaleyh şimdiki Hılâfet'in elinde hiç bir nüfuz ve kuvvet yoktur.

Binâenaleyh Hoca Efendi'nin buyurdukları gibi bir mahzur yoktur. Bendeniz şer'î cihetini değil, siyâsî cihetini düşünüyorum. Mâlum-i âliniz Hılâfet 1300 küsûr seneden beri, Hulefa-yı Râşidîn, Emevîler, Abbâsîler, sonra Fâtımîler Mısır vesâireden geçerek bir silsiledir gidiyor. Binâenaleyh binüçyüz senelik bir müessesedir. Bunun için bu makamı, mulgâ demek için herhalde uzun boylu düşünmek icab eder kanaatindeyim. Cihet-i şer'isinde hiçbir mazhur yoktur. Bendeniz yalnız siyasî nokta-i nazardan arzediyorum.

Arkadaşlar! Hepimiz biliyoruz ki; İstiklâl Mücâdelâtı ilân edildiği zaman, halkımızın Hılâfet Makamı'na olan merbûtiyetini nazar-ı itibâre alarak hepimiz "Halîfe'yi kurtaracağız, şöyle yapacağız, böyle yapacağız!" diye telkinatta bulunduk. Hattâ birçok meşâyih ve ulemâyı Büyük Millet Meclisi'ne getirdik? Bu, sırf halkın hissiyatına hürmet için idi. Sonra arkadaşlar, ben bu İstiklâl muhâberâtında

---

Nihâyet parti tüzüğüne uygun olmamakla beraber, Meclis'in açık toplantısında bu mesele müzâkere edilirken söz söylemeğe karar vermişti." (Bkz: Dr. Ziya GÖĞEM- a.g.e. sh. 161).

kâmilen bulundum, askerlere bütün arkadaşlarla beraber bu sûrette telkinatta bulunduk. "Makâm-ı Hılâfeti, bütün vatanla beraber kurtaracağız" dedik (Kurtaramadık mı sesleri) Hay hay!. Hamdolsun kurtardık!. Böyle olmakla beraber bugün halk Makam-ı Hılâfet olmaz ise, Cum'a namazı kılınmaz itikadındadır. (Hayır, hayır sesleri). Ben de o itikat da değilim.

TUNALI HİLMİ BEY - O itikadı değiştereceğiz. Bundan böyle halkı aldatmak yok.

HÂLİD BEY (devamla) - İnşallah. Binâenaleyh bendeniz en ziyâde bunun dahildeki tarz-ı telâkkisine işâret ediyorum. Arkadaşlar! Bizim dinimizde, Müslümanlar, müminler kardeştirler. Bunun için diğer devletlerin Türkiye'ye olan nazarları Makam-ı Hılâfet'in burada olmasından dolayı değil, Türkler'in de bir müslüman devleti olmasındandır deniliyor. Ve aynı zamanda deniliyor ki, "Biz bu Hılâfet'ten ne fâide gördük? Meselâ Harb-i Umûmi'de bilâkis Araplar bize hıyânet etti ve düşman saflarında bize karşı harbettiler. Hindliler kezâ, hiç fâidelerini görmedik" deniliyor. Doğrudur. Fakat arkadaşlar! Son Yunan taarruzunda Yunanlılar Eskişehir ve Afyon hattına kadar geldikleri zaman, işgal altında bulunan yerler garb vilâyatını kurtarmak için bir tek nefer gönderebildi mi? Hayır gönderemedi. Çünkü mâzur idiler. Onlar esir vaziyette idiler. Onlarla da münâkalâtımız yok idi. Binâenaleyh onları da, esîr farz etmek pek tâbiîdir. Bu ciheti de nazar-ı dikkate almalıdır.

Bununla beraber bendeniz bu mütalcayı vârid görmem. Hangi muvasalayı temin etmişiz? Meselâ bugün hac farzdır. Haccın hikmet-i felsefesi o kadar büyüktür ki; acaba bundan siyâseten ne istifâde etmişizdir? Hiç!.. Sonra Araplar bize karşı şöyle yapmış, böyle yapmış diyoruz. Halbuki hep biliyoruz ki, bu Arabistan'da tâkip ettiğimiz

HALİD AKMANSÜ

(1884 - 1953)

Kurmay albaydı. Birinci Cihan Harbi ile İstiklâl Muhârebeleinde cepheden cepheye koşarak takdire şâyân hizmetler ifâ etmiştir. Meşhur Yunan Başkumandanı **Trikopis'i** esir alan O'dur. İkinci Büyük Millet Meclisi'ne Kastamonu meb'usu sıfatiyle katılmış ve kısa bir zaman sonra muhalifler arasında yer aldığı görülmüştür. Bu yüzden uzun bir menkûbiyet hayatı yaşamıştır. Mütevâzi, mazbut karakterli ve ferâgat-i nefs sâhibi örnek bir insandı.

hatâlı siyaset neticesidir. (Hayır, hayır sesleri. Başka birinin hatası bize terettüp etmez sesleri).

Bendeniz kanaat-i vicdâniyemi söylüyorum. Çünkü Reisicumhur Hazretleri burada îrad-ı nutuk ederken Makam-ı Hılâfet hakkında hiç bir kelime sarfetmediler. Yalnız Cumhuriyet'in hâlen ve âtiyen, masun bulundurulmasından bahsettiler. Bendeniz Hılâfet'i muhafaza edelim ve bu Hânedan'ı da bırakalım demiyorum. Ve o fikrim de yoktur. Yalnız Makam-ı Hılâfet hakkında mâruzatta bulunuyorum.

TUNALI HİLMİ BEY (Zonguldak) - İşte burası.

HÂLİD BEY (devamla) - Binâenaleyh bendeniz bu itirazları pek vârid görmüyorum. Buna karşı belki bir çok itirazlar ve cevaplar bulunabilir. Yalnız bütün Âlemi İslâm'ın bize karşı gösterdiği teveccüh ve muhabbet zannediyorum ki, yalnız bir din kardeşliğinden değildir. Acaba niçin İran'a, Afganistan'a, Fasta'ki İslâmlar'a gösterilen teveccüh bize gösterilen teveccüh kadar değildir. Bendeniz şu kanaatteyim ki, bu kadar asırlardan beri seyyiat-ı idaremize rağmen ve bütün Dünya'nın nazar-ı ihtirası, İstanbul ve Türkiye'nin vaziyeti üzerinde iken bekamızı, Makam-ı Hılâfet'in bizde olması ve Türkler'in bu makâmı muhafaza ve dini muhafaza etmek için çarpışmalarında buluyorum. Sonra arkadaşlar! Madem ki Makâm-ı Hılâfet'in de hiç bir nüfûzu yoktu, biz altı ay evvel buraya hepimiz bir umde neşrederek geldik. Ve o umdeler de Teşrini Sânî 38 (1922) kararının lâyetegayyer bir düstur olduğunu ilân ettik. Ve sonra dedik ki: Türkiye'de Büyük Millet Meclisi Makam-ı Hılâfet'in istinadgâhıdır. Ve makam-ı Hılâfet beynelislâm bir makam-ı muallâdır, dedik.. Eğer o makam bir makam-ı muallâ değilse, neden halka ilân etmeyi lüzumlu gördük? Binâenaleyh bendeniz böyle makam-ı Hılâfet mülgâdır demeyi doğru bulmuyorum. Son sözüm budur. Bendeniz bu son sözü

yâni mülgâdır sözünü böyle açıkça söylemeyi ve kaydını şer'an değil siyâseten büyük bir mahzur telâkkî ediyorum.

TUNALI HİLMİ BEY (Zonguldak) - O halde kapalı kaydedelim.

HÂLİD BEY (devamla) - Büyük Millet Meclisi'nin şahsiyet-i mâneviyesinde deriz. Doğrudan doğruya mülgâdır demek hatâlıdır.

TUNALI HİLMİ BEY (Zonguldak) - Büyük Millet Meclisi'nin şahsında mündemiçtir.

HÂLİD BEY (Kastamonu) - Az zaman sonra te'sirini görürüz."

Hâlid Bey'in bu mûtedil konuşması Hılâfet'i lâğvetmeye kararlı ve bu itibarla da muhâlif rey ve beyânları dinlemeğe mütehammil gözükmeyen Meclis'in heyecanını nisbeten teskin etmişti. Fakat ondan sonra söz alan **Vâsıf Çınar** bilhassa **Zeki Bey**'e karşı ağır bir surette târizkâr ve baştanbaşa demogojik konuşmasıyla tansiyonu yeniden yükseltti. O, yer yer karşılıklı sataşmalara sebep teşkil eden konuşmasına:

"Muhterem arkadaşlar!.. Cumhuriyet ilân eden bir milletin siyasî idâresi içinde Hılâfet'in bekasının ne kadar muzır olduğunu bütçenin hey'eti umûmiyesinin muzâkeresi esnâsında söylemiştim." diye başlamıştı. **Vasıf Çınar** bundan sonra daha ziyâde **Kadirbeyoğlu Zeki Bey**'i hedef ittihaz ederek tamâmiyle şahsiyata kaçan bir konuşma yapmıştır. Bir zamanlar Bursa'da mubassırlık (Muallimle hademe arası bir vâzife. Talefeyi susturmak ve onlara nezâretle mükellef olanlara denirdi.) yapmış olan bu ayağı çarıklı açıkgöz kendisini Maârif Vekiliğine kadar yükselten sayısız ve emsalsiz dalkavukluklarının o gün en parlak bir misâlini vermişti.

Vâsıf Çınar'dan sonra söz alan **Seyyid Bey** -bir hukukçu olması

hasebebiyle- kendini bu mevzuda en selâhiyetli bir insan addederek, müzakerelerin en uzun konuşmasını yapmıştır. [200] O'nun küçük bir kitap hacmindeki bu uzun konuşmadan ancak dikkate değer birkaç parçayı iktibas edebileceğiz.

Seyyîd Bey, bu uzun ve teferruatlı konuşmasına şöyle başlamıştır:

Muhterem EFendiler! Müsaâde buyurursanız bendeniz de bu Hılâfet mes'elesi hakkında biraz izahat vreyim. Meşele pek mühim olduğundan ve hattâ târihimizde ve belki de bilumum hâdisat-ı ictimâiyye arasında en büyük bir inkılâb demek olduğundan bu babda ne kadar söz söylense yine azdır. O'nun için sabrınızı sûistimal edersem beni mâ'zur görünüz.

Benden evvelki hatipler, bu babdaki kanaatlerini beyan ettiler. Pek güzel ve pek samimi söylediler. Bendeniz de bu mes'eleye dâir uzun senelerden beri icrâ ettiğim tetebbuat neticesinde hâsıl olan kanaatimi beyan etmek isterim. Nitekim, geçen sene Hılâfet hakkında "Hılâfet ve Hâkimiyet-i Milliye" ünvâniyetle bir de kitap neşretmiş idim. [201]

Dediği gibi târih-i İslâm'da azim bir inkılâb yapıyoruz. Diyebilirim ki bundan daha büyük bir inkılâp olamaz!. Bu inkılâbın azametindendir ki; zihinler bununla pek meşguldür. Kalbler endişe ve te-

---

200 - Bir zamanlar İstanbul Üniversitesi'nde "Usul-i Fıkıh" hocalığı da yapmış olan **Seyyid Bey**'i n Hilâfetin ilgâsının lüzûmuna dâir irad eylediği bu uzun nutuk, hılâfet aleyhtarlarını çok fazla memmun etmiş ve bu mevzuda mükemmel ve muazzam telâkkî olunmuş olacak ki; zabıtlardan ayrı olarak 63 sahifelik bir broşür halinde bastırılarak Türkiye'nin her tarafında meccânen dağıtılmıştır. (TBMM'nin 3 Mart 1340 Târihinde Mün'akit 2. İçtimâında "Hılâfetin Mahiyyet-i Şer'iyyesi" Hakkında Adliye Vekili **Seyyid Bey** Tarafından İrad Olunan Nutuk - Ankara, TBMM Matbaası, 1340).

201 - Aslında bu kitap imzasız olarak neşredilmişti. Demek ki Seyyid Bey Hılâfet'in sadece defin merâsimine katılanlardan değil, bu neticeyi hazırlayanlardan biriymiş...

reddüd içindedir. Onun için cümlemizin vicdan ve iz'anı arzu ediyor ki, mes'ele tamâmiyle tavazzuh etsin!.. Yâr ve ağyar ne yaptığımızı ve ne yapmak istediğimizi bilsin. Şuurlu bir sûrette mi, şuursuz bir halde mi yapıyoruz, anlasın. Meclis-i Âli, Hılâfet mes'elesinin mâhiyet-i şer'iyye ve siyâsiyyesini bilerek mi ittihaz-ı karar ediyor, yoksa bilmiyerek mi?.. Bu cihetler tamâmiyle tavazzuh etsin. Çünkü tekrar ediyorum mes'ele hakikaten gâyet mühimdir. Âlem-i İslâm'da daha şidiye kadar böyle bir inkılâp vâkı olmamıştır. Değil Âlem-i İslâm'da belli Kürre-î Arz'da vâki olan inkılâbatın en büyüğü, en mühimidir.

Bunun için ezhanda, efkârda şüpheler, tereddüdler bulunmamak lâzım gelir. Mes'eleyi bilerek halletmek icab eder. Gerek dinî ciheti ve gerek siyâsî ciheti etrafiyle bizim bilmemiz lâzım gelir.

Bu cihetleri bilirsek ne yapmak istediğimizi, ne yapacağımızı bilmiş oluruz. Benim asıl maksadım mes'elenin dinî cihetini, İslâmiyet'in Hılâfet mes'elesi hakkındaki tarz-ı telâkkisini izah etmektir. Siyasî cihetini beyan, maksadımdan hariçtir."

Bundan sonra Hılâfet'in şer'î mâhiyetini kendine göre izah eden ve İslâm târihinden çeşitli misaller veren **Seyyid Bey**'in başlıca mesnedi, "Benden sonra hılâfet otuz senedir. Ondan sonrası acı veya ısırıcı bir melîkîyettir." Meâlindeki hâdisî şerif olduğu görülmektedir. Seyyid Bey'in bu hâdisi şerifi telâkki tarzının yanlış olduğunu işbu eserin ikinci cildinde izah etmiş olduğumuzdan [202] burada bunun üzerinde durmayacağız.

---

202 - Bkz: **Kadir MISIROĞLU** - Lozan Zafer Mi; Hezimet Mi? C. II. İstanbul 1973 sh. 123 ve müt. sahifelerde yer alan 88 numaralı dip not.

Yer yer Osmanlı Pâdişahlarına hücum eden "Osmanli Halîfeleri'nin ise, saltanata olan hırs ve tamahlarından nice mâsum ve bîgünah şehzâde kanı döktüklerinin mâlum" olduğunu onların hukuk-ı müslîminî müsâdere ederek emval-i devleti şuna buna peşkeş çektiklerini söyleyen **Seyyîd Bey** çok yakın bir gelecekte yapılacak işlerden habersizmiş ki ilmi, emre uydurmak için bir hayli zorladıktan sonra aynen şöyle demiştir:

"Son söz olarak şu ciheti de arz edeyim ki; ıslahat-ı adliye nâmı altında alelacele bir kanun yapmak doğru olamaz! Muzırdır. Almanlar son kanun-ı medenîlerini ancak onbeş senede vücûda getirebildiler. Memlekete, milletin, örf ve âdetine, milletin bünye-i içtimâiyyesine uygun kanunlar yapmak kolay birşey değildir. Muhtelif devletlerin muhtelif usul ve kavânini var. Garbın örf ve âdeti ve hukuku olduğu gibi, şarkın da memleketimizin de örf ve âdeti ve kavâid-i hukikiyesi vardır. Bunları uzun uzadıya tetkik etmek, etüd etmek, düşünmek, hangi kaîdelerin, hangi ahkâmın memleketimize, milletimizin şerâit-i içtimâiyyesine, ahval-i hayatiyesine uygun olduğunu tespit eylemek icab eder. Böyle yapılmayıp da alelacele, gelişigüzel bir kanun yapılacak olursa, fâide yerine mazarrat hâsıl olur. Sonra sık sık iki günde bir tâ'dile mecbur kalırsınız. Ben size bir ayda büyük bir kanun, devletin kanun-i medenîsini bile getirebilirim. Ne yaparım?! Alman veya İsviçre Kanun-i Medenîsini tercüme ettirerek hey'et-i âliyenize takdim edebilirim. Lâkin ona Türkiye kanunu denmez. muhterem **Saraçoğlu Şükrü Bey**'in tâbiri evçhile Türk'ün rûhundan doğan kanun denmez. Alman veya İsviçre kanunu denir. Almanya ve İsviçre başka, Türkiye başkadır. Türkiye'de Türkiye kanunu lâzımdır."

Zavallı **Seyyid Bey**, ne bilsinki uşaklığını yaptığı adamlar iki yıl sonra (1926 da) İsviçre Kanun-ı Medenisini cumburlop tercüme edip alacaklar!..

Seyyîd Bey'in bu uzun ve teferruatlı konuşmasından sonra Hükûmetin nokta-i nazarını ifâde etmek üzere kürsüye çıkan Başvekil **İsmet İnönü** söze:

Hilâfet'in ilgasının baş âmili bir zamanların Usul-i Fıkıh müderrisi,

Adliye Vekili SEYYİD BEY

Not: Usul-i fıkıh gibi bir ilme mensup olduğu halde din düşmanlarına böylesine âlet olabilen bu adama mı yoksa, son zamanlarda O'nu bu mel'unâne konuşmasıyla İslâmcı yazarlar meyanına ithal eden talihsiz bir eserciğin câhil müellifine mi acımak ve kızmak gerekir, bilemiyoruz. Yâ Rabbi, şu cumhuriyet çocukları ne zaman okuduğunu anlar hale gelebilecekler?!

"- Muhterem efendiler!. Makam-ı Hılâfet hakkında verilecek karar için, açılan münâkaşat, dinî ve siyâsî iki zemine temas etti." diye başlayarak yapılan münakaşaları hulâsa ve tahlil etti. "Dinî bir zemin-i münâkaşaya girmek istemem." dediği halde bir hayli de dinî mülâhaza ileri sürdü. Hiç olmazsa bu hususta ileri sürülen fikirleri tasvip veya tenkit etti.

Sonra aleyhteki siyâsî mülâhazaları ele alarak, dahilî siyasette, halkın bu kararı acaba nasıl karşılayacağını düşünerek endişelenmenin yersiz olduğunu, Millî Mücâdelede askerlerin ancak "M a k a m - ı H ı l â f e t ' i k u r t a r a c a ğ ı z !" diyerek, cepheye sevkedilebildikleri iddiasının vârid olmadığını, Hılâfet'in, şâyed muhafaza edilirse dış siyasette hiç bir fayda sağlamasının melhuz bulunmadığını ilh.. ileri sürdü.

Nihayet O da uzun beyânatını şu sözlerle bitirdi:

"......Bu esas dâhilinde Meclîs-i Âli'nin izhar edeceği karar, Türk Milleti için vesîle-i saâdet olacaktır. Kemal-i kat'iyyet ve samimiyetle tatbik olunacaktır!."

İsmet Paşa'nın bu konuşmasından sonra verilen kifâyet-i müzâkere takriri reye konularak kabul olunmuş ve müzâkerelere son verilmiştir. Kanun'un ikinci maddesine yapılan itirazlar da reddolunarak, teklif Meclis'e geldiği gibi ve beş saat gibi kıs bir müddet sonunda [203] kanunlaşmıştır.

203\- "Bu muhâbereden sonra harb oyunu münâsebetiyle **İsmet Paşa** ve Müdafaa-i Milliye Vekili bulunan **Kâzım Paşa** da İzmir'e gelmişlerdi. Erkân-ı Harbiye-i Ummiye Reisi **Fevzi Paşa** da zaten orada bulunuyordu. Hilâfetin ilgâsı lüzûmunda kanaatlerimiz mutabık idi. Aynı zamanda Şer'iye ve Evkaf Vekâletini de ilgâ ve tedrisâtı tevhid eylemek kararında idik.

1340 senesi Mart'ının Birinci Günü Meclis'in tarafımdan küşâdı icap ediyordu. 23 Şubat 330 günü Ankara'ya avdet etmiş dik. Orada da icâp eden zevâtı kararımdan haberdâr ettim.

b) Hılâfet'in İlgâsının İslâm Âlemi'ndeki Akisleri

Hılâfet'in ilgâsından sonra (3 Mart 1924) birbirini kovalayan inkılâbların ana hedefi sanıldığı gibi yalnız resmî hayatı değil, aynı zamanda ferdî ve şahsî davranış, yaşayış ve hissiyatı da din dışı

Meclis'te bütçe müzâkeratı devam ediyordu. Hânedan tahsisatı ve Şeriye ve Evkaf Vekâleti bütçeleri üzerinde tevakkuf edilmek lâzımdı. Arkadaşlar münâkaşata müteveccih beyânât ve tenkidâta başladılar. Müzâkere ve münakaşa idâme ettirildi. Bir Mart günü Millet Meclisi'nin beşinci mesâi senesi münâsebetiyle verdiğim nutukta şu üç noktaya sûret-i mahsusada işâret ettim:

2 Mart günü Fırka Grupu İctimâ ettirildi. İşâret ettiğim bu üç mes'ele mevzuubahs ve müzâkere edildi. Esaslar üzerinde anlaşıldı. 3 Mart günü Meclis'in birinci celsesinde, evrak-ı vâride meyânında şu takrirler okundu:

1 - Hilâfetin ilgâsına ve Hanedân-ı Osmânî'nin Türkiye hâricine çıkarılmasına dair **Şeyh Saffet Efendi** ile elli refikinin teklif-i kanûnîsi.

2 - Şer'iye ve Evkaf, Erkân-ı Harbiye Vekâletleri'nin ilgâsına dâir Siirt Meb'usu **Halil Hulki Efendi** ve elli refikinin teklif-i kanûnîsi.

3 - Tevhid-i tedrisat hakkında Saruhan Meb'usu **Vâsıf Bey** ve elli refikinin takrirleri vârid olmuştur.

Makâm-ı Riyâsette bulunan **Fethi Bey** "- Efendim! Müteaddid imzalarla gelen bu teklif-i kanunilerin derhal müzakeresine dair teklifler vardır. Rey-i âlinize vazedeceğim." dedi ve encümenlere gitmeden derhal müzakeresini re'ye koydu ve kabul edildiğini beyân etti.

İlk itiraz Kastamonu Meb'usu **Hâlid Bey** tarafından vâki oldu. (Bkz: 87 numaralı not) Müzâkerenin cereyânı esnâsında **Hâlid Bey**'e daha bir iki zat iltihak etti. Tekliflerin lehinde, uzun beyânâtta bulunan birçok kıymetli hâtipler kürsiye çıktılar. Takrir sâhiplerinden başka merhum. **Seyid Bey**'in ve **İsmet Paşa**'nın ilmî ve muknî hitabeleri her zaman için mütalâaya şayândır. Müzâkere ve münâkaşa beş saat kadar devam etti. Saat altı kırkbeşte müzâkere hitam bulmuş olduğu zaman TBMM, 429, 430 ve 431'inci kanunları çıkarmış bulunuyordu.

Bu kanunlara nazaran Türkiye Cumhuriyeti'nde, muâmelât-ı nâsa dâir olan ahkâmın teşri' ve infazı TBMM ile, O'nun teşkil ettiği hükûmete âid ve Şer'iye ve Evkaf Vekâleti mülgâ oldu." (Bkz: **M.Kemal Paşa**, a.g.e. sh. 513 - 514).

(lâik) kılmaktı.[204] Ancak hayatı- memâtı takriben bin yıl müddetle din (İslâm) olan bir milleti ondan çekip koparmanın güçlüğü âşikârdır. Bu güç iş, dört sene gibi mahdud bir zamana sığdırılmıştır, [205] ama nasıl?!. Anadolu dâhilinde fevkalâde selâhiyeti hâiz "İstiklâl Mahkemeleri" dolaştırmak ve çoğu hukukçu olmayan bu mahkemelerin sözde hâkimleri vâsıtasıyla mâsum kellelerinden ehramlar yükseltilmek sûretiyle...

Bu bakımdan "Hılâfet'in ilgası"ndan sonra Türkiye'de herhangi bir kıpırdanış olduğu söylenemez. Yahud da bütün bu asıp kesmeler ve tenkil hareketlerine sebep ve bahâne olan hâdiseler hep Hılâfet'in

---

204 - Bu mantık ve gâyenin çeşitli delilleriyle kanlı tatbikatı hakkında daha sonra neşredilecek olan " Kemalist İnkılâbın Anatomisi " isimli eserimizde geniş bilgi verilmiş olduğu cihetle burada ayrıca tafsiline lüzum görmedik.

205 - İlki " Hılâfet'in ilgası " (1924) sonuncusu da eskilerin "tebdil-i huruf" dedikleri "Lâtin alfabesinin kabûlü " (1928) olan inkılâb hareketlerindeki baş döndürücü sür'at, âmillerinin hâlet-i rûhiyelerini tesbit bakımından son derecede ehemmiyetlidir. Sırf şu hız sebebiyle bile, onların üzerinde lâyıkıyla düşünülmemiş bulunduğunu söylemek ve isâbetlerinden şüphe etmek mümkündür.

Kaldı ki, bunların hâlâ objektif (afâkî) bir sûrette tahlillerine imkân vermeyen kanunî müeyyidelerle korunmaları da son derecede düşündürücüdr. 1961 Anayasası'nın 153. maddesinde tekmil inkılâb kanunlarını tadâd ederek (sayıp dökerek) bunların Anayasa'ya aykırılıklarının ileri sürülemiyeceklerine dâir bir hükme vücud vermek, bir korkunun eseri değilse nedir?! Bugün Yunan esiri müslüman Türkler'in -hiç olmazsa- ahkâm-ı şahsiyye mesâilinde şeriati tatbik etmelerine imkân verilirken, Türkiye'mizde en basit dinî hürriyetleri (hassaten neşir ve propaganda hürriyetini) yasaklayan 163. madde şu asrî taassub ve " İnkılâb yobazlığı "nın tipik bir misâlidir. Hazindir ki, Yunanistan'da esir müslümanlara en tabiî insan hakları cümlesinden olmak üzere verilenleri Türkiye'mizde sâdece istemek bile, mâhud 163. maddeye göre onbuçuk sene hapsi müsteezim bir suç (!..) tur. (Filhakıka bu madde artık ilga olunmuştur, ancak 5816 sayılı kaanun baaki kaldıkça hakıkate tâlip olanlar için durum pek fazla değişmemek'tedir.)

ilgâsı ve O'nun tabiî bir neticesi olarak ülkeyi lâikleştirmenin aksülâmelleriydi.[206]

Bu demektir ki, islâmî hissiyat kuvveden fiile çıkma imkânını bulamayınca kendi kabuğuna çekilmiş ve kül altındaki ateş gibi varlığını kendi imkânlarıyla idâmeye yönelmiştir. Bu, dinî mes'ele ve müesseselerin hiç bir zaman unutulmamış olduğunu gösterir. Bunların hâlâ da hiç olmazsa niyet ve arzu hâlinde gönüllerde yaşamakta bulunduğu gerçeğinin delilleri fikir ve siyâset sahasındaki -doğru-yanlış- beyanlar kadar, mahkemelere aksetmiş hâdiseler hakkındaki dosyalarda da mevcuttur.[207]

Resmî makamlar bu istikametteki tavır ve hareketleri takipte millî hudutları bile aşan bir hassasiyet göstermişlerdi. Meselâ 1931 yılında Kudüs'te Müftü **Emin el Hüseynî** tarafından bir " İ s l â m K o n f e r a n s ı " toplanmıştı.

Türkiye bu konferansta " H ı l â f e t 'in mevzuubahs edilmesi sûretiyle Türkiye'nin rahatsız edilmesinden" endişe etmiş ve Filistin'in hâkimi olması sebebiyle, İngilizler'den bu hususta teminat istemişti. Devrin Hâriciye Vekili **Tevfik Rüştü Aras**, 3 Aralık 1931 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde bu hususu şöyle izah ve ifâde eylemiştir:

"Kudüs'te oranın müftüsü tarafından şuradan buradan kendisine iltihak eden arkadaşlarıyla akdine teşebbüs edilen İslâm Kongresi'nin mâhiyeti ilân olunan ruznâmesine göre şeriatçıdır. Bu kelimenin mânâsı evvelce vakit vakit Osmanlı İmparatorluğu'nda, diğer memleketlerde ve birkaç sene evvel de Afganistan'da bu nam altında tecelli eden vak'alar ile artık herkes için münâkaşa götürmeyecek sûrette mâlum olmuştur.

206 - Gerçekten Şark vilâyetlerimizde birçok kereler ortaya çıkan "t e n k i l h a r e k e t l e r i" ve " M e n e m e n V a k ' a s ı" gibi hâdiseler tahlil edildiğinde bütün bunlara din dışı (lâik) inkılâblara karşı duyulan infiâlin sebep olduğu ibretle müşâhede olunur.

207 - Başta Hilâfet olmak üzere islâmî mes'ele ve müesseselerin unutulmadığını, bunların resmî eşhasın vicdanında meknuz endişeler hâlinde dahi olsa devam eylediğini gösteren sayısız vâkıa mevcuddur. Bunun yanında, sırf bu müesseselerin ehemmiyetine dâir

Hâriciyemiz haber alır almaz derhal alâkadar devletlerle temasta kusur etmedi ve Filistin idâresini elinde tutmak itibariyle İngiltere hükümetinden bu vak'a hakkında dostâne malûmat aldı.

---

resmî eşhasın şuur altındaki kanaatlerini ifâde eden beyanlar da az değildir. Biz bahsi esas mecraından lüzumundan fazla ayırmamak için sırf şu son noktadaki ifâdelere bir iki misal vermek istiyoruz.

27 Mayıs İhtilâli'nden evvel Demokrat Parti bünyesinde başgösteren bir muhâlefet, grupta bütün bakanların istifa ettirilmesine müncer olmuştu. Bu sırada arkadaşlarını yatıştırmaya çalışan **Menderes** o zaman gazetelerde çeşitli tenkid ve münakaşalara sebep olan şu sözü söylemişti: "Arslanlar, siz isterseniz Hılâfet'i bile geriye getirebilirsiniz!.."

Bu tarzda bir beyan da bir zamanların hırçın muhâlefet lideri **İnönü'den** sâdır olmuştur. O da 1966 yılında Türk Dili Kurumu'na vâki bir ziyâretinde: "... **Ne zannediyorlar? Hılâfet'i kucaklar da eski kuvveti ve itibarı olacak mı sanıyorlar? Gülünç bir şey olacak Hılâfeti getirseler..** " demiştir. (Bkz. 11 Kasım 1966 tarihli gazeteler) Ertesi gün Yeni İstanbul Gazetesi'nde **İnönü'nün** bu sözlerini ele alan **Nizameddin Nazif Tepedelenlioğlu mes'leyi şu şekilde tahlil etmiştir:**

"..Paşa hazretleri, Halife de Hılâfet de çok kolay yolcu edilmişlerdir. Ama öyle kolay kolay geri getirilemezler. Bu müessese öndört asra yakın pek uzun bir zaman içinde binbir fâcianın yayığında döğüle döğüle nihâyet bir devamlı şekil alabilmişti.

Ve, bizde bir Büyük Millet Meclisi Kanunu'nun bir **Abdülmecd Efendi** hâlinde şahıslandırdığı günlerde değil, **Yavuz'un** yok ettiği Kölemen İmparatorluğu'nda bir **Mütevekkil Alellah** hâlinde acze düştüğü günlerde dahi gene bir mânâ ifâde etmişti. Hılâfet vatan sarayımızın pırlantadan bir penceresiydi. En az beş ciltlik bir eserle izah edilebilecek senetlerin tazyikiyle berhavâ oldu. Artık ne parçalarını bulmak, ne de yanyana getirip yapıştırmak kolay iştir. **Agâh Sırrı'yı** irşad ederken "Kursalar bile eski kuvvet ve itibarı olacak mı?" deyişinizden, sizin de 1924'te kaldırılan Hılâfet'in hâlâ cihan saran bir mânevî kuvvet ve itibar sahibi olduğunu kabûl ettiğinizi anladım..."

Nizameddin Nazif İnönü'nün bu beyanâtında bahsi geçen Hılâfet, lâiklik, lisan inkılâbı ve lâtin asıllı yeni alfabeye müteallik mes'elelere cevap vermeye ertesi gün de devam ederek:

İhtilâflı siyâsî mes'eleler akdi tasavvur edilen kongrede görüşülemiyeceği gibi onun mesâisinin tevcihinde Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti'ni rahatsız edecek hususâta meydan verilemiyeceği ve bilhassa bir Hılâfet mes'elesinin hiç bir sûretle mevzuubahs olamıyacağı ve..."[208]

1931 Kudüs İslâm Konferansı bu istikametteki toplantıların ilki değildi. 13 Mayıs 1926'da Mısır'ın başşehri Kahire'de hem de " H ı l â f e t K o n f e r a n s ı " adıyla bir konferans toplanmıştı. Çünkü bir

"Lâiklik aslına bakarsanız Hılâfet'le hiç bir ilgisi olmayan bir müessesedir. Hiç bir ilgisi yoktur ve Hılâfet mevcud olsaydı lâik prensiplerle pek alâ bağdaşabilirdi. (tâvizci mantık..) Halife neydi? İslâm Dini'nde idârî hiyerarşinin zirvesi.

Çok yanlış olarak propagada edildiği gibi Osmanlı Devleti'nde Halîfe **"Emirülmü'minîn"** değildi. Emîrülmü'minîn olan **"sultan"**dı. Bizdeki Halîfelik bir çeşit "Cesarı papisme"idi ki; dört halife devri ile ve Emevî, Abbasî, Fâtımî devirlerindeki halifeliklerle de bir tutulamaz. Sultanlık kalkınca otomatik olarak emirülmü'minlik de kalkmıştı. Nitekim Halife **Abdülmecid Efendi'**nin ünvanları arasında Emîr'ül Mü'minîn'lik yoktu.

Sultanlık kalktığı anda cismânî idâre ile ne siyasî ne askerî hiç bir ilgisi olmayan bir müessesenin lâikliğe dokunur hangi tarafı kalmıştır?

Doğu Roma Kilisesi Patrik'i efendi'nin lâiklik ilkelerine aykırı bir tarafı olduğu iddia ediliyor mu?

İslâm'ın halifesi sâdece **"Halife-i Rûyi Zemin"** diye anılırdı. Yani "Yeryüzü Halifesi".

Eh.. Atenogoras efendi de "Patriarch Acumenique"dir, ki Türkçesi "Cihan Patriki" demektir.

Neden yadırganmıyor?" demişti.

Türk basını ve siyasî mahfillerde **"Hılâfet Mes'elesi"**nin tazelenişi bu zikrettiğimiz misallere mühhasır değildir. Zaman zaman -bilhassa,inkılâb silâhşörleri en uzak ihtimâl ve alâkaları bahâne ederek bu müesseseye **"desteksiz atış"**la hücum etmişlerdir. Bunları tadâd eyleyerek okuyucularımızın zamanını israf etmek istemediğimizden bu kadarla yetinmekteyiz.

208 - **Tevfik Rüştü Aras** - Lozan'ın İzlerinde On Yıl, İstanbul 1935 sh.138

taraftan İslâm Dünyası'nın ileri gelenleri Hılâfet'siz yaşamak istemiyor, bu husustaki dinî vebalden korkuyorlar [209] diğer taraftan **Şerif Hüseyin** gibi bazı şahsiyyetler " H a l i f e " olabilmeye can atıyor [210] ve bu maksadla sağı solu tahrik ediyorlardı. Fakat bu gayret ve faaliyetler hiç bir semere vermedi.

1926 tarihli Kahire Hılâfet Konferansı Hılâfet'in mâhiyeti ve geleceği hakkında birtakım akademik münâkaşalarla geçmiştir.

Arap Dünyası bu mes'ele ile pek alâkadardı. Bu alâkâ Suud Kralı **Faysal**'ın İslâm Dünyası'nda hicrî Onbeşinci Asır başlamazdan önce gerçekleşmesini arzuladığı uyanış meyanında defaatle ele alınışına kadar sürüp gitmiştir. [211] Ancak Arab ileri gelenlerinin Hılâfet'le ilgi-

---

209 - Bkz. İşbu eserin 25. sahifesinde zikredilmiş olan "Bir kimse imama bîat etmeden önce ölürse, onun ölümü câhiliyyet (devri) ölümü gibidir" meâlindeki hadis-i şerif.

210 - Bkz. İşbu eserin 86. sahifesinde yer alan 27 numaralı dipnot.

211 - Hılâfet'i âlemşumul bir müessese haline getirmiş olan **Sultan Abdülhamid Han** merhumun en küçük oğlu şehzâde **Mehmed Abid Efendi Kral Faysal**'ın bu husustaki düşünce ve tasavvurlarına ışık tutmak üzere, işbu eserin müellifine 1971 yılında Beyrut'ta ikamet etmekte olduğu mütevâzi talebe pansiyonunda aşağıdaki açıklamayı lütfetmişlerdir:

"- Henüz buraya gelmemiştim. Paris'te oturuyordum. **Kral Faysal,** oraya gelmişti. Beni aratıp buldurdu. Kendisiyle gâyet mahremâne bir görüşme yaptık. Öyle ki hiç bir yakınının bile bu görüşmede bulunmasına izin vermedi.

Uzun uzun İslâm Dünyası'nın içinde bulunduğu kesmekeşlikten şikâyet ettikten sonra sözü yakında gelip çatacak olan hicrî onbeşinci asrın ehemmiyetine intikal ettirdi Bu münasebetle yapılmakta olan hazırlıkları anlattı ve bu meyanda **"yeni asra halifesiz girmek istemediklerini"** belirttikten sonra:

"- Geliniz Efendi Hazretleri!." dedi "sizinle Mekke'ye gidelim. Orada oturunuz. Hılâfet'in tarihî şan ve azametine yakışır bir merâsimle sizi **"halife"** ilân edelim. İlk önce ben size **"biat"** edeceğim, sonra da teb'am.. Bilâhare bu biati şumullendirebiliriz. Merhum babanızın başta bütün Arab ülkeleri olmak üzere İslâm Dünyası'nın her tarafında gayet haklı bir şöhreti vardır.."

lenişleri -aynen bizdeki gibi- her zaman müspet olmamış bazan da bu kadim islâmî müesseseyi tamamen inkâr edecek kadar ileri gidenler görülmüştür.

Diğer taraftan bir kısım Hılâfet müdafîlerinin de bir müddet önce O'nun yıkıcılarını teşhiste hataya düşerek onlara methiyeler düzmüş kimseler olduğunu hatırlamakta fayda vardır. [212] Şeyhülislâm **Mustafa Sabri Efendi**'ye göre böyleleri **"M.Kemal'in günahlarında kendisiyle müşterektirler.** Zira evvelce kendilerine yapılan nasihatı dinlemeyerek O'nu methetmişlerdir." [213] Merhum Şeyhülislâm bunlardan

---

"O'na cevâben dedim ki; Önce bu teveccüh ve alâkanıza teşekkür etmeliyim. Sonra da böyle azametli bir davaya kendimi lâyık görmediğimi ifâde etmeliyim.

Sâniyen bu iş Mekke'de olmaz. Arab Âlemi'nin hâli pürmelâli mâlûm-i âlileridir. Bunun altında hemen bir ecnebî parmağı ararlar. Bizde **"Yiğit düştüğü yerden kalkar!.."** tarzında bir atasözü vardır..." Bu iş olursa Türkiye'de olur, olmazsa hiçbir yerde..."

Merhum, **Faysal**'ın kendisinin ne demek istediğini pekâlâ anladığını ifâde buyurmuş ve aslında bu teklifin arka plânından bizzat emin olmadığını da sözlerine eklemişti.

Kral Faysal'ın daha sonra 1973 yılında Pakistan'da toplanan **"İslâm Konferansı"**nda bu mes'eleyi tazelediği ve kuliste Türk murahhasları ile **"Emânat-ı Mukaddese"** mevzuunda pazarlıklara giriştiği duyulmuş ve İstanbul gazetelerine bu haber **"Kral Faysal'ın halife olmak istediği ve bu maksadla Emânat-ı Makaddeseyi petrol karşılığında satın almak gayreti peşinde koştuğu"** sûretinde aksetmişti.

212 - Bu durum yine de takdire şâyândır. Gerçekten pâkistan Şâiri **İkbal** eski ve hiç şüphesiz iyi niyet mahsûlü methiyeleri muvâcehesinde **"hılâfet'in ilgası"**nı bir emrivâki olarak kabul eder ve ortaya çıkan yeni zihniyeti tevile çalışırken nâmı **"İslâmcı"**ya çıkmış bir çok Türk şâir ve yazarı ise bu kadarcık olsun bir haysiyet kurtarma gayretine kapılmaksızın sükûtu veya iğrenç bir alkışı ihtiyar etmişlerdir. Buna mukabil Arab ileri gelenlerinde müşâhede edilen bu samimi dönüşü ve **M.Kemal**'i daha önce alkışlamış olmakla yanıldıklarını itiraf edişlerini takdir etmemek mümkün değildir.

213 - **Şeyhülis'âm Mustafa Sabri** -Mevkuf-ul Akli vel ilmi vel Alimmin Rabbilâlemin ve İbâdihilmürselîn- Kahire 1950 c. I, sh. 464

Mısır'da **"emir-üş şuara"** yâni şâirlerin emiri lâkabıyla anılan **Şevki Bey'i "İngilizlerin gözüne batan bir diken"** [214] olarak vasfettiği Hılâfet'in ilgasına müteallik mes'eleler arasında ele alarak uzun uzun tenkid etmiştir.

Hakikaten, Şâirlerin üstadı **Şevki Bey;** Hilâfet'in ilgasından önce **M.Kemal Paşa'**yı medih için yazdığı uzun ve heyecan verici şiirde O'nu büyük islâm mücâhidi **Halîd İbn-i Velid**'e benzeterek:

"Allahuekber, fetihlerde nice acâib şeyler vardır,
"Ey Türkler'in Hâlid'i, yenile Arablar'ın Hâlid'ini!.."

diyor ve Yunan'a karşı kazanılan zaferin İslâm Dünya'sında uyandırdığı müşterek sevinci terennüm ediyordu.

Fakat **Şevkı-i Mısrî'**nin bu coşkun hissiyatı, az sonra dehşetli bir mâteme dönüştü. Ümidler tahakkuk etmedi. Teşhisler doğru çıkmadı. Hılâfet'in, kurtarıcısı sanılanların eliyle harim-i ismetinde hançerlenip katledildiği müşâhede edildi. **Şevki Bey,** bu acı tecellî karşısında ye's ve ümitsizlik içinde **"Hılâfet Mersiyesi"** diye anılan aşağıdaki şiiri yazdı:

"Düğün türküleri, ağlayanların hıçkırıklarına dönüştü,
"Düğün-dernek kaybolup gitti.

"Hılâfet, zifaf gecesinde gelinlik elbiseleriyle kefenlendi,
"Sabah karanlığıyla kabre konuldu.

"Çığlıklar içinde her tarafta sırıtan bir ibretle,
"Bir sarhoşluk içinde uğurlandı.

"Ey hılâfet, minâre ve minberler senin için feryad etti.
"Hürler ve köleler sana ağladı.

"Hindistan ah-ü vah ile doldu, Mısır üzüntüye garkoldu..
"Yağmur gibi dökülen gözyaşları ile sana ağladı!..

---

214 - Şeyhulislâm **Mustafa Sabri**- a.g.e. sh. 467

"Şam, Irak Acemistan sorar;
"Yeryüzünden Hılâfeti kim sildi?

"Senin o büyük topluluğun mâteme büründü,
"Ağlayıp gözyaşı dökenlere dönüştü

"Eyvah efendiler! vah o diri diri gömülene,
"Suçsuz ve günahsız katledilene...

"Savaşarak seni yenemeyen kimseler,
"Sulh masasında seni katlettiler!..

"Müslümanlar fetihlerin madalyalarıyla süslenen,
"Yorganlarını elleriyle parçaladılar.

"Boyunlarına takılan madalyonlarını çıkartıp attılar,
"Omuzlarından en güzel nişanlarını söküp aldılar.

"Uzun süre devam eden o şeref,
"Yatsıyla sabah arasında kaybolup gitti.

"Bütün canlılara gösterilen en merhametli alâka
"Bir anda beli kırılıp gitti.

"Hılâfet her toplu harekette müslümanları
"Birleştirip saflarını düzeltir yürüyüşlerini nizama koyardı.

"Namazlar bile inledi bu bir fitne idi,
"Şeriatle oynıyanın, sarhoş ve hayasızın fitnesiydi.

"Gülünç fetvalar verdi, sapık sözler söyledi-
"Memlekete apaçık bir küfür getirdi.

"Ne yazık ki, hükmettiği insanlar,
"Önderlik ve iyilik için yaratılmışlardı."

Hılâfetle ilgili olarak O'nun ilgasından sonra yazılıp söylenenler -hiç şüphesiz- bu temas ettiklerimizden ibaret değildir. Türkiyemizde ve bütün İslâm Alemi'nde kitabı, makalesi veya dinî ve siyasî konuşmasıyla O'na -müspet-menfî yönde birçok kimler temas etmiştir!.. Yaş ve tecrübeden başka hiç bir liyakata -bunlar da liyakatsa- mâlik değilken, kendini dinî ve tarihî mevzularda selâhiyetli sanan bir **Burhan Felek'**ten, hâlâ utanmadan **Sultan Abdulhamid Han** merhuma " K ı z ı l S u l t a n " diyebildiği halde nurcu bir kısım kardeşlerimizle -siyasi ve hesaplı- dirsek teması yüzünden olsa gerek adı sağcıya çıkmış bir **Cemal Kutay**'a kadar... El-mâlum **Çetin Altan**'dan **İlhan Selçuk**'a kadar... İrili ufaklı sosyalist (!..) ve kemalist hangi kalem Hılâfet için inciler döktürmedi ki!.

Hılâfet Mes'elesine ilmî olarak eğilen **Prof. Hamidullah** ve El-Ezher Üniversitesi Profesörlerinden **Ziyauddin er-Reis** gibi âlimler de eksik değil.. Bunlar ekseriya " H ı l â f e t ' i n t a r i h c e s i " ile birlikte O'nun geleceği hakkında da üzerinde pek çok düşünmeyi gerektiren " y e n i t e k l i f l e r " ortaya koymaktadırlar. Bunlardan **Prof. Hamidullah**'a Türkçemize de tercüme edilmiş bulunan "İslâm'a Giriş" adlı eserindeki dikkate değer görüşler, **Prof. Ziyauddin Er-Reis**'i de sırf Hılâfet'e tahsis edilmiş **"İslâm ve Asrımızda Halifelik"** ünvanlı âlimâne eseri dolayısıyla bilhassa zikretmiş bulunuyoruz.

Bütün bu yazılıp söylenenleri Hılâfet'in ilgasından bu yana elli yıl geçmiş olsa da hep şu " İ l g a " keyfiyetinin akislerinden mâdud telâkkî etmek ve ele alıp değerlendirmek gereğine inanıyoruz. Ancak bu bölümün haddinden fazla uzamış bulunması ve Hılâfet mes'elesini aynen " M u s u l M e s ' e l e s i "nde olduğu gibi genişletip ayrı bir kitap halinde neşretmeyi düşünmekte olmamız sebebiyle bu kadarla iktifa ediyoruz. Ancak son verirken şunu da hatırlatmak isteriz ki;

Inkılâbcılık ve Batı'yı taklid hastalığının eseri olarak mâruz kaldığımız "m â n e v i k a y ı p l a r"ın bir numaralısı olan "H ı l â f e t ' i n İ l g a s ı" Lozan'daki dalevereli pazarlıkların eseri olarak gerçekleşmiştir. Müessese ayakta kalıp da başına nâlâyık biri, hatta erzel biri bile geçmiş olsaydı durum, bugünkünden çok hayırlı olurdu. Zira şahsı değiştirmenin müesseseyi yeniden kurmaya nazaran çok daha kolay olacağı âşikârdır!

İKİNCİ BÖLÜM

PATRİKHÂNE

A- PATRİKHÂNE'NİN TARİHÇESİ

a) Kuruluşundan İstanbul'un Fethine Kadar:

Hazreti İsa (a.s.) nın vefatından takriben yüz yıl sonra, bugün " O r t a d o ğ u " denilen bölgede bir hayli yayılıp genişleyen Hıristiyanlık, kendisinden evvelki bütün semâvî dinler gibi " v a h d â n i y -y e t " esası üzerine kurulmuştu. Bu yüzden bölgenin hâkimi ve sâhibi bulunan ve imparatorlarını bir nevi " i l â h " telâkki eyleyen Romalılar, bu yeni dinin sâliklerini şiddetle takip ve çeşitli zulümlere mâruz kıldılar. Bu keyfiyet, Roma İmparatoru **I.Konstantin**'in 313 yılında Hıristiyanlığı resmen kabûl ile devlet dini ilân etmesine kadar pek kanlı bir sûrette sürüp gitmiştir.

Hz. İsa (a.s.) nın Filistin'de Celil Gölü'nün kenarındaki " N â - s ı r a " Köyü'nde doğmuş olmasından dolayı " n a s r a n î " O'nun isminin (Crezus) frenkçe telâffuzuna göre " h ı r ı s t i y a n " (crisciân) adı verilen bu dinin sâlikleri **I. Konstantin** (285 -337) nin bahşettiği şu imkânla dinlerini serbestçe tatbik ve icra imkânına sahip oldular. Fakat o andan itibaren de fikrî kavga ve çekişmelere sürüklenmekten kurtulamadılar. Bu ihtilâflar, kısaca ifâde etmek gekerse, " H z. İ s a ' d a k i c e v h e r l e r " in farklı telâkki edilmesinden doğmuş ve Hıristiyanlıkta önce " K a t o l i k "

ve " O r t a d o k s " bilâhere de " P r o t e s t a n l ı k " adıyle belli başlı mezheplerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bunlar da daha sonra kendi içlerinde birçok tâlî kollara ayrılmışlardır.

Ortodokslar -tâlî kollar arasındaki ufak tefek farklara rağmen- Katolikler'den daha az şekilcidirler. Cenâb-ı Hakk'ın -hâşâ- babalığına, Hz. İsa (a.s.) nın oğulluğuna ve insanların kardeşliğine(!...) inanırlar.

" O r t o d o k s" kelimesi Yunanca " d o ğ r u " demek olan " o r t- h o s " ile " i n a n ç " ve " k a n a a t " demek olan " d o k s a " nın birleştirilmesi sûretiyle vücud bulmuştur ki, doğru inanç demektir. Hıristiyanlık içindeki fikrî ve itikadî bölünmelerde önceleri kendini esas Hıristiyanlık doktrinine bağlı ve hatadan sâlim kabûl eden her kilise " O r t o d o k s " adına sahip çıkmış ve kendini bu ad ile adlandırmıştır.Ancak zamanla bu kelime, Bizans kiliselerini ifâde eder olmuş, İstanbul Patrikhânesi'ne [215] bağlanmıyanlar başka adları tercih ve kabûl etmişlerdir.

" P a t r i k " kalimesi " E s k i A h i d " de âilenin büyüklerine verilen bir ad olarak geçer. Yunanca " p a t r i k h i s " ten muharreftir. Kilise başkanlarının bu nam ile anılmalarına Beşinci Yüzyıl'dan önce rastlanmaz.

Hristiyanlar arasındaki idârî ve itikadî ayrılıklar sebebiyle birçok kongre (konsül) toplanmıştır. Bunlardan milâdî 451 yılında Khalkeden (Kadıköy) da toplanan konsül, Hıristiyanlık tarihinde ilk defa olarak " P a t r i k l i k " adıyla beş müessese te'sis ve kabûl etmiş ve bunları teşkilâtlandırmıştır. Konsül, Roma, İstanbul, İskenderiye, Antakya ve Kudüs'ten ibâret olan bu patriklikler arasında İstanbul Patrikliğine (pakrikhânesine) müstesnâ bir mevki ve selâhiyet izâfe eylemiştir. Roma, Bizans Kilisesini kendisine rakip ve muâdil bir duruma yükselten bu konsülün kararlarını tanımayarak " p a t r i k " ünvanını yine de bazı piskoposlara[216] izâfe etmeye devam eylemiştir. Buna ilâveten zamanla işbu " p a t r i k l i k " sıfatının zikri geçen beş merkeze hasrı

---

215 - Patrikhâne Yunanca âile reisi demek olan "p a t r i k" ile Farsça ev demek olan " h â n e" kelimelerinden terkib edilmiştir. Ortodoks kliselerinin en büyük makamını bu nam ile anmak bize mahsustur.

216 - Yunanca "g ö z e t e n , n e z â r e t e d e n" mânâsına gelen " e p i s k o p o s " tan muharref olan " p i s k o p o s " tâbirinin kilise başkanlarına izâfesi " p a t r i k "ten eskidir.

hususundaki karara da sâdık kalınmamış, kendi kendine patrikliğini ilân eden başka kiliseler de olmuştur. Böylece değil Hrıstiyanlık, O'nun bir mezhebi olan ortodoksluk içinde bile, itikadî olduğu kadar idârî birlik de hiç bir zaman sağlanamamıştır.

Gerçekten bugün bile şu ayrılık ve bölünmeler halâ devam etmektedir. Süryânîler'in Mardin'de, Bulgar ve Ermeniler'in İstanbul'da müstakil birer patrikhâneleri mevcuddur. Mısır'daki Rumlar'ın da kendilerine mahsus bir patrikhâneleri vardır.

Bunlardan İstanbul'un " F e n e r " semtindeki patrikhâne [217] ilk kuruluşunda sâdece bir piskoposluktu. Ekû yani âlemşümûl bir mâhiyeti hâiz değildi.

Birinci Konstantin ülke topraklarının doğudaki düşmanlarına karşı kolaylıkla korunabilmesini sağlamak üzere onlara Roma'dan daha yakın bir siyasî ve idârî merkez düşündü. Bunun için önce eski Bizans'ın yerine kendi adıyla anılan bir şehir kurdu, sonra da burada Roma'daki Papalık Makamı'na muâdil bir dinî müessesenin mevcûdiyetini arzu eylediğinden daha önce piskoposluk olarak kurul-

---

217 - Ortodoks Patrikhânesi'nin piskoposluk sûretinde ilk teşekkül ettiği yer Ayasofya idi. Burasının fetihle birlikte câmie çevrilmesi üzerin patrikhâne şimdiki Fâtih Câmii Şerifi'nin yerinde bulunan " H a v â r i y y u n K l i s e s i " ne taşınmıştır. Fakat Bizans hükümdarlarının türbeleri bulunan burasının da bilâhare câmi inşaasına tahsisi takarrur edince (1455) patrikhâne şimdiki Fethiye Câmii Şerifi'nin bulunduğu yerdeki Parmakaristos adıyla bilinen "R â h i b e l e r M a n a s t ı r ı "na taşınmıştır.

Burada 132 sene ikamet eden Patrikhâne, bilâhare burasının da 1586 yılında câmie tahvil edilmesi üzerine Fener civarındaki Eflâk Konağı Kilisesi'ne taşındı. 1597'de ise, Balat'daki Aya Dimitri Kilisesi'ne naklolundu. Burada Ancak üç dört sene kalan Patrikhâne bilâhare 1601 yılında Fener'deki A y a Y o r g i M a n a s t ı r ı 'na taşınmıştır. Şimdiki patrikhâne işte buradadır ve bulunduğu semt dolayısıyla bazan da " F e n e r P a t r i k h â n e s i " adıyla anılmaktadır.

muş bulunan kiliseyi Patriklik hâline getirdi. (330) Bununla beraber tarihde hiç bir zaman Fener Rum Patrikhânesi, Hristiyanların büyük ekseriyetince Roma'daki Papalığa eşit tutulmamıştır.

O zamanlar Batı ve Doğu hristiyanlığı arasında mezheb farkı mevcud değildi, Bu durum Roma İmparatorluğu'nun fiilen taksiminden sonra ortaya çıkmıştır.

Fener Rum Patrikhânesi'nin bu ilk devri İstanbul'un müslüman Türkler tarafından fethine kadar takriben bin yıl sürmüştür. Bu müddet zarfında patriklerin cismânî hiçbir selâhiyet ve iktidarları mevcud değildi. Sâdece dinî işlere bakıyor, kiliseler ve bunlara bağlı mekteplerin idâreleriyle meşgûl bulunuyorlardı.

Bununla beraber, entirikacı Bizans siyâsetinin dışında kalmaları da hemen ekseriya mümkün olmamıştır. Çünkü imparatorlar, onların nüfuz ve tesirlerinden istifade için hiç bir fırsatı kaçırmamışlardır. Bu da gâyet tabii idi. Zira patrikler imparatorlar tarafından tâyin edilirlerdi.

Halbuki Bizans, siyâsî ve idârî bakımdan tam bir istikrara asla kavuşamamış, hükümdar sülâlelerinin sık sık değişmesi ve bunlar arasındaki iktidar kavgalarının sürüp gitmesi, patrikhânenin bu kavgalar dışında kalmasını imkânsız kılmıştır. Zira imparatorluğun mevzuatı İncil'den mülhemdi. Patrikhâne'deki konsülün kararları otomatik olarak devletin kanunları hâlinde kabûl ve tatbik ediliyordu. Bu yüzden imparatorlar patrikleri ve hatta topyekün patrikhâneyi kendi siyâsî emelleri istikametinde kullanmaktan geri kalmadılar. Hatta emirlerine karşı gelen patrikleri azletmekten veya sürgüne göndermekten çekinmemişlerdir.

Hâsılı Bizans demek siyâsî entrika demek olmuş ve patrikhâne de bu ihtilâfların en müessir unsuru hâlinde bin yıl çalkalanıp durmuştur. Bu çalkantılara itikadî ve ütopik (hayalî) münâkaşaları, idârî bakımdan birçok kereler tekrarlanan ayrılma ve birleşmeleri de eklerseniz, Patrikhâne tarihinin İstanbul'un müslüman Türkler'ce fethine kadar tam bin yıl anarşi içinde geçtiği daha kolay anlaşılır.

b) Osmanlı İdaresi'nde Patrikhâne

aa) Sadâkat Devri

Türk-İslâm tarihinin sertâcı büyük hükümdar **Fâtih Sultan Mehmed Han** köhne Bizans surlarını zorlarken, içerdeki hıristiyanlar fikren ve fiilen iki grupa ayrılmış bulunuyorlardı. Bunlardan biri, Katolik ve Ortodoks kiliseleri arasındaki tarihî ayrılığı ortadan kaldırmak, bu sûretle sağlanacak birlik sayesinde Katolik Avrupa'nın yardımını temin etmek emeli peşinde koşuyordu. Bu grupun başında son Bizans İmparatoru **Konstantin Paleologos** ve **Patrik Grigorios Mammas** vardı. Bunlar papalık makamı ile anlaşmış ve Ayasofya'da Roma'dan gelen **Kardinal İsidore** tarafından idâre edilen bir âyinde "iki kilisenin birleşmiş olduğunu" ilân bile ettirmişlerdi. Bu sûretle tarihî hüsûmet ve ayrılığa son verilerek Doğu Hıristiyanlığı Batı Kilisesi'nin emrine girmiş oluyordu.

Buna mukabil ikinci bir grup da Katolikler'den nefret ediyor ve onların tarihte birçok kereler kendilerine karşı vâki olan hunharlıklarını [218]

---

218 - Bunlara bir misal olmak üzere, Dördüncü Haçlı Seferi sırasında İstanbul'a uğrayan katoliklerin esas gâyelerinden ayrılarak buraya yerleşmeleri ve elli yıl sürecek bir " L â t i n İ m p a r a t o r l u ğ u" kurmaları (1204) zikredilebilir. Bu esnada şehir günlerce süren bir yağma ve talana mâruz kalmış, caddeler ortodoksların -katolik kardeşlerince (!..) dökülen- mâsum kanları ile kızıla boyanmıştı.

İşte Doğu Roma Kilisesi'nin geleceği etrafındaki fikir ve reylerin bu şekilde muhtelif olduğu bir hengâmda İstanbul'a giren Fâtih, mes'eleyi o dâhiyâne uzak görüşlülüğü ile ele aldı. Bu kilisenin tamâmen ortadan kalkmasının Avrupa Kıt'ası'ndaki fütûhata zarar vereceğini düşündü. Hristiyan âlemindeki ayrılığın Doğu Roma Kilisesi'nin ayakta kalmasına ve hatta takviye edilmesine bağlı bulunduğunu takdir ederek bu kiliseye bir takım hak ve imtiyazlar bahşetti.

Bunlar, patriklerin şahıslarını muhterem ve her türlü tecâvüzden masun kılmakta, kendilerini " v e z i r " rutbesini hâiz kimselerle bir seviyeye yükseltmekte ve bu sıfatla onlara diledikIerinde " D i v a n - ı H ü m â-

ileri sürerek Ortodoks Kilisesi'nin istiklâlini dâvâ ediyordu. bu grupun sözcülüğünü de Başvekil **Notaras** ile bazı nüfuzlu papazlar yapıyordu. Hatta **Notaras**'ın birleşme taraftarlarına karşı alenen "İstanbul'da kardinâl şapkası görmektense Türk sarığı görmeyi tercih edeceğini" bildirmiş olduğu bile rivâyet edilir.

Patrikhâne ve ona bağlı kiliseler dinî âyin ve ibâdetlerinde serbest oluyor ve nikah, cenâze nevinden işlerin eskiden olduğu gibi kendilerince ifâ ve icrasına asla karışılmıyordu. Bu sûretle patrikhâne âile hukuku sahasında kazâ selâhiyetiyle techiz edilmiş dinî, hukukî ve cezâî bir büyük merci hâline getirilmiş oluyordu. Kiliselerin -muayyen istisnalar dışında- câmie tahvil edilemiyeceği taahhüd ediliyor ve patrikhânenin mevcud âlemşümûl karakter ve teşkilâtını muhâfaza etmesi hakkı tanınıyordu.

Fâtih'in Patrikhâneye tanıdığı bu imtiyazları sonradan aşırı bularak tenkid edenler çıkmışsa da mes'ele zamanı ve şartları içinde mütalea edildiğinde, bundaki isâbet kolaylıkla görülür. Kaldı ki, **Fâtih** bu kiliseyi bahsi geçen imtiyazlarla takviye ederken O'nun başına katolik-ortodoks birliği fikrine karşı daha önce çetin bir mücâdele vermiş olan **Gennadios Skolarios**'u fetihten üç gün -veya daha sonra- geçirmiş ve böylece himâyesi altına almış olduğu Doğu Kilisesi'nin Papalığa karşı husûmetinin devamını sağlamıştır. [219]

---

y u n " da söz almak hakkını sağlamaktaydı. Ayrıca mâiyetlerine Yeniçerilerden kurulu bir munâfız birliği veriliyordu. Patrikler ve onlara bağlı bütün kilise ileri gelenleri de her türlü umûmî hizmetlerden ve vergi gibi mükellefiyetlerden muaf tutuluyorlardı.

219- **Fâtih** İstanbul'u aldığı zaman patriklik Makamı münhâl bulunuyordu. Eski Patrik **İkinci Anastasios** istifa etmişti. Rum Cemaati'ne usûlüne uygun olarak kendilerine bir patrik seçmelerini emreden **Fâtih**, bu sûretle seçilen **Georgios** (Kartesios) **Sikolarios**'un **Gennadios** adıyla patrikliğini tasdik etmiştir. Kendisini Bizans zamanındaki merâsimin aynısını icra ettirerek huzuruna kabûl ile O'na iltifat ve ihsanlarda bulunmuştur. Bu iltifat ve ihsanlar arasında, Patriğin başına, oniki havârinin resimleri ile elmastan yapılmış bir haç ihtiva eden meşhur tacı koymuş ve eline de patriklik alâmeti olan murassa âsâyı vermiş olması dikkat çekicidir. Saraya gidiş ve gelişinde beyaz bir ata bindirilmiş ve bir hükümdar gibi muâmele görmüş olan **Gennadios**'u bizzat **Fâtih** sarayı-

Diğer taraftan mağlûbettiği hrıstiyanlara karşı böylesine müşfik ve mültefit davranması, O'nun, uğruna ömrünü bezleylediği İslâm inançlarının da bir emir ve icabıydı. Binâenaleyh hem itikadı ve hem de siyâseti böyle hareket etmesini icab ettiriyordu. Mağlûblara mal, can emniyeti bahşetmek, onların dinî işlerine karışmamak **Hz. Ömer**'in (r.a.) Küdüs'ü fethinden beri İslâm fâtihlerince hassasiyetle korunmuş olan bir prensipti.

Fâtih'in bu ileri görüşlülüğü kısa zamanda meyvelerini vermeye başlamış, Avrupa'ya kaçan Rumlar'ın çoğu geri döndüğü gibi, Sırplar'ın Osmanlılar'a meylettiği ve Mora Kilisesi'nin Osmanlı himâyesini taleb ettiği görülmüştür.

Rumlara tanınan haklar, patrikhâneye verilen imtiyazlar, gösterilen adâlet ve müsamaha Hristiyanlık Âlemi'nde hayret ve takdirle karşılandı. O'nu ve inancını tanımayan bazı kimseler Hristiyanlığa -hâşâ- bir yakınlık duyduğu için böyle davrandığını sandılar. [220] Halbuki yu-

---

nın kapısına kadar çıkarak uğurlamıştır.

Daha sonraki devirlerde de patrik tayini aynı şekilde olmuştur. Oniki kişilik Sen Sinod Meclisi'nce patrik seçilen kimsenin ismi Divan'ı Hümayun'a bildirilir, Divan'ın tasdiki ile seçim kat'ileşirdi. Sonra da patrik husûsi bir merâsimle Pâdişah'ın huzurana çıkardı. Pâdişah'ın ayaklarını öpen patrik'in teşekkür ve bağlılığını Rumca olarak ifâde etmesine müsaade olunurdu.

220 - Umûmiyetle yaygın bir rivâyet olduğu üzere Papa **İkinci Pius** kendisine mektup yazarak "Hristiyanlığı kabûl ettiği takdirde Batı Roma'yı da teslime âmâde olduğunu" bildirmiştir. Böyle bir mektup ve teklifin **Fâtih**'e ulaşıp ulaşmadığı hususunda kaynaklarımız meskûttur. Herhalde vâki olmuş bulunsaydı, bundan bahsedilirdi. Ancak böyle bir mektup 1475 yılında yani **Fâtih**'in sağlığında Treviso'da basılmıştır. Bu mektup hakkındaki tafsilât için bk. **Şahâbeddin Tekindağ**- Fethin 511. Yıldönümü Konferansları, İstanbul 1964 sh. 48

Böyle bir tekliften -hem de rezilâne bir uslûbla- bahseden Lozan methiyelerinden birinden evvelce bir kısım iktibasta bulunmuş (bkz: İşbu eserin 1.Cildinin 101 ve müteakip sahifeleri) ve orada gerekli cevabı

karıda ifâde edildiği üzere bu davranış yüce İslâm prensipleri ve **Fâtih**'in uzak görüşlülüğünün eseriydi.

Fatih'in Rumlar ve Patrikhâne'ye karşı böyle hareket etmek mukabilinde beklediği neydi?!... Hiçşüphesiz sâdece bir sadâkat!.. **Fâtih** ve haleflerinin Rum cemaati ve Patrikhâne'den bekledikleri bu sadâkatin uzun zaman muhafaza edildiğine şâhid olunamamıştır. Üstelik bu kısa sadâkat da ahlâkî bir faziletin değil, fiilî aczin eseriydi. Zira Rumlar, vaktaki devletimizin düşmanlarından herhangi birinin kendilerine destek olması gibi bir imkâna sahib oldular ve böylece metbûlarına zarar verebilecek hâle geldiler, bu câlî sadâkat görünüşü altındaki asıl hüviyetin ortaya çıkması gecikmedi. Hem de ihânet şebekelerinin başı patrikler olmak şartıyla!.. Şimdi biraz da Patrikhâne tarihinin bu safhası üzerine eğilelim.

bb) İhânet Devri

Fâtih'in yalnız Rum ve Ortodoks cemaati değil ülkesinde yaşayan bütün gayarı müslimlere tanıdığı haklar, verdiği imtiyazlar [221] O'nun halefleri tarafından asla geri alınmış veya daraltılmış değildir. Bilâkis

---

vermiştik. **Fâtih**'in -Hrıstiyanlık teklifini vâki' kabûl ederek- o teklifi kabûl etmemiş olmasına hayıflanan bu güya profesör ünvanlı herzegûnun hezeyanlarına tahammül edebilecekler daha fazla malûmat için asıl kaynağa (Bkz: **Subhi Nûri İleri**- Sevres ve Lausanne, İstanbul 1934) bakabilirler ve bu sûretle bir zamanlar ecdâdımızı tahkir ve tezyif hususunda aramızdan çıkan bir takım bedbahtların sapıklıklarının derekesi hususunda bir kanaat sahibi olabilirler.

221 - Hakikaten **Fâtih** bu şekide sâdece Rum Ortodoks kilisesi ve cemaatinin elinden tutmuş değildir. Bilâkis ülkesinde yaşayan bütün gayrımüslimlere aynı şefkat ve merhameti göstermiştir. Meselâ o gün pek küçük bir azınlık olan Ermenileri de korumuş ve reisleri **Yuvakim**'i Bursa'dan istanbul'a getirterek O'na da patriklik ünvanı tevcih etmiş ve çeşitli ihsanlarda bulunmuştur.

bunlar her defasında bir kere daha teyid ve tekrar olunduktan başka bunlara bir takım yenileri de ilâve olunmuştur. Çünkü Osmanlı anlayış ve an'anesinde bütün gayrımüslimler İslâm Devleti'ne bir " v e d î a - t u l l a h "yani Allah'ın emanetiydiler.

Gerçekten **Fâtih**'in velî tabiatlı oğlu **II.Bâyezid** İspanya katliâmından kaçan yahudilere ülkesini bir melce kılmış ve onları katliâm eden Hristiyanları şu sözlerle kınamıştı: " Kendi teb'asını imha ederek ülkesini fakirleştiren **Ferdinad**'a yazıklar olsun! Benim ülkemin sınırları Dünya'nın neresinde ızdırab çeken insan varsa onlara açıktır!.."

Bu asîl zihniyetin parlak tezâhürlerini **Kanûni**'nin bütün fetihlerinde, fetih sonrası idârî tatbikatında ve O'nun oğlu **İkinci Selim'**in Kıbrıs Ortodoksluğu'na karşı tavır ve muâmelesinde [222] de görmekteyiz. Bilhassa **Kanûni**'nin değişen Dünya şartları muvâcehesinde beynelminel ticaretin ülkesi üzerinde cereyanını câzip kılmak maksadıyla şâhane bir ileri görüşlülükle- başlattığını " K a p i t ö l â s y o n l a r" [223]

Aynı şekilde Yahudiler'e de tam bir din ve vicdan hürriyeti bahşetmiş, sinegoglarının tâmiri için kendilerine birçok fermanlar vermiştir. Galata-da'ki Cenevizler bile-fetih sırasında Bizans'a yardım etmemek hususundaki vaadlerini bozmuş olmalarına rağmen- **Fâtih** tarafından bir takım hak ve imtiyazlarla taltif edilmişlerdir.

222- Onikinci asır nihâyetinde güya kudüs'ü müslümanlardan kurtarmaya giden haçlılar (İngiliz askerleri ve **Arslan Yürekli Rişa)** Kıbrıs'ı ele geçirmiş ve burada seksen yılı aşkın bir süre hâkim olmuşlardır. Bu sırada Ortodoks kiliseleri Katolik papazların idâresi altına konulmuş ve Rum Ortodoks halk her türlü dinî hürriyetten mahrum kılınarak köle muâmelesine tâbi tutulmuştu. Kıbrıs'ta bu zulümlerin sebep olduğu maddî ve mânevî perişanlık da fetihle birlikte ancak ve ancak Osmanlılar'ın müşfik elleriyle giderilebilmiştir.

223- Kapitülasyonların verilişini onların sonradan büründüğü mâhiyeti dikkate alarak tenkid etmek yersizdir. Bir taraftan Amerika Kıt'ası keşfedilmiş, buradan Avrupa'ya bâkir bir servet akmaya başla-

gayrımüslim teb'aya verilen hak ve imtiyazların teyiden tekrarıyla birlikte genişlemesine de sebep olmuştur. Sonradan bu hak ve imtiyazlar ecnebîlerce sûistimâl edilmiştir. Sanki ülkemizde ezilen, zulüm gören bir kimse mevcudmuş gibi, ahdî esaslara raptedilen bu hak ve imtiyazları iç işlerimize bir müdâhaleye ve asırlarca semâhat ve adâletimiz altında hür ve müreffeh yaşamış gayrımüslim azınlıkların tahrikine vesile kılınmıştır. Bilhassa Ruslar, aralarındaki mezheb beraberliğinden de istifade ile Ortodoks Rum Cemaati'nin hâmisi kesilmiştir. [224]

1789 Büyük Fransız İhtilâli'nin estirdiği, hürriyet, milliyet ve eşitlik rüzgârlarıyla ülkemiz dahilinin karışmasında menfaati bulunan dış düşmanların tahrikleri kısa zamanda meyvalarını vermeye başlamış ve asırlardan beri huzur ve sükûn içinde yaşıyan Hristiyan azınlıklarda bir kısım kıpırdanmalar başgöstermeye başlamıştır. Bunu -çoğu ecnebî tazyiklerinin mahsûlü olan- "ıslahat fermanları" takip etmiş böylece yeni hukukî ve idârî tanzimlerle sıkıntının giderilebileceği sanılmıştır. Aynen 1960 sonrası anarşik hâdiselerinin başlangıçta "mâsum talebe nümâyişleri" sanılmasına benzer bir gafletle her merhalede biraz daha tâviz verilerek "Tanzimat Fermanı"na kadar gelinmiş ve devletin bağlı bulunduğu şerîatın vaz'ı olan müslim-gayrımüslim farklarının ortadan kaldırılması noktasına

---

mış, diğer taraftan Ümit Burnu dolaşılarak Hindistan'a ulaşılmış ve binâenaleyh beynelminel ticâret Osmanlı toprakları dışına taşmış bulunuyordu. Kanunî'nin verdiği imtiyazlar, ülkesinde eski ehemmiyetini kaybeden ticareti tekrar hareketlendirmek maksadına mâtuftu.

224 - Meselâ 1779 tarihli "Aynalı Kavak" Andlaşması'yla Rusya böyle bir hak elde etmiş ve o güne kadar devletimizce lütfen ve keremen ve tek taraflı olarak verilen imtiyazlar ahdî bir esasa raptedilmiştir. Fransızlar ise, bunu kendi mezheplerindeki Hristiyan teb'amız için çoktan elde etmiş bulunuyorlardı. (Fazla bilgi için bkz: **Mehdi** - imtiyazat-ı Ecnebiye'nin Tatbikat-ı Hâzırası, Samsun 1325)

kadar varılmıştır.[225]

Ecnebî tahrikler en ziyâde Rum Ortodoks cemaati üzerinde müessir olmuştur. Zira muharrikler arasında en müdhişi Ruslardı. Ruslar'sa aynı mezhepden olmak dolayısıyla propagandalarına asıl hedef olarak bu cemaati seçmişlerdi. Üstelik kendilerinin uzun asırlardan beri Akdeniz'e çıkmak hususundaki tarihî emellerinin gerçekleşmesi Osmanlı Devleti'nin dağılıp parçalanmasına bağlı bulunduğundan bu istikametteki faaliyetler kendileri için hayatî bir ehemmiyeti hâizdi.

Diğer taraftan **Fâtih** ve halefleri tarafından patriklere tanınan haklar, verilen intiyazlar onların selâhiyet ve iktidarlarını kilise dışına taşırmış kendilerini " m i l l e t b a ş ı " sıfatıyla Rum Cemaati üzerinde cismânî bir otorite sâhibi kılmıştı. Patrikhâne bu hâliyle bir nevi " h ü k ü m e t i ç i n d e h ü k ü m e t " durumuna yükselmişti.

Bu durumdan istifade eden patrikler, rum halkın yalnız dinî mese-

225 - Şeriat nazarında dâru'l-İslâm olan bir yerde mü'minlerin sahip olduğu haklarla gayrımüslimlerin sahip olduğu haklar bir değlidir. Devlet müslümanlarındır. Binâenaleyh amme selâhiyet ve iktidarının istimâli onlara âiddir. Tanzimat'a kadar gayrimüslimler Divan Tercümanlığı dışında (o da bir zarûrete mebnî idi. Osmanlılar ecnebî dil öğrenmeye tenezzül etmez, bu iş için 1821 tarihli " P a t r a s V a k ' a s ı "na kadar Rumlar'ı ondan sonra da Ermeniler'i istihdam etmişlerdi.) hiç bir resmî işte istihdam edilmezlerdi. Gayrımüslimlerin mahkemelerde müslümanlar aleyhine şâhidlikleri geçersizdi. Müslümanların kıyafetine bürünemezlerdi. Onlar için kendilerine mahsus renk ve kıyafetler mecburi idi. Bu farkları kaldıran Tanzimat, müslim-gayrımüslim hukukunu müsâvi kılmak istikametindeki ecnebî gayretlerinin ulaştığı en ileri bir merhale olmuştur.

Ecnebiler bilhassa İslâm'dan dönenin idam edilmesine itiraz ediyorlardı. Halbuki bu keyfî bir hüküm değildi. Mürted yani İslâm'dan çıkmış olanın -çeşitli usûl ve erkâna rağmen- yola getirilememesi halinde idam edilmesi hususundaki tatbikat, Şer'i Şerif'in bir kaidesiydi. Onun üzerinde ise pâdişah dâhil hiç kimsenin tasarruf hakkı mevcud değildi.

leleriyle değil, her işlerile ilgileniyorlardı. Bu aynı zamanda kendilerine devletçe verilmiş bir vazife idi. Zira, seçilişini ve bu seçilişin Divan-ı Hümâyun'da tasdikini müteâkip padişahın huzuruna çıkan patrikler onlara (pâdişahlara) sâdık kalacaklarına ve devletin mer'î kanunlarına riâyet edeceklerine dâir and içerlerdi. Bu hususta hazırlanmış bir " y e m i n n â m e " yi aynen okurlardı. bunda, işbu sadâkat ve kanunlara riâyetten maadâ " d i n a d a m ı v e c e m a a t t e n h e r h a n g i b i r k i m s e n i n h ı y â n e t l e r i n i g ö r d ü k l e r i t a k d i r d e b u n l a r ı a r a ş t ı r ı p b i l d i r e c e k l e r i n e d â i r " de bir fıkra mevcuddu.

Hâl böyleyken patrikler ve kendilerine bağlı papazlardan pek çoğu sâhip oldukları masuniyetten (dokunulmazlıktan) istifade ile bu yemini unutmuş ve ilk fırsatta ihânet yoluna sapmışlardır. Kendilerini önceleri, çöken Bizans'ı yaşatmaya ve hatta ihyaya memur addeden kilise teşkilâtı ve papazlar mektepleri folklor çalışmaları görünüşü altında siyâsî birer mahfel hâline getirdiler. Uyuyan millî hisleri uyandırmak için Anadolu dâhilinde yeniden birçok kilise ve mektep açtılar. Bir tek kelime Rumca bilmeyen yerli Rumlar'a bu dili öğretmek ve onları metbularına karşı düşmanca bir his ile techiz eylemek üzere her tarafa muallim sıfatlı misyonerler gönderdiler. [226]

Sanki Bizans'ın Rumluk'la bir alâkası varmış ve Yunanlılar bu kadîm devletin tabiî vârisi imişler gibi "m e g a l o i d e a " adıyla -hâlâ devam eden- bir yalanı uydurmakta beis görmediler. [227]

---

226 - "...Antalya Rum halkı bundan seksen yıl önce Yunanca bilmezdi. Bunu bundan elli yıl önce rodos'ta bana Yunanca ders veren Nicolaidis söyledi. Nicolaidis Antalya'da en vvel yunanca okutan öğretmen oldu. Bu öğretmen bana "Antalya'ya geldiğim zamanrumlar Yunanca'dan bir harif bile bilmezlerdi" dedi. (Bkz: **Avram Galanti** Ankara Tarihi. İstanbul 1951 sh. 115)

227 - Hakikaten Rum yani Grek asıllı insanların Bizans'la hiç bir ırkî alâkaları mevcud değildi. " R u m " kelimesi " R o m a " dan muharreftir. Arapça'da "o" harfi mevcud olmadığından " R o m a "yı " R u m a " şeklinde telâffuz eden Araplar'ın fütûhat devirlerinden kalma bir

Klise teşkilâtı Rum teb'ayı isyan ve ihanete hazırlarken buna muvâzi olarak ticârî hayata faal bir sûrette atılan Rum tüccarlarda bir hayli zenginleşmişler ve kazandıkları paralarla bu hareketi desteklemeye başlamışlardı. Bilhassa deniz ticaresi tamemen onların elindeydi. O derecede ki, Rum şekâvet ve isyanlarının su yüzüne çıkan ilki olan 1821 tarihli "P a t r a s V a k ' a s ı "na tekaddüm eden günlerde

---

tâbirdir. Onlar daha ziyâde Doğu Roma ile temasta bulunduklarından zamanla "Rum" şeklini alan bu kelimeyi " A n a d o l u l u " mânâsına kullanıyorlardı. Çünkü Bizans'ın asıl toprağı Anadolu idi. Kelimeyi bu şekliyle Osmanlılar da tekabbül etmiş ve kaynaklarımızda " A n a d o l u " yerine " D i y a r - ı R u m " A n a d o l u l u " yerine de " R û m î " kelimeleri ullanılmıştır. Mevlâna Celâleddin-i Rumî gibi.
Bizans " D o ğ u R o m a " tâbirinden de anlaşılacağı üzere lâtin asıllıdır. Yunanlılar diğer birçok kavimle birlikte O'nun esir ettiği topluluklardan biridir. Bu devlette birçok hanedan değişiklikleri vuku' bulmuş Arap asıllı hükümdarlar bile görülmüştür. Binâenaleyh yunanlıların onlarla hiç bir akrabalıkalrı mevcud değildir. Aradaki iştirak sırf " m e z h e b "e ve " l i s a n "a münhasırdır. İşbu mezhep birliği dolayısıyla Yunanlılar vaktile Sırplar'ı ve hatta Bulgarlar'ı bile kendi millî varlıkları içinde mütâlea ediyorlardı. Çünkü bunların ibâdet dilleri de papazları da Rumdu. Sonradan Sırplar ve Bulgarlar'ın ayrı bir kilise (erksarhlık) te'sis ederek onlardan ayrılmları bu iddiayı suya düşürmüştür. Sırası gelmişken şunu da söyliyelim ki, bu ayrılığın kuvveden fiile çıkması 19. Asr'ın büyük siyaset pîri **Sultan Abdülhamid Han**'ın maddî ve manevî destekleriyle gerçekleşebilmişti.
Böylece Bulgar ve Yunan toplulukları arasında halledilmesi güç bir " k l i s e l e r i n t a k s i m i " kavgası çıkmış **Sultan Abdülhamid** iki tarafı da neticesiz vaadlerle oyalayarak işi savsaklayıp durmuştur. Daha sonra işbaşına gelen tecrübesiz İttihatçılar'ın çıkardıkları " K l i s e l e r K a n u n û " ile mes'ele halledilmiş!.. Ama nasıl?!.. Resmen nüfus sayımı yaptırılarak ekseriyetin Yunanlılar'da olduğu yerlerde Bulgarlar, Bulgarların olduğu yerlerde yunanlılar cebren ve resmen jandarma marifetiyle dışarı atılarak klise diğer tarafa teslim edilmiş ve klisesiz

Rum asıllı tüccarların elinde geminin adedi 3511 di. Bunların 12000 tayfası vardı ki; herbiri çıkacak bir isyanda muhârib vaziyet alabilecek bir sûrette yetiştirilmişlerdi. Ayrıca bu gemiler altıbin topla da techiz edilmiş bulunuyordu. Üstelik sahipleri Osmanlı teb'ası olan bu gemiler, Rus bayrağı taşıyorlardı. Çünkü 1774 " Küçük Kaynarca Andlaşması " ile böyle bir hak elde etmişlerdi.

Yıllarca papasların öncülüğünde sinsi sinsi yürütülen isyan ve ihânet hareketi 1814 te kurulan " Etniki Eterya " gizli cemiyeti ile hızlandırıldı. Büyük tarihci **Cevded Paşa**, bu ihânet ocağının kuruluş ve fâaliyetlerini Ruslar'ın tesir ve teşviklerini de belirterek şöyle anlatmaktadır:

"...1814 sene-i milâdiyesi evâilinde (başlangıcında) yani 1229 sene-i hicriyyesi evâhirinde (sonlarında) **Çakalof** ile **Skofo** Mosko-

---

kalan topluluk için de devletçe yeni bir klise inşa ettirilmiştir. Bunun neticesi olarak aralarında ihtilâfa medar olacak bir mes'ele kalmayan Bulgarlar ve yunanlılar kısa zaman sonra bir ittifakı temin ederek bize karşı " Balkan Harbi "ni gerçekleştirebimişlerdir. Hâl böyleyken Yunanlılar bir Bizans vârisi kesilmişler ve bu devleti hududlarının en geniş zamanındaki şekliyle ihya etmeyi ütopik bir emel hâline getirerek buna " Büyük Fikir " manâsına " Mega-lo İdea" adını vermişlerdir. Bazılarının iddiasına göre de " Mega-lo idea " **Büyük İskender**'in zabtettiği toprakları yeniden ve Rumluk (yunanlılık) adına ele geçirmeyi ifade etmektedir. Halbuki **Büyük İskender**'in de yunanlılıkla hiç bir alâkası mevcud değildir. O, bir make-donyalıdır. Makedonya ise hiç bir zaman Yunanistan'ın olmamıştır. Bugün bile Yunanistan, Bulgaristan ve Yugoslavya arasında münâzaa mevzuudur. Makedonlarla Grekler arasında hiç bir ırkî veya lisânî beraberlik mevcud olmadığı gibi **İskender**'in ilk istilâ eylediği toprak bugünkü Yunanistan ve ilk esir eylediği halk da Greklilerdir.

Bütün mûteber lügatlarda " Grek " kelimesi " Yunanlı "dan sonra ikinci bir mânâ olarak " hırsız " kelimesiyle karşılanmaktadır. Herhalde bu mânâ grek kelimesinin karşısına sebepsiz konulmuş olmayıp tarihî hâdiselerin bir hâtırasından ibârettir.

va'ya ve sene-i merkume (bahsi geçen sene) Kânûn-i evvelinde (ocak ayında) yani 1230 sene-i hicriyyesi evâilinde Ksanto İstanbul'a azimet ve kendisi İstanbul'da ve diğer ikisi kâh Moskova'da ve kâh Hocabey (Odesa) de ikamet ile bilmuhabere (haberleşerek) Eterya işlerinin ikmal-i müteferruatına müdâvemet eylemişlerdir. Çakalof ile Skofo Moskova'da Eterya'nın kavâid-i esâsiyesini tetmim ve cemiyet-i ahba (dostlar cemiyeti) diye tevsim eylemiş (isimlendirmiş)lerdir... [228]

Daha sonra bu teşkilât mensuplarının çalışmalarını tafsil eden, kullanılan takma isim ve rutbeleri bildiren **Cevded Paşa** iki Eterya mensubunun -karşılaştıklarında- birbirlerini tanımaları için " F a r m a s o n l a r ve B e k t a ş i l e r g i b i b i r t a k ı m e l f a z v e i ş â r a t - ı m a h s u s a i s t i m a l e t t i k l e r i n i " [229] zikretmektedir.

Hakikaten aralarında muntazam bir işbölümü yapmış olan ve sırlarını mensuplarına ancak teşkilâttaki mevkiin derecesine göre açıklıyan Eterya'nın papaslardan beklediği vazife " s i l â h t e m i n e t m e k" [230] ti. Zira onların masuniyeti vardı ve kendilerniden kolay kolay şüphelenilmezdi.

Bu cemiyetin merkezi, kuruluşundan dört yıl sonra (1818) İstanbul'a nakledilmiş ve teşkilât Eflâk , Buğdan ve Adalar'dan Karadeniz'e kadar genişletilerek her tarafa dal budak salmıştı. Dehşetli bir propaganda ile Avrupa umûmî efkârının kısa zamanda aleyhimize çevrilmesi sağlanmıştı. Böylece herkes haklarına tecâvüz edilmiş mağdur ve mazlum (!.) bir topluluğa (Rumlara) yardım etmeye âmâde bir hâle getirilmişti. Bu arada Rusya'nın desteğini tam manası ile elde etmenin ehemmiyetini takdir eden Rumlar, başlangıçta üç tüccar tarafından kurulmuş bulunan Eterya'nın başına Rus Çarı'nın yâverlerinden, Rum asıllı general **Aleksandır İpsilânti**'nin geçirilmesini sağladılar. bu suretle Patrikhâne'nin siyaset ve idaresi altında bütün İmparatorluk dahilindeki Kliseler, Rum mektepleri, manastırlar ve her Rum evi bir Ete-

---

228 - Cevded Tarihi c.11 sh. 76

229 - Cevded Tarihi c.11 sh.77

230 - a.y.

rya şubesi veya ocağı haline getirilmiş, Çar'ın yatak odasından Yanya Vâlisi **Tapedelenli Ali Paşa**'nın sarayına kadar her tarafa dal budak salınmıştı. Teşkilâtın emrinde hududsuz bir servet ve silâh vardı.

Tamamen Patrikhâne'nin kontrol ve idâresi altında Rus desteği ile teşkilâtlanıp her tarafa dal budak salan Etnik-i Eterya Cemiyeti dikkati çekmemek için şubelerini "Rum Matbuat Cemiyeti" "Rum Trakye Cemiyeti "Rum Muhâcirîn Cemiyeti" "Rum Edebiyat Cemiyeti" "Rum İzci Teşkilâtı" gibi pek çok mâsumâne görünüşlü kuruluşlar hâlinde göstererek setnediyordu.

Bunların başımıza çıkardıkları ilk gâile 1821 "Patras Vak'ası "dır Bir gecede ânî bir baskınla Mora'da onbin müslümanın katledilmesine sebep olan bu isyan, sonunda yapılan tahkikat bütün hazırlıkların Fener Rum Patrikhanesi'nce organize edildiği gerçeğini ortaya çıkarınca, çıban başı **Patrik Gregoryus** bugün "İntikam Kapısı" denilerek halâ kapalı tutulmakta bulunan "Orta Kapı" önünde asılmıştır. [231]

Bu isyanın Patrikhâne tarafından plânlandığı su götürmez bir gerçekti. Daha sonraki devirlerde Yunanlılar bunu itiraf etmiş olmalarına rağmen, o zaman Türkler'in "mâsum (!..) bir din adamını" asmış olduğu yolunda kesif bir propaganda ile Hristiyanlık Alemi'ni aleyhimize çevirmeye çalışmışlardır.

Patrikhâne bu sûretle devletimiz aleyhine çalışmış olmasının farkına varılmış ve bundan dolayı bir patrik'in asılmış bulunmasından müteneббih olmıyarak aynı fesat hareketlerine devam etmiş ve bu husus-

231 - Rumlar "İmtikam Kapısı" adını verdikleri bu kapıyı hâlâ kapalı tutmaktadırlar. Türkiye'de islâmî telkin ve tedrise hiç bir sûrette imkân verilmemiş olan **M. Kemal Paşa** devrinde bile faaliyetini sürdürmüş olan Heybeliada Papaz Mektebi'nin mezunları her yıl diplomalarını bu kapı önünde alırlar. Burada yapılan merâsimde aynı seviyede bir müslüman din adamının da ayni şekilde asılmasını temin ederek intikam alacaklarına dair yemin eder ve o âna kadar canla başla çalışacaklarını taahhüd ederler. Ayrıca yeminlerinde o âna kadar bu kapının kapalı tutulacağını tekrar ederler. Bu durum bugün de aynıdır.

la başta Rusya olmak üzere bütün hristiyan devletlerin müzaheretlerini hadsiz bir sûrette temin etmiştir.

Millî tarihimizde hiç tereddüd etmeden " h â i n" diyebileceğimiz **Kavalalı Mehmed Ali Paşa**'nın Kütahya'ya kadar gelebilmesi (1832) Yunan propagandalarının eseri olarak ortaya çıkan Balkanlar'daki karışıklıklar ve binnetice Yeniçerilik'in ilgasından (1826) doğan boşluğun eseri idi.

Patrikhâne'nin yerli Rumları tahrikle, Bizans'ı canlandırmak ve " B ü y ü k Y u n a n i s t a n" (Megalo İdea) hayâlini gerçekleştirmek hususundaki popagandaları devletimizin İttihat Terakki sergerdeleri eline düştüğü devrede had safhaya ulaşmış ve Balkan Harbi, Rum şekaavet ve cinâyetleri için müstesnâ bir fırsat olarak zuhur etmişti. Bu esnada Çatalca'ya kadar dayanmış olan düşman kuvvetlerinin işgâli altında kalan müslüman Tük unsuruna karşı icra edilmiş bulunan Yunan - Bulgar müşterek mezâlimi başka bir eserimizde [232] tafsil edilmiş olduğundan dolayı burada bunların tafsilâtına girmiyoruz.

Bugünkü Kıbrıs Adası mâcerâsına benzer bir sûrette elimizden çıkmış bulunan Girit Adası'ndaki isyan ve ihtilâller içinde pişip bir şöhret hâline gelmiş bulunan **Venizelos**'un Yunan Başvekilliğine geçmesiyle Patrikhâne'nin ötedenberi yürütmekte olduğu fitne ve fesat hareketleri hızlanmıştır. Gizlice İstanbul'a gelen **Venizelos** Patrikhâne mensuplarıyla yaptığı müteaddid toplantıda hazırlıkları gözden geçirerek geriye dönmüştür.

Bu hususta **Venizelos**'un bile hayretini mûcip olacak derecede mükemmel bir teşkilâtlanmayı gerçekleştirmiş olan Patrikhâne, kliseleri tamamen silâh deposu hâline getirmişti.

Bu sırada patlak veren Birinci Cihan Harbi, Rumlar da bekledikleri mes'ud fırsatın doğduğu kanaatini uyandırmış, yerli Rum çeteleri, Doğu Karadeniz'de bir " P o n t u s D e v l e t t i " tesis etmek ve Ege

---

232 - Yüzlerce kaynaktan derleyerek hulâsa sûretinde bu zulüm ve şekâvet hareketlerini anlattığımız ve müteaddid baskısı yapılmış bulunan **"Yunan Mezâlimi"** isimli eserimize bakınız.

sahillerini Yunanistan'a ilhak edebilmek için harekete geçmişlerdir. Bu maksadla Merzifon'daki Amerikan Koleji'nde vazifeli papazlar, burasını da aynen Patrikhâne gibi Anadolu dâhilinde bir silâh deposu ve idârî karargâh hâline getirmişlerdir. Ele geçen vesikalar, beynelmilel Kızılhaç teşkilâtının yerinde tespitleriyle teşekkül eden raporlar kocaman ciltler teşkil edecek şekilde yayınlanmıştır. Tamâmen papazların idâresiyle beynelmilel bir propaganda şebekesi kurulmuş ve cihan umûmî efkârı tamâmen aleyhimize çevrilmiştir. Bu propagandanın dehşetini kavramak için, daha sonra bu faaliyeti bir doktora tezi olarak inceleyip eserini " Y u n a n P r o p a g a n d a s ı " adıyla yayınlamış bulunan **Dimitri Kitsikis**'in yazdıklarına şöylece bir söz atmak yeter! Bir yunan tarihçisinin ağzından ortaya konulan gerçekler dehşet vericidir [233] Burada Patrikhâne'nin normâl dînî faaliyetleri bir tarafa bırakarak siyâsî ve hatta askerî bir faaliyet merkezi hâline geldiği açıkça görülmektedir. Buna göre Fener Patrikhânesi'nin ihânetlerini kısaca maddeleştirerek dikkatlerinize arzedelim:

1 - Patrikhâne Temmuz 1919'da yani henüz İstanbul Müttefiklerce işgâl edilmeden kapısı üzerine " ç i f t k a r t a l l ı B i z a n s B a y r a ğ ı "nı asarak istiklâlini ilân etmiştir.

2 - Mondros Mütarekenâmesi'ni müteâkiben İtilâf Kuvvetleri'ne hitap eden bir beyannâme yayınlayarak sadece İstanbul'un değil, bütün vatanımızın işgâl edimesini ve Doğu Karadeniz'le Ege sahillerinin Rumlar'a verilmesini talep etmiştir.

3 - İşgali müteâkip Türkiye topraklarındaki Rum mekteplerinde Türkçe okutulması Patrikhâne " S e n s i n o d M e c l i s i "nce alınan bir kararla yasaklanmıştır.

4 - Patrikhâne İstanbulun işgali'nde Ayasofya'ya asılmak için " ç a n " lar hazırlanmış fakat buna muvaffak olamamıştır"

5 - **Patrik Meletyos**, İngiliz Kralı'na Patrikhânenin armasını ihtiva

---

233. Paris'te doktora tezi olarak hazırlanmış olan bu eser " H ı l â f e t l e i l g i l i g ü n ü m ü z . s i y â s e t i n e a y k ı r ı b a z ı b ö l ü m l e r"i çıkarılmak sûretiyle Türkçemize de çevrilmiş ve Meydan Yayınları arasında (1962) umûmî efkâra takdim edilmiştir.

eden bir diploma takdim etmiş ve kendisinden bizim için ölüm demek olan Sevr Andlaşması'nın hiçbir değişikliğe uğratılmadan aynen tatbik edilmesi ricasında bulunmuştur.

6 - 1 Eylül 1918'de Patrikhânece yayınlanmış olan diğer bir beyannâmede Yunanlılar'ın müttefikleriyle birlikte Türkiye'ye karşı harbetmiş olmalarından dolayı memnuniyet izhar edilmiş ve yerli Rumlar'a Türklerle savaşmakta olan Yunan Ordusu'na katılmaları tavsiyesinde bulunulmuştur.

7 - Türkiye dâhilinde Rumlar'ın da yaşamakta bulunduğu bölgelere âid nüfus istatistikleri vücûda getirilmiş, bunlarda kasden Türkler az, yunanlılar ise olduğundan kat be kat fazla gösterilmiştir. Bu nüfus istatistikleri işgalci devletlere gönderilerek böyle hayâlî istatistiklere istinâden Rumlar'ın ekseriyet gösterildiği Doğu Karadeniz sahilleriyle Ege Bölgesi'nin Yunanistan'a verilmesi talep edilmiştir.

8 - Birinci Dünya Harbi'nden mağlûp çıkan Türk (Osmanlı) hükümetiyle resmen alâkanın kesilmiş olduğu ilân edilmiş ve Türkiye aleyhindeki faaliyetler tamâmen aleniyete dökülmüştür. O derecede ki, Türk gazetelerinde çıkan yazılara Patrikhâne mensuplarınca müfteriyâne cevaplar verilmiş, diplomatik ve hatta askerî faaliyete mezun bir müessese gibi fütursuzca Türkiye aleyhine her türlü faaliyeti alenen icra etmekten çekinilmemiştir.

9 - Patrikhâne İtilâf Devletleri filolarına İstanbul'a girişlerinde, Rum mektep müdürlerine bir yazı göndererek, işgâl kuvvetlerinin gelişini çeşitli gösterilerle alkışlamak için mekteplerin üç gün müddetle tâtilini emretmiştir.

10 - O günkü Patrikhâne Anadolu'nun Rumlar'ın yaşamadığı şehirler için bile Metropolitlikler ihtiva ediyordu. Bir gün bu yerler de rumlaşacak ve bu adamlar fiilî vazife göreceklerdi. Bu durum bugün de aynıdır. Patrikhâne 24 Ocak 1919'da bütün Anadolu Rum temsilcilerini toplayarak bunlardan "Anadolu Komitesi" adıyla bir icra uzvunu meydana getirmiş ve her birini bir bölgede vazifelendirdiği gibi bazılarını da propaganda maksadıyla muhtelif Avrupa merkezleri-

ne göndermiştir.

11 - Türkler'in mâbedlere tanıdığı müsâmahadan istifade ederek Anadolu dâhilindeki bütün kiliseler silâh deposu ve askerî karargâh hâline getirilmiştir. Nitekim Venizelos bu hususla ilgili olarak hâtırâtında "...Bana verilen ve daha sonra bazı tecelliyatı ile gerçek olduğu tesbit edilmiş olan teminata göre bilcümle küçük büyük şehir ve kasabalardaki kiliseler ve Rum mektepleri tamâmen birer silâh deposu hâline getirilmiştir. Bu netice için o mahâlde yaşayan Rumlar büyük bir basiret ve cesâret göstermişler. Türkler'in mâbetlere olan hürmet ve mahallî mekteplere bahşettikleri haklardan istifade etmişlerdir." demektedir.

12 - Patrikhâne Anadolu dâhilindeki Rumlar'ın harb dolayısıyla büyük bir sefâlet ve yiyecek sıkıntısı içine düştükleri yolunda devamlı bir sûrette propaganda yapmış ve güya bunlara giyecek ve yiyecek yardımı bahânesiyle sandıklar içinde buralara eşya göndermek yoluna gitmiştir. Ancak bu sandıkların, yiyecek ve giyecek yerine silâh ve askerî elbiseler gibi ihtilâl hazırlığı cümlesinden cebhane vesaire ihtiva ettiği yapılan araştırmalarla sabit olmuştur. [234]

13 - Patrikhâne'nin bu faaliyetleri sonunda Paris'te toplanan müttefikler, yunan propagandasının tesiri altında kalarak İzmir'in işgâli için kendilerine müsaade eden bir karar ittihaz etmişler ve bu işgalin 15 Mayıs 1919'da gerçekleştiği malûmdur. İşte Patrikhâne ve yerli Rumlar'ın asırlarca ekmeğini yedikleri Müslüman Türk Milleti'ni arkadan hançerlemek için ellerine geçen bu fırsatı nasıl hayâl edilmez bir sûrette değerlendirdikleri ciltlerle anlatılsa bitmez. [235] Yunan Ordusu'nun İzmir'e ayak bastığı gün, İzmir Petropolidi **Hrisostomos** Efendi Konak Meydanı'nda bir takdis âyini düzenliyerek palikaryaları

---

234 - Bu hususta zikre şâyan pek çok "V e s i k a k ü l l i y a t ı" mâhiyetinde aser vardır. Bunun için evvelce bahsi geçen "Y u n a n M e z â l i m i", eserimizin zengin muhtevası ile orada zikredilen kaynaklara bakılmalıdır.

235 - **Albay Hüsamettin Ertürk** İki devrin Perde Arkası, sh. 310

müteâmel harb kaanun ve kaidelerine aykırı olarak mâsum halkın kanını mümkün olduğu kadar çok dökmeleri hususunda tahrik etmiştir.

Ondan aldıkları hızla Anadolu içlerine doğru kudurmuş domuz sürüleri hâlide saldıran Yunan askerlerini rehberlik edenler hep de yine Patrikhânece yetiştirilmiş, Heybeliada Papaz Mektebi'nin mezunları papazlar olmuştur. Bunlara dâir binlerce rapor ve görgü şâhidinin nakli bu eserde mümkün değildir. Bu fâcialar o kadar gizlenemez hâle gelmiştir ki, nihayet Osmanlı Devleti'nin mürâcaatı üzerine beynelmilel bir " K ı z ı l h a ç H e y e t i " Yunan işgâl ve istilâsına mâruz kalmış bulunan yerlerde dolaşmış gördüklerini resmî raporlarla tesbit etmiş ve bunlar Türkçe ve İngilizce olarak yayınlanmıştır. Bunlarda, yırtılan, kirletilen Kur'an-ı Kerimler, câmie doldurularak gaz dökülüp yakılan ihtiyar, kadın ve çocuklar, karnı deşilen hâmile kadınların yavrusunun erkek mi, kız mı olduğu üzerine bahse girişen Yunan palikaryalarının cenini havaya atarak altına süngüsünü tutarak eğlenmelerinden genç kızların tecâvüze uğratıldıktan sonra öldürülmelerine, evlerin yağmalanmasına, kıymetli her şeyin alınmasına kadar akıl ve hayale gelmeyecek şenâet ve denâetler milyonla kere irtikab edilmiş ve insanlık adına yüz karası teşkil eden bu fâciaalara hep papazlar öncülük etmişlerdir.

O derecede ki; basit bir Yunan askerinden Yunan Kralı'na kadar bu canavarlıkta hepsi birbiriyle yarışmış ve bu akıl ve hafsalaya sığmaz fâcialarının mürevvic ve müşevviki daima kara cübbeli Patrikhâne papazları olmuştur. Buna dâir bir tek misâl zikrederek bahse son vermek isteriz.

Yunan Kralı Konstantin bir aralık talihi dönmeye başlayan Yunan Ordusu'nu teşvik maksadıyla cepheye gelmek ihtiyacını hissetmiş ve Kütahya'ya kadar gelmiştir. Yol boyunca Yunan askerleri tarafından katledilmiş ihtiyar kadın ve erkeklerle çocuk cesetlerile karşılaşmıştır. Bunlardan birinin başında durup baktı, Ceset kokuşmaya yüz tutmuştu. İhtimâl üç - beş günlüktü. Etrafındaki zâbitlere bağırdı:

"- Alçaklar!... Bu ne rezâlettir!..."

Yunan subayları Kralın bu hitabıyla kadın, çocuk ve ihtiyar gibi gayr muhârib kimselerin öldürülmesine karşı olduğunu ve bundan dolayı kızdığnı sanmışlar ve cevaben demişlerdir ki;

"- Efendimiz!.. Kumandamız altındaki bazı askerlere hâkim olamıyoruz, sözümüz geçmiyor. İnanınız ki; bizim de rızamız yoktur. Lâkin ne yapalım harb bu, her şey kontrol altında yürütülemiyor!"

Buna karşı Yunan Kralı şu müthiş cevabı vermiştir:

"- Aptallar!.. Size onu mu söylemek istiyorum. Yol boyunca gördüğüm bütün cesetler bayatlamış, kokuşmuş on - onbeş günlük cesetlerdir. Tabiî öldürecceksiniz! Harb sonunda Rum nüfusunun ekseriyet olarak gözükmesi için kundaktaki çocukları bile öldürecceksiniz! Ama bu böyle olmaz! Her gün bir çok yenisini öldürerek yol boyuna dizeceksiniz! Buradan gelip geçen Türkler, yüzlerce cesedi taze kanları akarken görecekler ki, mâneviyatları sarsılsın! Unutmayanız ki; bir vazoya her gün taze çiçek konulur!"

Aynı **Kral Konstantin** ordusunun üst kademesiyle Kütahya'da dokuz gün süren bir toplantı yapmıştı. İngilizler'in **General Millne** hattı denilen ve Uşak üzerinden geçen hatta, Yunanlılar'ın duracakları ve daha ileriye gitmiyecekleri hususunda teminat vermiş olmalarına rağmen, Yunan Orusu yayılmak istidadını gösteriyor ve Ankara'ya doğru ilerlemek istiyordu. Lâkin kumandanlar ve Kral'da tereddüd vardı. Toplantıya Efes Metropoli **Teos Kifidis** de katılmıştı. Bu tereddüdü yenmek ve Ankara üzerine yürümek kararı O'nun sayesinde alınmıştır. Bu toplantıyı Yunan Başkumandanı **Papulos** şöyle anlatmaktadır:

"- Bu savaşın tehlikesine işaret eden görüşlere Kral, katılma eğiliminde olduğu halde papaz, bütün toplantı süresince, Ankara yolunun açılmasının güçlüklerini açıklamaya çalışan **General Kondilis** ve Genelkurmay Başkanı **Pallis**'e kindar gözlerle bakıyor, dudakları, onları lânetler gibi kımıldıyordu."

"Savaş meclisinin sona ermesinden ve Başbakanla Harbiye Nazırının dışarıya çıkmasından bir kaç dakika sonra **Kral Konstantin**, Efes Metropolidi'ne dönerek dedi ki:

"Hazret!... Son mes'ud olaylar beni o kadar meşgûl etti ki; Kilise'yi ve ordumuzun himmetiyle kurtarılmış topraklarda O'nun yeni mensuplarını düşünemedim. Fakat şimdi şu anda emrinizdeyim. Söyleyiniz!.."

"Haşmetmeâb!.. Ordumuz, vazifesini ikmâl etmedikçe ve Türkler'in hâlâ esâreti altında olan Bizans beldelerini kurtarmadıkça, bedbaht evlâtlarının enînlerile dertlidir. Bugüne kadar lûtfedilenden nankörlük yapıyor değiliz, fakat Klise'nin tam saadeti için daha büyük zaferler bekliyoruz."

"Metropolidin bu sözlerinden, Ankara'ya sefer bahsinde, Kralın kesin düşüncesinin ne olduğunu anlamak istediğine şüphe yoktu. Kralın sustuğunu görünce:

"-Yoksa Haşmetmeâb, Ankara seferine karar vermediniz mi?" diye sordu. Kral bu soruya hiddetle:

"Ben, hiçbir şeye karar vermedim. Bu hususta selâhiyetdâr değilim. Keyfiyeti, dışarıda hükümet edenlere sorabilirsiniz!..." cevabını verdi."

"Papaz sükûnetini bozmadı. Teennî ile kalktı, eli ile hepimize bir takdis işâreti yaptı, dışarı çıktı, Karargâha dönerken Genelkurmay Başkanım **Palis** bana:

"Generalim! Ankara seferi, olacağa benzer! Metropolitin hâline dikkat ettiniz mi?" dedi.

"Gerçekten, **Gonaris** ve **Teotokidis**, ordunun ikaz eden raporuna rağmen, hükûmetin hayâtî mülâhazalarını ileri sürerek sefere karar verdiler. Netice de malûm..."[236]

---

236 - Cemal Kutay - Hürriyet ve İstiklâl Mücâdeleleri Tarihi c. 19 sh. 10116-17

B - LOZAN KONFERANSI'NDA PATRİKHÂNE

a) Neticesiz Münakaşalar

Lozan Konferansı başladığı zaman Türk Hey'eti'nin kararlı olduğu veya olması lâzımgeldiği hususlardan biri de beş asırlık fitne ve fesat yuvası Patrikhâne'nin hudutlarımız hâricine çıkarılması hususu idi. Bu temâyül Türk basınında çıkan yazılar ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde defaatle yapılmış olan müzâkerelerde inkârı gayrı kabil bir sûrette ortaya çıkmış bulunuyordu. Bu hususta âdeta bir ittifak mevcuddu.

Patrikhâne mes'elesinin ele alındığı " İ k i n c i K o m i s y o n " un zabıtnâmelerine bakıldığında birinci ve ikinci murahhasımız **İsmet İnönü** ve **Dr. Rıza Nur'un** bu yolda müdâfaalarda bulunmuş olmalarına rağmen, müstakar bir tutum içinde olmadıkları görülür. Hakikaten **Dr. Rıza Nur**'un mâruf hâtıratında da bizzat beyan edilmiş olduğu üzere O, patrikhâne'nin ülkemiz dâhilinde kalmasını doğru bulmakta ve hârice çıkarılması yolundaki taleplerini bir pazarlık payı olarak ileri sürdüğü anlaşılmaktadır.

Hakikatte **Fâtih**'in İstanbul'u fethettiği sırada patrikhâne'yi lâğv etmek, veyahud da hudud hâricine çıkarmak yerine ona " u h û d - i a t î k a " yani eski anlaşmalar denilen bir takım anlaşmalarla bazı imtiyazlar bahşetmiş olması zamanı için, yerinde bir hareketti. Bu sûretle Hristiyan Kliseleri arasındaki ayrılık devam ettirilmiş, Ortodoks âlemi kontrol altında tutulmuş, çoğu ortodoks olan Balkan kavimleri Osmanlı İdaresi'nin adâletine imrendirilerek fütûhâtın kolaylaştırılması gayesi takip edilmiştir. Lâkin 1920'lere gelindiğinde, alabildiğine değişen şartlar muvâcehesinde Patrikhâne'nin ülkemiz dâhilinde muhâfazası hiç şüphesiz yerinde bir hareket değildir. **Dr. Rıza Nur**'un tevehhüm ettiği fâidelerin hiç biri artık mevzuubahs değildi.

"... pazarlık payı bırakmayı unutmamalıdır. Bu çok mühimdir. Gerek ekalliyetler işinde, gerekse ahâli mübâdelesinde mühim ve

hayâtî noktalar var, muallakta kaldı.Aylardan beri askıntıda duruyor. Bir türlü bizim arzumuzu kabûl ettiremiyorum. Düşündüm, bir pazarlık payı lâzım, Frenkler'in zihniyetini okşamalı, yani onlara bir yem göstermeli. O da pek kıymetli bir şey de olmalı ki; ağızlarının suyu aksın, bunları yola getirebilsin. Bu da Patrik'i ve Patrikhâne'yi İstanbuldan kovmak. Kovmaktan ferâfat edince bu müsbet veriş değil, menfî veriş olur. Tam münâsip. Bütün Hristiyanlık Âlemi'ni çalkalayacak bir şey. Sonra bunu almak için istediğim o muallâktaki şeyleri derhâl verirler. Mes'eleyi iyice düşündüm. Halbuki, Patrikhânenin İstanbul'dan gitmesi bizim zararımızadır. Çünkü bu yılan yuvası pençemiz altında bulunmalıdır. O vakit deliğinden çıkarmayız. Eğer kovarsak Aynaroz'a yerleşir, istediği gibi zehrini saçar. İyi bir koz, fakat tehlikeli oyun, iyi idâre etmek lâzım. İdâre edip isteediklerimizi alarak tardından vazgeçmeli. Bu onlara tarafımızdan verilmiş milyonlar yerine geçecek, keyiflenecekler. Benim istediklerimi de bana sevinc sevinc verecek müşkillerimi halledecekler. Ancak tardına râzı olurlarsa..." [237] diyen **Dr. Rıza Nur** üstelik müttefiklerin Patrikhâne'nin Türkiye'den çıkartılmasına razı olmamalarından korkmaktadır. Hem de kendi pençesi ile Fâtih'in pençesi arasındaki farkı kavramaktan, bu fark dolayısıyla ortaya çıkacak tehlikelerden habersizdir.

Daha sonra Patrikhâne'nin tardı istikametindeki sözlerinin bir taktik icabı olduğunu şu sözleriyle itiraf etmektedir:

"Bu noktayı ben dallanmasın diye bizimkiler ve hiç kimseye söylemiyorum. Bir gün Ya Allah!... deyip Patrikhâne'nin İstanbul'dan tardını celsede resmen teklif ettim ve bunda şiddetle devam ve ısrar ettim. İş o kadar şiddetlendi ki; tam mânâsıyla kıyamet koptu. Dünya'ya ya yıldı. En mühim mes'ele oldu.

Sonra tarddan vazgeçtiğim vakit, Frenkler de hatta bizimkiler de şaşırdılar. Bana: "Bu şiddet ne idi ? İş muvaffak olmak kabiliyetini de göstermişti. Sonra birden böyle vazgeçtin?!.." dediler. [238]

---

237 - **Dr. Rıza Nur** a.g.e. c. 3 sh. 1075
238 - **Dr. Rıza Nur** a.g.e. c. 3 sh. 1076

Dr. Rıza Nur'un bir taktik icabı olmasa, pek değerli olan patrikhâne etrafındaki konuşması bu menhus müessesenin dâimâ bir fitne ve fesat yuvası hâlinde bulunduğunu, ele geçen her fırsatta bizi arkadan hançerlediğini ifadeden sonra şöyle devam ediyordu:

"Şimdiye kadar ki faâliyeti siyâsî olan Patrikhâne'nin Türkiye hâricine nakli icabeder. Zira Patrikhâne'nin ve ona bağlı müessesât-ı uzviyyenin imtiyazât-ı siyâsiyyesinin ilgası neticesinde sebeb-i vücûdu kalmamıştır. Ve bu cihetle yeni usûle uyması hususunda mâzideki hareketi mâni olacaktır.

Ruhbânın imtiyâzat-ı cismâniyesinin izâlesi ve Rum Patrikhânesi'nin Türk hududu hâricine çıkmasının Türkiye için ictinâbı gayr-ı kabil olduğu derecede, Patrikhâne ile alâkadar olan cemaat için de bâis-i necat olduğu mülâhazat-ı sâlifeden nümâyân olur." [239]

Lozan 'da Partikhâne bu sûrette mevzu-u bahs olurken Başvekil **Rauf Bey** Ankara'da sık sık Büyük Millet Meclisi azâsına Lozan'dan gönderilmiş olan metinleri de okuyarak Millî Misak'dan hiçbir fedâkârlık yapılmıyacağı hususunda teminat üstüne teminat veriyordu. Bu toplantılardan biri de 3 Kânun-u Evvel 1339 (3 Ocak 1923) günü Konya Meb'usu **Musa Kâzım Efendi**'nin başkanlığında yapılmış olan toplantı idi. Bunda Patrikhâne mes'elesine sıra gelince **Rauf Bey** yine aynı teminatları vermiş, fakat bazılarının tatmini kaabil olmamıştı.

Isparta Meb'usu **Hüseyin Hüsnü Efendi**'nin: "Müsaade buyururmusunuz bir şey söylemediniz: Patrikhâneler İstanbsul'da kalacak mı?" suâli vârid olmuştu? (**Hüseyin Hüsnü Efendi:** Patrikhâneler diyordu. Zira Türkiye'den tardı istenen sâdece Fener Rum Patrikhânesi değildi. Onunla birlikte Bulgar Erksarhlığı, Ermeni Patrikhânesi ve yahudilerin patrikliğe mukabil olan müesseseleri idi.) Bu suâle **Rauf Orbay**'ın verdiği cevap aynen şöyledir:

"Rauf Beyefendi (devamla) : "Arzedeyim efendim. İstanbul'da Patrikhâne'nin kalmasını zâhiren dînî nokta-i nazardan arzu ediyorlar.

---

239 - Bkz. 10 Ocak 1923 tarihli "Mübâdele-i Ahâli Tâli Komüsyonu'nun 20 numaralı ahidnâmesi veya **Dr. Rıza Nur** - a.g.e. sh. 1102 vd.

Hakikatte, başta Yunanistan olmak üzere, memleketimizi dâimâ ihtilâl idâresinde görmek ve ihtilâfat-i siyâsiyye içerisinde bulundurmak isteyen bir takım bedbahtlar taraftar oluyor. Zannediyorum mâlûmatları olmıyan ruesâ-yı hükûmetleri de bunu iltizam eder görünüyorlar.

Halbuki efendiler!... **Fâtih** Hazretleri'nin bir lütuf ve âtıfet olarak ihsan ettiği müsâadâtı, ahfâdı bizler, kemâl-i hürmetle riâyet ettiğimiz halde, mukabilinde hıyânet, hayatımıza kastedildiğini gördük. Hem bize, hem hemcinslerimize ziyan getirdiklerini gördük. Biz artık aynı hatayı tekrar etmek istemiyoruz ve edemeyiz. Biz etmek istesek de bu millet bize müsaade etmek istemez." (Alkışlar, Aynaroz'a Atina'ya gitsin!... sesleri...) [240]

b) İnanılmaz Bir İtiraf

Halbuki bu sırada Patrikhâne bir " d o ğ u m   g ü n ü   h e d i y e s i " olarak Beş Murahhas **İnönü** tarfından Yunanlılar'a hediye edilmiş bulunuyordu. Ancak milliyetçi bilinen ve daha önce Patrikhâne'nin sebep olduğu fâciaları en güzel bir sûrette dile getirmiş olan **Dr. Rıza Nur** da teslim bayrağını çekmiş bulunuyordu. O evvelce bahsi geçen taktiği tatbik mevkiine koymuş ve kendisine bu tâvizi koparmak için **Lord Gürzon** tarafından **Nikolson**'la müzâkerâtını, bütün tafsilâtıyla bizzat şöyle anlatmaktadır:

"Germeli fakat koparmamalı. Gergin tutup beklemeli. Bu güzel bir usûldür. iyice gerdim bakalım?.. Nihayet bundan pek az sonra bir gece yarısı **Lord Gürzon**'un en mühim müşâviri ve mahremi **Nikolson** bana telefon ediyor. "Gelip sizi göreceğim." Diyor. Bu mühim bir şeydir, fakat nedir?.. "Buyurun!.." Dedim. Geldi. "Yalnız bir odada başbaşa konuşalım!" Dedi. öyle yaptık.

Nikolson güzel, sevimli yüzlü, pek zeki, sözleri mantıklı genç bir adam. Aynı zamanda pek ateşli imiş ki; şimdi görüyorum. Aramızda şöyle bir muhâvere oldu:

---

240 - Bkz. 1 - BMM. 3. ictima senesi 176. toplantı zaptı, sn. 153

O, "-Beni **Lord Gürzon** yolladı. Bu Patrikhâne'nin tardından vaz geçmeni senden rica ediyor.

Ben - Bu çok mühim bir mes'ele. Hükümetimiz bundan vazgeçmez. Az oturunuz. Teklifinizi **İsmet Paşa'**ya söyliyeyim.

O, - **Gürzon** beni sana yolladı. **İsmet Paşa**'ya değil.

Ben, - Ben bir şey yapamam. O hey'etin reisidir.

O - Ben Franc adamım. Açık konuşurum. Biz her şeyi mükemmel biliyoruz. Bunu sen yaparsın. Bütün işleri idare eden sensin. Sen olmasan şimdiye kadar çoktan istediğimiz gibi bir muâhede yapmıştık. Onu da söyleyeyim: Ben **Grecophile**'im.** Bunu da bilerek benimle konuşuruz. (Baktım hakikaten franc adam.)

Ben - Çok yanlışınız var. Her şeyi **İsmet Paşa** yapar. Fakat o da hükümetten izin aldıktan sonra. Hükümetimiz bu talebinden asla vazageçmez.

O - Etme sen yaparsın. **Gürzon**, bunu bizzat senden rica ediyor. O büyük ve kibirli bir adamdır. Kolay kolay rica etmez.

Ben - Bunu yapamayız, **Gürzon** başka bir şey istesin yapalım...

O - Fakat işin ehemmiyeti vardır.

Ben - Ne ehemmiyeti olacak bırakın bunu.

O - Seninle pek açık konuşuyorum. Dedim ya, sebebini de söyleyeyim. Cantanbury Piskoposu'ndan bütün İngiltere Kliseleri nâmına Londra'da hükümete bir tebliğ yapılmış. Mes'ele Patrikhâne mes'elesi değil. ingiltere'de parti ve hükümet mes'elesi olmuştur. Kilise diyor ki; "Patrik'i mutlaka İstanbul'da bıraktırmaya muvaffak olmalı. Bunu hükümet yapamazsa önümüzdeki intihapta hükümete rey vermiyeceğiz." Hükümet bunu **Gürzon**'a yazdı. Behemehâl istiyor. ingiltere'de intihap âdeta kiliselerin elindedir. **Gürzon**, bu işe muvaffak olamazsa, hem kendi, hem partısi ve hükümeti düşecek... İşte sizden rica ediyor.

Ben bu kadar mühim bir etapı elime aldığımı biliyordum. Mühim diyordum ama bu kadar mühim olduğunu takdir edemiyordum. Şimdi

---

* Franc, samimi, mert demektir. K.M.

* Yunan dostu demektir. K.M.

anladım. Pek keyiflendim. Görülüyor ki; **Nikolson**'un sözlerinde açık ve samimi. Şimdi daha ziyade cesaretim arttı. Pek kuvvetliyim demek.

Elbet kuvvetimi pahalıya harcederim. Daha ziyade nazlanmaya başladım. Hem de anladım ki, bizim Patrik'i ingilliz Kilisesi tutuyor. Bu fena birşey. Eyvah!...

Ben- Anlıyorum vaziyeti. Hakikaten mühim. Ben **Lord Gürzon**'u çok severim. Cidden hürmet ettiğim bir adamdır. Fakat maatteessüf ricası öyle bir şeye tesadüf etti ki; olmaz iş. Bunu bırakın, başka ne isterse yapmaya çalışayım. (**Nikolson** kızdı. Yüzü kan kırmızı kesildi. Ne kadar da kanlı adammış. Fakat görüyorum ki; kendini tutuyor. Terbiyeli adam. Zaten İngilizler terbiyeli insanlardır.)

O - Etme bu işi yap!

Ben - Olmayacak bir iş.

O - Yap!..

Ben - .Elden gelmez bir şey.

(Derken daha kızdı. Galeyana geldi. Ve başladı. Görüyorum ki; kendine mâlik olmayarak söylüyor.)

O - Siz Türkler azdınız. Burada yaptığınız işler ağırdır. Neler istiyorsunuz? Hiç yola gelmiyorsunuz. İngilizler'e sen ne hakaretli sözler söyledin. İngiltere bunlara tahammül eder mi sanırsın. Evet!... Evet!.. Fırsatı buldunuz Yapın!..

(Ben hiç bir şey söylemiyordum. Sade bütün kulak kesidim, dinliyorum. Bakalım, bu heyecan içinde neler söyleyecek. İstifade edeceğim bir şey söyliyecek mi? Benim için en mühim burası. Çünkü ilerdeki işlerde işime yarayacak mühim noktalardır.)

O - Ben sana anlatayım. İngiltere bir hayvandır.Yıllardan beri harbetmiş, uğraşmış, uğraşmış. Fena halde yorulmuş, yere yatmış, derin ve uzun bir uykuya dalmış. Siz de bunu böyle dermansız bulunca üstüne çıkmışsınız, dans ediyor, tepiniyorsunuz, Edin, tepinin!.. Fakat.. Bu hayvan nedir, bilir misin? Bu bir arslandır! Uykudan kalkınca sizi param parça eder.

(Bütün yüreğini söylüyordu. Bu sözleri işittiğime memnun oldu-

ğum kadar bir milyon lira bulmuş olsam memnun olmazdım. Çünkü İngilterenin vaziyetinin yorgunluk ve harb istememek olduğunu tahmin ediyor ve biliyordum. Fakat yine tereddüd ve şüphe ediyordum. Korkuyordum. Ya bizim türlü taleplerimize, mukavemetimize kızar, yeniden bizimle harbediverirse. İşimiz dumandır. Bu korku içimden hiç çıkmıyordu. Bütün celselerde bu korku hep gözümün önünde. Mukavemet ediyorum, türlü şeyler istiyorum, kafa tutuyorum ama içim de hep hopluyor. Hele artık harbe hâl kalmadı. Bunu şimdi bir İngilizin, İngiltere Hâriciyesi'nin mühim bir mevkideki adamın ağzından işitmek. Büyük bir ferahlık, geniş bir nefestir. Demek İngiltere harbedemez. Bu hayvan fena yorgun ve derin uykuda. Bize de bu lâzım. Ben şimdi üstünde tepineyim, istediklerimi alayım da sonrasına Allah kerîm. O vakit dostluğa çalışırım. İşte bu dövüş bana büsbütün kuvvet vermişti. Bundan sonra çok zaman evvelkisinden daha çok kuvvetle ve azimle yürüdüm. Artık muhâvere de haddinde idi. Daha naz etmek, güçlük göstermek işi bozacaktı, tavrı değiştirdim.)

Ben - Bakınız siz şimdi yorgunsunuz. Ben istediğimi yapabilirim. Fakat Türkler, zebunkeş değildirler. Bu mes'ele olmaz. Bizim hükümet için çok mühim bir şeydir. Fakat **Gürzon**'a muhabbetim ve hürmetim o kadardır ki, istediğini yapmaya çalışacağım. Sırf Onun hatırı için buna teşebbüs edeceğim. Bana müsaade ediniz. Ankara'ya derhâl yazalım ve onları iknaa çalışalım. Ümit ederim ki; ikna ederiz. Ancak onları ikna için bazı avantajlar göstermeli. Bizim bir takım muallakta ve ufak tefek işlerimiz var. Bir türlü halledilemiyor. Onların hallini vaadedin. Bu sûretle Ankara'ya bu teklifi yapmaya yüzümüz olsun.

O - Peki. Nedir onlar?

(Askerlik işi, istimlâk işi, ırk tâbiri ilh... saydım. Bir de Patrik kalsın. Devlet içinde devlete tahammül edemeyiz. Gürzon zabıtnâmeye geçmek üzere "Patrik yalnız dinî kalacaktır. Hiç bir vakit siyasete karışmayacak, idârî bir iş görmiyecek, siyâsî müessese ve âlet olmayacak. Türk Hükümeti böyle bir şeyi sezerse

tard etmek hakkına hâizdir desin!.." dedim. Hepsini not edip kabul etti."

Bu sûretle Patrik ve müessese gitmeden ve pençemiz altında kalarak onu bütün imtiyaz ve kuvvetlerinden tecrid edip sıfır hâline getirmiş oldum. Zaten Anadolu Rumları gideceklerinden Patrikhâne'deki meclislerini teşkil edecek adette metropolit kalmayacak. Bu sûretle de dinî bir teşekkülü bile olmayacak. Mahvolmuş demektir.

Bu noktayı da buraya kaydedeyim: Bilmem hükümet şimdi buna dikkat edip meclislerini teşkil ettirmiyor mu? Yoksa Patrik yine eskisi gibi Amasya Metropolidi, Trabzon Metropolidi diye ilh. Mâlûm bir sûrette yoktan metropolitler tayin edip meclislerini teşkil ediyor mu? İşte benim gayretim ve gayem, yapılan muâhedenin ruhu budur. İşte bunlardan dolayı ki; İsmet'e bu sebeple sulhden sonra Lozan Muâhedesi'nin tatbiki için bir komisyon ihdasına mütemâdiyen ısrar etmiştim.

Burada Musul'u da isteyecektim. Fakat Musul işi halledilmiş bulunuyordu. [241] Nikolson sevinerek gitti. Ben de o gece o kadar sevindim ki artık tamamiyle istikbale eminim. Emin adımlarla yürüyeceğim. Çünkü İngilizler harb etmiyorlar. Tüm muallâktaki şeyleri de hallettim.

Ertesi günü sabahleyin, erken ben yatakta iken Nikolson telefonla: "Cevap aldınız mı?" dedi. "Hayır!..." dedim. Halbuki Ankara'ya yazmadık bile. Ankara'nın Patrik işinden haberi de yok. Gece İsmet'e Nikolson ile olan mükalemeyi söyledimdi. Nihayet öğlen üstü yine telefon etti. Yine sordu: "Hayır." dedim. Yanımda olan İsmet bana dedi ki: "Canım adamı çok üzme. Bitir. Evet, deyiver". dedim: "Güçlükle olunca kıymetli olur." Birkaç saat sonra yine telefon etti. Artık ziyade üzmiyeyim dedim. "Cevap geldi, muvafakat ettiler. Gürzon' söyleyiniz!.." dedim. Keyiflendi." [242]

Dr. Rıza Nur, İngilizler'in harb edemiyeceklerine dâir olan gerçe-

---

241 - Yanlıştır. Musul işi henüz halledilmiş değildi Umumî sûlhün kaderinden tefrik ile iki taraflı olarak bilâhare görüşülmesi kararlaşmıştı ki, bu mutlak kaybın il adımıydı.

242 - Dr. Rıza Nur - a.g.e. sh. 1106 vd.

ği böylesine açıkca ve selâhiyetli bir ağızdan öğrendikten ve İngiliz-ler'in Patrikhâne üzerindeki ısrar ve arzularının şiddetine şu sûretle vâkıf olduktan sonra bile bu tâviz mukabilinde istediği incir çekirdeği-ni doldurmaz neviden şeylerin kolaylıkla kabûl edildiğini anlatarak bunlarla iftihar etmektedir. Neydi bunlar. Vatanımızda yaşayan, onun nimetlerinden müslüman Türk Milleti'nden daha fazla istifade eden gayrı müslimlerin askerlik yapma işi, istimlâk işi vs. Patrikhâne gibi bir fesat yuvasını ibka eden **Dr. Rıza Nur** evvelce tahlil edilmiş oldu-ğu üzere O'nun "pençemiz altında" kalmasını esasen daha uygun gördüğünü de ifade etmekte, sâdece sırf dînî bir müessese hâline getirilmiş olmasını kâfi bir kâr saymaktadır. Zehî gaflet!..

Gelip geçecek Türk hükümetlerinin Patrikhane'ye bugün olduğu gibi resmî bir memurunu dahi sokamıyacağını, en küçük bir hareket karşısında hristiyâni bir taassupla aleyhimize propaganda yapılacağını düşünememektedir. O günden bugüne kadar cereyan eden hâdiselerin **Dr. Rıza Nur** ve O'nun gibi düşünenleri tekzip ettiğini ispat zımnında bir takım vukuâtı sayıp dökmek yerine, sâdece İstanbul Rumları'nın Patrikhâne aracılığıyla Kıbrıs'taki katliamlara gönderdikleri yardımla-ra ve bunları kontrol için Türk mâliye memurlarının Patrikhâne'ye so-kulmadığına dâir gazetelere kadar aksetmiş olan gerçeği hatırlatmakla iktifa edelim.

Dr. Rıza Nur, bir de "Ankara'nın Patrikhâne işin-den haberi yok" diyor. Bununla herhalde **M.Kemal**'i kastedi-yor. Yoksa Meclis'in hissiyatı buna dâir müzâkerelerde defaatle ortaya çıkmış bulunuyordu. Lozan'a üzerinde ittifak edilmiş bir takım temel esaslar tesbit edilmiş olarak gidilmediğinin bir ispatı da bu Patrikhâne mes'elesidir.

İsmet Paşa daha Türkiye'den hareket etmeden evvel başlamak üzere, çeşitli vesilelerle Patrikhâne hakkında Meclis'in hissiyatına muvâzî beyanatlar vermişti. Buna rağmen o da akşamki bir konuşma-nın âkıbetini takip için ertesi gün arka arkaya üç kere telefon eden **Ni-kolson**'a beklediği cevabın "Canım adamı çok üzme, bitir, evet, deyi-

ver" diyerek tâvize **Dr. Rıza Nur**'dan daha fazla taraftar olduğunu açığa vurmaktadır. Bu husus O'nun mâhut hâtıratında da görülmektedir. Nasıl başka türlü olabilir ki!... Evvelce zikredildiği üzere kendisi Ocakayı başlarında cereyan eden bu hâdiseden daha önce Patrikhâne'yi " b i r y ı l b a ş ı h e d i y e s i " olarak İstanbul'da ibka etmek vaadinde bulunmuştu.

Dr. Rıza Nur Anadolu'yu kadîm Rumlar'dan temizleyen ve gerçekte Lozan Muâhedenâmesi'nin mahdud sayıdaki müspet işlerinden biri olan " a h â l i m ü b â d e l e s i " ni de Patrikhâne mukabilindeki tâvizlerden biri sayarak bununla iftihar etmektedir. Halbuki buna dâir teklif bizden değil, Romanya delegesi **Nansen**'den geliyordu. Bu demekti ki; bunun için bir tâviz gerekmezdi. Müttefikler çoğu bizi arkadan hançerlemiş olan bu Rumlar'dan halkımızın zuhûr edecek ilk fırsatta " E r m e n i M e s ' e l e s i "nde olduğu gibi intikam alacağından korkuyorlardı. Bu yüzdendir ki, -ilerde anlatılacağı üzere- mübâdeleden istisna edilerek yerinde bırakılmış olan Rumlar'dan harb içinde ihâneti görülenlerin tecziyelerini bertaraf maksadıyla Lozan Muâhedenâmesi'nin ekleri arasında bir de " u m û m î a f p r o t o k o l ü " vücud bulacaktı.

Dr. Rıza Nur -talebi veçhile- Patrikhâne'nin eski imtiyazlarından tecrid edildiğine dâir karşı taraf beyanlarına temasla demektedir ki:

"Bütün işler yolunda oldu bitti. **Gürzon** da umûmî celsede Patrik hakkında: "Siyâsî ve idârî kuvvetlerden tecrid edildiğine ... ilh..." dâir beyanatta bulundu. Zabta geçti. " [243] demekte ve ilâve etmektedir.

"Patrik mes'elesini sahife 263'te **Gürzon** hikâye ediyor: "**Montanya**, halledemeyip hallini benden rica etmişti. illh... Okunmasını tav-...ye ederim. Bu nutukta **Gürzon** Patrikhâne'nin bütün idârî ve siyâsî ...k ve işlerinden tecrid edildiğini müttefikleri nâmına beyan etmiş-**İsmet Paşa** da premkeacte yapmıştı. (269*) ve Patrik İstanbul'da ...sın demişti. İşte bunlar Nikolson mülâkatı neticesidir. Gürzon "Pat-

243 - Dr. Rıza Nur -a.g.e. sh.1110-11

* Zabıt sayfa numarasıdır.

rik'in İstanbul'da bırakılmasının Konferansça büyük bir sevinç ile karşılandığı gibi bütün Dünya'da da büyük bir tesir yapacaktır" dedi.

Venizelos'un da canına minnet imiş. Madem ki Patrik'i bırakıyorlar, artık hiç bir güçlük kalmamıştır. " diyor (280**) Önce şiddetle müdâfaa ettiği Patrik'in siyâsî ve idârî hukukundan sevine sevine vazgeçmiştir. Hem geçmesin de **Gürzon** O'nu ne yapar görsün. Bu mes'ele ne tesirli bir iksir, bir deva-yı kel imiş. **Venizelos**'un büyük bir dikkat ve itina ile uzun uzun ibkasını müdâfaa ettiği Patrikhâne'nin imtiyazları kâğıttan bina gibi yıkılıp gitti. Patrikhâne ve Patrik basit bir hâne ve şahıs gibi kaldı. Patrik artık âdî bir papazdır. Şu muvaffakıyet gönlüme bir ferahlık ve genişlik vermiştir ki; ömrümü on yıl arttırmıştır diyebilirim. Eğer hükümetimiz, bu Patrikhâne işini iyi halledip nihâî tasviyeye varamazsa yine bu başımıza belâ olur." 244

Dr. Rıza Nur'un bütün iyimserliğine rağmen saklamadığı endişenin haklılığı o günden beri Patrikhane ile ilgili çeşitli hâdiselerle defaaletle su yüzüne çıkmıştır. Ayrıca bu tavırda bizi bütün Cihan'a karşı küçülten bir başka nokta da vardır:

Gelip geçen Türk hükümetlerinin hatta bunlar arasında " i s t i k l â l M a h k e m e l e r i " mârifetiyle memleket nüfûsuna nazaran tarihe bir leke olarak geçecek derecede kan dökmüş ihtilâl hükümetleri de dâhil olmak üzere hepsinin müşterek tutumunda " A v r u p a ' y a k a r ş ı k o r k u, O ' n a k e n d i n i b e ğ e n d i r m e k " gibi bir aşağılık duygusu tezâhür etmektedir. Şöyle ki, memlekette islâmî tedrisat yapacak hiç bir müessese bırakmayan, İslâm Hılâfeti'ni yıkarak, dînî müesseseler emrindeki vakıfları târumâr ederek müslümanların idaresini sırf kontrol için " D i y a n e t İ ş l e r i R e i s l i ğ i " derecesine indiren ve zaman zaman onu bir tapu kadastro umum müdürü seviyesinde gören hükümetler zuhur etmişken, 245 Ortodoksluğun Hılâfeti

---

** Zabit sayfa numarasıdır.

244 - **Dr. Rıza Nur**. a.g.e.

245 - 1967 yılında Dayenet İşleri Reisliği makamında oturan **İbrahim Elmalı** yurt dışında seyahatta bulunduğu bir sırada enti püften bir

demek olan Patrikhâne'nin yerinde kalması ve O'nunla birlikte hristiyanî tedrisat yapan "Heybeliada Papaz Rum Mektebi" gibi müesseselere dokunulmaması aramızdaki gayrimüslimlerin imtiyazlı durumuna red ve cerhi imkânsız bir delil teşkil etmektedir. Demek ki, bizim inkılâp sar'asına tutulmuş kabadayılarını gücü sâdece müslümanlara geçmiş, islâmî müesseseler târumâr edilirken, bütün bir, cemiyyeti yıkıp "lâdînî bir atmosferle" yeniden tesis etmek yolundaki bu insanlar için gayrımüslimler dokunulmaz ve imtiyazlı bir mevkide tutulmuştur. Vatanın sahipleri, O'nun kurtarılması için her evden birkaç şehid vermiş bulunan müslüman Türkler, basit bir mevlid merâsiminin âyin sayılmasıyla zulüm görürken inkılâbın hızlı devirlerinde bile, Rumlar İstanbul'un Ortaköy'ünde sokakları dînî âyin gulgulcleriyle doldurarak haç'ı suya atma merâsimlerine devam etmişlerdir!.. Heybeliada Ermeni Rum Papaz Mektebi'nde bütün Ortodoksluk âlemi için papaz yetiştirmekten, bu papazların diplomalarını intikam kapısı önünde vererek tarihî yeminlerine devam etmekten bir an bile vazgeçmemişlerdir. Müslüman din adamları câmi hâricinde hatta ezan okumak için çıktıkları minârelerde bile sarık takamaz, cüpbe giyemezlerken, Rumlar imtiyazlı olarak dinî kıyafetleriyle gezmiş ilgili kanun ve tatbikatından istisna edilmişlerdir. "Ekalliyetlerin Himayesi" serlevhalı bahiste görüleceği üzere Türkiye'de yaşayan gayrımüslimlere tanınan hakların müslüman Türk Milleti'nden esirgenmesi, Cumhuriyet tarihinin, Lozan'da atılan tâvizkâr adımların bir tezâhürü olarak ortaya çıkmış, korkunç bir yüz karasıdır.

Bu sûretle Patrikhâne mes'elesi Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde, Türk matbuâtında ve nihâyet Lozan'da uzun uzun görüşülüp konuşul-

---

sebeple azledilmiştil.. Bunu tenkid eden müslümanlara karşı devrin Başvekili **Süleyman Demirel:**

"- Bunda ne var Diyanet İşleri Reisi de Tapu Kadastro Umum Müdürü gibi bir devlet memurudur. Gerektiğinde azledilir." diyerek Cumhuriyet hükümetlerinin bu müesseseye bakışlarını gösteren tipik bir hissiyat ortaya koymuştur. Ama, aynı hükümetler, Patrikhâne'den içeriye - cinâyet işlense bile bir memurlarını sokamamakta ve Patriklerin tavırları üzerinde en küçük bir tarizkâr beyanda bulunamamaktadırlar.

masına rağmen Lozan Muâhedenâmesinde bir tek cümle ile dahi yer almamıştır.

Gerçekten Muâhedeyi başından sonuna kadar okuyanlar Patrikhâne'ye temas eden tek bir hükümle dahi karşılaşmazlar. Bu durumda sanki çok ehemmiyetsiz bir mes'ele imiş gibi gerektiğinde zabıtlardaki beyanlara istinad etmek mecburiyeti vardır.

Hiç olmazsa muâhede metninde Patrikhâne'nin tarihî imtiyazlarından mahrum bırakıldığına dâir sarih ifâdelere yer verilseydi, herhangi bir ihtilâf vukuunda tarafların karşılıklı hak ve vazifeleri belli olurdu. Rumlar, bugün hâlâ sıkıştıklarında " u h û d - i a t î k a " denilen eski anlaşmaları ileri sürmekte ve Fâtih tarafından verildiği bilinen imtiyazları kullanmaya devam etmektedirler. Ancak bu anlaşmalara istinad tek taraflı olarak gerçekleşmektedir. Zira Fâtih'in verdiği imtiyazlar, Patrikhâne'ye bir takım mükellefiyetler de yüklemektedir. Meselâ Patrik'in vatandaşlarımız arasından seçilme mecburiyeti veya Rum cemaati içinden ihânet edenlerin hükümete resmen haber verilmesi gibi.

Halbuki, 1930 yılında Yunanistan ile aramızda " İ k a m e t , T i c e r e t v e S e y r - i S e f â i n A n d l a ş m a s ı "[246] denilen bir andlaşma yapılmış ve bununla mübâdele edilmiş Rumların elinden iş gelir tüccar sınıfının Türk vatandaşı olmaksızın Türkiye'ye gelip çalışmalarına, ticaret yapmalarına, vergi ödemeden kazançlarını Yunanistan'a nakledilmelerine imkân verimiştir. Güyâ mütekabiliyet esası dairesinde verilmiş olan bu tâviz neticesinde mübâdil Rumlardan seçkin kırbin kişi geriye gelerek ticarî faaliyet göstermişlerdir. Bu anlaşma 1965 yılında, Kıbrıs hâdiselerinin uyandırmasıyla feshedildiğinde: vatandaşımız olmayan, kazançlarının büyük bir kısmını Patrikhâne aracılığıyla, daha fazla Türk kanı akıtmak için Kıbrıs'a gönderdikleri sabit olan bu kırkbinden ziyade Rum tüccarına makabil Yunanistanda bu andlaşmadan istifade etmiş bir tek Türk'ün mevcud olmadığı görülmüştür. Zehi gaflet!..

---

246 - Bu ahmakca anlaşmanın muhtevası ve tatbikatı hakkında daha fazla bilgi almak isteyenler "Yunan Mezâlimi" isimli eserimizin mahsus bölümüne bakabilirler.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DİĞER MÂNEVÎ KAYIPLAR

I - EKALLİYETLERE TANINAN İMTİYAZLAR

Lozan Kongresi başladığı zaman, Türkiye'de yaşayan Rum-Ermeni gibi gayrı müslim ekalliyetlerin Birinci Cihan Harbi'nden itibaren bizi arkadan hançerlemek sûretiyle icra ettikleri ihânetlerin hâtırâları taptaze idi. Bu bakımdan müttefikler onlara karşı sulhten sonra bir mukabelede bulunmamızdan korkuyorlar ve bu hususta emin olabilmek için, gerekli bir takım tedbirler ittihaz etmek istiyorlardı. Umduklarını elde edebilmek için de mümkün ve gerekli olandan çok fazlasını isteyerek işe başlamak yolunu tutmuşlardı.

Bu zihniyetin ortaya çıkardığı mes'elelerden biri de Ermeniler'e bir kısım toprağımızı vatan olarak verdirmek mes'elesiydi. Buna konferansın tâbiriyle "E r m e n i Y u r d u M e s ' e l e s i" deniliyordu. Bu hususta netice alamıyacaklarını bile bile tahmin ve tasavvurun fevkinde bir direnme gösterdiler. Böylece zaten elde edemiyeceklerini bildikleri bu taleptan vazgeçmiş gibi görünerek, diğer taleplerini garantilemek gayesi güdüyorlardı. Lozan zabıtnâmeleri okunduğu zaman bilhassa İkinci Murahhas **Dr. Rıza Nur Bey**'in Ermeni mes'elesindeki canhı-

raş mukavemeti açıkça görülmektedir. Esasen Ermeni mes'elesi daha Birinci Cihan Harbi nihâyetinde fiilen kapanıp bitmişti. Rus ordularının 1917 Bolşevik İhtilâli neticesinde işgâl ettikleri Karadeniz sâhilleriyle Doğu vilâyetlerimizden çekilip gitmeleri neticesinde himâyesiz kalmış olan Ermeni çeteleri de, kısmen Rusya'ya ve kısmen de Suriye, Beyrut ve Ürdün gibi Güney ülkelere dağılmışlardı.

Müttefikler, asıl matlûpları olan tâvizleri bizden koparabilmek için "e k a l l i y e t" yani azınlık tâbirinin şumûlünü bin yıldan beri herşeyimiz kendileriyle müşterek olan bazı müslüman gruplara da teşmil ediyorlardı. Bu hususu **Dr. Rıza Nur** hâtırâtında şöyle nakletmektedir:

"Frenkler bizde ekalliyet diye üç nevi biliyorlar: Irkça ekalliyet, dilce ekalliyet, dince ekalliyet. Bu bizim için gayet vahîm bir şey, büyük bir tehlike. Aleyhimize olunca şu adamlar ne derin ve ne iyi düşünüyorlar... Irk tâbiriyle çerkez, abaza, boşnak, kürt ilh... yı Rum ve Ermeninin yanına koyacaklar. Dil tâbiri ile müslüman olup başka dil konuşanları da ekalliyet yapacaklar. Din tâbiriyle hâlis Türk olan iki milyon kızılbaşı da ekalliyet yapacaklar. Yani bizi hallaç pamuğu gibi dağıtıp atacaklar. Bu taksimi işittiğim vakit tüylerim ürperdi. Kıllarım sanki birer kazık oldu. Bilekleri sıvadım. Bütün kuvvetimi bu tâbirleri kaldırmağa verdim. Pek uğraştım. Pek müşkilât ile fakat kaldırdım"[247]

. . . .

"... Bunu diğer Sırp delegesi celsede resmen söyledi: "Sizin bizden alacağınız yoktur. Bizde Türk yoktur. Anadolu'da ellibin boşnak vardır. Onlar boşnak ama, ırkça Sırp'tır" Nereden nereye... Rum, Ermeni, Kürt pekiyi ama, şimdiye kadar boşnak hayalimden bile geçmemişti. Bin tehlike altındayız. Ecnebî devletler işte böyle bizim ciğerimize pençe atıyorlar. Biraz daha gayret ederlerse Türkiye'deki karıncaları da ekalliyet yapacaklar. Bu ecnebi unsur bir belâ ve mikroptur. Bunları ve keza Kürtler'i devamlı bir temsil plânı ile ayrı bir dil ve ırktan tecrid etmelidir.."[248]

---

247 - **Dr. Rıza Nur**, a.g. e. sh. 1044
248 - **Bkz. Dr. Rıza Nur** - a.g.e. sh. 1045

Dr. Rıza Nur, bu mes'elede de, ihtimâl tarihle uğraşmış olmaktan doğan bir selâhiyetle -gayet mukni cevaplar vermiş ve Lozan zabıtlarında açıkça görüldüğü üzere bilhassa kürtlerin din, kültür ve ırkça bizden ayrı telâkki edilmesi imkânsız bulunduğu gerçeğini sert bir dille ve gayet muknî delillerle ortaya koymuştur.

Bize ihânet etmiş olan gayrı müslim ekalliyetlerin sulhten sonra cezalandırılmalarından korkulması neticesidir ki, işgâl sıralarında İstanbul'da bulunmuş ve bu mes'ele ile ilgilenmiş olan Romanya delegesi **Nansen**'in teklifiyle bir kısım ahâlinin Türkiye-Yunanistan arasında karşılıklı olarak mübâdelesi gerçekleştirilmiştir. Vatanımızın asıl gövdesini teşkil eden Anadol'nun hâin ve bize yabancı Rum unsurundan temizlenmesini temin eden bu karar, Lozan'ın mahdud muvaffakiyetlerinden biri olarak gerçekleşmişse de bunda da bir hata yapılmış, İstanbul Rumları'yla Batı Trakya Türkleri mütekabilen yerlerinde bırakılmışlardır. Bundaki yanlış, Batı Trakya Türkleri'nin kaahir ekseriyetle köylü ve çiftçi olmalarına mukabil, İstanbul Rumları'nın tamamının ticaret erbabı bulunmalarındaki dengesizliği dikkate almamaktır. Bu iki unsurun ikdisâdî hayattaki müessiriyetleri arasında mevcud olan dengesizlik Rumlar lehine idi ki, hâlâ da böyledir.

Diğer taraftan "e t a b l i" yani bir yerde oturmuş olmak keyfiyetini ifade eden basit bir vesikaya istinad ettirilen bu yerinde bırakmak keyfiyeti de, pek çok suistimâl edilmiştir. Anadolu' nun bazı büyük şehirlerindeki tüccar Rumlar da İstanbullu olduklarına dâir kendi makamlarınca tanzim edilmiş etabli vesikası uydurarak kendilerinin mübâdeleden istisna edilmelerini sağlamışlardır.

Müttefiklerin gayrı müslim ekalliyeti (Rum, Ermeni, Yahudi) bir takım imtiyazlarla techiz etme yanında, en tabiî külfetlerden de berî' kılma hususunda gayret sarfettikleri ikinci komisyonun zabıtlarında açıkca görülmektedir. Bunların başında, onları askerlik külfetinden muaf tutmak gayreti gelir. Bunu yine çetin bir mücâdele ile bertaraf

etmiş olan **Dr. Rıza Nur** şöyle demektedir:

"Bir aralık hiç olmazsa Hristiyanların askerlikte müstakil taburları olmasını, biraz sonra da geri hizmette kullanılmasını teklif ettiler. Benim zorum: Behemehâl asker olmalılar ve istenilen yerde kullanılmalılar. Bunda kararlıyım. Israrımın sebebi şu: Türkler askere gidiyor, dükkânını kapatıyor, Hristiyan ise, kalıp zengin oluyor. Türk karısının koynunda kalamıyor. Çocuk yapamıyor, Hristiyan yapıyor. Türk harpte kırılıyor, Rum kırılmıyor, çoğalıyorlar. Türkiye'nin çok yerinde eskiden Rum yok veya çok az iken bu sûretle çoğalmışlardır. Beni nihâyet celsede fenâ sıkıştırdılar. Ben de resmen söyledim. Hem cevap bulamadılar, hem de çocuk yapma mes'elesine güldüler. Kezâ Rum ve Ermeni askerlikten pek korkuyorlar. Hele Harb-i Umûmî de yapılan amele taburları gözlerini pek yıldırmış. Demek askerlik olursa, gençler askerlik çağına gelince Yunanistan'a kaçacaklar. Yirmiden yukardaki yaşlılar da ecelleriyle öle öle bitecekler. Demek kur'a yaşı Hristiyanlar için bir hendektir. Bu sûretle mübâdele ile atacağımız hristiyanları da otuz yılda her yıl safra döker gibi dökeceğiz. Kırk elli yıl içinde, bu askerlik onları bitirecektir. Bu hesabı yapıyorum. Bu sebeple bu nokta üzerinde tutundum durdum. Asla sarsılmadım. Beni yerimden sökemediler ve nihâyet muvaffak oldum. Hakikaten sulhten sonraki beş yıllık pratik askerlik çağına gelen Rum, Ermeni ve Yahudiler'in ekseriyetle kaçtıklarını gösterdi. Bir asker kaçağı da tabiî ceza korkusuyla bir daha dönemiyor.. Bin şükür!. Bu muvaffakıyetimden pek memnunum!."[249]

Evet **Dr. Rıza Nur**, bu uğraşmasıyla Rum, Ermeni ve Yahudiler'e bir imtiyaz olarak askerlik muâfiyeti hakkı tanınması gibi bir imtiyazı bertaraf etti. Lâkin bertaraf edemediği yahud etmek istemediği nice imtiyazlar bu gayrı müslim ekalliyete tanındı.

Gerçekten Türkiye'de, **Dr. Rıza Nur**'un vâkî itirazları üzerine "e k a l l i y e t" tâbiri sırf gayrı müslim Türk teb'asına inhisar ettirildikten

249 - **Dr. Rıza Nur.** a.g.e. Sh. 1049-50

sonra bunlara vatanın asıl sâhibi olan müslüman Türkler'e bugün bile hâlâ tanınmamış olan öyle imtiyazlar verilmiştir ki, bunlar gayrı müslim ekalliyeti Türkiye'de "i m t i y a z l ı b i r s ı n ı f" hâline getirmiştir.

Gerçekten Lozan Muâhedenâmesi'nin otuzyedinci maddesinde başlayıp kırkbeşinci maddesinde nihâyet bulan "E k a l l i y e t l e r i n H i m â y e s i" serlevhalı Üçüncü Fasıl dikkatle incelendiğinde, bu tesbitimizin doğruluğu açıkça görülür. Bunları şöylece sıralayabiliriz:

A) Din Hürriyeti

Lozan Konferansı açıldığı sırada Türkiye'de İslâm hususu esas alınmak sûretiyle vücûda getirilmiş olan "M e c e l l e"[250] tatbik olunmaktaydı. Bu bir nevî medenî kanun demekti. Türkiye'de yaşayan gayrı müslim ekalliyetlerin de Türk vatandaşı olarak buna tabi olmaları gere-

---

250 - İslâm hukukunun metodu kazûistiktir. Bu her ihtimâle göre bir hüküm koyarak tatbikatı bu sûretle vücûd bulan içtihatlarla yürütmekten ibaret bir sistemdir. Bunun için tatbikatçının âlim olması gerekir. Çünkü, sonsuz olan ihtimâller karşısında vukua gelen içtihatlar eskilerin "bahr-i bî pâyân" dedikleri okyanus gibi uçsuz bucaksız bir genişlik arzeder. Bundan dolayı hâdiseyi tesbitle mükellef olan kadı, ihtilâfı şahıslardan tecrid eden bir formülle müftüden hüküm sorar. Ömrünü tatbikat yerine bu ilmin nazariyatıyla geçiren müftü, bu uçsuz bucaksız içtihadlar içinden kendisine arzedilen ihtilâfa en uygun olanı bulup çıkararak hükmü te'sis eder.

Vaktaki, bu kadar güç olan bir ilmî faaliyete kifâyet edecek âlim fıkdanı (yokluğu) zuhur etmiş, işte o zaman tatbikatçı hâkimin elinde Batı hukuklarında olduğu gibi bir **"kanun metni"** bulunması lüzûmu kabul edilmiştir. Daha o gün şu ihtiyaç karşısında, **"Napolyon Kodu"** denilen Fransız Medenî Kanunu'nu aynen tercüme edip

kirdi. Lâkin müttefikler hristiyan olan bir unsurun islâmî bir kanuna tâbi olmasını -haklı olarak- arzu etmiyor ve bunlara dinlerine göre bir kanun yapılması hususunu bizimkilere teklif edip duruyorlardı.

Bu hususta kraldan kralcı bir üslûpla batılı zihniyet taşıyan Türk murahhaslarının sulhten sonra İslâm Hukuku'nun tatbikattan kaldırılacağı, Avrupa medenî kanunlarından birinin kabûl edileceği, bundan dolayı da Hristiyanlar için ayrı bir kanunun yapılmasını istemeye mahâl olmadığı yolundaki beyanları inandırıcı olmuyordu. Nasıl olsun ki!.. Bir avuç hristiyana, onun inancına aykırılığı yönünden İslâm kanununu tatbik etmenin gayrı tabiiliğini, insan haklarına aykırılığını kabûl edip

almak isteyen batıcı ricâle karşı müthiş bir mukavemet gösteren **Ahmed Cevded Paşa** bir hey'et hâlinde ve yıllarca çalışarak **"Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye"** denilen kanun metnini vücûda getirmiştir. Kısaca **"Mecelle"** diye anılan bu kanunun vücûda getirilmesi de bir inkılâp olmakla beraber, kaideler Hanefi Fıkhı esas alınmak sîretiyle, eski müçtehidlerin günümüze en uygun içtihadlarından derlediği için bir mahzuru yoktur. Lâkin yine İslâm hukuku kaynaklarına bağlı kalmak şartıyla değişen zaman muvâcehesinde tâdilâta tâbi tutulmak lâzım gelirken, 1926 yılında bunun yürürlükten kaldırılması ve bayrağı haç olan, İsviçre'nin lebâleb hristiyânî hükümlerle dolu bulunan İsviçre Kanûn-i Medenîsi'nin hiç bir tâdilâta tâbi tutulmaksızın kabûl edilip müslümanlara tatbik edilmesindeki insafsızlık yeryüzünde başka bir tek emsâli bulunmayan dehşetli bir zulümdür. Böyle bir tavrı havsalasına sığdıramayan Batılılar, gayrimüslimler için ayrı ve onların kendi dinlerine uygun bir kanûn yapılması hususundaki ısrarlarına devam etmiş ve bunu kabûl ettirerek muâhede metnine yazdırmışlardır. Bizimkiler de tabiî insan haklarına uygun saydıkları şu gerçeği, müslümanları hristiyan

yüzde doksan sekizi müslüman olan ahâliye hristiyan kaanununu alıp tatbik edeceklerine inanmak müttefiklerce imkânsız görülüyordu. Bir avuç gayrı müslime karşı gösterilen bu insaf ve müsamahanın ülkenin asıl sahiplerinden esirgeneceğini, müslümanlara hristiyan kanunlarını tatbikiyle doğacak olan korkunç zulüm ve tahakkümün milletçe de -hiç ses çıkarılmadan-hazmedilebileceğini kim nasıl düşünebilirdi?!

Gerçekten **Dr. Rıza Nur**, bizim tarafın bu sûretle Avrupa'ya tâbi olma hisleriyle dolu bulunduğunu şu satırlarıyla açıkça ifâde etmektedir:

"Bunlar zaten eskiden beri Avrupa'nın ve hristiyanların en mühim dâvâsı: Sizin kanunlarınız dindir. Dininiz müslüman. Müslümanlık ile hristiyanları idâre edemezsiniz"der. Bunda tabiî hakları var. Vâkıa Avrupa kanunlarında da kısmen Hristiyanlık te'sir ve ahkâmı varsa da bizimkine nisbetle haddi asgarîdedir. Bakıyorum, yine bu esas üzerine hareket ediyorlar. Ben daha evvelden ağızlarını tıkamak için Türkiye'nin dinle hükümeti ayırıp lâik devlet olacağını bir kanûn-î medenî yapacağını, ve bunu da bu esas üzerine pek yakında yapacağını ve Avrupa'dan aynen alacağını söylüyorum. Zaten Pâdişahlığı lâğvederken takririme bu esası da sokuşturuvermiştim. Din ve Hılâfet'i devletten ayırmıştım."[251]

Bizim sûkomisyonda (tâli komisyon) Hristiyanların evlenme, miras işleri v.s. hakkında Yunanlılar ve diğerleri kıyamet koparıyorlar. Ben bunlara Avrupa Kanun-i Medenisini aynen tatbik etmek üzere olduğumuzu söyliyerek cevap veriyorum."[252]

Bu sûretle ortaya çıkan tâvizlerin bir numaralısı "d i n h ü r r i y e t i"dir. Bunu gayri tabiî addetmiyoruz. Gayrı tabiî olan lâik Türkiye'de

---

kanûnuna tâbi kılmaya sıra gelince unutuvermişlerdir!...

251 - **Dr. Rıza Nur.** a.g.e. sh. 1046

252 - **Dr. Rıza Nur.** a.g.e 1056

lâikliğe aykırı olduğu yolundaki bir düşünce ile pek çok dinî (islâmi) davranışa imkân bahşedilmezken gayrı müslimlere sıra gelince onların aksine istisnâî imtiyazlarca techiz edilmeleridir.

Lozan Muâhedenâmesi'nin otuz yedinci maddesine göre, gayrımüslimlere tanınmış olan hakları tanzim eden maddelerde yer alan hükümlerin Türkiye tarafından "k a v â n i n - i a s l i y e" yani temel kanunlar sûretinde tanınacağı ve bunları değiştirecek veya bunlara üstünlük ifâdesi taşıyacak hiçbir kanûnî veya resmî muâmelenin icrâ edilmiyeceği hususu da karara bağlanmış ve Türkiye böyle bir taahhüd altına girmiştir. O derecede ki, bu maddeye göre anayasasını bile değiştirebilen Türkiye, gayrımüslimlere tanınmış olan ve muâhedenin otuziki ilâ kırkdördüncü maddelerinde yer alan hükümleri değiştiremez!..

Diğer taraftan gayrımüslimler o zamanın "B i r l e ş m i ş M i l l e t l e r"i demek olan ve Cenevre'de faaliyet gösteren "C e m i y e t - i A k v a m"ın himâye ve kontrolü altına konulmuşlardır. Herhangi bir ihtilâf vukuunda mes'ele Cemiyet-i Akvam'da müşterek bir komisyonca halledilecektir. (Madde 42).

Gayrımüslim ekalliyeti "C e m i y e t - i A k v a m"ın kefâleti altına koymakla (Madde 44) bize karşı izhar edilmiş olan güvensizlik, bir de müeyyide ile teyid olunmuştur. Buna göre "C e m i y e t - i A k v a m M e c l i s i i c â b - ı h â l e g ö r e m ü n â s i p v e m ü e s s i r t e l â k k i e d i l e b i l e c e k b i r s û r e t - i h a r e k e t i t t i h a z v e t a l i m a t î t â e d e b i l e c e ğ i" hususu da (Madde 44) sarahaten zikredilmiştir. Üstelik de böyle her türlü tefsire müsâid bir tehdidle, bu ahkâmın yürütülmesi sağlanmıştır. Yalnız din hürriyeti hakkında değil, gayrımüslim ekalliyetlere tanınan bütün haklar da bu esaslar cârî olacaktır!.. Peki ne idi bu imtiyazlar?!.. Din hürriyetinden başlıyarak bunları kısa kısa izah edelim:

a) Türk Hükümeti gayrımüslim ekalliyetlerin "a h k â m - ı ş a h s i y y e" denilen mîras, evlenme-boşanma gibi hususlarda kendi din ve örflerine göre vücûda getirilecek bir kanuna tâbi' olacaklarını kabûl etmiştir. Ne zaman ki; İsviçre Kanûn-î Medenîsi sırf o günkü Adliye ve-

kilinin İsviçre'de okumuş olmasından ve binnetice bu kanunu bilmesinden dolayı alelacele tercih edilip Fransızca bilen meb'uslara beşer onar sayfası dağıtılarak[253] tercüme edilip tatbik mevkiine konulmuş, bilhas-

---

253 Bu öylesine garip bir hâdisedir ki; selim muhâkeme ve ilmî gerçekler önünde müdâfaası imkânsızdır. Bir kere, müslümana bir hristiyan kanunun tatbikteki garâbet ve zulüm bir hristiyanın vicdanına bile sığmaz! Din karşısında iddia olunduğu gibi tarafsız yani gerçekten lâik olan bir kimse dahi, bunu ne tecviz ne de izah edebilir.

Diğer taraftan böylesine alelacele tercüme, esas metinde aslı aynı olan bir kelimeye muhtelif kimsenin yaptığı parça parça tercümelerde de ayrı ayrı manalar verilmiş ve bunların birleştirilmesiyle meydana gelen metinde, bundan da fiilî bir karışıklık ortaya çıkmıştır. Tatbikattaki aksaklıklar ve bunları gidermek maksadıyla tesis edilen ve büyük bir yekûn tutan ictihadlar şu hükmümüzün doğruluğuna kâfi bir delildir.

Resmî nikâh dışında dinî ve tarihî alışkanlıklarla ikinci evlililkten doğan çocukların nesebini tashih için ikide bir mecbûren çıkarılmakta olan **"evlilik dışı doğmuş çocukların tesciline dâir kanunlar"** da şu iddiamızın isbatına medar olacak dinî delillerden biridir. Bu kanunun müslümanların inançlarına aykırı pek çok hüküm ihtiva ettiği ve buna rağmen müslümanlara cebren tatbik edildiği hususunu ispat için gerekli olan bir tafsilâttan sarfınazar ediyoruz. Sâdece nikâh ile ilgili teknik bir mes'ele olarak şâhidlerin durumunu hatırlatalım. Şahid diye bir sandalyeye iki kadın oturtmak gerekmez mi? diğer taraftan bu medenî (!) kanun sayesinde müslümanlara dinen yasak olan **"süt kardeşleriyle evlenme"** keyfiyeti mübah kılınmıştır. Kısacası bu kanunun müslümanlara tatbikinin tabiî hukuk kaideleri ve insan haklarına aykırılığı üzerinde cildler teşkil edecek derecede söz söylemek kabildir.

sa Rumlar cemaat mensuplarından yüzlerce insanın imzasını ihtivâ eden bir muhtıra ile Türk hükümetine mürâcaat ederek bu hakkı kullanmıyacaklarını bildirmişlerdir. Bunda, bir hristiyan kanunu aynen tercüme edilerek tatbik mevkiine konulduğu cihetle, kendileri için ayrıca bir kanun yapılmasına lüzûm kalmadığını beyan etmişlerdir.

Yunanistan şu kadar makûl ve mantıkî olan bir hareketi, Cemiyet-i Akvam Meclisi'ne götürmüş ve Türkiye'nin Rum Cemaati'nden bu ferâgatı, baskı ile elde ettiği yolunda itirazda bulunmuştur. Alâkalı meclis Rum Cemaati mümessillerini de dinledikten sonra, Yunan talebini haksız bulduğunu beyan etmiştir.

b) Lozan Konferansı sırasında resmî tatil cuma günü idi. Pazar ise iş günüydü. Halbuki bir gayrımüslim pazar günü mahkemeye dâvet olunabilir, bir resmî muâmeleyi meselâ bir itirazı yapmaya mecbur kalabilir veya bir tebligâtı kabûl etmek mevkiinde bulunabilirdi. Bundan dolayı muâhedeye konulan husûsî bir madde ile (Madde 43) bu mükellefiyetler bertaraf edilmiştir. Yani bir gayrımüslimin pazar günü dâvet olunduğu mahkemeye gitmemekten, gerekli bir resmî muameleyi icra etmemekten veya bir tebligatı kabûl etmemekten dolayı hiç bir hakkı sâkıt olmaz. Zira pazar, onların dinî günüdür. İbâdetle meşgul olmak haklarıdır.

Yine soralım: Şunu kabul ve imza edenlerin, cuma gününü iş günü hâline getirirken acaba insaf ve vicdanları nerede idi?!.

c) Gayrımüslimlerin inançlarının korunmasındaki hassasiyete bakınız ki, fiiliyatta müslümanları bağlayan bir çok kanun Lozan, hükümlerine göre onlar için geçerli sayılmamıştır. Meselâ bir müslüman din adamı sarığı ve cübbesiyle sokağa çıkamazken hristiyan papazlar sokaklarda âyindeki kıyafetleriyle dolaşırlar ve hatta âyinlerini kendi örf âdet ve inançları gerektiriyorsa sokakta da icra edebilirler. Her yıl İstanbul'un Ortaköy'ünde "h a ç ı s u y a a t m a â y i n i" yapan Rumlar papazları ve râhibeleriyle kıyafet kanununa tâbi olmaksızın faaliyetlerini icra ederler.

d) Gayrımüslim ekalliyetler kendilerinin inandıkları dînî hükümlere uymayan veya dînî âyinlerini ihlâl eden herhangi bir muâmelenin îfasına mecbûr tutulamazlar. "B u b e n i m d î n i m e u y m a z!.." dedikleri anda herhangi bir kanûnî mükellefiyeti bertaraf edebilirler. (Madde 43)

e) Türk hükümeti gayrımüslim ekalliyetlerin o anda mevcûd olan vakıflarına, dînî ve hayrî müesseselerine her türlü kolaylığı gösterirken yenilerinin açılmasına mâni olmıyacak ve bu kabil hususlarda gerekli kolaylıkları göstermekten ictinâb etmiyecektir. Bu gibi müesseselere devlet bütçesi, belediye ve sâir bütçeler tarafından terbiye, din ve hayır işleri maksadıyla ayrılan paradan bu ekalliyetlere de muhakkak bir miktar verecektir. (Madda 41)

B - Lisan Hürriyeti

Türkiye'de Türkçeden gayrı bir lisan konuşan gayrımüslim ekalliyetin kendilerine mahsus mekteplerde bu lisan ile tedrisat yapmalarına mânî olunamıyacaktır. (Madde 41)

Bu hususta o kadar ileri gidilmişti ki; otuzdokuzuncu maddenin son fıkrasında "l i s a n - ı r e s m î m e v c û d o l m a k l a b e r a b e r T ü r k ç e ' d e n g a y r ı l i s a n i l e m ü t e k e l l i m o l a n T ü r k t e b ' a s ı n a m e h â k i m h u z u r u n d a k e n d i l i s a n l a r ı n ı ş i f â h î s û r e t t e i s t i m a l e d e b i l m e l e r i z ı m n ı n d a t e s h i l â t - ı m ü n â s i b e i b r â z o l u n a c a k t ı r !" fıkrasına yer verilmişti. Buna istinaden bir gayrımüslim Türkçe bilse bile ki, Türkiye'de yaşadığına nazaran bu aslıdır, mahkeme huzurunda Türkçe konuşmaya mecbûr değildir. Sade bu kadar olsa. Türk hükümeti Türkçe konuşmak istemeyen bir gayrımüslimin mahkeme huzurunda ifâde-i meram edebilmesi için "t e s h i l â t - ı m ü n â s i b e" yani gerekli olan kolaylıkları göstermeye mecburdur. Meselâ ter-

cüman bulunduracak ki, adam Türkçe bildiği halde Rumca konuşabilsin!...

Nitekim, Patrik **Atinagoras** kırk seneden ziyade Türkiye'de yaşamış ve binnetice ana dili gibi Türkçe bildiği halde dâvet olunduğu Yassıada Mahkemesi'nde 6-7 Eylül hâdiseleri dolayısıyla ve şâhid sıfatıyla ifâde verirken, Rumca konuşmuş, hükümet de resmen tercüman tayin ederek bu maddenin icabını yerine getirmiştir.

Türkiye'de yaşayan gayrımüslim ekalliyet, kendi lisanı ile istediği gibi neşriyat yapabilir. Gazete kitap v.s. çıkarabilir. Bunda birşey yok, diyelim fakat ya lâtin asıllı yeni Türk alfabesine bağlı kalma mecbûriyeti!. İşte bu gayrı müslim ekalliyete geçmez!. Yahudiler ibranî yazısını, Ermeniler lâtin alfabesiyle alâkası olmayan kargacık burgacık yazılarını, Yunanlılar da Rum Alfabesi'ni kullanarak gazete çıkarmaya devam ederler. Ama müslümanlar Türkçe bir kelimeyi İslâm harfleriyle yazsalar, ceza kanununun mahsus maddesi harekete geçer. Bu sûretle anlaşılmaktadır ki; gayrımüslim ekalliyete tanınmış olan bu haklar, aslında tabiî hududu aşmış ve açıkca bir imtiyaz hâline gelmiştir. Diğer taraftan bu hürriyet açıkca zikredilmiş olmamakla beraber fiiliyatta yazı hürriyetini de beraberinde getirmiş ve bu da Türkler'in sahip olmadığı bir hak olarak çirkin bir imtiyaz teşkil etmiştir!..

C - Sâir Hürriyetler

Gayrımüslimler bu zikrettiğimiz hürriyetler dışında Türk vatandaşlarının sâhib oldukları bütün hürriyetleri hâizdirler. (Madde 39) Ancak bu hürriyetlerin korunması hususunda bize emniyyet edilmemiş ve Cemiyet-i Akvam'ın kefâleti (Madde 44) altına alınmışlardır. Fazladan olarak gayrımüslimlere "t a a l l û k e t t i ğ i n i s b e t t e" (Madde 44) bu hürriyetlerin "b e y n e l m i l e l m e n f a a t i h â i z t a a h h ü d l e r" teşkil ettikleri hükmüne yer verilmiştir. Bunun manâsı açık-

tır. Türkiye'de bir hak ve hürriyet müslümana taallûk ettikçe, Türk hükümeti onun üzerinde re'sen ve dilediği gibi oynamak selâhiyetini hâiz bulunduğu halde, eğer gayrımüslimin hukukuna taallûk ediyorsa, hükümetin eli kolu bağlıdır. Çünkü bu husus, Dünya milletlerini alâkadar eden bir garantiye rabtolunmuştur. Türkiye, kendi öz halkından esirgediği bu hak ve hürriyetleri Lozan'da kime, hangi topluluğa vermiştir?!.. Yediden yetmişe ihânet etmiş, düşmanla işbirliği yapmış ve bizi arkadan hançerlemiş bulunan bir avuç insana değil mi?!. Bu topluluğu Türk istiklâlini gölgeleyecek şekilde böylesine imtiyazlarla techiz ettikten sonra, "i m t i y a z s ı z s ı n ı f s ı z b i r m i l l e t i z!.." sloganlarıyla cumhuriyet bayramlarının sakîm muhtevâsına güyâ renk katmış ve Türk çocuklarını aldatmış olan insanlar hakkında geleceğin tarihçisi acaba nasıl bir hüküm verecektir. Elbette bu hükmü verirken yarım yüzyıldan beri yürütülen âdî bir propagandanın dalkavuk vâyesi mahsullerini, elinin tersiyle bir kenara itecektir!.

Ekalliyetlerin himâyesine müteallik faslın son maddesinde (Madde 45) Türkiye'de yaşayan gayrımüslimlere tanınmış olan hakların mütekabilen Batı Trakya'da yerinde bırakılmış bulunan Türkler hakkında da aynen carî olacağı hükmüne yer verilmiş olmasına rağmen, Lozan'dan sonraki tatbikatın ne fâciaları ihtivâ ettiğini ve şu hükmün aslâ işlemediğini görmek için bu eserin İkinci Cildinde yer alan "**B a t ı T r a k y a**" faslına bir göz atmak yeter.

Türkiye'de yaşayan bu hâin gayrımüslim topluluk için yukarıda sıralanmış imtiyazları koparacağına inanmayan bilâkis onların sulhden sonra -tabiî olarak- tarafımızdan cezalandırılacağını düşünen müttefikler bunu önlemek için ortaya bir afv mes'e'lesi atmışlar ve bizimkiler de bunu kabul eylemişlerdir. Ancak aftan kendi şahsî rakipleri olan ve sırf ictihad farkından dolayı **M. Kemal** ve arkadaşlarına karşı çıkmış bulunan kimseleri "Y ü z e l l i l i k" diyerek istisnâ etmişlerdir. Böylece de aynı suçu işlemiş kabul olunan insanlar arasında müslim- gayrımüs-

lim tefrikine yer verilerek, gayrımüslimler afvedilirken müslümanların - hatta çoğunun hiç bir suçu mevcud olmadığı halde- tecziyesi yoluna gitmişlerdir. Bu hususlaki haksızlık ve gayrımüslimlere mâtuf imtiyazın anlaşılabilmesi için şimdi size biraz da bu "Y ü z e l l i l i k l e r M e s ' e l e s i"n den bahsedelim: Aslında bu da gayrı müslimlere âid imtiyazlı muâmelelerden biri olduğu halde, müstakillen incelenmeye değer bir mâhiyet ve genişliktedir. Bundan dolayı ayrıca arzını uygun buluyoruz.

II - YÜZELLİLİKLER MES'ELESİ

Lozan Konferansı'nda mevzuubahs olan mes'elelerden biri de Türk-Yunan Harbi esnasında ve daha önce işlenmiş suçlardan dolayı cezâî tâkibâtı bertaraf etmek üzere bir umûmî afv çıkarılması hususu idi. Bu Müttefikler ve bilhassa Yunanlılar için fevkal'âde bir ehemmiyeti hâizdi.. Çünkü kendilerinin tahrik ve teşvikleri ile hareket etmiş olan yerli Rumlar'ın icra etmiş oldukları cinâyet ve ihânetlerin hesabının sorulmasından endişe ediyorlardı. Bu da gâyet tabiî idi. Hangi devlet olursa olsun; düşmanla işbirliği etmiş ve bunun neticesinde harb kaanun ve kaidelerine mugâyir bir sûrette çeşitli soygun ve casusluklar icra etmiş olanları elbette afvetmezdi.

Lâkin Lozan'da ortaya çıkan durum, bu normal mantıkla kaabil-i izah değildi. Zira bizimkiler tüyler ürpertici cinâyet ve kundaklamaların mes'ûlü olan yerli Rumları afvetmeye âmâde oldukları halde, ictihad farklılıkları sebebiyle kendilerine muhâlif kalanları "v a t a n h â i n i" damgasıyla yaftalayarak mutlaka cezalandırmak istiyorlardı. Ancak bu gerçeği açıkça nasıl ifâde edebilirlerdi?!... Etseler de işin, hukuk, mantık ve hakkaniyete mugâyereti bir yana, bu, nasıl formülleştirilecek ve "a f v - ı u m û m î p r o t o k o l ü" ne ne aksettirilecekti?.. Buradan bir kargaşalık doğdu.

Nitekim, Türk Murahhas Hey'eti tarafından takdim edilmiş olan

"a f v - ı u m û m î p r o j e s i" nde [254] bu durum mütekabiliyet esası üzerine bina edilmiş ve Türkiye' de "m ü s l ü m a n l a r" müttefiklerin ülkelerinde de "gayr-ı müslimler"in istisna edilmeleri teklifine yer verilmiştir. Şayân-ı hayrettir ki, bu teklifin müttefiklerce reddi üzerine bizimkiler, sırf "m ü s l ü m a n l a r"ın afv dışında bırakılması gibi, utanılacak bir görüşü ileri sürmüşlerdir.

Lozan zabıtlarına bakıldığında bu "m ü t e k a b i l i y e t" in bizimkiler tarafından, şahsî muhâliflerini hâriçte bırakabilmek için başvurulmuş bir taktikten ibâret olduğu anlaşılmaktadır. Zira **Dr. Rıza Nûr**'un celsede söylediği sözler; bu gerçeği açıkça ortaya koymak üzere zabıtta şu sûretle yer almıştır:

"...Diğer taraftan müslümanların afv-ı umûmî 'den hâriç tutulmalarına lüzum gördü. Türkiye hükümeti vatanlarına hıyânet edenlerin afvını kabûl edemez, dedi. [255]

Daha sonra bu "h ı y â n e t"in de nasıl indî bir sûrette şahsî muârızlarına tevcih edileceğini göreceğiz.

Bahsi geçen zabtın devamı, bizimkilerin fikrî, fiilî ve insanî nokta-i nazardan sefâletini, "m ü s l ü m a n m u h â l i f l e r"e insaf dışı muâmelede müttefiklerin murahhaslarından bile çok çok geride kaldıklarını açıkça göstermektedir:

"...

Sir Horacer Rumbolt büyük bir müslüman devletin mümessili sıfatıyla, böyle bir istisnanın kendisinde hûsûle getirdiği ağır te'siri izhardan men-i nefs edemez olduğunu söyledi.

Mösyö Rayan bu istisnâiyyeti kabûl edemediğini beyan etti. Bu hususta Türkiye ricâlinin 1908'de Türkiye inkılâbından sonra mâziyi kapamak için tam ve umûmî bir afv ilân etmek basîretini ibrâz ettikleri-

---

254 - Bkz. Lozan Zabıtları, 1.tk.4.cild sh. 605

255 - Lozan Zabıtları, aynı cild sh. 617

ni hatırlattı. Hiç şüphesiz böyle bir tedbirin mehâziri (mahzurları) mevcuddur. Fakat bunlardan beklenilen netâyic-i mes'ûde (mes'ud neticeler) bu mehâzir'e tefevvuk (üstünlük) eder.

Rıza Nur Bey vaziyetin pek ziyâde değişmiş olduğunu, Mösyö Rayan tarafından zikredilen misalin fâideli bir sûrette ileri sürülemiyeceğini beyan eyledi. Türkiye diğer devletlerin umûr-ı dâhiliyelerine müdâhaleden içtinâb ettiği kadar, bunların da kendi umûr-ı dâhiliyesine müdâhalelerinin vâki' olmamasını ister..." [256]

Bir hafta sonraki 29 Kânûn-i Evvel (Aralık) 1922 tarihli celsede bu husus daha da bâriz bir sûrette şöyle ifâde edilmektedir:

"...

Afv-ı Umûmi'ye müteallik beyânata gelince hukuk müşâvirleri bunda da müttefikîn projesi ile Türkiye projesi arasında derin bir ihtilâf müşâhede ettiler. Müttefikîn projesi afv-ı umûmiyi bilâistisnâ bütün sekeneye teşmil ettiği halde Türkiye Hey'et-i Murahhasası hâin-i vatan addettiği Türkiye teb'ası hakkında tâkibatta bulunmamayı taahhüd etmeyi, reddediyor. Türkiye Hükümeti'nin bilhassa menfur bir cinayeti mücâzatsız bırakmamayı bir vazife addettiğini ve bazı Türkiye teb'ası ırkları nokta-i nazarından mâzur addedilebilir ise de müslüman Türk teb'asına bu babda eser-i merhamet gösterilmesini kabûl etmediğini beyan ediyor." [257]

Lozan zabıtnâmelerinden aynen aktarılan bu satırlar gösteriyor ki; bizimkiler, hristiyanları afvetmeye âmâde oldukları halde kendi şahsî muârızlarını istisnâ etmek düşüncesinde bulunduklarından ve bunu da normal bir akıl mantık ve hukuk muvâcehesinde ortaya koymak güçlüğü ile karşı karşıya geldiklerinden "Siz gayrımüslimleri istisnâ edin, biz

256 - Lozan Zabıtları, aynı cild Sh. 617

257 - a.y. (23 Kanîn-î Evvel 1922 tarihli celse

de müslümanları!..." diye bir teklifle ortaya çıkıyorlar. Bu kabûl edilmeyince de açıkça "Siz ne yaparsanız yapın, ama biz, müslümanları afvetmiyeceğiz! " demeye utanmıyorlar.

Peki ama kim bu afvedilmek istenmeyen müslümanlar? Bunları "m ü s l ü m a n " sıfatıyla değil, Türkiye'nin yeni idarecilerilerinin "ş a h s î m u â r ı z l a r ı" olarak tavsif etmek sûretiyle istisnâ etmek istediklerini beyan etselerdi, mes'ele kalmazdı. Lâkin böyle akıl, mantık ve hukuk dışı bir teklifle ortaya çıkmaya cesaret edemediklerinden " M ü s l ü m a n l a r ı i s t i s n a e t m e k i st i yo r u z ! " tarzında bir aldatmaca ya baş vurdular. Öyle ya, herhangi bir gayri müslimin gelip de bu yeni Tükiye idarecilerine siyasî rakip olacağı yoktu ya!... Tabiatıyla böyle bir mütâlâa da müttefiklerin havsalalarına sığmıyor. "Aynı suçu işlemiş olan bir gayrımüslim afvedilirken müslüman istisnâ edilecek!... Hem de böyle bir müslümanı herhangi bir suç işlemiş olmakla itham edecek olan kim? Yıllarca süren askerî ve siyâsî kargaşalıkta muhâlif fikir ve rey beyanında bulunmuş olan kişilerin rakibi olup da birnetice gâlip ve hâkim duruma gelmiş olanlar!.. Bunlar için "â d î - s u ç" işlemiş olmak şartıyla istisnâ getirilmek istense hadi neyse. "V a t a n i h â n e t i" gibi her isteyenin istediği şekildeanlayabileceği, ve hele hele gaaliplerin mağlûp muârızları için kolayca istimâl edebileceği elâstikî bir suç istinadı afvdan istisna için kâfi gelecek!...Bu, zabıtlarda görüldüğü üzere gâvurun insafına bile sığmıyordu.

İşin böyle bir mecrada devam edeceği daha Lozan'a gidilmeden çok önce belli olmuştu. Bu gerçeği, Ankara İstiklâl Mahkemesi Reisi, meb'us **Topçu İhsan** denilmekle mâruf **İhsan Eryavuz**'un hatıraları açıkça ortaya koymaktadır. Gerçekten, önce, **M. Kemal**'in has bendesi, asıp kesme üstadı olan ve işi bittikten sonra da yakın tarihimizde "**Havuz Yavuz**" tekerlemesi ile hatırlanan eski Bahriye Vekili **İhsan Eryavuz**'un, yakın tarihimizin gerçeklerini çorbaya çevirmekte mâhir kalemşörü **Cemal Kutay** tarafından yayınlanmış olan hatıralarında

١٥٠ كشیلك لیسته‌یه دائر تفصیلات

وحیدالدین لیسته‌ده داخلدر . لیسته عفو عمومی ایله برابر اعلان ایدیله‌جكدر

عفو عمومیدن استثنا ایدیله‌جك اولان یوز اللی كیشیلك لیسته حقنده اولكی كون آنقره مخابر مخصوصمزك بر تلغرافنی درج ایتمشدك . دون كلن یكی كون غزته‌سنده بو خصوصده‌كی مهم معلوماتی بروجه آتی درج ایدییورز . یكی كون دییوركه :

محرریمزك اجرا ایله‌دیكی تحقیقاته نظراً حكومت بش آلتی آی اول ، یعنی مسالحك لوزانده تقرری اثناسنده لیسته‌نك احضارینی امنیت عمومیه مدیریتنه تبلیغ ایتمش ، مدیریت مذكوره‌جه‌ده لیسته احضار اولونمشدی . امنیت عمومیه مدیریتنك حاضرلادیغی لیسته داخلیه وكالتنجه تصویب ایدیله‌رك هیئت وكیله‌یه تقدیم ایدیلمشدی . هیئت وكیله لیسته‌یی تدقیق ایتدیكی اثناده معارف ، عدلیه ومدافعهٔ ملیه وكیللری عفودن استثنالری الزم برچوق كیمسه‌لری ایلری سورمشلر و بونلرك‌ده لزوم ادخالنی طلب ایله‌مشلردر . معارف وكیلی آنقره‌ده خیانت ایدن بعضی كسانك ، عدلیه وكیلی عدلیه‌ده دوسیه‌لری موجود خائنلرك ، مدافعهٔ ملیه وكیلی‌ده وكالتنجه اخطارلری تحقق ایتمش بعضیلرینك بهمه‌حال لیسته‌یه ادخاللرینی خصوصنده اصرار ایتدكلری جهتله حاضرلانان لیسته مذكور وكالتلردن و دیكر شعبه‌لردن ویریلن اسامی ایله برابر داخلیه وكالتنه اعاده ایدلمش ، وكالتده

عفو عمومیدن استفاده ایده‌میه‌جك اولان وحیدالدین

بو معلوماته نظراً ایلك حاضرلانان لیسته‌ده آل عثمان خاندانندن یالكز وحیدالدین داخل بولنیور . داماد فریدك ایسه وفاتی اوزرینه اسمی اخیراً لیسته‌دن چیقاریلمشدر . كذا لیسته‌یه داخل اولوب‌ده صوك زمانلرده وفات ایدن بعضیلرینك‌ده اسملری طی ایدیلمشدر .

حریت وائتلاف مركز عمومیسنه منسوب اعضا ایله داماد فرید قابینه‌لرینه داخل اعضانك اسامیسی همان كاملاً لیسته‌ده مندرجدر . مستثنا اولان برقاچ كیشی آره‌سنده جمیل پاشا دخی بولونمقده‌در . رفیع جواد ورفیق خالد ایلك لیسته‌یه داخل بولونمقده‌درلر .

لیسته‌یه داخل اسامی اصحابی حدودلریمز داخلنده بولونمامقده‌در . هپسی ده ممالك اجنبیه‌ده وحال فرارده‌درلر .

امنیت عمومیه مدیریتی اسكی لیسته تعدیلاتنی اون ، اون بش كون ظرفنده اكمال وداخلیه وكالتنه تقدیم ایده‌جكدر . داخلیه وكالتی‌ده مذكور لیسته‌یی برای تصویب هیئت وكیله‌یه عرض ایده‌جك واوندن صوكره كسب قطعیت ایله‌یه‌جكدر .

عفو عمومیدن استثنا ایدیله‌جكلره عائد اولان مذكور لیسته معاهده‌نك دولتلرجه تصدیقنی متعاقب عفو عمومی ایله برلكده اعلان اولوناجقدر .

عفو عمومی

عدلیه انجمنی عفو عمومی مسئله‌سنی اكمال ایلمشدر . مدانیه متاركه‌سی تاریخندن اول وقوع بولان جرائمدن هنوز تعقیبات قانونیه‌یه باشلانیلمیان ویا حكملری كسب قطعیت ایتمه‌ینلر تأجیل تعقیباته تابع اولاجقدر .

محكومینك مدت جزائیه‌لرینك نصفی عفو ایدلمشدر . هتك عرض ، ارتشا وخیانت وطنیه جرائم اربابی عفودن استفاده ایتمه‌جكلردر .

Yüzellilik'ler listesi ile nasıl bir yaz-boz tahtası halinde oynandığını gösteren bir gazete haberi

bu mes'elenin birçok kereler ve husûsî bir sûrette inkılâb yârânı arasında görüşüldüğü müşahade edilmektedir. [258] Bunlardan biri 3 Şubat 1921 akşamı Keçiören'de hâturat sâhibinin evinde ve diğeri de ondan birbuçuk yıl sonra Çankaya'dadır. Bütün bu müzâkereler afvdan istisnalar için hukûken mûteber olabilecek bir kıstas bulunamadan nihâyete ermiştir. O derecede ki, o tarihlerin, emir kulu, asıp kesme üstadı, İstiklâl Mahkemesi Reisi **İhsan Eryavuz** bile: "Demek ki, hâdiselere his hâkim olmaya başladı." [259] demekten kendini alamamaktadır. İstiklâl Mahkemeleri'nin baş aktörlerinden biri olan **İhsan Bey**'i bile isyan ettiren bu hissîlik ve haksızlık O'nun bahsi geçen hâtırâtında şu şekilde ifâdesini bulmaktadır:

"...Müdâfaa-i Milliye Vekili **Kâzım Paşa**'yı ziyârete gitmiştim. Söz, sulh müzâkerelerine intikâl etti, hudûd-i millî hâricine kimlerin çıkarılacağını sordum.

Kâzım Paşa bu mevzuda Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye'nin bazı hazırlıklarını ve bununla **Fevzi Paşa**'nın bizzat meşgûl olduğunu söyledi. Polis de bazı isimler tesbit etmişti.

Kâzım Paşa dedi ki:

"- **İsmet Paşa** âkid devletlerden afv-ı umûmî hâricinde bırakılacak bir kısım şahıslar için mutâbakat isteyecek zannederim. Tahkikât ve tedkikâta göre de bunların bir listesi yapılacak.

"-Meselâ sizin tahmininize göre listede kimler olacak?

Kâzım Paşa bana bazı isimler saydı. Demek ki, bunlar Hey'et-i Vekile'de mevzûubahs olunmuştu. Söylenen isimlerin bazılarını ancak düşünerek hatırladım. Bunlar, ilk günlerde infiratçılık cereyanlarına kapılmış insanlardı. Daha sonra içlerinde **Damad Ferid** kabinelerinde vazife almış olanlarla, onlara fikren ve bedenen yardım etmiş olanlar vardı. Fakat garip olan şu idi ki, kıstas bu olunca, asıl akla gelenler-

---

258 - **Cemal Kutay** - 150'likler faciası, Sh. 45-50
259 - a.y.

den bazıları yoktu. Bu tenâkuzu **Kâzım Paşa**'ya söyledim. Gülerek şu cevabı verdi:

"- Canım **İsmet Paşa**'nın hey'et-i murahhasa reisi olarak, bazı şahsî afvlar yapmaya hakkı yok mu?

Sonra da şu mütâlcada bulundu:

"- Fakat ben şahsen zaten böyle bir listenin neşrinin ortadaki vaziyeti tebdil edeceğine kaani değilim. Çünkü kendisini tehlikede hissedenlerin çoğu zaten kendiliklerinden gittiler. Onlar hakkında meselâ İstiklâl Mahkemeleri huzurunda hesap vermeden bir karar almaya kalkışmak nazarî olur. Faaliyetlerinin neticesi olarak kendilerini tehlikede hisseden insanların, ayaklarıyla ve arzularıyla senin karşına dikilip de dosyalarının seyrekleştiği bir zamanda: " Benim, mücâdele-i milliye devresindeki hesabımı gör!..." diyeceklerini ben tahmin etmiyorum. Böyle kahraman nerede?

Kâzım Paşa gülüyordu. Anladım ki; arkadaşlar bu işi basit bir iş telâkkî ediyorlardı. Hatta bir müzâkereci olan **Yusuf Kemâl Bey**' in veya kariyerden yetişmiş diğer bir zâtın:

"- Aman bu usûldendir, beynelmilel muâhedâtta afv beyannâmeleri dâima çıkarılır. Bunun istisnâî hükümleri de olabilir. Biz bu bahiste ne yapacaksak şimdiden hazırlanalım!..."

ikazlarıyle de hatıra gelmiş olabilirdi. Ben ise, mes'eleyi çok mûdil ve girift addediyordum. Fakat meselâ iki seneye yakın mevzûubahs olduğu zamanki nokta-i nazarımı muhâfaza ediyordum. Eğer o zaman dâhiliye vekili olan **Dr. Adnan**'ın dediği gibi muntazam bir devlet arşivi tutulmaya başlanılmış olsaydı, memleket hâricinde yaşamaya mahkûm edilmek ve kendileri tarih huzurunda tel'in edilmek kararı verilmiş olan insanların böyle bir cezâya müstehak olup olmadıkları daha doğru hükümlerle tesbit edilmiş olur, bunun âdil ve mantıkî bir mebde' tarihi de bulunurdu." [260]

---

260 - a.y.

Ankara'da böyle vuzuhsuz müzâkere ve münâkaşalar devam ederken müttefikler de Lozan'da murahhaslarımızı sıkıştırıyor ve kendilerinin tahrik ve teşvikleriyle hareket etmiş bulunan yerli Rumlar'ın sulhden sonra cezalandırılmalarını bertaraf etmek maksadıyla bir afv-ı umûmî protokolünü Lozan Sulh Muâhedesinin ekleri arasında gerçekleştirmeye çalışıyorlardı.

Hiç kimse böyle bir afv için istisnaların suçun mâhiyetine göre ortaya çıkarılması görüşünde bulunmuyordu. Halbuki normal yani hukûkî olan buydu. Denilecekti ki, "f a l a n s u ç u i ş l e y e n l e r a f v ' d a n i s t i f a d e e d e m e z l e r!.." İstisnânın hukuka uygun bir tarzda ifâdesi bizimkilerin işlerine gelmiyordu Çünkü Onlar, şahsî muârızlarını "v a t a n i h â n e t i " ithâmıyla yaftalayıp, afv'dan müstesnâ kılmak istiyorlardı. O zaman geriye bunların sayısını ortaya koymak kalıyordu. Ankara'da bu işle ilgili müzâkerelerden anlaşıldığına göre ü ç y ü z k i ş i l i k, a l t ı y ü z k i ş i l i k başka başka listeler vardı. Hatta böyle kimselerin bin kişiden fazla olabileceğini söyleyenler bile çıkıyordu. Lâkin işi ciddî bir sûrette ele alınca, bunların çoğunun daha evvel ve çeşitli vesilelerle bertaraf edilmiş olduğu, kiminin Ali Şükrü Bey gibi bir sûikast'le yokedilmiş, kimininse Ardahan Meb'usu Hilmi Bey veya Damad Ferid Paşa gibi vatanı evvelden terketmiş olduğu görülmekle tanzim edilen listenin yüzelli kişiye iblâğında bile güçlük çekilmiş ve bunun hükümete ilk takdiminde yüzkırkdokuz kişi olduğu görülmüştür. Bunların da yüzden sonrakilerinin çoğu ahad-ı nas'dan köylü insanlar bulunduğu dikkati çekmektedir.

Bu durumda yuvarlak bir rakamdır denilerek yüzelli kişilik bir grupun Lozan'da imzalanacak Afv-ı Umûmî Protokolü'nde istisnâ olarak kaydını temin etme düşüncesi hâkim olmuştur. Bu sûretle Lozan'daki Türk murahhaslarına teklif edilen afv protokolünü yüzelli kişilik bir istisnâ kaydını ihtivâ etmesi şartıyla imza etmeleri talimâtı verilmiştir. Bir kere bu rakam ortaya konulunca, artık gücü yetenlerin bu liste üze

Birkaç kere değiştirilen "Yüzellikler" listesinin nihâîsinde yer almadığı halde yurda sokulmayanlardan **Hüsnü Yusuf Bey** Gümülcinede ömrünü tamamladığı cami odasında

rinde oynayarak ortaya bir "h ü k m - i k a r a k û ş î" eseri liste çıkacağı muhakkaktı. Nitekim, öyle de oldu. Defaatle yazılıp çizilerek ortaya bir liste çıkarıldı.

Dr. Rıza Nur bu yüzelli rakamının İngilizler'le pazarlık sûretiyle tahakkuk ettiğini göstermek üzere şöyle demektedir: "... yüzelli müslümanı afv-ı umûmî'den istisna etmeyi İngilizler'le hususî görüşerek hallettim. İngilizler bu adamları kullanmışlar, bu hâle koymuşlar, şimdi de onları himâye etmediler. Ben burada adedi kararlaştırdım. Şahıslar yoktur. Sonra **M. Kemal** istediğini bu adede dâhil etmiş." [261]

Lozan Sulh Muâhedenâmesi'nin eklerinden biri olan afv-ı umûmî protokolünde bu yüzelli kişilik istisnanın " m ü s l ü m a n k a y d ı y l a " derci her halde çirkin addedilmiş ve resmiyette şöyle denilmiştir:

"Şurası mukarrerdir ki, afv-ı umûmîye âid beyannâmenin birinci bendinden kat'annazar, Türk Hükümeti fıkra-i mezkûrede istihdaf edilmiş olan kısm-ı eşhasa dâhil bulunan yüzelli kişinin Türkiye'ye duhûl ve orada ikametini menetmek hakkını muhafaza eder..."

Dr. Rıza Nur'un yukarıya derecedilen satırlarındaki "y ü z e l l i m ü s l ü m a n ı" v e "İngilizlerle husu'sî görüşerek ..." ibâreleri hâdisenin içyüzünü bütün çirkinliğiyle ortaya koymuyor mu?!... Halbuki, görüldüğü gibi afv-ı umûmî protokolünün bu istisnayı ihtiva eden maddesi resmî ifadesiyle "m ü s l i m" veya "g a y r ı m ü s l i m" gibi bir tavsif ihtiva etmemektedir.

Mes'elenin hak, hukuk ve vicdânî ölçülerden ziyade şahsî hesaplarla böyle bir şekil aldığı listede yer alan şahısların da ayrı ayrı tahlilleriyle isbat olunabilir. Lâkin, eserimiz için gereksiz bir tafsilât teşkil edeceğinden, sarfı nazar olunmuştur. Sâdece şunu söylemeliyim ki, kimin neden bu listeye dâhil edildiği ne başlangıçta ve ne de bugüne kadar doğru bir sûrette ortaya konulmuş değildir. Bîtaraf bir tedkik listede yer

---

261 - **Dr. Rıza Nur**, a, g, e. , Sh. 1071

alanların her birinin yeni Türkiye rüesâsınca, şahsî hesaplara dayandırıldığını isbat ise hiç de güç değildir. Meselâ İtilâf Fırkası Reisi Miralay Sâdık Bey bu listeye neden dâhil edilmiştir?.. Çok basit. Bu, O'nun, Balkan Harbi'nde yirmibin mehmetçiğe malolan Şarköy Çıkarması'ndaki mağlûbiyetin mes'ûlü olarak, Binbaşı M. Kemal (Paşa) ve binbaşı Fethi (Okyar) Bey'i gösteren raporu tanzim edip Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ne vermiş olan bir kimse bulunmasındandır.

Bir Dahiliye Vekili Mehmed Ali Bey, bu listeye neden dâhil edilmiştir? M. Kemal Paşa'nın Anadolu'ya gidiş hikâyesinin içyüzünü bildiği ve bakanlığının kasasındaki bütün paraları M. Kemal Paşa'nın cebine koymuş olduğu için! Kısacası resmî yalanlara vesîkalarla karşı çıkabileceği için!...

Bir Başyâver Avni Bey bu listede neden yer almıştır!....M. Kemâl Paşa'nın Sultan Vahideddin merhum tarafından Anadolu'ya gönderiliş hâdisesinin içyüzüne vâkıf bulunduğu ve kendisine verilmiş olan Fermân-ı Hümâyun'un bir nüshasını istinsah edip sakladığı, M. Kemâl Paşa tarafından bilindiği için!

Eğer bu eserin mevzuu, Lozan'da mâruz kalınan mânevî kayıplar olmayıp, sırf yüzellilikler mes'elesini anlatmak bulunsaydı, bu listede yer alanların nâhak yere vatan hâini damgasıyla yaftalanıp yâdellerde heder edilmelerinin sebeplerini bütün tafsilâtıyla anlatabilirdik. Ancak diğer mevzular arasında bu bahse daha fazla yer verme imkânımız mevcud olmadığından , bu bahistek i vicdan sızlatan acı gurbet facialarını anlatamıyoruz. Halbuki sadece İtilâf Fırkası Reisi, Miralay Sâdık Bey'in vatancüdalığını geçirdiği Romanya'dan Üsküp'teki bir yakınına yazdığı ve mahfuzumuz olan mektub yayınlansa, bu akıtılmış olan göz yaşları hakkında kâfî bir fikir elde edilmiş olurdu. Belki ilerde ve başka vesîlelerle bu da mükün olur. Lâkin şimdilik, burada böyle vesîkalara ve gerekli tafsîlâta imkân bulamadığımızdan tesbit edilmiş yüzelli rakamını doldurmak üzere hükümetçe ilân edilmiş listeyi dikkatlerinize arzederek bu bahse son veriyoruz:

YÜZELLİLİKLER LİSTESİ

23 Nisan 1930 (1924) tarihinde 13304 / 1791 sayılı Dahiliye vekâleti yazısı üzerine 1 Haziran 1340 (1924) tarihli Hey'et-i vekile kararında şu yüzelli kişinin adları bulunuyordu:

1- Padişah **Vahdeddin**'in Yâveri **Kiraz Hamdi Paşa**.
2- Hademe-i Hassa Kumandanı **Zeki Paşa**.
3- Hazine-i Hassa Müfettişi Kayserili **Şaban Ağa**.
4- Tütüncübaşı **Şükrü**.
5- Başmâbeyinci.
6- Padişah Yaverlerinden **Miralay** (Albay) **Tâhir**.
7- Başyaver **Avni**.
8- Sâbık Hazine-i Hassa Müdürü **Emin Refik**.
9- Sâbık Şeyhülislâm **Mustafa Sabri**.
10- Sâbık Adliye Nazırı **Ali Rüştü**.
11- Sâbık Ziraat ve Ticaret Nazırı **Cemal**.
12- Sâbık Bahriye Nazırı (Cakacı) **Hamdi Paşa**.
13- Sâbık Maarif Nazırı Rumbeyoğlu **Fahreddin**.
14- Sâbık Ziraat ve Ticaret Nâzırı Kızılhançerli **Remzi**.
15- Sâbık Maarif Nâzırı **Hâdi Paşa**.
16- Şuray-i Devlet Reisi **Rıza Tevfik** (Filozof **Rıza Tevfik**).
17- Sabık Bern Elçisi **Reşat Halis**.
18- Kuvay-i İnzibâtiye Başkumandanı **Süleyman Şefik Paşa**.
19- Yâver süvârî yüzbaşısı Bulgar nâmıyla mâruf **Tahsin**.
20- Kuvay-i İnzibatiye Kurmay Başkanı Albay **Ahmed Refik**.
21- **Damat Ferid**'in Yâveri **Târık Mümtaz** (Göztepe).
22- Kuvay-i İnzibatiye'nin İzmir Kolordu Kumandanı **Ali Nâdir Paşa**.
23- Nemrud Mustafa Divân-ı Harbinden Kaymakam (Yarbay) **Fettah**.
24- Kuvay-ı İnzibatiye'den Çopur **Hakkı**.
25- Sâbık Bursa Valisi **Gümülcineli İsmail**.

26- Ayân'dan Konyalı **Zeynelâbidin Efendi.**
27- Sabık Cebeliberekct Mutasarrıfı **Mesud** (Fânizade).
28- Hürriyet ve İtilâf Fırkası (Partisi) Başkanı **Miralay** (albay) **Sâdık.**
29- Sâbık Malatya Mutasarrıfı **Halil Rami** (Bedirhânî).
30- Sâbık Manisa Mutasarrıfı **Giritli Hüsnü.**
31- Sâbık Divân-ı Harp Reisi **Nemrud Mustafa Paşa.**
32- Uşak Belediye Reisi **Hulûsi.**
33- Sâbık Adapazarı Kaymakamı **Mustafa.**
34- Sâbık Tekirdağ Müftüsü **Hafız Ahmed.**
35- Sâbık Afyonkarahisar Mutasarrıfı **Sâbit.**
36- Sâbık Gaziantep Mutasarrıfı **Celâl Kadri.**
37- Hürriyet ve İtilâf Fırkası Umumî Kâtibi **Adanalı Zeynellâbidin**
38- Sâbık Evkaf Nazırı **Vasfi Hoca.**
39- Sâbık Harput Valisi **Ali Gâlip.**
40- Sâbık Bursa Vali Vekili **Aziz Nuri.**
41- Sâbık İzmir Kadılığı Müşâviri **Ahmed Asım.**
42- Sâbık Bursa Müftüsü **Ömer Fevzi.**
43- Sâbık İstanbul Muhafızı **Nâtık.**
44- Sâbık Dahiliye Nazırı **Âdil.**
45- Sâbık Dahiliye Nazırı **Mehmed Ali.**
46- Sâbık Edirne Valisi ve Şehremini Vekili **Sâlim.**
47- Hoca **Râsih Zade İbrahim.**
48- Sâbık Adana Valisi **Abdurrrahman.**
49- Sâbık Şarki Karahisar Meb'usu **Ömer Fevzi.**
50- Mülâzım **Âdil** (İşkenceci nâmıyla mâruf).
51- Mülâzım **Refik.**
52- Sâbık Kırkağaç Kaymakamı **Şerif.**
53- Sâbık Çanakkale Mutasarrıfı **Mahmud Mâhir.**
54- Sâbık İstanbul Merkez Komandanı **Emin.**
55- Sâbık Kilis Kaymakamı Sadullah **Sâmi.**

56- Sâbık Dahiliye Nâzırı Osman Nuri.
57- Çerkez Ethem.
58- Reşid (Ethem'in kardeşi).
59- Tevfik (Ethem'in kardeşi).
60- Eşref (Kuşçubaşı).
61- Hacı Sâmi (Eşref'in kardeşi).
62- Küçük Ethem (İzmirli yüzbaşı).
63- Düzceli Sâmi.
64- Halil İbrahim (Burhaniyeli).
65- Demirkapılı Hacı Ahmed.
67- Sâbık İzmir Mutasarrıfı İbrahim Hakkı.
68- Başyazar Said.
69- Tâhir (Berzek).
70- Adapazarlı Şirin.
71- Söke Tekeli köyünden Koca Ömeroğlu Hüseyin.
72- Adapazarı Doğu Sinan köyünden Kâmil.
73- Ali (Maan).
74- Kâmil Ahmed.
75- Kirmastı Karaorman köyünden Harunurreşid.
76- Eskişehirli Sefer Hoca.
77- Bigalı Nuri Beyoğlu İsa.
78- Adapazarlı Kâzım.
79- Gönenli Yâkup (Lampat).
80- Hâfız Said.
81- Binbaşı Ahmed.
82- Dava Vekili Said.
83- Şamlı Ahmed Nuri.
84- Sâbık İstanbul Polis Müdürü Gâvur Tahsin.
85- Sâbık İstanbul Polis Müdür Vekili Kemal.
86- Sâbık İstanbul Polis Müdüriyeti 1. Şube Md. Şeref.

87- İstanbul Polis Müdürlüğü Sâbık Başmemur **Hafız Said.**

88- Emniyet Umum Müdür Vekili **Kemal.**

89- Arnavutköy Merkez Memuru **Hacı Kemal.**

90- Baş memur **Nâmık.**

91- Şişli Komiseri **Nedim.**

92- Edirne Polis Müdürü **Fuat.**

93- Adana Polis Müdürü **Yusuf** (Poliçenli).

94- Unkapanı Merkez Memuru **Cemil.**

95- Büyükdere Merkez Memuru **Mazlum.**

96- Beyoğlu İkinci Komiseri **Fuad.**

97- **Said Molla** (İstanbul gazetesi sahibi).

98- **Mevlânazâde Rıfat** (Serbest gazetesi sahibi).

99- **Hafız İsmail.**

100- **Refik Halid** (Aydede gzt. sahibi ve Posta Telgraf U. Md.).

101- **Bahriyeli Ali Sâmi** (Bandırma Adalet gazetesi sahibi).

102- **Mustafa** (Edirne- Tanin ve Selânik - Hakîkat gazeteler sahibi).

103- **Ferid** (Köylü gazetesi Başyazarı).

104- **Refii Cevad** (Ulunay, Alemdar gazetesi sahibi).

105- **Pehlivan Kadri** (Alemdar gazetesinden).

106- **Fânizade Ali Hilmi** (Adana- Ferdâ gazetesi sahibi).

107- **Ömer Fevzi** (Balıkesir-İrşad gazetesi sahibi).

108- **Sâdık** (Halepte Doğruyol gazetesi sahibi).

109- **İzmirli Rıfat** (Köylü gazetesi sahibi).

110- **Tarsuslu Kâmilpaşazâde Selâmi.**

111- **Tarsuslu Kâmilpaşazâde Kemal.**

112- **Kürt Hakkı** (Süleymaniyeli).

113- **İbrahim Sabri** (Mustafa Sabri Hocanın oğlu).

114- **Bursalı Cemil.**

115- **Çerkez Râgıp** (İngiliz Casusu).

116- **Haçinli Kazak Hasan** (Fransız subayı).

117- **Çerkez Davud** (Eşkiya).

118- Binbaşı Çerkez **Bekir.**

119- Bursalı **Necip.**

120-Umur-i İslâmiye Müfettişi İzmirli **Ahmed Hulusi .**

121- **Madanoğlu Mustafa** (Uşaklı Cemal Madanoğlu'nun babası).

122- **Yusufoğlu Remzi.**

123- **Hacı Kasım oğlu Zühtü.**

124- **Osman oğlu Şakir.**

125- **Koç Ali.**

126- Gönenli **Mehmed oğlu Aziz.**

127- Gönenli **Ahmed oğlu Osman.**

128- Gönenli **Hüseyin oğlu Kara Kâzım.**

129- Gönenli **Arap Mahmud.**

130- Gönenli Gardiyan **Yusuf.**

131- Gönenli **Ömer oğlu Eyüp.**

132- Gönenli **Şerif oğlu İbrahim.**

133- Gönenli **İbrahim Çavuş.**

134- Gönenli Topal **Ömer oğlu İsmail.**

135- Susurluklu Molla **Süleyman oğlu İzzet.**

136- Manyaslı **Kürt oğlu İsmail.**

137- Kütahya'nın Keçeler köyünden **Hacıbey oğlu Canpolat.**

138- **Yusuf oğlu İshak.**

139- **Ali Bey oğlu Sâbit.**

140- Gönen'in Balcı köyünden **Deli Hasan oğlu Sâim.**

141- Gönen'in Çerkez mahallesinden **Mehmed oğlu Osman.**

nyas'tan **Kadir oğlu Kâmil.**

nen'den **Hüseyin oğlu Gâlip.**

eçeler köyünden **Abdullah oğlu Deli Kasım.**

Gönen'in Çerkez mahallesinden **Hasan Onbaşı oğlu Kemal.**

46- zıklar köyünden **Pallaço oğlu Kemal.**

147- Keçeler köyünden **Tuğ oğlu Mehmed ağa.**
148- Manyas'ın Hacı Yakup köyünden **Çerkez Said oğlu Sâlih.**
149- Yakup köyünden **İsmail.**
150- Manyas'ın Değirmenboğazı köyünden **Kadir oğlu Kâzım Efe.**

Liste burada görüldüğü üzere bir takım ahad-ı nasdan (sıradan) insanlarla sona ermektedir. Ancak unutmamak gerektir ki, yeni Türkiye idarecilerinin "ş a h s î m u h a l i f l e r i" bu listede yer alanlardan ibâret değildi! Onlar, daha sulh imza edilmeden bir **Ali Kemal** vak'ası [262] yaşanınca başlarına gelecek olanları tahmin ederek çeşitli yollardan yurtdışına çıkmışlardı. Bunlar da hesaba katıldığı takdirde şu tutumun sebep olduğu zulümler daha iyi anlaşılır. Yani, Türkiye'nin yeni idârecilerinin vatan dâhilinde asıp kesmeleriyle vâki' olan zulüm ve tahakkümlerine bir de böyle yâdellere sürülen, vatana kabul edilmeyen hatta **Şeyhülislâm Mustafa Sabri Efendi** gibi vatan hâricinde bile çeşitli sûretlerde rahatsız edilen kimselerin çektiği ızdırapları da eklemek lâzımdır. Bu listeye dâhil olmadığı halde, **M. Kemal Paşa** ve etrafına karşı vâki 'muhâlefeti sebebiyle tecziye edilmekten kurtulmak için kendi irâde ve ihtiyârı ile ve çoğu kere hakkında henüz adlî bir tâkibat da yokken yurt dışına çıkmış olan eşhas zannedildiği kadar az da değildir. Bunlardan tipik bir misâl olmak üzere, Anadolu'ya benzer bir köşe olarak Gümülcine'de yerleşen Kütahyalı **Hüsnü Yusuf**'u zikredebiliriz. 1976 yılına kadar Gümülcine'de küçük bir câminin bitişiğindeki odada tek başına yaşayan ,orada eline geçen mahdud imkânlarla "D e v a m" adında bir gazete çıkaran, Türkiye'nin lâdinî davranışlarını tenkid eden şiirler, mektuplar yazarak bunları kopya kâğıdıyla çoğaltıp alâkadarlara göndermeye çalışan, münzevî, mütevekkil ve garip olarak

---

262 - **Ali Kemal Bey, M.Kemal'e** muhalif kalmış olan eski Dâhiliye Vekili idi. Henüz sulh olmadan İstanbul'dan kaçırılarak İzmit'e getirilmiş, burada sivil giyindirilmiş askerlerce linç ettirilmişti.

Gümülcine'de vefat eden **Hüsnü Yusuf** gibi şahıslar üzerinde henüz hiç bir araştırma yapılmış değildir! [263] Bu vesile ile bu listeye dâhil olan ve olmayan binlerce vatancüdânın hepsini rahmetle anmayı vicdânî bir vazife addetmekteyiz!

III- ADLÎ MURAKABE

Lozan müzâkereleri boyunca frenklere "k r a l d a n k r a l c ı" bir sûrette avrupalı görünmek isteyen murahhaslarımız henüz Şapka Kanunu kabul edilmeden muahedeyi başlarında silindir şapka olduğu halde imzalamaya kadar varan alafranga bir tavır içindeydiler. Bunun en keskin şekli de **Rıza Nur**'da ifadesini buluyordu. O, henüz " M e c e l l e " nin tatbik edilmekte olduğu bir ülke bulunan Türkiye için, Avrupa medenî kanunlarından birinin alınıp tercüme edilerek aynen tatbik mevkiine konulacağı yolundaki iddia ve ifâdelerle frenklere şirin görünmek istiyordu. O'nun mâruf hâtırâtından anlaşıldığı üzere, bu tavır kendisinin samimî bir inancından doğmuş bulunmaktaysa da **Dr. Rıza Nur**, bir çok kereler temas ettiği bu mes'eleye dâir:

"...Bunlar zâten eskiden beri Avrupa'nın ve Hristiyanların en büyük davası: "Sizin kaanunlarınız dindir! Dininiz müslümanlık ile hristiyanları idâre edemezsiniz" der. Bunda tabiî hakları var. Vâkıa Avrupa kanunlarında da kısmen Hristiyanlık te'sir ve ahkâmı varsa da bizimkine nisbetle hadd-i asgaridedir. Bakıyorum yine bu esas üzerine hareket ediyorlar. Ben daha evvelden ağızlarını tıkamak için Türkiye'nin din ve hükümeti ayırıp, lâik hükümet olduğunu, bir kanun-î medenî yapacağını ve bunu da bu esas üzerine pek yakında yapacağını ve Avrupa'dan aynen alacağını söylüyorum. Zaten Pâdişahlığı lâğv ederken takririme bu esası da sokuşturuvermiştim. Din ve hilâfeti devletten ayırmıştım.

---

263 - Bu idealist vatancüdânın mahzun ve mazlîmiyetle geçen çileli hayatı hakkında tafsîlât almak isteyenler SEBİL'imizin 28 Mayıs 1976 tarih ve 22 numaralı sayısı ile devamına bakmalıdırlar.

Fransızlar da bana güçlük veriyorlar. Ben kanun-î medenî, din ve devlet ayrılması deyince susuyor ve hatta bazen takdir edip bizim teze iştirak ediyorlar. Fakat İngilizler belâ..." demektedir. [264]

Dr. Rıza Nur'un bu kraldan kralcı tavırlarının pek fazla tesiri olmadığı ve müttefiklerin suhten sonra Türkiye'nin Avrupa'yı hukûken de taklid edeceği yolundaki vaadlere pek fazla güvenmedikleri anlaşılmaktadır. Zira böyle bir hususu sözde bırakmayıp yazılı bir taahhüd şekline getirmek ve bu taahhüdün yerine getirilip getirilmediğini fiilen takip mes'elesini de mevzuubahs ettikleri görülmüştür. Bu hususta ne ölçüde mûsır davrandıkları, yine bu işe gönüllü olan Dr. Rıza Nur'un Hâtıratında tafsîlâtıyla görülmektedir:

"...İngilizler bize adlî mes'ele için bir proje verdiler. Müthiş bir şey. Eski kapitülâsyonu da arattıyorlar. Bu işle Forpis Adem, Rayen uğraşıyorlar. Biz bu işe müşâvirlerden şimdi Dârülfünûn'da profesör olan Tâhir'i memur ettik. Tâhir, Adam, Rayen müzâkere ediyorlar. Müzâkere, müzâkere hâl yok. Nihayet işi Montanyar aldı. Tâhir'le ikisi uğraşıyorlar. Günler, hafta bir arpa boyu yol alamıyorlar. Adlî iş gittikçe ehemmiyet aldı. Kıyamet kopuyor. Frenkler bunu aleyhimize sulh istemediğimize dâir delil olarak kullanıyorlar. Gazetelere yazıyorlar. İşi çok enploiter ettiler. Ağır basmaya başladı. Tâhir'le görüştüm bir adım bile ilerleyememişler. Tâhir zararsız, malûmatlı , terbiyeli , vatanperver ve çalışkan biri. Kalbimde ona muhabbet vardır. Fakat yüksek görüşlü , kavrayışlı değil. Tâhir'e sordum, baktım ufak noktalara büyük ehemmiyetler vererek tutunuyor. Kılı kırk yarıyor. İşi medreseye düşürmüş. Kendisi insiyatif alarak bir kontr proje yapmamış. Bu da büyük kusuru. Yani ufak tefek şeylerden vazgeçmesini esasa bakmasını söyledim. Kıyameti kopardı. Demek ki muharrikiyeti, elâstikiyyeti de yok.

---

264 - Dr. Rıza Nur - a.g.e. , sh. 1046- 1047

Düşündüm bu işi bitirmek lâzım. Frenklerin kefesi ağır. Ve bu ağırlığı da adlî iş yapıyor. Bu sikleti teraziden alıp atmak lâzım. Bu da def olsun! Def olursa terazide bir muvâzenet ve kalan işleri hâl için kolaylık olur. Her işte Frenkler bunu ileri sürüyorlar. Ellerindeki koz bize bir zarar vermeden kırdırılsın, harcansın, bitsin! Bunu bâd-ı hevâya kırdırmak mümkün.

Dedim. Bu işi ben kendi üstüme alayım. **İsmet**'e söyledim, râzı olmadı. "Sen hukukşinas değilsin, yapamazsın" dedi. "Bu iş ağır basıyor. Bunu bitirmeli sen yap!" dedim. "Ben de yapamam " dedi. Dedim ki: " Görüyorum ki, **Tâhir**'le sökmüyor. Ben biraz hukuk mütâlâa ettim. Bununla beraber hukukşinaslarımızın rızasını almadan yapmak elbette deliliktir. Öyle yaparım" dedim. Daha ikna için söylendim. Râzı olmadı.

İhtilâf heyetlerinin projesini aldım. Bundan bütün muzır şeyleri çıkardım. Yeniden bir proje husûle geldi. **Münir Bey**'i çağırttım. Başbaşa verdik. Baktı, yeni projede hiçbir muzır şey olmadığını, bilâkis tamamen menfaatimize muvâfık olduğunu söyledi.

Tâhir haber almış geldi. Telâş ediyor. Projeyi gösterdim. Bu olmaz!" dedi. Çırpınıyor. **Tâhir**'in vatan menfaati için şu çırpınması doğrusu kendisine muhabbetimi arttırdı. Fakat geniş düşünemiyor, farketmiyor. Lüzumsuz yere zorluyor. Dedim " Sen artık mes'eleye karışmıyacaksın, bu vazifeyi senden aldım." Tabiî sustu. **Montanyar'a** gittim, dedim: "Biz seninle çok mühim ve müşkil işleri hallettik. Sen çok dirayetli bir diplomatsın. Şunu da gel birlikte halledelim." Keyiflendi. "Peki " dedi. Bizim projeyi sundum. dedi: " Çok değişmiş, olmaz. " Uzun münâkaşa ve iknâlar... Sonunda kabûl etti. Ancak bir satır ilâve etmek istedi. Bu da mahkemelerimizde avrupalı hâkim bulunması. Bunda ısrar ediyor dedim: " Bu bizim memurumuz olarak müşâvir bulunsun. Mahkemeye girebilsin. Fakat hükme karışmasın. Bu da ancak beş sene için olsun. Nihayet bunu da kabul etti..."

Avrupalılar'ın bizde yapılacak olan avrupâî hukuk inkılâbına inanmamalarını, bunu fiilen takip etmek istediklerini bu sûretle ve tafsilâtıyla anlatan Dr. Rıza Nur, İsmet Paşa'dan bile frenkmeşrep olduğunu ortaya koyarak: " Bu mes'ele muallâkta kaldı. İsmet'e dedim ki "Canım bize zaten birçok frenk mütehassıs lâzım. Birden onbeş yirmi tane alıverelim. Frenklerin bu davası suya düşer. Bir türlü kabûl ettiremedim ve nihayet "Bizde mütehassıs vardır" lüzum yok dedi. Fikri yanlıştı. Hâsılı bu tedbirle bu cümleyi atardık. Olmadı." [265]

Bu sûretle Lozan Muâhedenâmesi'nde bağlı eklerden biri olarak "İ d â r e - i A d l i y e y e D â i r B e y a n n â m e" nin kabûl ve imzası önlenemedi. Buna göre Türkiye kendi adlî hayatını beş sene müddetle Avrupalılar'ın vesâyeti altına koymuş oluyordu. Bunların mesâileri adlî faaliyetleri uzun uzun tafsil ve izah olunarak vücûda getirilmiş olan metin murahhaslarımızın Lozan'da zaman zaman hassasiyet gösterdikleri devletin istiklâline gölge düşüren çirkinliklerden biri oldu. Ancak şurası bir hakikattır ki, bin yıllık kültür hamûlesini reddederek akla, mantığa ve modern hukuk telâkkîlerine aykırı bir sûrette kendi kanunlarını çöpe atarak Avrupa kanunlarını iktibas edip almak ve Hristiyanlıkta lebâ leb (dolu) olan bu kanunları müslüman bir halka zorla tatbik etmek bundan dahá az çirkin değildir!

Lozan'ın mânevî kayıpları tablosuna Türk maarifinde " e c n e b î k ü l t ü r e t a n ı n a n i m t i y a z" ile ahâli mübadelesinin istinad ettirildiği "e t a b l i" vesikalarını tanzim ve tatbikinden doğan hususlar da eklenmek lâzım gelirse de, biz eserimizin alabildiğine genişlemiş olmasından dolayı bunlar üzerinde şimdilik durmuyor bu kadarla nihâyet veriyoruz.

---

265 - **Dr. Rıza Nur** - a. g. e. sh. 1141
266 - **Rıza Nur** - a. g. e. sh.1142

Lozan Konferansı gibi " L â i k l e ş t i r i l m i ş " ve Hristiyan Avrupa'nın âdeta " L o b i " si haline getirilmiş yeni Türkiye'nin hukukî ve fiilî mesnedi olan bir hâdisenin arka plânı hakkında daha açık bir neşriyat için mâhud 163. madde gibi 5816 sayılı kanu'nun da ilgasını beklemek mecburiyeti âşîkârdır. Biz şimdilik kaanunî imkânları zorlayarak bu kadarını yazabildik.

Diğer taraftan, muhakkak ki Lozan sonrasının da yazılması gerekirdi. Ancak, Lozan'ın tatbikatı demek olan bu devrenin vekaayii için de ayni kaanûnî sıkıntılarla karşı karşıyayız. Bizse, her eserimizde kırılmış bir vazodan ancak bir parçasını göstererek okuyucularımızın zihninde vazonu'nun tamamı hakkında az-çok kâmîl bir fikir husûlüne çalışıyoruz. En büyük parçayı da bu eserde göstermeye çalıştığımız muhakkakdır!..

ÜSTAD
KADİR MISIROĞLU
- Bu eseri yazdığı sırada -

HATIRAT / BİYOGRAFİ :

★ LOZANDA BAĞIŞLANAN
CİNÂYETLER:
-BALKAN FÂCİALARI
- ANADOLU'DA YUNAN
ZULÜM VE VAHŞETLERİ
- PATRÎKHÂNE VE YERLİ
RUMLARIN İHÂNETLERİ..

★ DÜŞMANIN ASLA
DEĞİŞMEDİĞİNİ
GÖSTEREN GERÇEK:

- KIBRIS'TA AYNI
ZULÜMLERİN TEKRARLANIŞI
- ZARURÎ BİR CEVAP
V.S.

"İSLÂMCI GENÇLER,
İBRAHİMÎ BİR
MAZHARİYETLE,
ASRÎ NEMRUTLARIN
DEHŞETENGİZ MÂNEVİ
ATEŞLERİNDE YANMAYAN
MUHAMMEDÎ
GONCALARDIR!..
BU NÂCİZ ESER,
ONLARIN MES'UD
GÜLİSTANINDA
DERTLİ BİR BÜLBÜL
SERENADINDAN BAŞKA
BİR ŞEY DEĞİLDİR."

ONBİR YILLIK AYRILIKTAN SONRA
VATANA DÖNEN
ÜSTAD
KADİR MISIROĞLU'NUN
VATANDA İLK ESERİ
İSLAMCI GENÇLİĞİN EL KİTABI

PEK YAKINDA!...

1- DEVLET-İ EBED-MÜDDET.................................. *KADİR MISIROĞLU*

2- GEÇMİŞ GÜNÜ ELERKEN.I.................................*KADİR MISIROĞLU*

3- GEÇMİŞ GÜNÜ ELERKEN.II................................*KADİR MISIROĞLU*

4- BİR İNKILÂBIN MUHÂKEMESİ

YAHUD İSLÂM YAZISININ MÜDAFAASI............ *KADİR MISIROĞLU*

5- TÜRKÇE'NİN MÜDÂFAASI .... *CÜNEYD EMİROĞLU*

6- HILÂFET MÜDÂFİİ ÜÇ ŞAHSİYYET..................... *KADİR MISIROĞLU*

a- KADİRBEYOĞLU ZEKİBEY

b- HALİD AKMANSÜ

c- LÜTFİ FİKRİ BEY

7- TÜRKÇE'YE SÛİKASD,

(İSLÂM'A SÛİKASDİN BİR CÜZ'ÜDÜR)..................*KADİR MISIROĞLU*

8- MÜDDİYYUN MEZHEBİNİN İZMİHLÂLİ..... *İSMAİL FENNİ ERTUĞRU*

(SÂDELEŞTİREN: ABDULHALİM KI'LICSOY)

9 - RİSÂLE-İ NURLAR'DA İSLÂM YAZISI MES'ELESİ

10- MEVKİF-UL AKLİ VEL-İLMİ VEL-ÂLEM

....*ŞEYHULİSLÂM MUSTAFA SABRİ EFENDİ*

(OĞLU İBRAHİM SABRİ BEYİN TERCÜMESİ)

11- TRUVA'NIN YENİ ATI..*KADİR MISIROĞLU*

12- MUHTASAR OSMANLI TARİHİ...........................*KADİR MISIROĞLU*

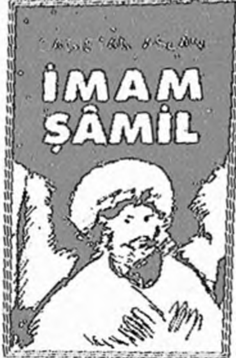
13- GURBET İÇİNDE GURBET ....*KADİR MISIROĞLU*

14- ZORAKİ TÂCİR

15- İKİ GAYRİ MENKULÜN HİKÂYESİ

16- UFUKTAKİ TÜRKİYE

VS.....VS.......

EFSÂNEVİ BİR
KAHRAMAN **İMAM ŞAMİL**;
KAFKAS
MÜCÂHİDLAERİNİN
MOSKOF SÜRÜLERİYLE
DÂSİTÂNÎ MÜCÂDELESİ...

FİKİRLERİNİN
KURBANI OLAN
ALİ ŞÜKRÜ BEY:
İLK MECLİS'TE
BİR HİLÂFET
MÜDÂFİİ...

KIRAN
SULTAN VAHİDE
HİLÂFET VE M.KEMAL
HAKKINDA MÜTHİŞ
VESİKALAR!...

LOZAN'DA
BAĞIŞLANAN
TOPRAKLAR...

KÖRFEZ KRİZİ
DOLAYISIYLA
MUTLAKA OKUNMASI
GEREKEN BİR ESER

